

1 | 2022

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

1 | 2022

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2022

ISSN 0862–6111

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

„To bude jeden z dalších velkých příběhů.“ Ukrajina v roce 2022 (Jaroslav Pánek – Jiří Pešek)	7
“ <i>This will be one of the other great stories.</i> ” <i>Ukraine in 2022</i> (Jaroslav Pánek – Jiří Pešek)	11
Iam proximus ardet Ucalegon – Již hoří sousedův dům (Martin Svatoš)	15
Thomas Pessina a Czechorod: Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae – Hungaria flamma belli Turcici ardens Tomáš Pešina z Čechorodu: Ucalegon Německé, Italské a Polské země – Uhry hořící plamenem turecké války	
Dva protesty ruských vědců proti Putinově válce	29
Německé mylné představy o Rusku: Ukrajina je již dlouho národem (Martin Schulze Wessel)	33

Studie | Studies | Статьи

LENDEROVÁ Milena – HALATA Martin Jak strávit exil. Francouzský král Karel X. na Pražském hradě (<i>How to spend one's exile. The French king Charles X at Prague Castle</i>)	37
--	----

FUTTERA Ladislav
Reprezentace dětských opatroven v českých zemích
v letech 1832–1849 81
(*Representation of nursery schools for children in the Czech lands
in 1832–1849*)

ГУМЕНЮК Олена – САЛАТА Оксана – ТЕЛЬБАК Віталій
Українська гімназія в Чехословаччині -
Організаційна структура та освітній процес 105
(*Ukrainian secondary school / „Ukrainian Gymnasium“/
in Czechoslovakia: Organizational structure and educational process*)

MILLER Jaroslav
Exilové sítě: Komunikace Přemysla Pittra a Františka Váni 125
(*Exile Networks: Communication of Přemysl Pitter and František Váňa*)

Diskuse | Discussion

MAJEWSKI Piotr M.
Polské spory o dějiny 20. století 157
(*Polish disputes over the history of the 20th century*)

Přehled bádání / Research overview

BENEŠ Ladislav
Nové pojetí dějin studené války v anglosaské historiografii.
Analýza základních tendencí a přístupů tzv. *New Cold War History* 177
(*A new conception of the history of the Cold War
in Anglo-Saxon historiography: Analysis of the basic tendencies
and approaches of the so-called New Cold War History*)

Recenze

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy 195
(Josef Šrámek)

Jason T. ROCHE

The Crusade of King Conrad III of Germany. Warfare and Diplomacy in Byzantium, Anatolia and Outremer, 1146–1148 198
(Mikuláš Netík)

Joachim BAHLCKE – Waław GOJNICZEK –
Ryszard KACZMAREK (eds.)

Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI–XX wieku 203
(Jaroslav Pánek)

Mario GALGANO

Das Bild der Schweiz bei den Papstgesandten (1586–1654). Die ständige Nuntiatur in Luzern. Mit einer Dokumentation von Instruktionen und Berichten aus dem Geheimarchiv des Vatikans 206
(Tomáš Černušák)

Vladimír KARPENKO – Ivo PURŠ – Martin ŽEMLA (eds.)

Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha 210
(Jaroslav Pánek)

Yuri PRIMAROSA (ed.)

Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architette 213
(Pavel Kalina)

Jiří HRBEK a kol.

Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století 216
(Jiří Kubeš)

Wolfgang FINK (ed.)
*Vernunft und Gefühl. Christian Fürchtegott Gellert
und die Umbruchperiode der deutschen Aufklärung (1740–1763)* 223
(Martin Bojda)

Václav HORČIČKA a kol.
*Cizí páni na české půdě. Pozemková reforma v meziválečném Československu
na statcích cizích státních příslušníků* 230
(Ondřej Horák)

Jiří LACH (ed.)
*O umlčené kulturní epoše. Kus nakladatelské historie.
Vzpomíná a uvažuje František Laichter* 233
(Zdeněk R. Nešpor)

Róisín HEALY – Gearóid BARRY (eds.)
Family Histories of World War II. Survivors and Descendants 238
(Vojtěch Kessler)

Zprávy o literatuře 243

Z vědeckého života / *Chronicle*

Nekrology

Jaroslav Vaculík (27. února 1947 Velké Losiny – 5. května 2021 Brno)
(Roman Baron) 269

Knihy a časopisy došlé redakci 277

Výtahy z českých časopisů a sborníků 277

„To bude jeden z dalších velkých příběhů.“ Ukrajina v roce 2022

Dne 24. února 2022 přepadla ruská vojska – bez vyhlášení války – Ukrajinu. Evropu opět ohrožuje agrese, která nebere na vědomí obecně uznávané právní a etické normy. Ukrajinci, v očích představitelů západní, sjednocené Evropy zdánlivě jazykovou hranicí rozdělená, po dlouhou dobu jakoby vnitřně konfliktní a v řadě ohledů údajně nedokonalá společnost, se neočekávaně projevili jako semknutý a v opravdu heroickém boji za přežití své kultury a evropské identity jednotný, odhodlaný národ. Odpor, který Ukrajinci kladou agresorovi je obdivuhodný, a to tváří v tvář plošné genocidní zkáze, která nešetří civilisty, města ani vesnice, průmysl ani památky a místa posvátná.

Bylo jen iluzí, že po dvou zničujících evropských a poté světových válkách již nikdy podobná zhouba nemůže přijít na evropskou půdu. Historická zkušenost národů středovýchodní Evropy je však učí, že podobná katastrofická zkušenost je v této oblasti hluboce zakotvená. Již roku 1663, kdy během velké ofenzívy osmanská vojska pronikala do nitra střední Evropy, sepsal Tomáš Pešina z Čechorodu patetickou politicko-vojenskou výzvu, nazvanou *Již hoří sousedův dům*. Připomněl v ní, že nájezdem ohrožen není jen pás evropských zemí, přímo napadených Turky: „Jestliže rychle a s mocnou silou nepřispěcháte k uhašení požáru..., zeď, která dosud sloužila jako vnější část hradeb, se zhroutí. Jestliže padne i ten štít, co víc zbývá, než že i ty se zhroutíš, padneš a budeš pohlcen stejným požárem?“ I po třech a půl století tato pravda platí: u Kyjeva, Charkova a Mariupole se dnes bojuje za svobodu a demokracii celé Evropy. Pokládáme proto za vhodné připomenout tuto skutečnost otiskem výběru z Pešinova rozsáhlejšího textu, a to v latinském originálu i v českém překladu.

V posledních týdnech opakovaně zaznělo, že válka na Ukrajině, krize evropské bezpečnosti, ale také hluboký otřes evropské ekonomiky a v důsledku ohromné migrace ukrajinských civilistů, prchajících z bombardované a znásilňované země do vnitřní Evropy, také otřes její sociální stability a soudržnosti, do základů mění nejen Evropu, ale v nemalé míře celý propojený svět. Ruská agrese je srovnávána s nacistickou agresí proti Československu a Evropě i s holokaustem, ale také s útokem islamistů na New York 11. září roku 2001. Otázka po významu a formách vztahu českého národa k Evropě tak získává na nové aktuálnosti. Unikátní nasazení občanů českých zemí na podporu bojující Ukrajiny i masy ukrajinských válečných uprchlíků je vysvědčením o tom, že si česká společnost uvědomuje závažnost situace a nutnost jednat včas. Snad tato zkušenost přiměje náš národ k výraznějšímu přijetí celku Evropy za naši širší vlast.

Úvahy nad zločinným přepadením a barbarským ničením suverénního státu i nad jeho nepředvídanou schopností postavit se na odpor vedou ještě mnohem dál. Stávají se součástí výkladu o stavu mnohonárodního euroamerického společenství v rámci srovnávací teorie civilizací. Vedou k poznání, že právě dnes jsme svědky v dějinách častěji opakovaného jevu: Jestliže válečné konflikty bývají příznačné pro začátek i konec civilizací, pak nynější situace může předznamenávat jak úpadek ruské (eurasijské) civilizace, tak regeneraci rozklížené a vnitřně nejisté civilizace euroamerické. Podnět vycházející ze zdánlivé periferie na okraji kontinentu může přinést nové podněty „zpozdilnější a slepé“ západní civilizaci. Velký krizový otřes nemusí být jen chvilkovým procitnutím, ale pokud to Evropané pochopí, může se stát impulzem k záchraně podstatných stránek evropského civilizačního dědictví.¹

Současná situace je i zátěžovou zkouškou pro vztah Evropanů k Rusku, které se samo někdy staví na euroasijskou pozici proti Evropě. Je dobré si uvědomit, že zatímco v srpnu roku 1968 vystoupilo na Rudé náměstí v Moskvě osm protestujících proti invazi do Československa, nyní proti Putinově válce protestuje – bezmocně, krajně nebezpečně, ale přesvědčivě – vlastně ohromné množství Rusů. Internetovou protestní petici proti válce stihlo před jejím úředním zákazem podepsat milion občanů Ruska, tisíce Rusů protestují a jsou za to surově bití policií a zatýkáni v ulicích ruských měst. Ruští intelektuálové – nejen historici a filologové slavís-

1 Takto vystihl podstatu věci přední znalec srovnávací teorie civilizací Miroslav Bárta, od něhož jsme si vypůjčili formulaci názvu této úvodní poznámky, hned v prvních dnech agrese; srov. Miroslav BARTA, *Válka na Ukrajině probouzí západní civilizaci. Může zabránit jejímu kolapsu* (rozhovor s Petrem Honzejkem), Hospodářské noviny 4. 3. 2022. Ve svých úvahách navázal na monografii *Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají*, Brno 2021 (recenze: ČČH 119, 2021, s. 906–911).

tického zaměření, ale i přírodovědci a matematici (včetně těch badatelů, s nimiž jsme donedávna mohli spolupracovat) – připojili svá jména pod provolání, vyzývající vládu k zastavení války. Každému z nich za to hrozí mnohaleté vězení. Proti válce protestuje jen menšina občanů ruského impéria, ale vzhledem k podmínkám, za nichž tak činí, je třeba vyjádřit hluboký respekt k jejich občanskému gestu. Otiskujeme proto dvě z těchto peticí i proto, že se je ruská státní cenzura pokusila umlčet vymazáním z internetových sítí. Pokládáme tyto protesty nejen za hlas rozumu a svědomí, ale také za důstojnou obranu vědy proti znásilnění a propagandistické diskreditaci.

Současná situace vede historiky, ale i politology a právníky k obratu pozornosti k – drasticky aktualizovaným – paralelám v minulosti. Jako už tolikrát se ukazuje, že i dobře badatelsky a publikačně zpracované krize minulosti neberou politické reprezentace a tím méně pak obří hospodářské a finanční korporace na vědomí. Z historie se poučují historikové, málokdy však kapitáni společnosti. Přesto je úkolem historiků podívat se znovu na typově a strukturálně dnešku obdobné situace, na jejich dominantní narativy, na způsoby řešení a na komunikování minulých krizí. Jen tak můžeme přinejmenším doporučovat vyhýbání se osvědčeným pastem minulých desetiletí a staletí. Historie je prakticky aplikovatelná věda, jen musí být jako nástroj také uchopena.²

Velmi dobře rozumíme ukrajinskému prezidentu Volodymyru Zelenskému, když hned na počátku války odmítl dobře míněnou nabídku prezidenta USA a prohlásil, že nepotřebuje odvoz do bezpečí, nýbrž přísun střeliva. Praktická pomoc Ukrajině i exilovým Ukrajincům je nesmírně důležitá. Víme však, že v krizové chvíli je nezanedbatelná i pomoc symbolická: proto vydáváme toto číslo Českého časopisu historického v mimořádné podobě včetně článku, sepsaného našimi kolegy v Kyjevě a Drohobyči, v ukrajinštině. Protestujeme tím proti absurdnímu upírání práva ukrajinského národa na samostatnost, na vlastní jazyk, dějiny a kulturu. A zároveň takto vítáme nové ukrajinské přátele, kteří přicházejí do České republiky a z nichž někteří tu možná najdou svou novou vlast.

Cesty českého a ukrajinského národa se v minulosti mnohokrát setkaly. České usedlíky najdeme od 19. století v ukrajinských městech, české zemědělské kolo-

2 Střetání dominantních narativů, a to právě v souvislosti s pohledem na dějiny Ukrajiny a Ruska, a jejich vliv na politiku naznačuje polemika německého bohemisty a znalce východoevropských dějin, předsedy mnichovského Collegia Carolina Martina SCHULZE WESSELA, s profesorem dějin východní Evropy na Humboldtově univerzitě v Berlíně Jörgem Baberowskim. Proto zde jeho text *Deutsche Irrtümer über Russland: Die Ukraine ist längst eine Nation* (Frankfurter Allgemeine Zeitung 19. 3. 2022) zveřejňujeme v českém znění.

nisty zejména ve Volyňské oblasti. Ukrajinská emigrace po bolševické revoluci do Československa byla součástí prvorepublikové reality. Naše země hostila ukrajinské školy a kulturní instituce, vědce i umělce, bez ukrajinské menšiny si lze sotva představit naši dnešní společnost. Moderní Ukrajina je a po válce, doufejme i po vstupu do Evropské unie, bude významným partnerem pro naši zemi. Přijmeme proto dnešní hrůzně válečnou situaci jako důtklivý podnět pro podstatně hlubší integraci ukrajinských témat i práce ukrajinských historiků do našeho dějepisného i občanského horizontu.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek

“This will be one of the other great stories.” Ukraine in 2022

On 24 February 2022, the Russian troops – without a declaration of war – invaded Ukraine. Europe is again threatened by aggression that ignores generally accepted legal and ethical standards. In the eyes of the representatives of Western, united Europe, the Ukrainians, seemingly divided by language, for a long time a seemingly internally conflicted and in many respects allegedly imperfect society, have unexpectedly emerged as a unified, cohesive and determined nation in a truly heroic struggle for the survival of their culture and European identity. The resistance that Ukrainians offer to the aggressor is admirable, namely face to face with widespread genocidal destruction that does not spare civilians, cities or villages, industry or monuments and sacred places.

It was only an illusion that after two devastating European and then world wars, such a devastation could never come to European soil again. The historical experience of the nations of Central-Eastern Europe, however, teaches them that a similar catastrophic experience is deeply rooted in this area. As early as 1663, when Ottoman troops penetrated the interior of Central Europe during the great offensive, the Czech Baroque historian Tomáš Pešina of Čechorod wrote an impassioned political-military challenge called *Iam proximus ardet Ucalegon – The neighbour's house is already burning*. In it, he reminded that the invasion was not only endangered by a belt of European countries directly attacked by the Turks: “If you do not rush to put out the fire quickly and with great force... the wall that previously served as the outer part of the walls will collapse. If even that shield falls, what more is left than you will collapse, fall and be consumed by the same fire?” Even after three and a half centuries, this truth still applies: at Kiev, Kharkov and Mariu-

pol they are fighting today for the freedom and democracy of all of Europe. We therefore consider it appropriate to recall this fact by publishing a selection from Pešina's longer text in the Latin original.

In recent weeks, it has been said repeatedly that the war in Ukraine, a crisis of European security, but also a deep shock to the European economy and, as a result of the enormous migration of Ukrainian civilians fleeing the bombed and raped country to inner Europe, an upheaval of its social stability and cohesion, will change to the core not only Europe, but to a large extent the whole interconnected world. Russian aggression is compared to the Nazi aggression against Czechoslovakia and Europe and the Holocaust, but also to the Islamist attack on New York on 11 September 2001. The question of the importance and forms of the Czech nation's relationship with Europe is thus gaining new relevance. The unique commitment of the citizens of the Czech lands to support the fighting Ukraine and the masses of Ukrainian war refugees is a testament to the fact that Czech society is aware of the seriousness of the situation and the need to act in time. It is an urgent call for a stronger acceptance of the whole of Europe as the wider homeland of Europeans.

Thoughts on the criminal assault and barbaric destruction of a sovereign state, as well as on its unforeseen ability to resist, go much further. They become part of the interpretation of the state of the multinational Euro-American community within the comparative theory of civilizations. They lead to the realization that today we are witnessing a more frequent recurring phenomenon in the history: If war conflicts are characteristic of the beginning and end of civilizations, then the current situation may foreshadow both the decline of Russian (Eurasian) civilization and the regeneration of the divided and internally uncertain Euro-American civilization. The impetus emanating from a seeming periphery on the edge of the continent may provide new impetus for a "comfortable and blind" Western civilization. The great crisis upheaval may not just be a momentary awakening, but if Europeans understand it, it can be an impetus to save the essential aspects of Europe's civilizational heritage.¹

1 This is how Miroslav Bártá, a leading expert on comparative theory of civilizations, from whom we borrowed the wording of the title of this introductory note, captured the essence of the matter, right in the first days of aggression; cf. Miroslav BÁRTA, *Válka na Ukrajině probouzí západní civilizaci. Může zabránit jejímu kolapsu* (interview with Petr Honzejek), *Hospodářské noviny* 4. 3. 2022. In his reflections he built on his monograph *Sedm zákonů. Jak se civilizace rodí, rostou a upadají*, Brno 2021 (see ČČH 119, 2021, pp. 906–911).

The current situation is also a stress test for the relationship of Europeans to Russia, which sometimes itself takes a Eurasian position against Europe. It is worth noting that while eight protesters marched on Red Square in Moscow in August 1968 against the invasion of Czechoslovakia, now a huge number of Russians are protesting – helplessly, extremely dangerous, but convincingly – against Putin’s war. A million Russian citizens managed to sign an internet protest petition against the war before its official ban, thousands of Russians protest and are brutally beaten for it by police and arrested on the streets of Russian cities. Russian intellectuals – not only historians and philologists of a Slavic focus, but also natural scientists and mathematicians (including those researchers we have been able to work with until recently) – have added their names to the manifesto calling on the government to stop the war. Each of them faces many years in prison for this. Only a minority of the citizens of the Russian Empire are protesting against the war, but given the conditions under which they do so, it is necessary to express deep respect for their civic gesture. We therefore print two of these petitions, also because Russian state censorship has tried to silence them by deleting them from Internet networks. We regard these protests not only as the voice of reason and conscience, but also as a dignified defence of science against rape and propagandistic discreditation.

The current situation leads historians as well as political scientists and lawyers to turn their attention to – drastically updated – parallels in the past. As demonstrated so many times before, even well-researched and published crises of the past do not take into account political representations, much less giant economic and financial corporations. Historians learn from history, but rarely the captains of society. Nevertheless, it is the task of historians to look again at the type and structure of similar situations today, their dominant narratives, the ways of solving them and the communication of past crises. Only in this way can we at least recommend avoiding the proven traps of past decades and centuries. History is a practically applicable science, it just has to be grasped as a tool as well.²

We understand Ukrainian President Volodymyr Zelenskyj very well when, at the very beginning of the war, he rejected the well-intentioned offer of the US President and stated that he did not need transport to safety, but the supply of

2 The clash of the dominant narratives, precisely in connection with the view of the history of Ukraine and Russia, and their influence on politics is indicated by the controversy of German Bohemian scholar and Eastern European history expert Martin Schulze Wessel, chairman of the Collegium Carolinum in Munich, and Jörg Baberowski, professor of Eastern European history at Humboldt University in Berlin; cf. Martin SCHULZE WESSEL, *Deutsche Irrtümer über Russland: Die Ukraine ist längst eine Nation*, Frankfurter Allgemeine Zeitung 19. 3. 2022.

ammunition. Practical assistance to Ukraine and the exiled Ukrainians is extremely important. However, we know that in a moment of crisis, not even symbolic help is negligible: that is why we publish this issue of the Czech Historical Review (*Český časopis historický*) in an extraordinary form, including an article written by our colleagues in Kiev and Drohobych, in Ukrainian. We are thus protesting against the absurd denial of the Ukrainian nation's right to independence, to its own language, history and culture. At the same time, we welcome new Ukrainian friends who are coming to the Czech Republic and some of whom may find their new homeland here.

The paths of the Czech and Ukrainian nations have met many times in the past. Czech settlers can be found since the 19th century in Ukrainian cities, Czech agricultural colonists especially in the Volyň/Volhynia region. After the Bolshevik Revolution, Ukrainian emigration found a solid background in the first Czechoslovak Republic. Our country has hosted Ukrainian schools and cultural institutions, scientists and artists, without the Ukrainian minority one can hardly imagine Czech society today. Modern Ukraine is and after the war, hopefully after joining the European Union, will be an important partner for the Czech Republic. We therefore accept today's horrific war situation as an emphatic stimulus for a substantially deeper integration of Ukrainian topics and the work of Ukrainian historians into our historical and civic horizon.

Jaroslav Pánek – Jiří Pešek

Iam proximus ardet Ucalegon – Již hoří sousedův dům¹

V 16. a 17. století vedl křesťanský Západ proti turecké říši několik válek, do roku 1663, kdy Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) sepsal svou vojensko-politickou výzvu nazvanou *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae – Hungaria flamma belli Turcici ardens*, Turci ovládli balkánské státy a velkou část Uher. Během velké ofenzívy v roce 1663 vojska sultána Mehmeda IV. získala pod svou kontrolu další uherské území a především dobyla důležitou pevnost Nové Zámky (maďarsky Érsekújvár). Osmanská vojska průběžně podnikala výpady i na jihovýchodní Moravu, v roce 1663 se dokonce v jednom momentě dostala až k Brnu.

Turecké války nemohla nereflektovat ani literatura. Turecká tematika a protiturecká propaganda se často objevovala v publicistice, v historických pojednáních, v cestopisech, v polemikách s islámem a pochopitelně i v příležitostné próze i poezii. Nezřídka ji najdeme i v latinských básních a traktátech či jiných apelech různého žánru uherské a české provenience v 16. a 17. století. Do této dlouhé řady vojensko-politických výzev a napomenutí² patří i apel tehdejšího litomyšlského děkana a vyšehradského kanovníka, začínajícího historiografa, přítele Bohuslava Balbína, Tomáše Pešiny z Čechorodu na křesťanské panovníky Evropy z roku 1663, aby se

1 Tato edice s překladem vznikla v průběhu přípravy antologie novolatinských textů české provenience, která je finančně podporována Grantovou agenturou ČR v rámci projektu č. GA22-00477S: Raněnovověká Bohemia litteraria, řešeného v Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR. Fascinace naléhavými projevy ukrajinského prezidenta Zelenského a vědomí jejich historických souvislostí přípravu této edice pouze urychlily.

2 Takto tento multižánrový typ literatury vyzývající k boji proti Turkům souhrnně charakterizuje Tomáš RATAJ ve své práci *České země ve stínu púlmésice. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, v níž podává i základní přehled humanistických děl s touto tematikou.

sjednotili a bez prodlení vytáhli na pomoc Uhrám, z velké části již osmanskými vojsky obsazeným a obklopeným. Mottem spisku odkazuje na slova ze dvou veršů Vergiliovy Eneidy (*iam proximus ardet Ucalegon* = již hoří sousedův dům), jež chápe metaforicky jako memento pro evropské vládcy, kteří z důvodu vlastního ohrožení mají už konečně vytvořit alianci a postavit se se zbraní turecké agresi. První část spisu tvoří historický exkurz s výkladem osmanských dějin, včetně postupu turecké expanze v Evropě, v druhé části podává ve čtyřech kapitolách důvody k pomoci ohroženým Uhrám a k podniknutí všeobecného tažení evropského Západu proti Turkům: 1. *A necessario* (proč je tato válka nutná); 2. *Ab aequo et justo* (proč je tato válka spravedlivá); 3. *Ab utili* (prospěch plynoucí nepříteli Turků z této války); 4. *A facili* (snadnost a jistota válečného zdatu pro lepší technické vybavení a vojenskou zdatnost křesťanských armád).

Ve své době měl Pešinův spisek značný čtenářský ohlas³ (následujícího roku vyšlo jeho 2. vydání), zřejmě větší, než byl jeho politický dopad. Autorovi přinesl všeobecné uznání a mohla dopomoci i jeho kariéře církevního hodnostáře.⁴ Ani dnes Pešinův text nepostrádá zajímavosti, ba jisté aktuálnosti. Vybrané ukázky totiž připomínají některé mediální projevy naší doby, vzpomeňme alespoň projevy ukrajinského prezidenta Volodymyra Zelenského, obracející se s naléhavým apelem na politické představitele západních zemí o pomoc v čase vpádu vojsk Ruské federace z Ruska a Běloruska do jeho země, sousedící s některými zeměmi Evropské unie, resp. Severoatlantické aliance.

Martin Svatoš

3 Ocenil jej v dopise Pešinovi z 26. 4. 1664 i Bohuslav Balbín – viz V. V. ZELENÝ, *Tomáš Pešina z Čechorodu. Životopisná studie*, Praha 1884, s. 46.

4 To je i domněnka autora výše uvedeného prvního a zatím nejobsáhlejšího Pešinova životopisu V. V. Zeleného, *ibidem*.

Thomas Pessina a Czechorod:

Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae – Hungaria flamma belli Turcici ardens

[Praefatio et excerpta ex Parte II., cap. 1.]

Tunc tua res agitur (ait ille⁵), paries dum proximus ardet.

Ardet ecce Hungaria, paries vester, Germania, Italia, Polonia, proximus, proximus a vobis Ucalegon.⁶ Ad cujus incendium, quod jam alte nimis depascens ima quaeque et fere ultima serpit, extinguendum, ni cito ac potenter accurreritis, actum est de illa; actum erit et de Moravia tua, o Germania,⁷ prima adversus barbaras gentes marchia, quam flamma hujus mali jam magna satis attigit; actum et de nobilissima tui portione, Austria, Styria et Carinthia;⁸ actum et de clypeo tuo inclyto, Bohemiae Regno, ac Silesia; actum denique et de te ipsa. Si enim paries ille, qui hucusque tibi pro antemurali fuit, corruat, si et clypeus ille decidat, quid superest ultra, nisi ut tu quoque ruas, decidas et incendio pari consummaris?

5 Quintus Horatius Flaccus, Epistulae 1, 18,84; *paries* užito synekdochicky pro *domus*. Verš se stal příslovečnou výzvou k soukromé, společenské či politické akci za situace, kdy v blízkosti dochází k nějaké katastrofě, která hrozí i adresátovi apelu.

6 Publius Vergilius Maro, Aeneis 2,312; jméno Trójana Ucalegona Vergilius užil metonymicky, *proximus Ucalegon* = soused Ucalegon, ve smyslu sousední dům. Pešina to použil metaforicky pro Uherské království.

7 Rozumí se Svatá říše římská národa německého, kam patřily i rakouské země, země Koruny české, obě Lužice a celé Slezsko. – Poznámka redakce: Vztah zemí České koruny jakožto státoprávního subjektu k Svaté říši římské národa německého je složitou otázkou; nejen z části starší literatury, ale především z nejnovějšího bádání vyplývá, že v období mezi reformou říše za Maxmiliána I. a formální readmisí, tedy mezi lety 1495 a 1708, český stát nebyl zapojen do struktury říše a že šlo o poměr dvou státních subjektů; srov. Petr VOREL, *Die Länder der böhmischen Krone und das Heilige Römische Reich in der Frühen Neuzeit*, in: Jiří Pešek – Petr Vorel (edd.), *Neue tschechische Interpretationen der Fragen des tschechisch-deutschen Zusammenlebens* (47. Deutscher Historikertag, Dresden 2008 – Die Vortragenden der tschechischen Gastsection), Magdeburg 2011, s. 21–32; TÝŽ, *Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku*, *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 259–272.

8 Dědičné země Habsburků, tvořící součást středoevropského soustátí.

Neque, o Italia, a periculo tuta eris: Devicta enim Hungaria ac parte residua Croatiae⁹ nihil est et erit Turcis invium; per Carnos¹⁰ et Forum Julii¹¹ terrestribus ejus copiis facilis ad te patebit transitus. Similiter et Polonia, quid tuti sperare potes, si Turca Transylvaniam¹² totam sibi in provinciam redigat? Si Hungaria superiore, si et Silesia¹³ potiat?ur?

Agite ergo universi, tam Germani bellicosissimi milites, quam Itali et Poloni, audacissima pectora, et vicino suo Ucalegoni, coadunatis viribus succurrite. Quod quam necesse est, ut fiat, et cito fiat, pro tenui mea rerum politicarum scientia, in praesenti discursu demonstrabo. [...]

PARS II.

Motiva ad succurrendum Hungariae et capessendum universale contra Turcas bellum

I. A necessario

[...]

Atque utinam tum statim jacta fuisset belli alea et obtemperatum gravissimis prudentiaeque et experientiae opinione clarissimis viris, qui multis adducti rationibus bellum contra immanem tyrannum pro recuperando Regno Hungariae proque aris et focus suscipiendum censebant; praesertim cum eo tempore ipsimet hostes, non secus acsi nulla pax, nullum foedus ictum esset, in superioribus citra Tibiscum Hungariae partibus, agros urere et populari, miseram plebem quotidie fere variis indignisque modis ad deditionem compellere, arces finitimas, quarum praecipua

9 Habsburkům zůstávala ještě část Chorvatska kolem Varaždínu a Záhřebu.

10 Německy. Krain, latinsky Carnia či Carniola – Kraňské vévodství (území dnešního Slovinska), rovněž jedna z habsburských dědičných zemí, bylo v 16. a 17. století často zasaženo tureckými nájezdy.

11 Italsky Friuli – historický region na severovýchodě Itálie, ležící na dnešních hranicích s Rakouskem a Slovinskem, představoval přechod z Rakouska do Benátek a severní Itálie.

12 Transylvánie, známá též jako Sedmihradsko (německy Siebenbürgen, rumunsky Transilvania nebo Ardeal), historická země, dnes součástí Rumunska. V roce 1663 turecko-tatarské vojsko porazilo habsburské vojsko u Parkánu (dnešního Štúrova) a v září dobylo pevnost Érsekújvár (dnešní Nové Zámky). Přestože v srpnu 1664 je císařská vojska porazila v bitvě u Svatého Gotthardu (Szentgotthárd), císař Leopold uzavřel s tureckým sultánem Mehmedem IV. tzv. vasvářský mír, pro habsburskou monarchii nevýhodný, jímž potvrdil sultánovu vládu nad Érsekújvárem a Sedmihradskem.

13 Horní Uhry tvořilo přibližně území dnešního Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny; Szlezsko tehdy patřilo celé habsburské monarchii (Horní i Dolní).

erat Varadinum,¹⁴ fortissimum illius regionis propugnaculum et clavis harum provinciarum,¹⁵ partim fraude et astu partim aperta vi invadere, expugnare, imperium per fas et nefas prolatare contenderint. Sed maluimus tunc (nescio quo fato!) ire in sententiam extrema omnia alia prius quam bellum experiri consulentium. Et ecce in Charybdim¹⁶ seu voraginem et farraginem malorum, quam evitare voluimus, incidimus, subdoli[s] hostium consiliis et machinationibus tandem in nos ex improviso erumpentibus. Jamque primo advertimus, quae habenda sit fides perfido ac sceleratissimo Mahometi,¹⁷ qui ut praetexeret sibi justum belli hujus titulum, data opera tam iniquas pacis condiciones proposuit, quas ne victi quidem digne tolerare potuissent. Sic omnia sibi licere statuit nefanda impii hostis temeritas, ubi nostrorum animos vana spe pacis elanguisse videt.

Quousque ergo, Christiani principes,¹⁸ tantam truculentissimi hostis violentiam passuri estis? An dum vobis in viscera ruat, vestris penatibus vincula circumdet? Extinguendi sunt, cito extinguendi improbi illius conatus, ne sensim per ignaviam nostram crescat incendium et serum (quod ominari reformidat animus) remedium conqueramur, cum a parvis initiis a majoribus nostris neglecta tyrannis illa funestum extulerit caput et tam vastas auxerit vires. Prospicite ad impendens toti Hungariae periculum, imo ad exortum jam atque impetu pleno excitum malum, mox, nisi cito occurratur, Germaniam caeteraque Europae regna invasurum; ut merito Hungaria praesentibus coarctata angustiis tum Germaniae, tum Italiae et Poloniae aliisque Christianae reipublicae regnis occinere possit illud: Hodie mihi, cras vobis.¹⁹ Serpit enim in dies hoc virus magis ac magis, nunc una provincia, una urbs, nunc alia deficit. [...]

14 Tisa, nejdelší levý přítok Dunaje protékající dnešní Ukrajinou, Maďarskem a Srbskem, nedaleko Čierné nad Tisou tvoří několikakilometrovou hranici mezi nynějším Slovenskem a Maďarskem. Územím Horních Uher před Tisou z pohledu z východu, odkud postupovala turecká vojska, má Pešina snad na mysli oblast severně od Debrecínu.

15 Pevnost Velký Varadín v Sedmíhradsku (maďarsky Nagyvárád, rumunsky Oradea), dnes patřící Rumunsku, byla Turky skutečně zanedlouho, v roce 1664, dobyta.

16 Charybdis (počeštěno: Charybda) byl příslovečný nebezpečný vír v messinské úžině ležící naproti úskalí Skylla (srov. *Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim*); zde užito metaforicky jako vír, resp. záplava zla.

17 Buď myšleno v obecném smyslu „mohamedán“, tj. Turek jakožto stoupenec proroka Muhammada, resp. islámu, nebo má autor na mysli přímo tehdejšího tureckého sultána Mehmeda IV.

18 Variace na proslulý začátek 1. Ciceronovy řeči proti Catilinovi, dodnes užívaný v řečech a v polemikách: *Quousque tandem, Catilina...?*

19 Obměněné známé rčení *Hodie mihi, cras tibi*, ve smyslu „Co potkalo dnes mě, zítra potká tebe“. Soudě dle volby slovesa *occinere* je tu *cras* (zítra) užito onomatopoicky jako aluze na (havraní)

... At nunc cum sint multo in deteriore periculosioreque res Hungarorum statu, quam fuerint unquam, considerandum est ac serio perpendendum, ne superveniant in nos ea, quae extimescebant majores nostri, ac ne tandem vicini obruantur crudeli hostium jugo illudque malum ne in nos devolvatur. Quid enim obstare potest, ut ii, qui adhuc supersunt, non ad unum pereant sub hostili acinace omnes, nisi cito potens exercitus nostri auxilium adsit oppressis.

Quare omnino praeveniendum est cito accelerandumque iis viribus, quibus impetus hostis, si non ex toto tolli, saltem frangi possit; dandum et afferendum quantocyus tale auxilium, quo amoveri et extinguí queat fax funestissimi belli, antequam conflagremus universi.

Neque enim, si verum fateri volumus, multis ante seculis periculosior erat, quam modo patriae nostrae status. Retroactis namque temporibus foris, hoc est, in alienis terris, coesi fuimus. Nunc vero imminent vulnera nobis in patria et in domo propria, ab hostibus infligenda, sumpto mali hujus initio a Moravia, ecce jam a membro vestro, Germani et Bohemi, a vestra marchia, cujus huc usque ab effuso civium sanguine fumant late patentes campi. Considerate igitur, quantum momenti sit in tam periculo rerum nostrarum statu, ut tempestive obvietur hosti. Quare tollenda est omnis mora, abjiciendae omnes illae consultationes, quas belli necessitas et periculum praesens expectare non potest, peragendae omnes provinciae, edictum proponendum, percensenda capita, exercitus impigre cogendus, ne cum hostis in interiora nostra irruerit, minitabundus extrema cervicibus nostris, nos tum primo sera belli consilia quaeramus. Consurgite tempestive universi et patriam, uxores, liberos fortunasque vestras per summam gloriam vobis vendicate, defendite et ad veram libertatis tranquillitatem reducite sicque Germanici nominis heroas vos, omni deinceps futurae aetati ostendite. Consurgetis alias vel inviti, cum hostem impatientem ac fortuna sua elatum, libertatem atque imperia vestra evertentem et valido cruentoque ore, pollutis atque sacrilegis manibus, ad sanguinem vestrum hauriendum proruentem videritis. Sed nunc nunc vires viribus, arma armis conferentes accelerate, non expectando, ut irruat ille prius in viscera nostra, sed in eum ultro irruamus; ad quod vos hostis ipsemet admonet, quem jam jam in conspectu habetis. Praedam ille poscit regnandique sola cupiditate in vos ruit; vos ne praeda sitis et ut cives patriae debitum exsolvatis, cujus pietas omnem superat pietatem, et pro qua nunquam nimis sanguinis datum videri debet, omnia fortitudinis signa demonstrate conjunctisque viribus audacter praedonem illum aggredimini.

krákání, které může být chápáno jako předzvěst neštěstí. Onomatopoický potenciál adverbia *cras* navozujícího krákání havranů či vran využívali v raném novověku též latinští básníci.

Qui cum ita conjunctos et animatos viderit, certe poenitebit eum consilii sui, vel si ire pergat, sceleratam dominandi cupiditatem malo suo est depositurus. Nihil enim magis quam conjuncta Christianorum arma formidat.

Et quid ulterius abhortatione opus pro ea causa, quae defensa salutem et libertatem, omitta, ominari horreo, quae ferat. Habemus ante oculos Hungarici regni ruinae aliorumque orientalium haud leve documentum, quo satis admonemur, ni nobis melius providerimus, quanto in periculo sit quoque status rerum nostrarum futurus.

Pro victoria olim et pro decore nominis cum Turca dimicastis, Germani et Bohemi; at nunc pro salute, libertate, pro aris et focus est vobis pugnandum. Orientis ille adeptus imperium, ad Occidentale festinat; novam ex vobis erigere monarchiam conatur, uni Ottomanorum imperio, uni Mahometanae legi cuncta submittere studet.

Et primus quidem barbari impetus irruet in vos, Austriaci, Moravi, Bohemi et Silesii, ut inde velut superatis claustris imperii in Germaniam perrumpat. Vos post Hungaros belli ejus primitiae manent. Vos proinde (si residet quicquam in pectore virtutis antiquae, si et viget in vobis viris fortibus vincere doctus animus) conemini contra quam audacissimi ire, superbas hostis vires conterere ac feroces frangere ejus spiritus – a vobis et timoris et spei initium sumpturus est Mahometes. Quod si ita animatos offenderit, ut vos nunc validissimo conatu ad resistendum disponitis, majorem ubique vim periculi timebit et documentum eo ipso feret abstinendi ab ulterioribus. Vos vero, Austriae ac Bohemiae vicini, cum res quoque agatur vestra, succurrite sociis neque patiamini, ut succumbant et vos pariter in discrimen trahant. Merito enim debet vos, Bavari, Saxones et Pomerani pulsare pavor timorque, ne, si tam immanis hostis Hungariam et Bohemiam absorbeat, eodem quoque calamitatis tenore, sumptis velut inde victoriae auspiciis et ferociae alimentis, vestram fortunam trahat; maxime si iniquo aliquo sydere Silesia quoque atrox tyranni animus compos fiat. Inde enim qua data porta in Lusatiam²⁰ ruet, neque solum in Marchia Brandenburgici²¹ tutum erit, sed anterior quoque Pomerania²² et

20 Lužice (německy *Lausitz*, polsky *Łużyce*, hornolužickosrbsky *Łužica*), historické území rozdělené dnes mezi Německo (většina území), Polsko a Českou republiku; v době, kdy psal Pešina *Ucalagon*, patřila Saskému kurfiřtství.

21 Braniborská marka (německy *Mark Brandenburg*), resp. Braniborské markrabství (Markgrafschaft Brandenburg) bylo do roku 1806 formálně říšským knížectvím na severovýchodě Svaté říše římské, od roku 1701 však fakticky tvořilo západní a centrální část Pruského království.

22 Přední Pomoránsko (německy *Vorpommern*), část původního vévodství pomoránského, rozprostírající se na severovýchodním pobřeží Baltského moře, patřilo po vestfálském míru Švédsku, po

Saxonia²³ omnisque illa ad Albim usque regio, pulcherrima Germanici Imperii portio, in summo periculo constituetur. Date ergo et afferte auxiliatrices copias, quibus amoveri commodè tantum periculum possit, antequam eo involvami universi. Satis se quisque defensum patriosque lares tutos existimet, si defensos nunc vicinos socios a praesentis periculi vastitate praestabitis. Nam ab his certe tum publice, tum privatim incolumitas omnium vestrum et quietissima possessio rerum formarumque vestrarum, tum provinciarum securitas, secura quoque Germanici nominis gloria dependet: iis oppressis et vos semper in periculo eritis; iis servatis et vosmet ipsos a periculo praeservabitis sicque optime paci et tranquillitati vestrae consulētis. Neque diutius in tardis consultationibus terite tempus, cum maxima vis periculi hic sit, in minima mora – satis, jam satis consultationibus, satis et ignavo dolori datum est.

Proinde sumenda sunt arma vobis, non eo passu, velut in domesticos aliosque hostes consuevistis, sed majori longe celeritate et majori ira indignationeque, tanquam in barbaros, non tantum opes vestras, sed sanguinem quoque sitientes.

Non timent haec fortasse Germani, qui Rhenum, Visurgim, Mosam et Mosellam accolunt, neque Galli, neque Hollandi, tot aquis et fluminibus circumfusi. At idcircone, quia illi tutiora tenent, nos velut piacula quaedam luendis omnium periculis hosti objiciendi simus? Non movebit illos miserabilis rerum nostrarum status, non imminens gravissima sub crudelissimo jugo servitus? Non foeda vincula, non moestissimae opem implorantium jam jamque labantium voces, nec Christiani nominis pietas, sed ita derelictos et quasi jam perditos ab immani rabie hostium dilacerandos non sinent? Heu, periimus jam omnes, dum quisque sibi se tantum natum existimat? Conflagravimus jam omnes, dum nemo incendium ad se putat trajecturum? Fluit undique noster cruor, deficimus in dies, nec sentimus? Proh dolor! Incidimus in ea tempora, ut vilior jam apud Turcas Christianorum quam jumentorum futurus sit sanguis; evenietque certo, si haec diutius hostium pestis nostra ignavia invalescat, ut triginta ex nobis vix uno obulo²⁴ liceant hostes. Quod in captivitate illa Hierosolymitana de Judaeis scriptores referunt.²⁵ Atque

roce 1815 Prusku; dnes je součástí spolkové země Německa Meklenbursko-Přední Pomořansko (Mecklenburg-Vorpommern).

23 Německý Sachsen, resp. Kurfürstentum Sachsen; Saské kurfiřtství, s centrem v Drážďanech, sousedící s Českým královstvím, v Pešínově době zasahovalo až do (pozdějšího) pruského Braniborska.

24 V orig. obolus – starořecká mince nevelké hodnoty, přeneseně užíváno pro malý peníz, malou hodnotu.

25 Pešina naráží buď na události z roku 587 př. n. l., kdy babylonský král Nabukadnesar II. vyplnil Judsko, dobyl Jeruzalém, zbořil Šalamounův chrám a nemalou část obyvatelstva odvedl do zajetí

utinam falsus sim vates et dira haec, quae horrens praesagit animus, Deus immortalis a diebus nostris longe amoveat, Sed tamen, quin evenire possint, pro incredibili rerum humanarum inconstantia et pro ea, qua laboramus Christiani omnes, ignavia, haud facile quis abnuerit.

Nolite ergo, nolite, vos omnes Cis- et Transrhenani populi,²⁶ idcirco, quia a barbaro hoste longius dissiti estis, stertere et permittere nos, socios vestros, membra vestra ejusdemque religionis fratres, rapi in vincula, in coedes atque in deploRANDAM servitutem. Sed afferte quam citissime opem, afferte auxilium ac serio propendite, an salvus adhuc et integris utcunque nobis, an postea ex toto fractis atque oppressis id agere magis expediat.

Originál: *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria flamma belli Turcici ardens. Productus a M. Thoma Joanne Pessina de Czechorod, decano Lithomisslensi et Marchionatus Moraviae historiographo*. Editio secunda emendatio. Lithomisslii, typis Joannis Arnolti. Anno 1664, s. 1–2, 117–119, 122–129.

Tomáš Pešina z Čechorodu:

Ucalegon Německé, Italské a Polské země – Uhry hořící plamenem turecké války

[Překlad úvodu a ukázek z 1. kapitoly II. části]

Tehdy, když hoří sousední dům (říká básník)⁴, jde i o tebe

Hleďte, Německá, Italská a Polská země, hoří Uhry, s vámi sousedící dům, váš nejbližší soused.⁵ Jestliže rychle a s mocnou silou nepřispěcháte k uhašení jeho požáru, který už příliš hluboko stravuje jeho spodek a dosahuje téměř až nahoru, je s ním konec. Konec bude i s tvou Moravou, Německá země,⁶ prvním markrabstvím čelí-

(o čemž píše hebrejská i křesťanská Bible či Hérototovy *Dějiny*), nebo na dobytí Jeruzaléma císařem Titem v roce 70, po němž byly tisíce Židů zabity a tisíce zajaty (jak píše Flavius Josefus ve *Válce židovské*).

26 Rýn (německy Rhein, francouzsky Rhin) protéká dnešními šesti státy, tvoří hranici mezi Německem a Rakouskem a poté mezi Německem a Francií; zjevně to má Pešina na mysli, když hovoří o národech před a za Rýnem.

cím barbarským národům, které již velký plamen tohoto zla dost zasáhl; konec bude i s nejvznešenější tvou částí – s Rakousy, Štýrskem a Korutany;⁷ konec bude i s tvým štítem – slavným Českým královstvím a se Slezskem; konečně bude konec i s tebou samým. Jestliže se totiž ta zeď, která ti dosud sloužila jako vnější část hradeb, zhroutí, jestliže padne i ten štít, co víc zbývá, než že i ty se zhroutíš, padneš a budeš pohlcena stejným požárem?

Ani ty, Italská země, nebudeš chráněna před nebezpečím: vždyť po porážce Uher a zbývajících částí Chorvatské země⁸ nic nestojí a nebude stát Turkům v cestě. Přes Kraňsko⁹ a Furlánsko¹⁰ se jeho pozemním vojskům otevře snadný přechod k tobě. Podobně i ty, Polská země, jakou můžeš mít naději na bezpečí, jestliže Turek si z celé Transylvánie¹¹ dělá svou zemi, jestliže dobývá Horní Uhry a Slezsko¹²?

Konejte tedy všichni, jak Němci, nejbojovnější vojáci, tak Italové a Poláci, nejstatečnější srdce, a spojenými silami přispěchejte na pomoc svému sousedu. Jak je nutné, aby se to stalo, a rychle stalo, ukáží v tomto výkladu přiměřeně k mé skrovné znalosti politických poměrů. [...]

ČÁST II.

Důvody k poskytnutí pomoci Uhrám a podniknutí společné války proti Turkům

I. Z nezbytnosti

[...]

Kéž by však byly hned tehdy vrženy válečné kostky a kéž bychom poslechli velevážené a pro jejich moudrost a zkušenost slovutné muže, kteří z mnoha důvodů soudili, že musíme podniknout válku proti hroznému tyranu, abychom získali zpět Uherské království a uhájili stát i domovy. Zvláště když v té době sami nepřátelé stejně, jako by neuzavřeli žádný mír, žádnou smlouvu, usilovně se snažili v horních částech Uherské země před Tisou¹³ pálit a pustošit pole, téměř denně různými hanebnými způsoby přinutit ubohý lid vzdát se, zčásti lstí a úskokem, zčásti otevřenou silou napadat a dobývat pohraniční hrady, z nichž vynikal Velký Varadín – nejsilnější bašta toho kraje a klíč k těmto zemím,¹⁴ a všemi dovolenými i nedovolenými prostředky rozšířit svou říši. Ale my jsme se tehdy raději chtěli (nevím z čí vůle!) přiklonit k mínění těch, kdo radili zkusit až do krajnosti všechno jiné spíše než válku. A vida, úskočnými záměry a machinacemi nepřátel, které se nakonec na nás znenadání vali-

ly, jsme spadli do Charybdy,¹⁵ neboli do víru a změti zla, které jsme se chtěli vyhnout. Tu hned musíme dát pozor, jakou důvěru máme mít ve věrolomného a veskrze zločinného mohamedána, který aby předstíral spravedlivý důvod k válce, dal si tu práci a navrhl tak nepříznivé mírové podmínky, že by je byli ani poražení nemohli důstojně vydržet. Opovázlivost bezbožného nepřítele si tak představuje, že si může dovolit všechny zločiny, když vidí, jak naše odhodlání marnou nadějí na mír ochabuje.

Jak dlouho ještě, křesťanští panovníci,¹⁷ tedy hodláte trpět tak hrozný násilí nejsurovějšího nepřítele? Snad až vám vtrhne domů, až nasadí vašim rodinám pouta? Snahy toho nestoudníka musí být potlačeny, rychle potlačeny, aby se naši nečinností pozvolna nevzmáhal požár a abychom lék nezískali pozdě (mysl se bojí to předpovídat), když by ta tyranida, od skrovných počátků našimi předky zanedbaná, zvedla neblahou hlavu a tak mohutně nabrala sil. Pohleďte na nebezpečí hrozící celým Uhrám, ba na už povstalé a vznícené zlo plné útočnosti, které se brzy, pokud se mu nebude rychle čelit, chystá vtrhnout do Německé země a do ostatních evropských říší, že by Uhry sužované stávajícími nesnázemi mohly jak Německé, tak Italské a Polské zemi i jiným královstvím křesťanského společenství výstražně zakrákorat ono známé „Tentokrát mně, zakrátko vám.“¹⁸ Ten jed se totiž šíří den ze dne stále více, tu podléhá jedna země, jedno město, tu druhé. [...]

Ale teď, když je uherský stát v mnohem horším a nebezpečnějším postavení, než kdy byl, je třeba to zvážit a vážně posoudit, aby nás nepostihlo to, čeho se obávali naši předkové, aby nakonec naši sousedé nebyli zavaleni krutou spřezí nepřátel a aby se to zlo nevalilo i na nás. Vždyť co může být na překážku tomu, aby ti, kteří ještě zbývají, všichni do jednoho nezahynuli zahnutou šavlí, jestli se přepadeným rychle nedostane významné pomoci našeho vojska?

Proto je ovšem třeba rychle tomu předejít a uspíšit to těmi silami, jimiž by mohly být útoky nepřátel, jestli ne zcela zlikvidovány, tedy aspoň narušeny; je třeba co nejrychleji poskytnout a přivést takovou pomoc, jíž by bylo možno odvrátit a uhasit pochodeň velmi zhoubné války, dříve než zachvátí nás všechny. Vždyť – chceme-li si přiznat pravdu – ani před mnoha staletími nebyla situace vlasti povážlivější než právě ta naše. Neboť půjdeme-li v čase nazpátek, byli jsme zabíjeni venku, to jest v cizích zemích. Nyní však nám hrozí pohromy způsobované nepřáteli ve vlasti a ve vlastním domě, a to zlo začalo Moravou, která je opravdu již částí vás, Němci a Češi, vaším markrabstvím, z jehož doširoka se táhnoucích polí se dodnes kouří od krve prolité jeho obyvateli. Uvažte tedy, jak je v tak nebezpečném postavení našich států důležité, aby se vbrzku vyrazilo proti nepříteli. A proto je zapotřebí zanechat všeho zdržování, zavrhnout všechny ty porady,

na něž nezbytnost války a stávající nebezpečí nemůže čekat, uvést do pohybu všechny země, vyhlásit edikt, spočítat lidi, bez váhání sebrat vojsko, abychom, když nepřítel vtrhne do našeho vnitrozemí s pohrůžkami krajními prostředky našemu týlu, my teprve tehdy nevymýšleli příliš opožděná válečná opatření. Povstaňte všeobecně a včas a nanejvýš slavně hajte pro sebe vlast, své ženy, děti a majetky, braňte je a navraťte jim opravdu pokojnou svobodu a pro všechny budoucí časy se tak ukažte jako hrdinové slavného německého jména. Jinak povstanete třeba i z donucení, až uvidíte bezcitného a svým úspěchem zpychlého nepřítel, jak vyvrací vaše říše a s mohutnými a krvavými ústy, s potřísněnými a bezbožnými rukama se žene, aby hltal vaši krev. Hned teď dejte dohromady síly a zbraně, pospěšte si a nečekejte, že dříve on vtrhne do našeho vnitrozemí, ale sami od sebe na něj vyražte; k tomu vás upomíná nepřítel sám, kterého už opravdu máte na dohled. On se domáhá kořisti a žene se na vás z pouhé mocichtivosti. Abyste vy nebyli jeho kořistí a jakožto obyvatelé své vlasti – vždyť láska k ní stojí výš než všechna ostatní láska a pro ni obětované krve se nikdy nesmí zdát příliš – abyste vůči ní dostáli své povinnosti, projevte všechny známky své statečnosti, spojte síly a odvážně napadněte toho kořistníka. Ten, až vás uvidí tak spojené a srdnaté, jistě bude litovat svého úmyslu, nebo, jestliže by snad pokračoval v tažení, pod vlivem svého nezdaru se bude muset zločinné vládychtivosti vzdát. Ničeho se totiž neděsí více než spojené křesťanské armády.

Cožpak je zapotřebí dalšího nabádání v této záležitosti, která když je obhájena, přinese spásu a svobodu, zato když je opomenuta, děsím se předpovědět, co přinese. Máme před očima trosky Uherského království a nebezpečný výstražný příklad jiných východních říší, který nás dostatečně upomíná, v jak velikém nebezpečí bude postavení našich států, pokud se o sebe nepostaráme.

Kdysi jste, Němci a Češi, zápolili s Turkem pro vítězství a pro slávu svého jména, avšak nyní musíte bojovat pro svou spásu, svobodu a pro vlast i své domovy. On získal východní říši a sahá po té západní. Usiluje o to, vytvořit z vás novou monarchii, snaží se vše podrobit jedině osmanské říši, jedinému mohamedánskému zákonu.

Nejprve ovšem se barbarský útok vyřítí na vás, Rakušané, Moravané, Češi a Slezané, aby poté, co překoná jakési hraniční závory říše, vtrhnul do Německé země. Po Uhrech čeká počátek války vás. Vy proto (jestli ve vašem srdci zbývá něco ze starodávné zdatnosti, jestli ještě ve vás žije duch schopný vítězit jako udatní muž) se snažte s co největší odvahou jít proti němu, zničit pyšné síly nepřítel a zlomit jeho divokého ducha – kvůli vám musí Mohamedán začít bát se a mít starosti.

A jestliže narazí na tak srdnaté muže, jak vy se teď s velice rozhodným úsilím postavíte na odpor, bude se všude obávat větší hrozby nebezpečí a tím podá důkaz, že se zdrží dalších kroků. Vy pak, sousedé Rakouské a České země, protože jde i o vás, pomozte spojencům a nestřpte, aby podlehli a stejně i vás vtáhli do nebezpečného postavení. Oprávněně totiž vás, Bavoři, Sasové a Pomořané, musí jímat strach a obava, pokud tak hrozný nepřítel zničí Uherskou a Českou zemi, aby, jako jinde, vynaložením vůle po vítězství a prostředků živících jeho zběsilost, pohromou ve stejné míře určil váš neblahý osud, obzvláště jestli se nějakým nespravedlivým řízením osudu hrozný tyranův duch zmocní i Slezska. Odtud totiž vtrhne do Lužice,¹⁹ kam mu bude umožněn průchod, a nejenom v Braniborské marce²⁰ nebude bezpečno, ale také Přední Pomořansko²¹ a Sasko²² a celý ten kraj až k Labi, nejkrásnější část Německé říše, se ocitne ve svrchovaném nebezpečí. Poskytněte tedy a přiveďte pomocné sbory, jimiž by mohlo být snadno odvráceno tak veliké nebezpečí, dříve než nás zavalí naprosto všechny. Ať každý pokládá sebe za dostatečně chráněného a své domovy za bezpečné, jestliže sousedním spojencům teď zajistíte ochranu před současným pustošivým nebezpečím. Neboť jistě na nich bude záviset jednak vaše dobrá situace ve veřejné i soukromé sféře a poklidné vlastnictví vašich majetků, jednak bezpečnost zemí a rovněž jistá sláva německého jména – budou-li oni ujařmeni, i vy budete stále v nebezpečí; budou-li oni zachráněni, uchráníte od nebezpečí i sebe samy, a tak se nejlépe postaráte o svůj klid a mír. A už déle nemarněte čas ve zpozdilých poradách, když největší nebezpečí leží tu, v sebemenším prodlení – dost, už dost porad, dost místa bylo dáno i zármutku, který vede k nečinnosti.

Proto se musíte vydat do boje, ale ne krokem, jak jste zvyklí proti domácím a jiným nepřátelům, nýbrž s daleko větší rychlostí, s větším hněvem a rozhořčením tak jako proti barbarům, kteří žízní nejenom po vašem bohatství, ale i po vaší krvi.

Toho se snad nebojí Němci, kteří obývají Rýn, Vezery, Mázu a Moselu, ani Francouzi, ani Holanďané, které obklopuje tolik vod a řek. Není to však proto, že pokládají za docela bezpečné, že my máme být předhozeni nepříteli jako nějaká smírná oběť k odvrácení nebezpečí pro všechny? Nepohne jimi bídné postavení našeho státu, ani hrozící strašně těžké otroctví pod nejkrutějším jhem? Ani hanebné okovy, ani přežalostné hlasy prosebníků o pomoc, již již kolabujících, ani láska ve jménu Kristově? Ponechají nás naopak takto opuštěné a jakoby už ztracené, aby nás hrozná zběsilost nepřátel rozcupovala? Běda, to už je s námi všemi konec, když každý má za to, že se narodil jen pro sebe? Je to už zkáza nás všech, když si nikdo nemyslí, že ten požár pronikne až k němu? Všude teče naše krev, den ode dne jsme slabší, cožpak to nepozorujeme? Je to žalostné! Dostali jsme se do takové doby, že

křesťanská krev bude mít co nevidět u Turků menší cenu než ta dobytčí. A bude-li naší nečinností tato nepřátelská zhouba sílit, jistě dojde k tomu, že nepřátelé stanouví cenu třiceti našich sotva na jeden groš.²³ O tom zpravují spisovatelé píšící o Židech v onom známém zajetí v Jeruzalémě.²⁴ Kéž jsem však špatným prorokem a ty hrůzy, které děsící se mysl předpovídá, nesmrtelný Bůh odvrátí daleko od našich dnů. Ale přece, těžko by kdo popíral, že se to může stát, vzhledem k neuvěřitelné nestálosti lidských osudů a k nečinnosti, kterou my všichni křesťané trpíme.

Nespěte tedy tvrdě, nespěte, vy všechny národy před a za Rýnem,²⁵ proto, že se nacházíte poměrně daleko od barbarského nepřítele, a nedovolte, abychom my – vaši spojenci, kteří jsme částí vás a bratry téže víry, byli vlečeni do okovů, k povraždění a do zoufalého otroctví, nýbrž co nejrychleji přispěchejte na pomoc, přiveďte pomoc a vážně rozvažte, zda nám bude více ku prospěchu, jestliže to učiníte, dokud jsme ještě jakž takž v pořádku a bez újmy, či později, až budeme zcela zlomeni a přemoženi.²⁷

27 Tato edice s překladem vznikla v průběhu přípravy antologie novolatinských textů české provenience, která je finančně podporována Grantovou agenturou ČR v rámci projektu č. GA22-00477S: *Raněnovověká Bohemia litteraria*, řešeného v Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR. Fascinace naléhavými projevy ukrajinského prezidenta Zelenského a vědomí jejich historických souvislostí přípravu této edice pouze urychlily.

Dva protesty ruských vědců proti Putinově válce

Přepad Ukrajiny Ruskem 24. 2. 2022 nebyl šokem jen pro Evropu a svět, ale i pro komunitu ruských vědců. Zatímco univerzity a akademie, přesněji řečeno jejich nejvyšší představitelé, v následujících dnech vyjadřovali pokornou loajalitu vedení státu, skuteční vědci zareagovali rázným a jednoznačným odmítnutím tohoto ničivého válečného zločinu. I když otevřená kriminalizace jakéhokoli odmítání války, posléze dokonce i pouhého užívání slova „válka“ pro to, co Vladimir Putin deklaroval jako „zvláštní vojenskou operaci“, přišla v Rusku až v průběhu března, bylo odmítnutí invaze na Ukrajinu státem penalizováno od samého počátku operace. Pro autory i signatáře textů, které jasně pojmenovaly tento zločin proti mezinárodnímu právu a žádaly ukončení válečné agrese, a navíc vysvětlovaly, jakou zkázu válka přinese Rusku, ruské vědě i kultuře, bylo toto vystoupení krajně nebezpečné hned od první hodiny. Přesto – pokud lze zjistit – podepsalo jen otevřený dopis vědců a vědeckých publicistů z prvního dne války více než 6 500 osob. Slavistickou petici stihlo – v již daleko vyostřenějším prostředí represí o týden později – podepsat snad jen 46 vědců. Obě petice byly poté státem zablokovány. Český časopis historický přináší jejich text proto, aby doložil, že i ve většinově poslušném, Putinovou neoimperální politikou nadšeném Rusku existují kritické osobnosti, které se i za cenu velkého rizika perzekuce ze strany státu statečně pokusily ozvat a zločin vědecky exaktně pojmenovat.

Jsmo proti válce!

Otevřený dopis ruských vědců a vědeckých publicistů proti napadení Ukrajiny

My, ruští vědci a vědeckí publicisté, důrazně protestujeme proti vojenské akci, kterou na Ukrajině zahájily ozbrojené síly naší země. Tento osudný krok vede k obrovským ztrátám na životech a podkopává základy stávajícího systému mezinárodní bezpečnosti. Odpovědnost za rozpoutání nové války v Evropě nese výlučně Rusko. Pro tuto válku neexistuje žádné rozumné ospravedlnění. Pokusy využít situaci na Donbasu jako záminku pro nasazení vojenské operace nejsou věrohodné. Je zcela jasné, že Ukrajina nepředstavuje hrozbu pro bezpečnost naší země. Válka proti ní je nespravedlivá a naprosto nesmyslná.

Ukrajina pro nás byla blízkou zemí a tou také zůstává. Mnozí z nás mají na Ukrajině příbuzné, přátele a vědecké kolegy. Naši otcové, dědové a pradědové společně bojovali proti nacismu. Rozpoutání války v zájmu geopolitických ambicí vedení Ruské federace, sdílejícího pochybné historiosofické fantazie, je cynickou zradou jejich památky. Vážíme si ukrajinské státnosti, která je založena na reálně fungujících demokratických institucích. Máme porozumění pro evropskou volbu našich sousedů. Jsme přesvědčeni, že všechny problémy ve vztazích mezi našimi zeměmi lze vyřešit mírovou cestou.

Rozpoutáním války se Rusko odsoudilo k mezinárodní izolaci, k postavení vydědence. Znamená to, že my vědci nebudeme mít možnost normálně se zabývat svou prací: vědecký výzkum si nelze představit bez plnohodnotné spolupráce s kolegy z jiných zemí. Izolace Ruska od světa znamená další kulturní a technologickou degradaci naší země při naprosté ztrátě pozitivních perspektiv. Válka s Ukrajinou je vstupem do prázdnoty. S pocitem hořkosti si uvědomujeme, že naše země, která rozhodujícím způsobem přispěla k vítězství nad nacismem, se nyní stala strůjcem nové války na evropském kontinentu.

Požadujeme okamžité zastavení všech vojenských akcí namířených proti Ukrajině. Požadujeme respektování svrchovanosti a územní celistvosti ukrajinského státu. Požadujeme mír pro naše země.

24. 2. 2022 (<https://trv-science.ru/2022/02/we-are-against-war/?fbclid=IwAR0oPBDG51>)

Už týden žijeme v situaci, kterou si ještě nedávno nikdo z nás nedokázal představit. Uprostřed Evropy probíhá skutečná válka, vybuchují bomby a rakety, země se otřásá od dělostřelecké palby, houkají sirény a ve městech probíhají pouliční boje. S pocitem hořkosti si uvědomujeme, že tuto válku rozpoutala naše země, Rusko, jehož vojska nečekaně vtrhla na území suverénního a nezávislého státu Ukrajiny.

Je dobře známo, jaké hrozné následky měly a mají ozbrojené konflikty. I po ukončení válečných událostí ještě dlouho v povědomí veřejnosti a v historické paměti zúčastněných zemí a národů krvácí nezhojené rány, způsobené územními ztrátami, porážkami a prohrami. Stávají se živnou půdou pro vytváření negativních stereotypů, které již po desetiletí komplikují dobré sousedské vztahy. Takových příkladů je v evropských dějinách mnoho a nyní k naší velké lítosti budou doplněny negativním obrazem Ruska v myslích nejen nám blízkého ukrajinského národa, ale i všech slovanských zemí!

Je zřejmé, že tato válka přinese lidem v Ukrajině nesmírnou pohromu a na dlouhou dobu pohrbí naději nejen na přátelské, ale dokonce i na stabilní a vzájemně výhodné vztahy mezi našimi zeměmi. Rusku válka hrozí mezinárodní izolací a hospodářskou i politickou katastrofou. Uvrhne její vývoj o desítky let zpět a v myslích mnoha zemí upevní obraz naší země nikoli jako přední světové velmoci a garanta globální stability, nýbrž jako narušitele mezinárodního práva. Válka mimo jiné způsobí a již způsobuje nenapravitelné škody na vědeckých a kulturních vztazích Ruska se slovanskými zeměmi a vymaže památku naší země jako osvoboditelky Slovanů od osmanské nadvlády a od německo-fašistické diktatury. Válka povede k definitivnímu vytlačení ruštiny z ukrajinského kulturního prostoru. Ruština – jazyk velké ruské kultury, jazyk Tolstého, Dostojevského a Čechova – jakožto jazyk agresivní politiky rychle ztrácí své postavení ve světě.

Situace se každým dnem zhoršuje, ale stále je možnost zastavit toto krvavé šílenství. Vyzýváme ruskou vládu, aby okamžitě zastavila palbu a stáhla svá vojska. Vyjadřujeme podporu svrchovanosti Ukrajiny a právu jejího lidu rozhodovat o svém osudu.

Ne válce!

3. 3. 2022 (<https://www.istorex.ru/post/обращение-славистов-историков-и-филологов-к-правительству-россии>)

Německé mylné představy o Rusku: Ukrajina je již dlouho národem

(Polemika s německým kýčem o porozumění Rusku:
Putinův imperialismus nezrcadlí přání jeho krajanů)

Abychom zjistili, do jaké míry jsou německé představy o Ukrajině mylné, musíme se vrátit do roku 2014. Západ reagoval na anexi Krymu a pokračující vojenskou intervenci Moskvy na východní Ukrajině mírnými sankcemi a zároveň připustil zvýšení energetické závislosti na Rusku. Berlín a Moskva bez ohledu na zájmy Kyjeva vybudovaly Nord Stream 2. Podobně rusofilsky se ubíraly i části historické diskuse. Když Putin obsadil Krym a vojensky prosazoval ruský separatismus v Doněcku a Luhansku, přišel Jörg Baberowski s tezí, že Ukrajina je „dítětem sovětské národnostní politiky“.¹

Z hlediska kulturní paměti podle něj existuje zásadní dělící linie mezi západem a východem země. Baberowski položil otázku: „Proč by mělo být vyloučeno, že by se východní část Ukrajiny někdy v budoucnosti oddělila od západní?“. Kolegové historici Ulrich Schmid a Andreas Kappeler, kteří se na rozdíl od Baberowského intenzivně zabývali dějinami této země, to odmítli. Poukazovali na historii ukrajinského národního hnutí v 19. století a zmiňovali vysoký souhlas se vznikem postsovětského ukrajinského státu i mezi obyvatelstvem na východě země. Baberowského teze si ovšem našla cestu do politického diskurzu. Čtrnáct dní po zveřejnění jeho textu napsal 27. března 2014 v listu *Die Zeit* bývalý německý kancléř Helmut Schmidt: „Mezi historiky je sporné, zda vůbec existuje ukrajin-

1 Jörg BABEROWSKI, *Zwischen den Imperien*, *Die Zeit*, 13. 3. 2014.

ský národ.“² To se stalo bezprostředně po anexi Krymu, která byla v rozporu s mezinárodním právem.

Dlouhá cesta k národnímu státu

Nyní, po začátku druhé ukrajinské války, se Baberowski znovu ozval.³ Svou osudovou chybu z roku 2014 sice výslovně nepřiznal, ale argument o údajně zásadním kulturním rozdílu mezi západní a východní Ukrajinou již neopakoval. Není bez ironie, že Baberowski nyní přičítá chybu Putinovi. Ten prý nechápe, že „i na východě země se občané smířili s nynějším státním zřízením, protože si v něm dokázali najít své místo“. I když již Baberowski nenaznačuje, že Ukrajina je ztroskotavší nebo křehký národní stát, zaostává za realitou. Jeho tvrzení, že se Ukrajinci pouze „smířili“ se svým národním státem, není pravdivé. Nevystihuje úžasnou soudržnost ukrajinské společnosti, která prokázala pozoruhodného ducha odporu tvář v tvář několikaměsíčnímu zastrašování soustředováním ruských vojsk na hranicích, ani posléze invazi technicky mnohem silnější armády. Ani na východě země se místní samosprávy nikde dobrovolně nepřidaly na stranu Ruska, a to navzdory obrovskému tlaku.

Přes tyto chyby stojí Baberowského text za přečtení, zejména tam, kde se autor vzdaluje od empirie. Obsahuje chytré myšlenky o povaze války, pravda, občas i podivné nápady, jako je srovnání války se zázraky v teologii („Náhle přichází na svět cosi nepředvídaného, neslýchaného, znepokojivého“). Text je však především pozoruhodným pramenným dokumentem, který vypovídá o proměně, kterou zažíváme od chvíle, kdy kancléř Scholz oznámil „zlom doby“. Takové obraty doby jsou složitější, než se na první pohled zdá. Nové věci se prosazují, mnohé se přizpůsobuje, ale to, co zůstalo, zůstává ve stínu událostí a může se později opět rozvinout. Jedním z takových pozůstatků minulosti v Baberowského textu je myšlenka, že rozpadnutý se Sovětský svaz představoval pro Rusy jakýsi nezbytný základ jejich existence. V eseji v časopise *Die Zeit* z roku 2015 hovořil Baberowski v tomto smyslu o Sovětském svazu jako o „vlasti“ Rusů.⁴ Přinejmenším obvyklé chápání vlasti jako blízkého, důvěrně známého okolí se brání aplikaci na největší státní území na světě

2 Srovnej rozhovor Matthias NAß – Helmut SCHMIDT, *Kampf um die Ukraine: „Putins Vorgehen ist verständlich“*, *Die Zeit*, 27. 3. 2014.

3 Jörg BABEROWSKI, *Putins Angriff auf die Ukraine. Ein Krieg, erfüllt vom Geist der Rache*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1. 3. 2022.

4 TÝŽ, *Ukraine-Krieg: Der Westen kopiert es nicht*, *Die Zeit*, 12. 3. 2015.

s řadou jeho různých kultur. Široce rozšířený pojem vlasti měl za úkol prezentovat ruský pohraniční revizionismus jako srozumitelný a oprávněný. Baberowski nyní nahrazuje slovo „vlast“ synonymem, jeho stará myšlenka zní v nové esaji: „Pro většinu Rusů byl Sovětský svaz obydlím, ve kterém rádi žili. Žádné jiné neměli.“

Touha po ztracené říši?

Sentimentálně plačtivé chápání Ruska bylo chybou již v roce 2015. Dnes, kdy jsou domovy Ukrajinců doslova rozstříleny ruskými granáty, města lehla popelem a lidé jsou nuceni v nesčetném množství utíkat, je podobné pojetí neúnosné. Hrůza útočné války se nezačala rýsovat teprve v okamžiku, kdy Baberowski publikoval svůj esej, začala už před tím. Odhlédneme-li od toho, pokud vůbec lze od něčeho takového odhlédnout, není Baberowského teze o nostalgii po impériu pro vysvětlení ruského postoje k Ukrajině vhodná. Baberowski předpokládá, že existuje zásadní fixace „mnoha Rusů“ na zaniklé impérium, které je Putinem instrumentalizováno z hlediska mocenské politiky a zároveň autenticky reprezentováno. Baberowski odkazuje na televizní projev, v němž Putin 24. února [2022] vyhlásil válku. Zde se jinak chladně kalkulující technik moci rozzuřil a vyjádřil svůj „vztek nad ztrátou říše“. Kolektivistické vysvětlení, v němž splývají ruské kulturní vzorce, „mnoho Rusů“ a Putin, abstrahuje od jednotlivců i sociálních skupin.

Pro tezi, že obnovení říše v sovětských hranicích má dnes pro Rusy existenciální význam, chybí empirické důkazy, a nevyplývá ani z mých vlastních rozhovorů posledních let. Jako existenciální touhy jsem zaregistroval svobodu a prosperitu. V širším smyslu šlo také o úctu k ruské historii a kultuře, nikoliv však o obnovení dávných hranic. To, že instrumentalizace nostalgie po impériu funguje stále méně, dozrává v závěru svého eseje i sám Baberowski a končí závěrečným akordem: „Věřím v Rusko a jeho lid...“ Tím dokonale navazuje na básníkem a konzervativním publicistou Fjodorem Tjutčevem roku 1866 zkoncipovaný leitmotiv iracionální transformace Ruska: „V Rusko se dá jen věřit.“

Je nejvyšší čas zbavit se tohoto pseudonáboženského ruského kýče. Putin provádí rekolonizaci východní Evropy. Odpovědí na ni musí být důsledná dekolonizace našich myšlenkových kategorií. V historiografii to například vyžaduje překonat stále rozšířené schéma „ruských dějin“. To vede od Kyjevské Rusi přes moskevské carství k Petrohradské říši a ignoruje jiná vyprávění, například práci ukrajinského historika Mychajla Hruševského, který roku 1904 vyprávěl tento příběh

jinak: Kyjevská Rus nenašla své pokračování ve Vladimíru a Moskvě, ale na svých západních územích, tedy v Haliči a Volyni, a později ve šlechtické Polsko-litevské republice. Ukrajina se dnes může odůvodněně odvolávat právě na tuto historickou tradici.

Kromě toho jde také o zásadní přehodnocení konceptu impéria. V posledních desetiletích se v historické vědě stalo velmi produktivním a má nepochybně velký potenciál pro integraci různých perspektiv. Je to však také koncept, náchylný k problematickým dichotomiím. Jsou mu nereflktovaně připisovány takové vlastnosti jako tolerance a multikulturalismus, nutkání k jednoznačnosti a „vynalézání“ dějin jsou spojovány s národním státem. V Německu má tento postoj tradici, která ožila zejména po první světové válce: Nové národní státy ve středovýchodní a jiho-východní Evropě s jejich novými státními narativy a nároky na legitimitu nebyly v tom lepším případě brány tak zcela vážně. Současně kvetla glorifikace zaniklých říší. Toto zkreslení působí dodnes a donedávna nám zastíralo také pohled na ruskou válku proti Ukrajině.

Dichotomie impéria a národa je falešná, protože impéria si také vymýšlejí své tradice a nejsou v žádném případě tolerantnější ani mírumilovnější než národní státy. Prostudujme si jen genocidní kavkazské války, které Rusko vedlo již v 19. století. Dnes lze v Rusku pozorovat slévání vzorců obou koncepcí: Válku vede stát, který usiluje o rozšíření mocenských zdrojů a sfér vlivu, což je typické pro impérium, a který zároveň zastává myšlenku své etnické výjimečnosti. Dnešní Rusko je nacionalizující se říší.

Martin Schulze Wessel

STUDIE

Jak strávit exil. Francouzský král Karel X. na Pražském hradě

MILENA LENDEROVÁ – MARTIN HALATA

MILENA LENDEROVÁ – MARTIN HALATA: How to spend one's exile. The French king Charles X at Prague Castle

The study focuses on the Prague exile of the last crowned French king Charles X in 1832–1836. It notices the popularization reflection of the king's stay, which originated in the Czech milieu from the end of the 19th century. It arises from the memoirs of Charles's contemporaries (including members of his exile court and Josef Rudolph of Wartburg, son of the inspector of Prague Castle, etc.), from reports of the Prague Police Directorate, a collection of reports submitted to Chancellor Metternich, from materials on the accommodation and furnishings options of Prague Castle and from the related results of art-historical research of the New Palace of the castle, where the king stayed with his family and a small court. It deals with the king's interaction with the milieu of the Czech lands. Last but not least, it then deals with the upbringing of Charles's grandson Henry, in which František Palacký and Joachime Barrande, among others, participated.

Keywords: French King Charles X – exile – Czech lands 1832–1836 – Prague Castle – New Palace – Joachim Barrande – Marie Caroline de Berry – Marie Josephine Louise Gontaut – Amand d'Hautpoul – François-René Chateaubriand – František Palacký – Josef Rudolf von Wartburg

Osobnost francouzského krále Karla X., který prožil velkou část svého života v exilu, z toho léta 1832–1836 v Praze, nevzbudila – ve srovnání s jinými panovníky – významnější zájem ani ve francouzské,¹ natož pak v české historiografii, kde historiky nahradili autoři popularizujících spisů, kteří vytvořili v průběhu necelého století obraz krále a jeho rodiny, zvykající si se vznešenou trpělivostí na podmínky exilu v zemi, o níž před svým pobytem neměli zřejmě ani ponětí. Tento obraz mírně varioval, a ne vždy zcela odpovídal pravdě... O to lákavější je hledání obrazu přesnějšího.

Karel X. byl jediným francouzským králem, který kdy na území Čech pobýval – byť už byl králem bez koruny. Pobyt jeho redukováného dvora na Pražském hradě zaměstnával pražskou policii, občas i vídeňskou vládu, budil pozornost obyvatel Prahy. Rozhodnutí upřít pohled na toto téma podnítilo i několik dalších skutečností. Je to jednak úspěšně pokračující výzkum hlavní rezidenční části Pražského hradu, v jehož zdech se život královské rodiny po téměř čtyři roky odehrával.² Kritickou edicí byly zpřístupněny paměti Josefa Rudolpha z Wartburgu, syna hradního inspektora,³ které na četných místech přinášejí důležité informace o pobytu Karla X. v Praze. A díky pokročilé digitalizaci evropských knihoven bylo možné vyhledat paměti osob, které tvořily součást Karlova pražského dvora, či které mu do Prahy přijely složit hold.⁴ Lze tedy říct, že k pražskému exilu Karla X. se vztahuje řada typologicky rozličných pramenů, které nebyly ještě zcela vytěženy. A nelze vyložit, že další budou ještě objeveny.

1 Naposledy srov. Jean-Paul CLÉMENT, *Charles X: le dernier Bourbon*, Paris 2015. Jde o kvalitní historickou biografii založenou na vytěžení neznámých prací. Skrytá biografie uvádí k exilu Karla X. 39 publikací, včetně vydaných pramenů, srov. J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 533–535.

2 Srov. především Martin HALATA – Michal ŠULA – Daniela KARASOVÁ, *Na slunečné straně: Městský trakt Pražského hradu jako habsburské sídlo 1800–1918*, [Praha] 2013. Zde i další literatura.

3 Joseph RUDOLPH VON WARTBURG – Martin HALATA – Dagmar LIEBLOVÁ, *Pozdrav ze Schlossbergu*, Praha 2013.

4 Pierre-Clément BERARD, *Mon voyage à Prague*, Paris 1833; Amand d'HAUTPOUL, *Souvenirs du Général M. Amand D'Hautpoul: Quatre mois à la Cour de Prague: L'éducation du Duc De Bordeaux: 1833–1834*, Paris 1902; *Mémoires de la duchesse de Gontaut, 1773–1836*, Paris 1891; [Guillaume Isidor MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X, ses derniers voyages, sa maladie, sa mort, ses funérailles. Son caractère et ses habitudes à exil*. Des Actes et procès-verbaux relatifs à son décès. Par M. de Montbel, ancien ministre de sa Majesté. Quatrième édition. Paris 2017; Alfred NETTEMENT, *Henry de France ou Histoire des Bourbons de la branche aînée pendant quinze ans d'exil, 1830–1845*. 4ème édition, Paris 1850; Marquis de VILLENEUVE, *Charles X et Louis XIX en exil. Mémoires inédites sur Marquis de Villeneuve, publiés par son arrière-petit-fils*, Paris 1889; nové vydání Paris 2018; Joseph-Alexis WALSH, *Voyage de Prague à Léoben*, Paris 1833.

Poslední francouzský korunovaný král

Ve Francii nepříliš populární král Karel X. se narodil 9. října 1757 ve Versailles jako šesté dítě z osmi potomků dauphina Ludvíka Ferdinanda, syna Ludvíka XV., a jeho druhé manželky Marie Josefy Saské. Jeho bratr, od roku 1774 francouzský král Ludvík XVI., byl popraven v lednu 1793, další z bratrů byl jako Ludvík XVIII. prvním panovníkem restaurovaných Bourbonů.

Karel, hrabě z Artois, byl (na rozdíl od svých bratrů) pohledný, sebevědomý, energický a aktivní, stejně jako oni nenáviděl revoluci, republiku i třetí stav. Roku 1773, v šestnácti letech, se oženil s o rok starší Marií Terezou Savojskou, princeznou sardinskou a piemontskou. Z manželství se narodily čtyři děti – dva synové a dvě dcery, poslední přímí potomci francouzských Bourbonů. Obě dcery zemřely již v dětství, Žofie jako tříapůlletá, Marie Tereza v šesti měsících věku. Dospělého věku se dožili oba synové. Starší Ludvík Antonín, vévoda z Angloulému, pozdější dauphin (2. srpna 1830 se na 20 minut stane podle následnického práva legitimním francouzským a navarrským králem jako Ludvík XIX.), byl od roku 1799 manželem své sestřenice, dcery Ludvíka XVI. a Marie Antoinety, Marie Terezie, zvané Madame Royale, která „neštěstím zhořkla a neblahým manželstvím vyschla“⁵. Mladšího, Karla Ferdinanda, vévodu z Berry, zavraždil v noci z 13. na 14. února 1820 sedlák královských stájí Louis-Pierre Louvel, bonapartista, jenž ambiciózně prohlásil, že chce vyhladit rod Bourbonů.⁶ Podle respektovaného George Dubyho šlo v případě zavražděného vévody o jediného z královské rodiny, „který byl schopen zajistit pokračování dynastie. Tento zločinný akt izolovaného jednotlivce, jenž se časově shodoval s rozvojem revolučního hnutí v Evropě [...], vyděsil politické kruhy a zmařil pětileté snahy o zřízení umírněného ústavního režimu.“⁷ Dne 29. září téhož roku, tedy sedm měsíců na to, porodila ovdovělá vévodkyně z Berry syna, který se v důsledku smrti události, k níž došlo v létě roku 1830, měl stát následníkem trůnu. Na francouzský trůn ale nikdy neusedne. Byl označen za „dítě zázraku“, nejen proto, že zajistil kontinuitu rodu; svou roli sehrála i skutečnost, že se ze šťastného manželství narodila zatím jen jedna dcera, navíc přišla na svět až jako třetí dítě tohoto páru. Prvorozené děvče, stejně jako chlapec, narozený začátkem roku

5 William RITTER, *Praha a kněžna d'Angoulême*, Národní listy 49, 1909, č. 247, ranní vydání, 7. 9. 1909, s. 2.

6 Marc FERRO, *Dějiny Francie*, Praha 2006, s. 203; André MAUROIS, *Chateaubriand*, sv. 2. Praha 1947, s. 102.

7 Georges DUBY, *Dějiny Francie od počátků po současnost*, Praha 2003, s. 459.

1818, zemřeli hned po porodu.⁸ Narození Jindřicha vyvolalo nadšení monarchistů. Jeho matka, Marie Karolína Neapolsko-Sicilská,⁹ sehraje v „českém“ příběhu Karla X. nezanedbatelnou roli.

Vraťme se ale k pádu Bastily, kdy Ludvík XVI. přikázal mladšímu bratrovi, aby opustil Francii. Karel, který odjel hned 16. července 1789, měl tak nejen zachránit kontinuitu rodu, ale především hledat vojenskou pomoc proti revoluci u evropských panovnických domů. Odešel nejprve do Turína, pak do Bruselu, Koblence, měl účast na Pilnitzké deklaraci, pak zamířil na britské ostrovy. Velel protirevolučním armádám, s anglickou pomocí se pokoušel o vylodění ve Vendée... Posléze pobýval v Londýně; do Francie, kam pronikl po boku spojenců, se vrátil roku 1814. V dubnu 1814 byl v Paříži. Po korunovaci svého bratra, Ludvíka XVIII., se stal hlavou „ultras“, těch nejrozhodnějších rojalistů. Napoleonovo úspěšné tažení na Paříž a stodenní vláda zahнала Karla (tentokrát prchal pod jménem vévoda Orleánský) do Lyonu. Za druhé restaurace se věnoval pilně své hlavní zálibě, což byl lov, a z pavilonu de Marsan (část Tuilerijského paláce), kde se scházeli jeho věrní, komplikoval usmiřovací politiku Ludvíka XVIII.

Na trůn usedl po Ludvíkově smrti v září 1824; navzdory očekávání evropské diplomacie¹⁰ i svým prvním vcelku rozumným krokům se jeho vláda brzy stala řetězcem pochybení a neúspěchů, dokládajících že Karel X. společnost, jíž měl vládnout, rozhodně nepochopil. Marc Ferro, marxistický historik, považuje Karla X. za pomstychtivého pravicového radikála.¹¹ Spisovatel André Maurois je shoví-

8 *Mémoires de la duchesse de Gontaut*, s. 168, 184. Marie Joséphine Louise, vévodkyně de Gontaut, 1773–1857, manželka markýze Charlese Michela de Gontaut-Saint-Blcard, matka dvou dcerdvojčat. Za revoluce v emigraci, po restauraci Bourbonů se vrátila do Francie, stala se dvorní dámou vévodkyně de Berry. Při narození malé Louisy 21. září 1819 byla jmenována její guvernankou, po narození Jindřicha získala titul „vychovatelky královských dětí“, roku 1827 titul vévodkyně. S královskou rodinou byla v exilu, roku 1834 byla náhle z královských služeb propuštěna.

9 Marie Karolína Neapolsko-Sicilská, 1798–1870, sardinská princezna, po sňatku s Karlem Ferdinandem Bourbonským i princezna francouzská a vévodkyně z Berry. Jako vdova se znovu tajně vdala za italského šlechtice Ettore Carla Lucchesi-Palliho. K ní naposledy Claude HILLERIN, *La Duchesse de Berry. L'oiseau rebelle des Bourbons*, Paris 2016.

10 Jeho nástup uvítal např. K. Metternich, který ho považoval za výjimečnou osobnost s pevným charakterem, srov. Guillaume de BERTIER DE SAUVIGNY, *Metternich et la France après le congrès de Vienne*. III, *Au temps de Charles X – 1824/1830*, Paris 1971, s. 930. Velmi přátelsky proběhla první audience Metternicha u Karla X. v březnu 1825, tamtéž, s. 960–961. Také Karel se krátce po svém nástupu na trůn o Metternichovi vyjádřil pochvalně, považoval ho, jak alespoň tvrdil, za jednoho ze svých nejlepších a nejpřímnějších přátel, tamtéž, s. 931; též Sylvie APRILE, *La Révolution inachevée, 1815–1870*, Paris 2010, s. 45–46.

11 M. FERRO, *Dějiny Francie*, s. 204.

vavější – podle něj byl Karel „věrný emigrant a poslušný věřící“ či král „extremistů“.¹²

Korunován byl 29. května 1825 v Remeši – stal se tak posledním korunovaným francouzským králem. Jeho vláda se opírala hlavně o církev a royalisty. Po krátkém liberálním období omezila volební právo, zavedla cenzuru levicového tisku, výrazně odškodnila revoluční aristokratickou emigraci, podřídila univerzity dohledu církve, obnovila právo prvorozenství, zavedla represivní tiskové zákony, „které Chateaubriand, rozhodně žádný radikál, nazval 'vandalskými'“.¹³ Úspěšnější byla Karlova zahraniční politika – francouzská invaze do Řecka, zahájená roku 1828, přispěla částečně k nezávislosti této balkánské země; vpád do Alžíru v červnu 1830 byl prvním krokem k budování francouzské koloniální říše.

Liberální a republikánská opozice proti králi rychle narůstala. Když 26. července 1830 podepsal tzv. Červencové ordonance, které zavedly tvrdou cenzuru a omezily svobodu tisku, rozpustily poslaneckou sněmovnu, upravily volební právo a na září 1830 vyhlásily nové volby, Paříž se vzbourila: Tři slavné dny, *Trois glorieuses*, ukončily vládu Karla X. Stavěly se barikády, byla dobyta radnice, vzkříšena Národní garda, v jejímž čele stanul stejně jako v roce 1789 generál La Fayette... Ten na zastrašení Karla X. uspořádal lidovou manifestaci. Vojsko přešlo na stranu povstalců, ke vzpouře se přidali liberální politici a vznikla nová vláda. Na obou stranách umírali lidé. Karel opět situaci neodhadl: odjel na lov. Dne 2. srpna pak abdikoval, nejdřív ve prospěch svého prvorozeného syna, pak svého vnuka, jenž se měl stát Jindřichem V. Krále k tomuto kroku údajně přesvědčil jeden z členů státní rady, Ferdinand de Berthier de Sauvigny, s tím, že dítě jako následník nemůže vzbudit protesty či dokonce nenávisť veřejnosti.¹⁴ Odhad se opět ukázal jako špatný, a tak se Karel uchýlil s rodinou nejprve do Rambouilletu, pak do Cherbourgu, odkud, na palubě dvou amerických plavidel, Great-Britain a Charles-Carrol, odplul s rodinou a redukováným dvorem do Anglie. Za druhou restaurací tak spadla opona...

Ve Francii vznikla konstituční Červencová monarchie s Ludvíkem Filipem Orleánským z mladší větve bourbonského rodu jako králem. Už nikoli králem Francie, ale králem Francouzů. A tak zatímco Karel X. a jeho rodina putovali po Evropě a hledali důstojný azyl, ve Francii bylo živo – trůn krále-občana se kymácel, napadán zprava i zleva, král unikl několika atentátům. Probíhaly procesy s bývalý-

12 A. MAUROIS, *Dějiny Francie*, Praha 1994, s. 318.

13 M. FERRO, *Dějiny Francie*, s. 204; též S. APRILE, *La Révolution inachevée*, s. 48.

14 Guillaume de BERTIER DE SAUVIGNY, *Un type d'ultra-royaliste: le comte Ferdinand de Berthier (1782–1864) et l'énigme de la Congrégation*, [Paris] 1948, s. 470.

mi ministry Karla X., církvi se podařilo zmobilizovat takřka kompaktní masu odpůrců režimu, legitimisté projevovali nespokojenost s „vítězstvím ulice“, rostla nezaměstnanost a drahota.¹⁵ Nepokoje v Paříži byly více než časté a nestabilní vláda si s nimi nevěděla rady.

Karel X., historici a publicisté českých zemí

Českých překladů novějších francouzských odborných prací, týkajících se dějin Francie a zmiňujících krátkou vládu Karla X., jsme se letmo dotkli; v češtině vyšly všechny až v době obnovené demokracie. Starší česká historiografie jako taková problematice posledních Bourbonů pozornost de facto nevěnovala, jen občas reagovala na ediční počiny historiografie francouzské.¹⁶ Základní informace o Karlu X. je možné hledat v jazykově českých encyklopediích. Důkladně zpracované heslo v *Naučném slovníku* redigovaném F. L. Riegrem s králem rozhodně nesympatizuje, autor ani zdroje uvedeny nejsou.¹⁷ Par zdrženlivých řádků Ottova slovníku naučného zdroje sice uvádí, jsou ale výhradně francouzské.¹⁸ Heslo v Masarykově slovníku je stručné, pohled na Karla negativní, zdroje opět uvedeny nejsou.¹⁹ Okrajově zmínil Červencovou revoluci a pobyt Karla X. v Čechách ve svém *Čtení o roce osmačtyřicátém* Eduard Bass.²⁰ Učebnicové *Dějiny novověku* z roku 1969 věnují Karlovi pozornost v podstatě jen ve vztahu k červencové revoluci a francouzské kolonizaci Afriky.²¹ Podrobněji se na restauraci Bourbonů, a to jak na vládu Ludví-

15 G. BERTIER DE SAUVIGNY, *Un type d'ultra-royaliste*, s. 473; S. APRILE, *La Révolution inachevée*, s. 74.

16 Srov. např. A. HAUTPOUL, *Amand d' – Fleury, Maurice. Souvenirs du General M. Amand D'Hautpoul: Quatre mois à la Cour de Prague: L'éducation du Duc De Bordeaux: 1833–1834*, Paris 1902, XII, 420 s.; Český časopis historický 8, 1902, č. 4, s. 509; Étienne DEJEAN, *La dernière ambassade de Chateaubriand. La Revue de Paris*, 15. května (1913), Český časopis historický 19, 1913, č. 4, s. 513. Dále zmiňme zprávu Josefa Pekaře o knize Jean LUCAS-DUBRETON, *Le Comte d'Artois, Charles X. Le prince, l'émigré, le roi*, Paris 1927; Český časopis historický 34, 1928, č. 1, s. 233–234.

17 *Slovník naučný*, 4, Praha 1865, s. 562; šifra „Šra“.

18 *Ottův slovník naučný* 13., reprint, Praha 1998, s. 1042.

19 *Masarykův slovník naučný*, 3, Praha 1927, s. 920.

20 Eduard BASS, *Čtení o roce osmačtyřicátém*, 2. dopl. a opr. vyd., Praha 1948, s. 45–46, 257–258.

21 Josef HAUBELT – Květa MEJDŘICKÁ, *Dějiny novověku*, Praha 1969, 405 s., Učebnice pro vysoké školy, s. 93, 106, 145.

ka XVIII., tak Karla X., zaměřil nedávno ve dvou kapitolách knihy *Čas kongresů a tajných společností* Dušan Uhlíř.²²

V souvislosti s výzkumem literatury období romantismu a analýzou Chateaubriandových stylizací a autostylizací v jeho *Pamětech* se francouzskému pobytu Karla X. věnoval literární historik Zdeněk Hrbata.²³ Třebaže v centru Hrbatovy pozornosti stál pochopitelně Chateaubriandův text, lze příslušnou kapitolu považovat za jednu z mála vědeckých studií o pražském exilu Karla X. Totéž lze bez nadsázky tvrdit o předmluvě Aleše Pohorského k jeho překladu výboru ze Chateaubriandových *Pamětí ze záhrobí*.²⁴ Na tomto místě zdůrazněme, že až do Podhorského počínů český překlad tohoto stěžejního díla romantismu neexistoval.

Je logické, že „česká“ pozornost byla Karlu X. věnována takřka výhradně v souvislosti s jeho pražským pobytem, a to nejpozději od 80. let 19. století – vcelku živý zájem přetrvával do období první republiky a tu a tam rezonoval ještě v dalších obdobích. Nenajdeme zde žádnou vysloveně odbornou studii: novinové a časopisecké články či kapitoly v knihách mají někdy až anekdotický charakter.²⁵ Autoři těžili z publikací francouzské provenience, většinou ze sekundární literatury, výjimečně z vydaných pramenů. Především díky Antonínu Novotnému, v letech 1934–1938 řediteli Muzea hlavního města Prahy, je pobyt francouzského dvora v Praze znám nejen historikům, ale i širší čtenářské obci.²⁶ Pro svůj beletrizující ob-

22 Dušan UHLÍŘ, *Čas kongresů a tajných společností*, Praha 2017. Jde o kapitoly *Pod bílým praporem Bourbonů*, s. 65–80, a *Do nové revoluce*, s. 417–425. Tažení francouzské armády proti konstitučnímu Španělsku a francouzské intervenci v Řecku je věnována kapitola *Věrona a konec systémů kongresů*, s. 317–344.

23 Zdeněk HRBATA, *Romantismus a Čechy: témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*, Jinočany 1999, s. 118–126.

24 François-René de CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, Praha 2011, s. 15–30.

25 Např. už roku 1883 novinový článek *Hrabě Chambord*, Dennice novověku: orgán Bratrstva Česko-Slovanských podporujících spolků 6, 1883, č. 45, 27. 9. 1883, s. 5. V souvislosti s vydáním pamětí markýze Villeneuve (srov. pozn. č. 4), který Karlův dvůr navštívil roku 1835, vyšel v Národních listech kratičký text *Královská rodina francouzská v Praze ve vyhnanství*, Národní listy 29, 1889, č. 116, 28. 4. 1889, s. 2. Vcelku věrohodné, i když stručné informace přináší jedna stránka v knize *Královský hrad pražský* malíře, spisovatele a uměleckého kritika Eduarda Herolda, učitele kreslení ve šlechtických rodinách. V době, kdy působil ve službách Jindřicha Chotka, využíval rodinných zámeckých knihoven jako inspirace k vlastní tvorbě. Zřejmě tam objevil literaturu týkající se období restaurace a Červencové revoluce, neboť jeho líčení pobytu Karla X. v Praze je věrné a zasazené do širšího politického kontextu, srov. Eduard HEROLD, *Královský hrad pražský*, Praha 1894, s. 193.

26 Antonín Novotný, 1891–1978, byl český historik umění, pracovník a později ředitel Muzea hl. města Prahy. Populární byly jeho publikace o staré Praze, kde se dotkl i tématu Karla X.; srov. Antonín NOVOTNÝ, *O pražském pobytu Karla X.*, in: Antonín Novotný, *Staropražské sensace*,

raz čerpal materiály jednak z dostupné literatury, jednak z Archivu Pražského hradu. Skepse, která panuje k Novotného odbornosti, je na místě, nicméně v řadě případů nás jeho texty (bez poznámkového aparátu) dovedly často i k neznámým pramenům.²⁷

Námět zaujal rovněž překladatele, divadelního kritika, básníka a vynikajícího znalce Francie Hanuše Jelínka,²⁸ který vycházel ze Chateaubriandových *Mémoires*. Dalších drobných studií, které vedle Karla X. zobrazují i členy jeho dvora, je celá řada a nemá smysl je všechny uvádět. Není ovšem bez zajímavosti, že roku 1909 uveřejnily Národní listy článek tehdy v Praze pobývajícího švýcarského spisovatele, malíře, novináře a uměleckého kritika Williama Rittera o vévodkyni z Angoulême; autor použil čerstvě vydané biografie z pera Josepha Turquana,²⁹ kterou vcelku dovedně kombinoval se Chateaubriandovými pamětmi.³⁰ Další frankofonní cizinec, kterého příběh českého exilu francouzského krále upoutal, byl francouzský novinář, spisovatel a překladatel, Jules Pichon, působící v prvních dvou dekádách

Praha 1937, reprint Praha 1993; TÝŽ, *Staropražské variace na motiv Praha a cizina*, Praha 1958. V kapitole *O pražském pobytu Karla X.* Novotný evidentně těžil nejen z originálu Chateaubriandových *Mémoires*, ale povrchně též z pamětí generála d'Hautpoula (srov. pozn. č. 4); pracoval i s nevydanými Wartburgovými vzpomínkami (srov. pozn. č. 3).

27 Jde zvláště o identifikaci osob bourbonského dvora z nově určeného tzv. Beqauringungs-Liste v Archivu Pražského hradu (dále APH) ve fondu Zámecký inspektorát (Schloss-Inspektorat), kart. 6, a dále pramenů, týkajících se ubytování a pohybu Bourbonů v Praze, a na tzv. toskánských panstvích v APH, fond OHA – OKA (Prag, sign. 78), kart. 103 a násl. Dále se jedná o materiál uložený v Národním archivu ve fondu Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kde jsou průběžné policejní relace týkající se pobytu Karlova dvora, či o svodky policejních hlášení, předkládané prezidentem policejního a cenzurního úřadu hrabětem Josefem Sedlnickým z Choltic kancléři Metternichovi, které se nacházejí i ve fondu rakouského Dvorského, domácího a státního archivu ve Vídni: Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (HH-StA), Fond AT-MdÄ IB Vorträge in Polizeisachen, 1831–1835, nefol., 6 kartonů.

28 Hanuš JELÍNEK, *Chateaubriand a král Karel X. v Čechách*, Dennice novověku: orgán Bratrstva Česko-Slovanských podporujících spolků 30, 1907, č. 32, 6. 6. 1907, s. 14; TÝŽ, *Chateaubriand a král Karel X. v Čechách (dokončení)*, Dennice novověku 30, 1907, č. 34, 20. 6. 1907, s. 3; dále TÝŽ, *Chateaubriand v Čechách*, Pokroková revue: měsíčník pro politiku, národohospodářství a život kulturní 3, 1906–1907, č. 6, s. 363–375. Autor pracoval s prvním vydáním *Mémoires* z roku 1850; studie pak shrnul a doplnil dalšími prameny ve dvou článcích uveřejněných v časopise Lumír: Hanuš JELÍNEK, *Poslední diplomatická mise pana de Chateaubriand: k stému výročí jeho cesty do Prahy*, Lumír: časopis zábavný a poučný 59, 1933, s. 425–429, 491–501. Ty pak vyšly knižně jako kapitola s názvem *Poslední diplomatická mise pana Chateaubrianda* v publikaci Hanuš JELÍNEK, *Podobizny básníků sladké Francie*, Praha 1946, s. 61–88.

29 Joseph TURQUAN, *Madame, duchesse d'Angoulême (1778–1851): la dernière dauphine*, Paris 1909.

30 William RITTER, *Praha a kněžna d'Angoulême*, Národní listy 49, 1909, č. 247, ranní vydání, 7. 9. 1909, s. 2–3.

20. století v Praze. I on v podstatě převyprávěl příslušnou pasáž z Chateaubriandových *Mémoires*, básníkovu naraci komparoval s vyprávěními dalšími francouzských autorů různých epoch, které Praha okouzila.³¹

Zdroj č. 1 ve všech jmenovaných případech je originál Chateaubriandových *Mémoires*, sporadicky se objevují i další prameny: historie exilu posledních Bourbonů z pera legitimistického novináře a katolického spisovatele Alfreda Nettementa,³² s nimiž – vedle článků A. Novotného – pracoval Josef Polišenský,³³ dále vzpomínky vychovatele následníka Jindřicha generála d'Hautpoula,³⁴ či paměti markýze Ville-neuve.³⁵ Novinář a překladatel německé národnosti Vincý (Vincenz) Schwarz editoval ve své publikaci *Město vidím veliké: cizinci o Praze* dokonce zdroje tři: paměti Chateaubriandovy, d'Hautpoulovy a navíc málo známou cestovní zprávu Pierra Bernarda z roku 1833. Omezil se jen na edici dokumentů, zjevně ve vlastním překladu, které už nijak neinterpretovat.³⁶ Na neuvedených pramenech je založen článek historika Miloslava Martínka, zveřejněný v Rudém právu v červnu 1993.³⁷ Pobyt Kar-

31 Jules Eugene PICHON, *Promenades littéraires en Tchécoslovaquie avec Mme. de Staël, Chateaubriand, J. J. Ampère, George Sand, Hector Berlioz, Viollet Le Duc, Xavier Marmier, E. M. de Vogüé, Georges Clemenceau*, Grenoble 1938, s. 91–105. Jules Pichon, 1880–1939, mj. lektor francouzštiny na Karlově univerzitě v Praze (cca 1905–1927, s přestávkou první světové války). Autor učebnic francouzštiny a odborných studií, publikoval též pod pseudonymem Jules Chopin. Je autorem článků a studií o osobnostech české literatury 19. století, byl redaktorem revue *La Nation tchèque* a *Gazette de Prague*.

32 Srov. pozn. č. 4. Alfred François Nettement, 1805–1869, katolický novinář a historik.

33 Srov. např. Josef POLIŠENSKÝ, *Joachim Barrande učí prince historii*, in: Josef Polišenský, *Tisíciletá Praha očima cizinců*, Praha 1999, s. 98–101. Jde v podstatě jen o skoro stránkový citát z Chateaubriandových memoárů (český překlad nebyl ještě k dispozici, je možné, že je J. Polišenský i přeložil). Autor dále zmiňuje práci Alfreda Nettementa (srov. pozn. č. 4), a to druhé vydání z roku 1872. V publikaci je též kapitola *Palacký poučuje o dějích francouzské slavy* (s. 101–103), ale autor nezmiňuje, že Palacký učil Jindřicha němčinu. Omyly jsou i v Karel KREJČÍ, *Praha legend a skutečnosti*, Praha, 1967, s. 96; K. KREJČÍ, *Praha legend a skutečnosti*, Praha² 2010, s. 73, 74; či v kapitole *Král vyhnánec*, in: Vladimír LIŠKA, *Záhady Kladenska, Slánska a okolí*, 2. díl, Nové Strašecí 2004, s. 54–61. Atd.

34 Srov. pozn. č. 5.

35 Srov. pozn. č. 5.

36 Vincý SCHWARZ, *Město vidím veliké: cizinci o Praze*, Praha 1940, s. 251–257.

37 Miloslav MARTÍNEK, *Monarchové na penzi*, Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické 129, 1993, č. 3, 5. 6. 1993, s. 11. Karel X. se nemohl účastnit korunovace Ferdinanda V., která proběhla 7. září 1836, protože už od 6. srpna byl prokazatelně v Českých Budějovicích, do Prahy se už nikdy nevrátil. Do Prahy nezajížděly „návštěvy rojalistických politiků“, a už vůbec nespřádaly s Karlem plány na znovuuchození moci Bourbony – král se od návštěv legitimistů distancoval. Informace o účasti na korunovaci Ferdinanda I. je zřejmě převzata z publikace Naděždy Filaretovny MELNIKOVÉ-PAPOUŠKOVÉ, *Praha před sto lety*, Praha 1935, s. 49, kde se autorka pobytu Karla X. v Praze rovněž krátce věnuje.

la X. v Čechách samozřejmě reflektují práce věnované významné osobnosti Joachima Barranda,³⁸ který ke dvoru patřil v letech 1826–1833.

Co měl který z českých autorů z původní francouzsky psané literatury (většinou editovaných pramenů) v rukou, můžeme určit jen občas. Lze hledat narážky v textu ukryté, přiznání ke zdroji není ale pravidlem, vztah mezi pretextem a posttextem není v podstatě nikdy explicitě přiznán. Coby (většinou utajený) pretext nejčastěji figurují memoáry generála Haupoula, oslavný text Montbelův či Nettemanova biografie Jindřicha V. O tom, že výsledné texty jsou více či méně zdařilým literárním přepracováním těchto zdrojů, nelze pochybovat. Autoři nejnovějších článků a studií až na výjimky už do pramenů nešli – pretextem jim byly práce A. Novotného. Nejpřesnějším tak zůstává obraz pražského dvoru Karla X. založený na Chateaubriandových *Pamětech ze záhrobí*, konfrontovaných s dalšími prameny.³⁹

Pražský azyl

Karel cestoval Evropou v doprovodu svých věrných, kteří s ním – většinou trpělivě – snášeli nejrůznější příkoří exilu. Podle pamětníků nepřivítaly anglické břehy královskou expedici příliš zdvořile: na břehu, kde plavidla přistávala, vlály tříbarevné vlajky. Anglický král se k udělení azylu příliš neměl, stejně jako toryové (u vlády byl Arthur Wellesley, první vévoda z Wellingtonu), ač jim nemusela být Červencová revoluce po chuti.⁴⁰ Rok 1795, kdy vládl Jiří III. a anglická vláda podporovala vojenské pokusy tehdejšího hraběte d'Artois destabilizovat revoluční Francii, byl minulostí; za Jiřího syna Viléma IV. Anglie usilovala o korektní vztahy s Červencovou monarchií. Královské rodině pomohl kardinál Joseph Weld z jakobitské rodiny (přítel Karlova věrného druha, kardinála Jeana-Baptista Latila⁴¹), který vlastnil bývalý lovecký zámek Lulworth v Dorsetu v jižní Anglii; ten dal Bourbonům k dispo-

38 Existuje k němu starší literatura, má též fond v Archivu Národního muzea. Nově např. Jaroslav MAREK – Radko ŠARIČ – Petr KÁCHA, *Joachim Barrande: říkali mu jemnostpán = people called him gentle man*, Praha 2013. Bez nároku na přesnost srov. Bohuslav HLINKA, *Dobrý den, pane Barrande*, Praha 1976, především s. 165–167.

39 Např. Dušan UHLÍŘ, *Karel X. na hradě českých králů*, Přísně tajné!: literatura faktu, 2018, č. 5, s. 38–43. Upřesňující fakta přináší i studie francouzského historika Oliviera Chalina, který se události dotkl v širším historickém kontextu, srov. Olivier CHALINE, *Diskrétní přítomnost: francouzská šlechta v českém království 1620–1918*, Dějiny a současnost 35, 2013, č. 9, s. 10–14.

40 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 35.

41 Jean-Baptiste Marie Antoine de Latil, hrabě, pak vévoda, francouzský pair, duchovní. Karla X. roku 1825 korunoval, roku 1830 ho následoval do exilu.

zici. Aby příliš nedráždil své anglické okolí, používal Karel X. titul hrabě z Ponthieu, podle území na jihu Artois. Dauphinský pár, vévoda a vévodkyně z Angoulême, se stali hrabětem a hraběnkou z Marnes, Jindřich hrabětem de Chambord, jeho matka a sestra hraběnkami de Rosny.⁴²

Náplň dne v Lulworthu byla dána možnostmi, jež sídlo poskytovalo: rozpravy, čtení novin, které byly vždy očekávány s velkou netrpělivostí, neboť přinášely zprávy z neklidné Francie, partie whistu večer. Dauphin hrál kulečnick a dámy, u kterých seděly obě děti, vyšívaly. Pravidlem byly procházky venku...⁴³ Výchova následníka byla na doporučení vévody z Angoulême už roku 1826 svěřena Joachimmu Barrandovi, absolventu prestižních École Polytechnique a École des ponts et des chaussées (studoval také přírodní vědy),⁴⁴ „muži chladnokrevného charakteru, jasného a pozitivního ducha a hlubokých a širokých vědomostí.“⁴⁵ Od roku 1826 učil šestiletého prince matematice a přírodním vědám, ale jeho výuka zahrnovala i předměty, které bychom dnes označili za humanitní.⁴⁶ Vedle něj se výchově prince věnoval rovněž hrabě Gaston de Bouillé.⁴⁷

V rámci rovnání vztahů s Anglií poslal Ludvík Filip do Anglie jako vyslanec diplomatickou legendu, knížete Talleyranda. Snad díky němu se exil Karla X. stal oficiální – Jiří III. mu nabídl jako azyl Holyrood, kde už Karel, ještě jako hrabě Artois, pobýval mezi léty 1796 a 1800.⁴⁸ Lulworth opustila rodina v polovině října 1830, v Poole se nalodil král a Jindřich, zbytek rodiny cestoval do Edinburghu po souši. Jen nakrátko s nimi v Edinburghu zůstane vévodkyně Berry – už chystala vlastní politickou akci a v mezidobě hodlala pobýt v Londýně a v Bathu.⁴⁹

I když Holyrood podstoupil roku 1825 přestavbu, působil zvětšelym a temným dojmem: podle vévodkyně de Gontaut, „guvernantky francouzských dětí“, to

42 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 411–412; Klaus MALETTKE, *Die Bourbonen*, Band 3., Von Ludwig XVIII. bis zu Louis Philippe (1814–1848), Stuttgart 2009, s. 122–125.

43 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 39.

44 J. MAREK et alii, *Joachim Barrande*, s. 10.

45 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 45–46; též J. MAREK et alii, *Joachim Barrande*, s. 11.

46 Tamtéž. Dokládají to i materiály uložené v Archivu Národního muzea, ve fondu Barrande Joachim, především inv. č. 261, kart. 7, Notes sur l'éducation de M^{sg}. le duc de Bordeaux aj.

47 Gaston de Bouillé, hrabě, voják, od roku 1814 pobočník hraběte d'Artois. Jako Karlův pobočník zůstal v hodnosti polního maršála i po jeho korunovaci. Roku 1826 guvernérem Martiniku, roku 1827 jmenován francouzským pairm. Pak preceptorem budoucího Jindřicha V., v tomto úřadě zůstal údajně až do skončení princovy výchovy.

48 K odjezdu starších Bourbonů z Anglie do Rakouska srov. Edmund, DANIEK, *Die Bourbonen als Emigranten in Österreich*, Wien 1965, s. 14.

49 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 47.

nebyl zámek, ale pevnost; Karel X. ho údajně nazval „opravdovou Bastilou“. ⁵⁰ Přesto dvůr počítal – na rozdíl od Lulworthu – v Holyroodu s delším pobytem.

Bylo třeba myslet na finance – když rodina opouštěla Francii, vzala s sebou 350 tisíc franků, což pro pobyt v cizině nestačilo. ⁵¹ Pierre Louis de Blacas d'Aulps, politik, diplomat, sběratel starožitností, podporovatel Champolliona, věrný Karlovi po celý svůj (resp. jeho) život, se v Holyroodu vrátil k roli ministra královského rodu. Sebral všechny své organizační schopnosti a převedl do Anglie kolem 7 mil. franků (dnes cca 55 milionů euro). Roční úrok činil 5 %, zhruba 350 000 franků – z toho už bylo možno zajistit slušnou existenci královské rodiny. ⁵²

Z Holyroodu rodinu nic nevyhánělo, ale sblížování mezi francouzskou a anglickou vládou bylo stále zřejmější a Karel by byl dal přednost pobytu v zemi méně souznící s aktuální politickou situací ve Francii. ⁵³ V srpnu 1832 požádal o azyl rakouského císaře Františka I. Proti byl především kancléř Klemens Metternich, jemuž politický pragmatismus napovídal, aby se Vídeň od francouzských legitimistů distancovala. ⁵⁴ Jeho nechuť k nestabilní Francii prohloubily zprávy o povstání v Paříži v červnu 1832, v němž se republikáni neúspěšně pokusili o svržení Červencové monarchie. Přesto byla Karlova žádost vyřízena kladně: směl do habsburské monarchie. Jen pokud se týče místa pobytu, zatím jasno nebylo.

Dne 8. září 1832 se král, jeho syn a vnuk nalodili v Newhavenu, 20. t. m. přistáli v Altoně, kde byli přijati s poctami vyhrazenými hlavám státu. A 6. října je pruský král Fridrich Vilém III. pozval na večeři do zámku Bellevue u Berlína, pak na vojenskou přehlídku do Špandavy.

Pobyt krále v některé lokalitě habsburské monarchie vyjednávali od začátku září ve Vídni baron Damas a vévoda Blacas, kteří několik nabídek odmítli. Odmítnut byl Graz i další místa ve Štýrsku. Proti Kroměříži protestoval olomoucký arcibiskup, Slavkov byl pro královskou rodinu nepřijatelný: Napoleonova stopa zde byla ještě poměrně čerstvá... ⁵⁵

50 *Mémoires de Madame Gontaut*, s. 377; K. MALETTKE, *Die Bourbonen*: Bd. 3., s. 123.

51 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 52.

52 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 414–415.

53 François de COUSTIN, *Louis XIX, duc d'Angoulême*, Paris 2017, s. 370.

54 Klemens Wenzel Nepomuk Lothar de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. 2. partie, L'ère de paix (1816–1848)*, Tome 6, 2e ed. Paris 1881, s. 45.

55 Národní archiv (dále NA), Rodový archiv Metternichů (dále RAM-RG), Deník Melanie Metternich, 1832, s. 336–242. Kněžna si vedla deníky od mládí, bohužel ty z let 1836–1845 se nedochovaly. Podle informace vedoucího oddělení Mgr. Jana Kahudy, Ph. D. byly pravděpodobně zničeny za druhé světové války ve Vídni, kam byly zapůjčeny historikovi Heinrichu Srbikovi. Vý-

Listem z 12. října přidělil císař František prostřednictvím nejvyššího komořího hraběte Jana Rudolfa Czernina královské rodině (její členové jsou zde výslovně jmenováni) k pobytu Hradčany.⁵⁶ Údaje o datu příjezdu francouzského krále na hrad králů českých se různí: běžně se uvádí 25. říjen, kdy měl do Prahy přijet Karel X., jeho syn a vnuk, provázeni nejbližším personálem. A dva dny po něm Madame Royale.⁵⁷ V každém případě sděluje dne 28. října 1832 policejní inspektor Krem-litschka svým nadřízeným, že dvůr starší linie bourbonské dynastie „již vstoupil“ do sídla na Hradčanech.⁵⁸

Početnost královského dvora odpovídala ztíženým poměrům; personál, který s sebou král přivezl, byl redukován, zato rodina byla skoro kompletní.⁵⁹ Chyběla ale králova snacha, vévodkyně de Berry, která se nesmířila s tím, že jejímu synovi byl upřen francouzský trůn; díky rozhodnosti, s níž se pokusila svůj záměr realizovat, vzbudila snad větší zájem francouzských historiků než Karel X.⁶⁰ Z Anglie se nepřemístila do Prahy, ale ke své orientační rodině do Neapole, kde začala chystat akci, jež měla Jindřichovi trůn vrátit. Mezitím se 14. prosince 1831 tajně provdala za italského šlechtice a vévodu della Grazia Ettora Carla Lucchesi-Pallioho. Pobývala pak v Marseille, Vendée a Bretagni, kde se jí dubnu 1832 podařilo zorganizovat legitimistickou vzpouru, která byla v listopadu téhož roku potlačena. Vévodkyně se skrývala v Nantes, byla ale prozrazena a uvězněna v citadele v Blaye v jihozápadní

ňatky z deníku Melanie Metternichové jsou výběrově editovány v K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, T. 6, s. 7–30, 93–132, 168–183, 233–268, 308–348, 386–424, 510–543, 595–612, 637–671.

56 NA, Policejní ředitelství Praha I – prezidium 1831–1834, kart. 41, sg. C 182/32.

57 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 429–430. Podle paměti Josepha Rudopha z Wartbugu to bylo 30. října, srov. J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 103. Od něj přebírá informaci: A. NOVOTNÝ, *O pražském pobytu Karla X.*, s. 141–142. V archivních pramenech nebyl nalezen údaj o tom, kolik bylo cestovních kolon či kočárů, ani to, jak rozsáhlý hořtát se s králem a jeho nejbližšími přepravoval během jejich příjezdu na Pražský hrad.

58 NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C 182/32, fol. 24. Již dne 3. 11. 1832 byla podána informace Metternichovi o tom, že by francouzský dvůr v novém místě rád požíval svobody pohybu, Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT-MdÄ IB Vorträge in Polizeisachen 1, 1831–1835, nefoliováno.

59 Úplný soupis členů a královské rodiny, jejího doprovodu a služebnictva srov. Soupis dvora francouzského exkrále Karla X. na Pražském hradě, 1833. Archiv Pražského hradu, Zámecký inspektorát – 1; editováno M. HALATA et alii, *Na slunečné straně*, s. 446–447. Též NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C 182/32.

60 Srov. např. Marc-André FABRE, *La duchesse de Berry: la Marie Stuart Vendéenne 1798–1870*, Paris 1938; André CASTELOT, *Le Duchesse de Berry*, Paris 1963; Edmond DUPLAND, *Marie-Caroline, Duchesse de Berry France-Empire*, Paris 1996 aj. Naposledy C. HILLERIN: srov. pozn. č. 9.

Francii. Ve vězení se jí narodilo děvčátko, a tak byl odhalen její tajný sňatek, což legitimisty poněkud znechutilo. Na druhé straně přestala být touto mesaliancí nebezpečná francouzské vládě, proto byla z vězení propuštěna.⁶¹ V době, kdy se Karel X. a jeho bližní usadili v Praze, byla ale ještě ve vězení.

Vztah Vídně k francouzskému dvoru v Praze byl spíše rozpačitý – podle zápisu v deníku Melanie Metternichové, rozené Zichy-Ferraris, třetí manželky kancléře, hrozilo, že se pobyt francouzského dvora v monarchii stane zdrojem nepříjemností.⁶² Metternichovi, který si přál klid v Evropě, nebyl po chuti ani pokus o „puč“ vévodkyně de Berry.⁶³ Kdo ale příjezd Karla s jeho svitou skutečně přivítal, byla rodina hradního inspektora Rudolpha z Wartburgu. Jak napsal ve svých pamětech jeho syn, „před námi stál nový život a hrozná samota zakletého zámku měla zase skončit. Pověst, která předcházela tento cizí dvůr, byla nanejvýš příznivá...“⁶⁴ Autor zobrazuje francouzské emigranty jako veselé, životaschopné osobnosti, s nimiž bylo radostí spolupracovat a jejichž přítomností ožil celý Hrad. Inspektor i jeho choť byli frankofonní, a tak mohli převzít díl organizační péče o emigranty ve vztahu k okolí, hovořícímu převážně německy: organizovali pro Karla X. nejen honební podniky, ale se vši pravděpodobností spadala do jejich gesce i péče o kuchyni – Rudolph zmiňuje např. nákup oblíbeného králíčího masa.⁶⁵ Také „Francouzi“ si inspektorovu rodinu oblíbili – kromě pravidelného ročního příplatku Rudolphovi projevovali zájem i o jeho osobní život – zmiňme třeba zájem francouzských dam o nemocnou paní Rudolphovou či rozloučení s odjíždějícím francouzským dvorem 29. května 1836: po jejich odjezdu nastalo pro rodinu zámeckého inspektora neobvyklé každodenní „strašné pusto a prázdno.“⁶⁶ Karel při svých procházkách občas rozmlouval s Rudolphovými dětmi. Jejich hrám též přihlížel „s velkou zálibou a účastí“ malý Jindřich a házel jim z okna hračky.⁶⁷ V Praze se asi nudil, chyběla mu vhodná společnost, rozptýlením mu byly vycházky a vyjíždky do města – při vyjíždkách „následovala jeho vůz vždy herkulovská postava na koni“, důstojník Guignard.⁶⁸

61 J.-P. CLÉMENT, *Charles X.*, s. 427–429.

62 NA, RAM-RG, Deník Melanie Metternich, kn. 2896, zápis z 2. 10. 1832, s. 336.

63 J. LUCAS-DUBRETON, *Le Comte d'Artois*, s. 241.

64 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 103.

65 Tamtéž, s. 130.

66 Tamtéž, s. 106, 136–137.

67 Tamtéž, s. 127.

68 Tamtéž, s. 130–131. Rudolph uvádí jméno „Luignard“, podle ubytovacích seznamů to byl „Guignard“, NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C182/32.

Na Hradě byly přísně dodržovány obřady vnějškově stvrzující právoplatnost restauračního režimu: etiketa a denní režim jako v Tuileriích! Každý den se král účastnil mše, četl noviny, po obědě udílel audience (což zjevně nebyla každodenní záležitost), odpoledne šel na procházku. Byl v dobré kondici, vždy dokonale upraven. Podvečerní čas měl vyhrazen pro vnuka, po večeři (se svými vnoučaty večerel jen v neděli⁶⁹) následovala partie whistu či biliáru. Vše se konalo v pravidelnou hodinu... Aby nezapomněl, že je vládcem, dočkal se každé ráno vojenské pocty od dvaceti granátníků. Vchod do paláce střežili vojáci, dvě hlídky byly u paty schodiště a dvě další před vchodem do apartmánu.⁷⁰ Spřátelil se s některými představiteli v Čechách usedlé šlechty, jeho oblíbencem byl kníže Charles Alain Gabriel de Rohan-Guéméné, ⁷¹ s nímž ho spojoval osud emigranta: otec knížete ale neutekl před revolucí, jak se traduje, ale kvůli bankrotu a ztrátě přízné královského dvora.⁷² Z Vídně přijížděl ministr bývalé Karlovy vlády, Guillaume Isidore Baron, hrabě Montbel,⁷³ který pak provázел rodinu do Gorice a stal se svědkem Karlových posledních dnů.

Členové Karlova dvora (rozhodně ne všichni) se nejen družili s domácím osazenstvem Hradu, ale pronikali i do podhradí. Václav Vladivoj Tomek, tehdy student filosofie, bydlící v domě U pěti korun v Sirkové ulici č. 465, se přátelil „s jistým panem Weseckým, lékařem,“ který bydlel v sousedství. Ve stejném domě byli ubytováni „dva francouzští emigranti ze vzdálenějšího družstva dvoru krále Karla X., který tehdaž od červencové revolucí bydlil na hradě pražském. Wesecký, mluvě dobře francouzsky, mnoho se s nimi vyražel, ač v zásadách byli sobě rozhodnými protivníky. Marseillaisa byla zalíbená píseň pana Weseckého, kterou nám často zpíval.“⁷⁴

K distinktivním znakům dvorů patřily sezónní pobyty mimo sídelní města. Karel tento zvyk respektoval i ve „své“ sídelní Praze. Někdy ho k tomu nutily okol-

69 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 519.

70 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 431; též H. JELÍNEK, *Poslední diplomatická mise pana Chateaubrianda*, s. 72–75. Podrobný popis králova denního režimu srov. [G. I. MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 79–87.

71 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 173–174.

72 O. CHALINE, *Diskrétní přítomnost*, s. 12–13. Charles Alain Gabriel de Rohan-Guéméné zakoupil roku 1820 Sychrov. Není tedy pravda, že Rohanové odešli z Francie kvůli revoluci, jak tvrdí Rudolf ANDĚL et al., *Sychrov: Státní zámek*, Frýdlant v Čechách, 1975, nestr.

73 Guillaume Isidore Baron, hrabě Montbel, 1787–1861, politik, poslanec, od roku 1829 ministr, spolupodepsal červencové ordonance. Po Červencové revoluci emigroval do Rakouska, v nepřítomnosti v Paříži odsouzen na doživotí a ztrátě občanských práv. Roku 1837 amnestován. Zůstal ve Frohsdorfu spolu s Jindřichem Bourbonem.

74 Václav Vladivoj TOMEK, *Paměti z mého života*, I., Praha 1905, s. 35.

nosti. Na jaře 1833 mu František I. poskytl k obývání zámek v Buštěhradu, kam se rodina v létě přestěhovala.⁷⁵ Z Pražského hradu sem nebylo daleko a zejména v létě byl pobyt na venkově příjemnější než v Praze. K místům občasných pobytů královské rodiny patřily i západočeské lázně. V létě 1833 byla rodina v Teplicích, kde měla příležitost se setkat s císařem Františkem. Znovu zde pobývali na konci jara 1834. V září 1834 navštívil Karel s doprovodem Sychrov, který patřil Rohanům. Na podzim se Bourboni stahovali zpět do Prahy.⁷⁶

Největší Karlovou zálibou zůstaly hony – stále byl výtečným střelcem. Spolu s vévodou z Angoulému jezdili lovit na panství Buštěhrad, Ploskovice, Lochovice, Brandýs, Poděbrady či Pardubice. Večer se s úlovkem vracel do Prahy, nerad nocoval mimo dům.⁷⁷

Prostor hradčanského paláce využívala rodina zdarma. O tom, zda se v době pražského pobytu ocital Karel ve finanční tísní, nejsou jednoznačná svědectví. Zprávy prezidenta c. k. dvorního policejního úřadu, hr. Josefa M. Antonína Václava Sedlnického z Choltic, mluví sice o zásilce 50 tisíc liber z Londýna, ale dovětek „in Folge dessen alle Conti jetz wieder ordentlich gezalt werden“ je dostatečně výmluvný.⁷⁸ Podle jednoho z vychovatelů prince Jindřicha, generála Amanda Hautpoula,⁷⁹ umožňovaly příjmy královského dvora, byť nebyly takové, jako u vládnoucích monarchů, pohodlný život.⁸⁰ Na druhé straně to byl Chateaubriand, kdo ve svých pamětech narážel na královu finanční nedostatečnost.⁸¹

Pro úplnost dodejme, že rodina byla policejně hlídána – v zámku byla zavedena vlastní policejní služba: von Wartburg zmiňuje strach z jakéhosi francouzské-

75 Za poskytnutí Buštěhradu poděkoval Karel X. císaři v polovině května 1833; srov. Karel X. Františku I, Praha, 14. 5. 1833. NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C182/32.

76 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 114, 120; Palacký ženě Terezii, 21. 5. 1834, in: František PALACKÝ – Jiří KOŘÁLKA (ed.), *Briefe an Therese: Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860*, Dresden 2003, s. 135.

77 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 128–129. Autor podrobně popisuje Karlovy lovecké zvyklosti.

78 Cit. dle A. NOVOTNÝ, *O pražském pobytu Karla X.*, s. 143. Původní zdroj se nepodařilo dohledat.

79 Marie Constant Fidèle Henri Amant d'Hautpoul, 1780–1851, absolvent Collège Stanislas, jezdecké školy ve Versailles a l'École Polytechnique. Za konzulátu vstoupil do armády. Po porážce Napoleona nabídl své služby Ludvíku XVIII., Bourbonům zůstal věrný a pokračoval ve vojenské kariéře. Roku 1833 byl povolán do Prahy jako vychovatel vévody Bordeaux.

80 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 199.

81 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, 514–515.

ho emisara ve službách Ludvíka Filipa, podezřelého z přípravy atentátu na malého Jindřicha.⁸²

Pražský Hrad v době pobytu Karla X., apartmány a jejich vybavení

Zmínili jsme Antonína Novotného, který svými derivujícími texty vytvářel od roku 1930 obraz posmutnělého krále z rodu Bourbonů, sídlícího snad v krásném městě, ovšem v nepohodlných poměrech, které on i jeho nejbližší strpěli jen díky svým vpravdě královským vlastnostem, hodnými bourbonského rodu. Je zjevné, že takový diskurs – od Novotného dále v pracích řady českých autorů – vznikl na základě jiných než archivních pramenů, neboť ty představují vesměs strohý písemný úřední styk mezi jednotlivými stupni habsburské dvorské správy.

Pro tvorbu tohoto obrazu se jako zásadní jeví tři zdroje. Prvním zdrojem jsou zmíněné paměti Françoise-René Chateaubrianda. Ačkoli jsou intimissimem básníka, většina informací, které přinášejí, odpovídá historické realitě. Správný je i postřeh, že Karel X. se svojí rodinou bydlel v druhém patře Nového paláce⁸³ a že se do jeho apartmánu vstupovalo širokým schodištěm.

Dalším zdrojem, který Novotný použil, je obrazová publikace malířky Françoise (Franzisky) Tridonové *Album de Prague*⁸⁴ zachycující místa pobytu Francouzů v Praze, Buštěhradě a Brandýse nad Labem. Vedle litografií obsahuje *Album* i doprovodné texty. Tridonová-Sattlerová, o jejímž životě je známo velmi málo,⁸⁵ je autorkou dodnes ceněných miniaturních portrétů špiček společnosti. Pohybovala

82 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 107.

83 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, s. 501; též A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 128n.

84 Caroline Tridon née Sattler (del.) – Françoise Courtin (sc. et lith.), *Album de Prague*, Paris 1835.

85 O životě této velmi plodné malířky miniatur nebylo dosud nalezeno mnoho údajů. Narodila se 15. dubna 1799 jako Sattlerová v bavorském Erlangu, v roce 1827 se provdala do Drážďan za prof. Alexe Tridona a zde po dalších 30 let praktikovala malířství portrétních miniatur, mj. i pro drážďanský dvůr. Její vztah ke dvoru Karla X. se zatím nepodařilo objasnit. Srov. Tridon, Caroline (Franziska), *Allgemeine Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*: Band 33, Leipzig, 1992, s. 398; Karl von NAGLER, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten aus dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.* 22 Bände, München 1835–1852. O tom, že *Album* bylo v českém prostředí známo, svědčí i publikace Eduard BASS, *Čtení o roce osmačtyřicátém*. Na s. 257, obr. 103, kde je reprodukce jedné z litografií, se nachází text: „Salon vévodkyně d'Angoule [sic!] na pražském hradě. Litografie Courtinova z r. 1834. Z majetku Muzea hlavního města Prahy.“ Srov. E. BASS, *Čtení o roce osmačtyřicátém*, s. 257. V seznamu vyobra-

se v blízkosti drážďanského dvora, který byl v čilém styku s pražským Hradem; jeho členové byli, vzhledem k příbuzenskému poměru k Habsburkům, občas na Hradě ubytováni.⁸⁶

Záhadou zůstávají texty *Alba*: v první větě autorka odkazuje na nejmenovaného francouzského básníka, který zasmušile popisuje pobyt posledního Bourbona v Praze: „Pro francouzského spisovatele je smutné popisovat místo exilu, kde se nacházejí v opuštění členové starobylých královských rodů, urození potomci rodiny svatého Ludvíka a Ludvíka XIV. Jde jen o stručný úvod ke krátkým popiskům, které budou toto Album doprovázet.“⁸⁷ V podobném duchu vyznívají doprovodné texty k litografickým pohledům na pobytová místa bourbonského rodu v Čechách: Hrad, Buštěhrad, Brandýs nad Labem. Je možné, že se malířka se Chateaubriandem (nikdo jiný oním „spisovatelem“ být nemohl) osobně setkala, snad se setkala i se členy pražského francouzského dvora. Vedle verbálního obrazu statečnosti starší větve francouzských Bourbonů nám ale Tridonová zanechala pohledy do interiérů obývaných francouzskými emigranty – Jindřichem či Madame Royale. Je velmi pravděpodobné, že tyto litografie vznikly na základě její návštěvy Karla X. a jeho pražského dvora, možná na základě poznámek nebo na místě vyhotovených skic. Slohově jsou její litografické veduty adekvátní reálné výbavě Hradu před rokem 1836. Překvapivé jsou poznámky o konkrétních kusech nábytkového vybavení, které s sebou emigranti údajně přivezli. Např. pokoj Madame Royale byl dle Tridonové vybaven komodou – *skotskou prací* – kterou s sebou vezla ze skotského exilu. Ani tento fakt nemusí nutně odporovat realitě. Zmínili jsme vévodu Blacase, muže vytříbeného vkusu, který jako dvorní přebíral starost o logistickou agendu včetně její ekonomické stránky. Víme také, že vévodkyně de Berry, které byl po částečném smíření s vznešeným tchánem⁸⁸ určen roku 1835 vídeňským dvorem zámek v Brandýse nad Labem,⁸⁹ vezla ve své koloně vozy naložené uměleckými předměty („Por-

zení stojí: „Salon vévodkyně d'Angoulén [sic!] na pražském hradě. Litografie Courtinova z r. 1834“..., tamtéž, s. 623.

86 Drážďanský dvůr se na Hradě ubytoval např. v roce 1813. K tomuto srov. pasáže v monografii Milena LENDEROVÁ a kol., *Urození v občanském století – konzervace i destrukce stereotypů a strategií v průběhu životních cyklů a formách každodenního života urozených*, Pardubice 2022, v tisku.

87 *Album de Prague*, s. 1. Přel. Marie Dudilieux, 2021.

88 K napjatému vztahu obou srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT- MdÄ IB Vorträge in Polizeisachen kart. 4, 1831–1835, nefol. (psáno během pobytu vévodkyně de Berry v Ischlu, 1. srpen 1835).

89 K tomuto srov. zprávu o jejím ležérním zacházení s mobiliářem v brandýském zámku v Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT- Neuere Zereemonialakten (NZA), původní fol. 292, kart. 13–1 (datum Praha 15. 5. 1836).

zellan und Bilder“), jež měly přispět k zařízení jejího nového domova.⁹⁰ Dokud se ale nepodaří v archivních pramenech nalézt více informací o Tridonové a jejích pražských aktivitách, či dokonce soupisové podklady majetku, který s sebou rodina vozila po Evropě, nelze jistě zajímavé údaje z jejího *Alba* brát jako relevantní informace.

Dalším zdrojem, s nímž A. Novotný (nepříliš důsledně) pracoval, ale který pak dlouhou zůstal nepovšimnut, jsou již zmíněné paměti zámeckého inspektora Ernsta Rudolpha. Rudolphova *promemoria*, jež sepsal pro své potomstvo, ob stojí v konfrontaci s dalšími zdroji a dosahují, byť se jedná o ego-dokument, vysoké historické autenticity co do popisu hradních reálií, časových údajů i kontextuálního popisu. Svá *promemoria* Rudolf napsal z pohledu ředitele ubytovací služby na Hradě, zámecké inspekce, správního úřadu habsburského dvora, jehož starostí byla v Praze mj. péče o hradní okres s panovnickou rezidencí v jeho středu. Nový palác c. k. dvorského hradu na Hradčanech v Praze byl od tereziánsko-josefínské přestavby rezidencí se všemi jejími atributy.⁹¹ Hradní okres byl sídlem stálých správních a reprezentačních institucí církevních i světských (habsburský Tereziánský ústav šlechticů, místní správní úřady habsburského dvora, kapitulní úřady při katedrále sv. Víta a kostele Vše ch svatých, Korunní archiv, registratury úřadů), rozlehlým hospodářsko-odpočinkovým zázemím (disponibilní stáje, hospodářské i okrasné zahrady, dřevní ohrady), duchovním centrem (dvorská kaple, královská oratoř v chrámu sv. Víta), místem vzdělanosti (kapitulní škola ve Vikářské ulici) i královským pohřebišťem v Collinově mauzoleu. Hrad ve svých zdech, dokonce ve své nejstarší části, Starém Hradě, hostil zemské sněmy či úřad desk zemských. Od roku 1612 zde ovšem panovník trvale nesídlil a josefínská racionalita pak postupně přemístila vrchní zeměpanské instituce do podhradí, na Malou Stranu.⁹² Ubytování na Hradě, v Novém paláci, i přes určitou ztrátu prestiže místa představovalo ale pohodlnou a standardní úroveň rezidenčního pobytu jako v obdobných pobočných rezidencích rakouského dvora. K dispozici bylo i široké zázemí služeb v pražských městech,

90 A. NOVOTNÝ, *O pražském pobytu Karla X.*, s. 116–117 – Zprávy o pohybech markýzy de Berry srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT- MdA IB Vorträge in Polizeisachen kart. 3–4, 1831–1835, nefol.

91 Výčet znaků rezidence pro období středověku, z nichž trvalé znaky jsme zde použili i pro období 19. století, uvádí Klaus NEITMAN, *Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung*, in Peter Johanek, *Vorträge und Forschungen zur Residenzenfrage*, 1. Band, Sigmaringen 1990, s. 11–43.

92 Radek BACÍK, *Gubernium, místodržitelství, purkrabství Hradu a jejich vztah k Hradu jako k habsburské rezidenci v letech 1800–1890*. Nепublikovaný rukopis, 2020.

kde existovala evidovaná síť dvorských „liferantů“ (dodavatelů, Hof-Lieferanten), zatímco denní obslužnost zajišťovaly specializované profese přímo v rezidenci v rámci habsburských dvorských úřadů.

Apartmánové typy Nového paláce ve všech patrech byly již od Pacassiho přestavby⁹³ vymezeny táhlou architektonickou dispozicí paláce. Opravdu výjimečné apartmány prvního a druhého patra byly vyčleněny pouze pro suverény rodů – krále, královny, arcivévody a arcivévodkyně vládnoucích rodů. V prvním i druhém patře de facto představovala identický apartmán simple s koridorem při nádvořní fasádě, který byl osvětlován vysokými pacassiovskými okny, přičemž řada suprafenster na fasádě jasně vyznačuje význam piana nobile.⁹⁴

Takto vypadala dočasná rezidence francouzského královského dvora: sled pokojů začal na Císařovnině schodišti třetího nádvoří (tzv. vstup Pod balkonem), a byl tedy dosažitelný pouze jedním reprezentačním schodištěm. Koridor patra se nazýval Arcivévodská chodba (směrem západním), směrem východním chodba nesla název Kostelní (Kirchengang). Arcivévodská chodba se zhruba od poloviny svého běhu již nazývala chodbou Nadační (Stift-Gang) dle bytu arcivévodkyň, abatyší tereziánské nadace na Hradčanech. Na ubytovací lokality druhého patra směrem východním navazovala Sállová budova se Sállovými chodbami v prvním až třetím patře. Tato ubytovací lokalita byla dosažitelná Pacassiho menším, ale reprezentačním schodištěm se vstupem z druhého hradního nádvoří. Vlastní apartmán, enfiláda prostorných pokojů, se skládal zhruba z 31 ubytovacích prostorů: pokoj č. 1 měl přímý vstup z Císařovnina schodiště i z Arcivévodské chodby, pokoje č. 19 a 20 představovaly předsíně za dalším vstupním schodištěm, jehož vstup se nacházel na prvním nádvoří, ve východní fasádě. Na enfiládu navazoval na východě pavilon, Pacassiho Městské křídlo,⁹⁵ jeden ze dvou dominujících pavilonů čestného prvního dvora. V Městském křídle se nacházely tzv. rezervní byty. V Sállové budově byly k ubytování využívány převážně prostory v jejím druhém a třetím patře, neboť první patro bylo přímo navázáno na císařský byt a velké sály, Španělský a Německý, na severu Nového paláce. Šlo tedy o místo výsostného pobytu panovníka.

93 V letech 1751–1789 byl pod vedením císařského stavitele Nicoly Pacassiho přestavěn Pražský hrad na reprezentační tereziánskou rezidenci, sloužící k občasným pobytům dvora. Stavba byla prováděna dle Pacassiho plánů místními staviteli. Vedle Pražského hradu byly takto přestavěny ještě královské rezidence v Bratislavě a Budě.

94 Richard BIEGEL, *Importy v české architektuře poloviny 18. století*, in: Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 517.

95 R. BIEGEL, *Importy v české architektuře*, s. 518–519.

Arcivévodské patro významově následovalo za patrem císařským, pianem nobile a patřilo k exkluzivnímu apartmánovému místu. Z místností, které byly dostatečně rozlehlé a vysoké, byl skvělý výhled, stropy byly opatřeny štukovou výzdobou, podlahy vyloženy parketami, místnosti vytápěny kachlovými kamny vysoké estetické úrovně. Výška oken zajišťovala dobrou světelnost a tím i výhody společenského využití. Co do zařízení mobiliářem, nábytkem i uměleckými předměty, nemělo ovšem toto patro prioritu a zařizováno bylo vždy ad hoc. V praxi, pokud se návštěva týkala nejužšího dvora, posoudil stav místností dvorský furýr.

Furýr francouzského dvora ovšem roku 1832 v předstihu na Hrad nezavítal: z Hofburgu sem byl zaslán urgentní přípis o okamžitém uzpůsobení patra novým obyvatelům se vším možným pohodlím.⁹⁶ V roce 1832 však hradní administrace nedisponovala rozsáhlými zásobami kvalitního dvorského nábytku podle tzv. Raymonodovy klasifikace na I.-III. třídu, dle barevnosti a tvrdosti dřeva a vyhotovení jednotlivých kusů.⁹⁷ Nový nábytek byl pořizován obvykle během velkých dvorských událostí – při korunovacích či při pobytech panovnické rodiny, kdy byl nakupován nebo sem svážen z ostatních sídel. Druhé patro bylo naposledy vybaveno a připraveno k pobytu pro arcivévodkyni Marii Annu Rakouskou, jejíž slavnostní výjezd na Hrad 17. července 1793 zachytil konvolut grafických listů z dílny J. J. Balzera.⁹⁸

Francouzská suita tedy mohla svoje nové byty zařídit z vlastních finančních zdrojů, nebo čekat na poměrně pomalý dvorský zařizovací mechanismus. Z Vídně navíc bylo neustále poukazováno na to, že král může vylepšení svého pražského pobytu hravě uhradit ze svých zdrojů. Dvůr Karla X. ovšem takové kroky neznámo proč neučinil, a až do konce pobytu docházelo k živé korespondenci mezi hradním inspektorátem a správou vídeňských skladišť o možném vybavení nábytkem, porcelánem, či stolním stříbrem, aby královské rodině mohl být pobyt příjemnější z rozpočtu dvorského eráru.⁹⁹

96 M. HALATA et alii, *Na slunečné straně*, s. 358; též Archiv Pražského hradu, Fond Zámecký inspektorát, kart. 1,2, inv. č. 12–38, 56–90.

97 Martin HALATA – Daniela KARASOVÁ, *Židle a byrokracie z Hofburgu*, in: Adriana Primusová (ed.), *Na čtyřech nohách: sedací nábytek Pražského hradu*: [11.4.-16.7. 2006, Letohrádek královny Anny, Pražský hrad: katalog], Praha 2006, s. 13–14, 30–50.

98 Jiří LUKAS – Miroslava PŘIKRYLOVÁ, *Pražské veduty 18. století: Prague Vedute of the 18th century*, Praha 2017, nestr., kat. č. 248–249.

99 Svědčí o tom průběžná písemná agenda inspektora Rudolfa, uložená v Archivu Pražského hradu ve fondu Zámecký inspektorát.

Bylo již konstatováno, že popisy pokojů, které nám zprostředkovala ke svým litografiím Françoise Tridonová, nemusí zcela odpovídat historické realitě. Přesto se popisy velmi reálně přibližují zařízenímu stylu šlechtických a panovnických apartmánů ve 30. letech 19. století. Povšimla si toho i Daniela Karasová, která zařízení ložnice Jindřicha na Hradě zařadila do střízlivého stylu vídeňského dvorského mobiliáře *biedermeierského* období, sedací nábytek pak vřadila k nábytku období pozdního rokoka.¹⁰⁰ K této charakteristice je možné dodat i to, že pokoj při detailnějším studiu není vybaven žádným interiérovým textilem, a dokonce ani ústředním nástropním závěsným svítidlem, což zvyšuje dojem celkové strohosti, patrně i nekomfortnosti Jindřichova intimního zázemí.

O zařízení bytu v *pianu nobile*, místě pobytu budoucího českého krále a císaře rakouského Ferdinanda I. (V.), jsme naproti tomu spolehlivě informováni z účtu, který za zařízení *enfilády* v roce 1836 vystavil dvorský truhlář – pražský manufakturista Franz Feigl. Zakázka z let 1835–1836 však byla vybavena nikoli pro francouzský dvůr, nýbrž kvůli korunovaci Ferdinanda v roce 1836, na kterou bylo dodáno 751 kusů nábytku a drobného mobiliáře.¹⁰¹

Hovoříme-li o Jindřichově apartmánu dle popisu F. Tridonové a přiznáváme-li mu jistou strohost, pak ve stejných místnostech o patro níže se ve stejné době nacházel exkluzivní dvorský mahagonový nábytek I. třídy – psací stolky, komody, etažéry na dopisy, pohovky, fotely s kolečky, židle s kvalitními sedáky i opěraky, velké skříně na šatstvo, toaletní zrcadla, věšáky, podnožky, stolky k postelím, hrací stolky atd. Apartmán byl tedy – na rozdíl od apartmánu Jindřichova, který se nacházel v samém srdci apartmánu francouzského krále Karla X. ve druhém patře – k pobytu zcela komfortně zařízen.¹⁰²

Zmíněná poznámka o „nedozařízenosti“ bytů královské rodiny odpovídá rychlosti, s níž exulanti na Hrad přibyli. O příjezdu starší *bourbonské* větve v čele s králem Karlem X. nebyl zámecký inspektorát informován jinak než krátkým přispisem od dvormistrovského úřadu. Také podle pamětí inspektora Rudolpha byl ohlášen příjezd neočekávaně,¹⁰³ v rámci co největšího zachování politické diskretnosti. První seznam starších *Bourbonů* a příkaz o jejich okamžitém komfortním ubytování obsahuje jména nejvyšších hostů a jejich cestovní inkognita, která podle

100 Daniela KARASOVÁ, *Ložnice Jindřicha V. Chamborda, 1833*, in: M. Halata et alii, *Na slunečné straně*, s. 368–369.

101 M. HALATA et alii, *Na slunečné straně*, s. 439–440.

102 Tamtéž.

103 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 103–104.

příkazu přijali již v Anglii.¹⁰⁴ Proto bohužel nevíme nic o složité logistice francouzského přesunu do Prahy, tj. kolik bylo cestovních kolon, a ani to, jak rozsáhlý hofštát se s králem a jeho nejbližšími přepravoval během jejich příjezdu na Pražský hrad v říjnu 1832. Podle informací ze sekundární literatury šlo o čtyři kočáry, které přepravovaly krále s rodinou.¹⁰⁵ O rozmístění členů Karlova dvora v prostorách Hradu jsme přesně informováni od prosince 1834, kdy v souvislosti s očekávanou návštěvou korunního prince Ferdinanda na Hradě nechal Jan Rudolf Czernin sestavit pro kancléře Metternicha jmenný seznam členů Karlova pražského dvora včetně čísel pokojů v hradních budovách. Tento seznam posléze revidoval a potvrdil hofmistr francouzského dvora vévoda Blacas.¹⁰⁶ Z tohoto tzv. *Bequartirungs-Liste* vyplývá, že karlovský dvůr se skládal ze 66 osob, od nejvyššího panstva po celé spektrum služebných, úřednických, pedagogických i duchovních profesí. Osazenstvo osídlilo všechny trakty Nového paláce, přičemž královská rodina obsadila byty na Arcivévodské chodbě (druhé patro), v její centrální části a v její východní části, zvané Kirchengang, o celkovém rozsahu 147 místností.¹⁰⁷ Jak tato skutečnost, tak i poměrná extenzivita karlovského dvora, nás utvrzují v domněnce, že francouzský exil sice nebydlel v dokonale vybavených apartmánech, rozhodně však netrpěl hmotnou ani prostorovou nouzí.

Chateaubriandova mise

Vůči morganatickému sňatku své snachy, vévodkyně de Berry, zůstal král neoblomný – vždyť mohl v očích některých současníků zpochybňovat legitimní původ budoucího Jindřicha V.! Navíc si od něj snacha nevyžádala svolení! Tato situace se nezměnila ani po jejím propuštění z Blaye. Vévodkyně, již se nesporně stýskalo po dětech, ale současně si chtěla, navzdory druhému sňatku, ponechat své jméno a titul francouzské princezny, si jako přímluvce zvolila Françoise Reného Chateaubri-

104 K. MALETTKE, *Die Bourbonen*, Band 3., s. 122–123.

105 Tamtéž, s. 122–123. K jejich cestovním inkognitům viz přípis ohledně cestovních inkognit a bezpečnosti příjezdu bourbonského dvora do Prahy, 1832, Praha. AHMP, Fond Zemské prezidium, sign. E 1/3, kart. 43.

106 NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C182/32.

107 Martin HALATA, *Vězení více než palác. Poznámky k ubytování dvora Karla X. na Pražském hradě*, in: Milena Lenderová (ed.), *Šlechta v občanském století – konzervace i destrukce stereotypů a strategií v průběhu životních cyklů a formách každodenního života urozených*, Pardubice 2022, v tisku.

anda, svého „drahého Fénélonu“; o pomoc ho 7. května 1833, tedy ještě z vězení, požádala dopisem. Diplomata a básník v jedné osobě toto nadmíru delikátní a nelehké poselství přijal. Jednak navzdory princezniným „nerozvážným podnikům“¹⁰⁸ ji choval v úctě: na její obranu a proti jejímu věznění vystoupil hned roku 1832 pamfletem *Mémoires sur la captivité de Madame de la duchesse de Berry*, v němž obvinil Ludvíka Filipa, že neprávem drží francouzskou korunu, i vládu, že porušila uvězněním vévodkyně Berry zákon, a napsal větu „Madame, váš syn je mým králem“,¹⁰⁹ která se stala heslem legitimistů. K následnictví Jindřicha V. se přihlásil už v srpnu 1830 a je nesporně zajímavé, že vyslovil (nikoli jako první) naději, že právě mládí Jindřicha V. bude prostředkem k uklidnění rozdělené a znepřátelené francouzské společnosti.¹¹⁰ Lze tedy říct, že nahlížel problém ze zcela jiného úhlu než kancléř Metternich, který napsal ještě v létě roku 1835 Rudolfo Apponyimu, atašé při rakouské ambasádě v Paříži: „Legitimisté, kteří prosazují na trůn Jindřicha, jsou blázni, neboť všichni, kdo chtějí nemožné, blázni jsou. Dítě přece nemůže vládnout...“¹¹¹

To, že Chateaubrianda hnalo do Prahy jeho legitimistické přesvědčení, netřeba zdůrazňovat – snad i tiše doufal, že mu bude svěřeno vychovatelství mladého následníka.¹¹² V jisté úctě měl ostatně i Karla X., třebaže jejich vztah nebyl vždy bez nedorozumění. A v neposlední řadě mu paní de Berry dala nejen dopis určený jejím dětem, ale i 6000 franků, vyplacených prostřednictvím jejího bankéře. Jak poznamenal sám básník, měla to být jeho poslední diplomatická mise; a výmluvným pramenem k ní jsou jeho *Mémoires d'outre tombe* (*Paměti ze záhrobí*).

Pokud Chateaubriandova cesta k rakouským hranicím probíhala bez problémů (v Basileji mu dal místní hostinský k dispozici obecního sluhu jménem Schwarz, který měl v Praze básníkovi pomoci zdolat nástrahy němčiny),¹¹³ za bavorským Waldmünchenem (česky Mnichov nad Lesy, obec sousedící s Českou republikou), kde byla rakouská celnice, básník narazil, a to na zarputilého celníka

108 H. JELÍNEK, *Poslední diplomatická mise pana Chateaubrianda*, s. 63.

109 François-René de CHATEAUBRIAND, *Mémoire sur la captivité de Madame la duchesse de Berry*, Paris 1832, s. 15an, 71; druhý, totožný výtisk, vyšel u stejného nakladatele o rok později.

110 François-René de CHATEAUBRIAND, *De la nouvelle proposition relative ou bannissement de Charles X et de sa famille, ou suite de mon dernier écrit: de la restauration et de la monarchie électorale*, Paris 1831, s. 6, 35.

111 Srov. K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, t. 6, s. 45.

112 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 433–434.

113 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, s. 470.

jménem Karl von Pfeilsberg,¹¹⁴ jenž nebyl spokojen s nevidovaným pasem cestovatele. Nezapůsobilo ani Chateaubriandovo skvělé CV, ani tvrzení, že se pan René osobně zná s císařem a knížetem Metternichem.¹¹⁵ Básník se vrátil do Waldmünchenu, odkud písemně požádal o intervenci nejvyššího českého purkrabího Karla hraběte Chotka; připojil též lístek pro vévodu de Blacas.¹¹⁶ Ve Waldmünchenu pak strávil několik dní.

Intervence přinesla kladný výsledek a v pátek 24. května 1833 přijel Chateaubriand do Prahy. Ubytoval se v hostinci V lázních, na rohu Lázeňské a Saské ulice na Malé Straně, který byl tehdy jedním z nejřednějších pražských hotelů; bydlel zde od 24. do 30. května.¹¹⁷ O jeho příjezdu vlastně nikdo nevěděl – byl oznámen 28. května petitem v úředním listě *Prager Zeitung*; jeho jméno se nalézalo v seznamu dalších přicestovávších osob.¹¹⁸

O českých zemích měl básník matnou představu, kterou nabyl především od Poláků žijících v pařížském exilu. Čechy znal, podle vlastních slov, „jen podle mravů 16. století, které líčí Bassompierre, milující osmnáctiletou Annu Ester, která byla tehdy půl roku vdovou. Strávil se svou milenkou pět dní a šest nocí, převlečený a ukrytý v její ložnici.“¹¹⁹ Básníkova znalost českých dějin a reálií vůbec byla opravdu torzovitá – jak trefně poznamenal Hanuš Jelínek, byli bychom jí „lichotili, kdybychom ji nazvali povrchní.“¹²⁰ České dějiny odbyl krátkou charakteristikou: byly pro něj „zmatky, krev a pohromy...“¹²¹ Přesto disponoval i jistými informacemi o české literatuře, věděl o existenci *Rukopisů*, nikoli ale o tom, že jeho *Attala* vyšel v Praze v překladu Josefa Jungmanna už v roce 1805.

Hned v den svého příjezdu dostal pozvání ke králi; o půl desáté večer začal stoupat na Pražský hrad. Ke králi ho „ztemnělými, téměř nezařízenými sály“ dopro-

114 Jméno celníka určil český překladatel a editor Chateaubriandových *Pamětí* Aleš Pohorský, srov. F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 476, pozn. č. 13.

115 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 476–477; Z. HRBATA, *Romantismus a Čechy*, s. 121.

116 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 478–479.

117 Tamtéž, s. 499, pozn. č. 1; též Pravoslav KNEIDL – Jarmila SCHREIBEROVÁ – Miloslav KOPECKÝ – Hugo SCHREIBER, *Setkání s Prahou: vztahy mezi městem a zahraničními umělci a vědci od Francesca Petrarca po Allena Ginsberga*, Praha 2005, s. 119.

118 „Angesommen am 24. Mai 1833: Hr. Vicomt Chateaubriand von Paris (im Bad),“ *Prager Zeitung*, 28. 5. 1833, nestr. Viz též H. JELÍNEK, *Chateaubriand a král Karel X.*, s. 3.

119 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 529.

120 H. JELÍNEK, *Poslední diplomatická misse*, s. 494. Pro pořádek připojme, že básník věděl o existenci slepého českého krále jménem „Jhoan“, který statečně bojoval u Kresčaku, srov. F. R. CHATEAUBRIAND, *Mémoire sur la captivité de Madame la duchesse de Berry*, s. 109–110.

121 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 533.

vodil Blacas.¹²² Karel X. přijal dojatého Chateaubrianda vřele, druhý den se na jeho počest shromáždila celá rodina. Rozhovor básníka s králem byl dlouhý a srdečný, ale král odmítl vévodkyni de Berry vrátit legitimitu, tituly i regentství. Tato Karlova zatvřelost je přičítána neblahému vlivu vévody de Blacas, který se bál, že by vévodkyně oslabila jeho pozici. Možná oprávněně, neboť odvážná vévodkyně byla mezi legitimisty velmi populární,¹²³ zatímco Blacas nikoli...

Při dalších rozhovorech se Chateaubriand pokusil tlumočit názory své (a samozřejmě názory vévodkyně de Berry) na princovu výchovu. Bylo už zjevné, že král hodlá propustit příliš liberálního Barranda a pozvat z Francie jezuitské učitele, kteří by se následníkovy výchovy ujali. Chateaubriand se krále před tímto řešením pokusil varovat. Marně. Přihlížel ještě Jindřichově hodině jezdeckví,¹²⁴ 27. května byl na večeři u hraběte Chotka, prohlédl si Prahu. Z Prahy o dva dny později odcestoval do Karlových Varů, kde se setkal s Madame Royale, u které se pokusil intervenovat ve prospěch její švagrové. Zbytečně, výsledkem byl jen chladný dopis, který někdejší vězeňkyně z Templu napsala někdejší vězeňkyni z Blaye.¹²⁵

Překladatel a editor českého výboru *Paměti* Aleš Pohorský postřehl, do jaké míry Chateaubriandův pohled na hlavní aktéry královské rodiny osciloval mezi obdivem a smutkem. Básník obdivuje, nikoli bez jisté ironie, jak bourbonská rodina snáší svoje ponížení, smutek mu ovšem působí dojem opuštěnosti, ve které se francouzský král na Hradě nachází. Paměti jsou primárně literárním dílem básníka – zapřísáhlého legitimisty, ale zároveň dílem autostylizace, v níž je básníkovi svět „prázdným hrobem“, a stejně tak i Hrad. Prázdný Hrad je popsán jako hrobka, Chateaubriand všude vidí zříceniny.¹²⁶

Dne 1. června Chateaubriand opustil Karlovy Vary a vydal se na zpáteční cestu. V Paříži oznámil výsledek své mise paní de Berry, která byla už na svobodě a odjížděla do Itálie. Svého plánu, především myšlenky vidět své děti, se ale nevzdala.

Na její popud proběhla v září téhož roku druhá básníková cesta do Prahy; původně jel jako doprovod jí samotné, rakouské úřady ale vévodkyni pustily pouze do Terstu. Dál cestoval Chateaubriand jen s jejím dopisem, v němž prosila krále, aby byl Jindřich prohlášen za plnoletého;¹²⁷ doufala, že pokud by se ujal vlády

122 Tamtéž, s. 502.

123 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 101.

124 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 515–516.

125 Tamtéž, s. 564.

126 Tamtéž, s. 15, 17, 23; k tomu srov. též Z. HRBATA, *Romantismus a Čechy*, s. 118–126.

127 Z. HRBATA, *Romantismus a Čechy*, s. 126; C. HILLERIN, *La duchesse de Berry*, s. 370.

(pravda, iluzorní), pomohl by matce k navrácení titulů. Každopádně se aktu zplnoletění svého syna – Jindřich dosáhne třinácti let, věku, kdy dosáhli francouzští králové plnoletosti, 29. září 1833 – chtěla účastnit.

Básník vyjel tentokrát z Padovy – přenocoval v Táboře, aniž by o jeho historii měl nějaké povědomí.¹²⁸ Když přijel, Hradčany byly prázdné, Metternich s Blacasem dohodli pobyt krále a spol. v Buštěhradě.¹²⁹ Snad byl král nemocen, jak Blacas tvrdil, nicméně hlavním důvodem jeho odjezdu z Prahy byla „pout“ francouzských legitimistů, kteří se vydali za Jindřichem, aby mu blahopřáli k jeho třináctým narozeninám. Nelze pochybovat o tom, že jistá „synchronizace“ cesty paní de Berry a zmíněné výpravy vzbudila v králi podezření, snad i pocit ponížení. Proto z Prahy ujel.¹³⁰

Králův rozhovor s básníkem přesto proběhl, a to 28. září 1833, kdy se král odhodlal k ústupku: přijme vévodkyni de Berry. Nesměla ale přijet až do Prahy. Setkání mělo proběhnout v tyrolském Lubnu.¹³¹ Marie Karolina sem přijela hned 13. října 1833, ještě předtím Karel nařídil, aby byly obě děti zpraveny o jejím tajném sňatku a o narození nevlastní sestry. Louisa už to věděla od paní Gontaut.¹³² Neustoupil zcela a nikdy nepřijal hraběte Lucchesi-Palli do královské rodiny. Dovolil ale, aby vévodkyně čas od času navštívila své děti na Hradčanech, aniž by tam směla zůstat delší dobu.¹³³ Vévodkyni pak v dubnu 1834, po osobní audienci v Hofburgu, propůjčil František I. k obývání zámek v Brandýse n. L.; z Vídně dostala na úpravy 740 zl. Později ji přátelsky přijal i Ferdinand I.¹³⁴

„Pout“ francouzských legitimistů

Pobyt Karla X. v Čechách notně zkomplikoval život pražskému policejnímu ředitelství. K starostem, které v něm budili polští emigranti, teď přibyla starost o emigranty královské krve. Bylo třeba hlídat krále, jezdicího na lov, ostatní členy rodiny

128 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 601.

129 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 437–438.

130 C. HILLERIN, *La Duchesse de Berry*, s. 373.

131 Zpráva o odjezdu rodiny do Leobenu, jakož i o tom, že tento odjezd proběhl bez vzbuzení jakékoli pozornosti, byla Metternichovi podána 13. října 1833. Österreichisches Staatsarchiv Wien, /Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHSa), Fond AT- MdÄ IB Vorträge in Polizeisachen 3, nefol. (1833).

132 M.-A. FABRE, *La duchesse de Berry*, s. 247.

133 K.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 440–441.

134 C. HILLERIN, *La Duchesse de Berry*, s. 377, 378.

procházející se po Praze a cestující po Čechách. A k tomu další příjezdějíci Francouze různého postavení a úmyslů. Byli mezi nimi jak legitimisté, toužící vzdát Jindřichovi hold, tak emisáři aktuální francouzské vlády, mohli mezi nimi být i atentátníci. A různá podezřelá individua. To vše policejní ředitelství bedlivě sledovalo, jak dokládá fascikl spisů (především opisů hlášení určených Vídní) vztahující se k pobytu Karla X. v Čechách. Z nich je zřejmé, že snaživými informátory pražské policie byli dva muži z králova okolí – baron Damas a vévoda Blacas; především služeb druhého z jmenovaných si pražské policejní složky cenily.¹³⁵

Událostí, která policii aktivizovala mimořádnou měrou, byla „pouť“ francouzských legitimistů odhodlaných vzdát hold zbožňovanému Jindřichovi. Pocházeli ze všech krajů Francie, byli mezi nimi párové, vysocí důstojníci, bývalý poslanec, prefekt a podprefekti, šéfredaktor, tři provinční novináři, studenti práv a medicíny, dělník z Bordeaux, dělník z Paříže, venkovský farář, člen akademie, tři umělci...¹³⁶ Na cestu se vydali v první zářijové dekádě roku 1833 vedeni Josephem Alexisem vikomtem Walshem,¹³⁷ který pro jejich potřebu sepsal jakési *vademecum*, jež jim mělo cestu usnadnit. Cenné rady se týkaly především strategií, jak obelstít policii na hranicích. Marně se Metternich snažil vytvořit „sanitární kordon“: část cestovatelů byla sice vrácena, ale asi 400 Francouzů pak bloumalo ulicemi Prahy, sledováno jen policií pražskou, „poslušnými pohůnky jednoho z nejbarbarštějších tyranů Severu,“¹³⁸ jak poznamenal Walsh, nesporně na Metternichovu adresu.

Blacas byl proti jejich přijetí (nechtěl ostatně přijmout ani Chateaubrianda), ale Karel se nakonec uvolil udělit audienci alespoň jejich delegaci.¹³⁹ Dostali svolení přijít pozdravit Jindřicha 27. září v poledne; na stejný den, jak víme, pozval Karel také Chateaubrianda. Krátkou zdravotní přednesl Walsh.¹⁴⁰ Pierre Bérard napsal na „dítě zázraku“ oslavnou báseň.¹⁴¹

135 NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C182/32.

136 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 212, 217–218.

137 Joseph-Alexis vicomt Walsh, 1782–1860, novinář a literát. Hrál důležitou roli v legitimistickém tisku za Červencové monarchie, kdy byl šéfredaktorem několika listů. Jeho *Voyage de Prague à Léoben*, kniha vydaná hned roku 1833, má formu fiktivních dopisů, které píše syn svému otci. Další literární svědectví o této cestě zanechal Pierre Clément Bérard, 1798–?, pamfletista, autor proslulých *Cancans*; z cesty do Prahy vytěžil knihu *Mon voyage à Prague*, která vyšla rovněž 1833.

138 Joseph-Alexis WALSH, *Voyage de Prague à Léoben*, Paris 1833, s. 158.

139 A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 212, 217–218.

140 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 432, s. 439.

141 P.-C. BERARD, *Mon voyage à Prague*, s. VI.

Někteří z účastníků zájezdu zanechali o cestě do Prahy písemná svědectví, která jsou pramenem k legitimistické reflexi Karlova pražského pobytu, vesměs považovaného za ponižující, ale také k francouzskému obrazu tehdejší Prahy a jejích obyvatel. Podobně jako Chateaubriand, ani oni nebyli s místem pobytu královské rodiny spokojeni: „Představte si, že jsme na tři sta mil od Paříže, uprostřed Čech, uprostřed davu, který mluví nesrozumitelným jazykem, uprostřed podivně postrojených lidí a mnichů všech barev, které kupodivu nikdo nenapadá. Pak se vydáme k paláci, zdraveni rakouskými grenadýry, a napadne nás: tady teď žije nejslavnější ze všech královských rodin, francouzská královská rodina, rodina mučedníků a světců!“¹⁴² A těmto „mučedníkům“ patřil hold zbožných poutníků...

Výchova následníka

Jsou-li panovnické dvory zpravidla považovány za místo mimořádně vhodné k rozehrávání nejrůznějších intrik, platilo to i pro pražský minidvůr Karla X. Ve svědectví současníků lze vysledovat dvě kliky: ta kolem Blacase (baron Damas a kardinál Latil) souzněla s postoji ultraroyalistů a jako následníka trůnu preferovala vévodu Angoulême. Proměnlivá skupina tvořená především vévodkyní a vévodou de Guiche,¹⁴³ vychovateli obou dětí (a patrně níže stojícími personálem, což ovšem byla koalice značně proměnlivá) se naopak snažila prosadit zájmy prince – vyznávala tedy názor legitimistů a alespoň částečně byla v kontaktu s vévodkyní de Berry. Pro první koalici byl chlapec „vévoda z Bordeaux“, pro druhou „Jindřich V.“¹⁴⁴ – tak ho také oslovil Chateaubriand při své první návštěvě Prahy.¹⁴⁵ V každém případě šlo o mladíka v citlivém věku, záhy odloučeného od matky a zjevně nikoli snadno vychovatelného. Nic na tom neměnila skutečnost, že se po jeho boku vzdělávaly dvě děti vévodského páru de Guiche,¹⁴⁶ takže se aspoň občas pohyboval v společnosti svých vrstevníků.

¹⁴² Tamtéž, s. 34–35.

¹⁴³ Antoine IX Héraclius-Agénor de Gramont, vévoda de Guiche, pak IX. vévoda de Gramont, 1789–1855, voják, důvěrník vévody z Angoulême, účastnil se tažení do Španělska. V roce 1818 se oženil s Idou d'Orsay. Roku 1830 provázal Bourbony do Cherbourgu, odkud se vrátil do Paříže. Ke královské rodině se znovu připojil v Edinburghu a provázal ji do Prahy. Roku 1833 se vrátil do Francie a usadil se ve Versailles.

¹⁴⁴ G. HILLERIN, *La Duchesse de Berry*, s. 366.

¹⁴⁵ F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 505.

¹⁴⁶ A. NETTEMENT, *Henry de France*, s. 238.

Právě v otázce výchovy mladého Jindřicha, což byla záležitost, již Karel X. věnoval mimořádnou pozornost, se tyto spory projevíly v koncentrované podobě, jako střet stále silnějších liberálních tendencí a králova ultrakonzervatismu.

Ještě před odjezdem z Francie, od dubna 1828, dohlížel na výchovu prince jeho preceptor baron Damas,¹⁴⁷ bývalý ministr války a pak zahraničí. Ve službě zůstal i po odchodu rodiny do exilu, včetně pražského. Segrál důležitou roli spíše ve fyzické než intelektuální výchově prince; podle Chateaubriandova svědectví ho chlapec nesnášel, v jeho přítomnosti propadal záchvatům vzteku a utěšovat ho musela teta, Madame Royale.¹⁴⁸ Toto básníkovy tvrzení je zjevně subjektivní – byl to Chateaubriand, který vojáckého Damase nesnášel.

Jak bylo řečeno, do Prahy přišel s královskou rodinou též Joachim Barrande, který se věnoval princově výuce. Barrande si povšiml některých negativních rysů v jeho chování – neklidu a nesoustředěnosti, záchvatů hněvu či paniky. Králi to vysvětlil v dlouhém dopise, v kterém zmínil také své neshody s baronem Damasem. Dopadlo to podle očekávání – Karel Barranda, jehož názory považoval za liberální, na jaře 1833, právě v době Chateaubriandova pobytu, vyhodil. Učenec zůstal v Praze a zcela se věnoval geologicko-paleontologickému studiu středních Čech. Jeho styky s princem zůstaly přátelské; roku 1841 se stane správcem Jindřichových statků a jeho rádcem.¹⁴⁹ Spolu s Barrandem byli od dvora vypuzeni vévoda a vévodkyně de Guiche (v jejich potomcích tak Jindřich ztratil věkově přiměřené druhy) a zpátky do Auvergne byl poslán i věrný voják La Villatte,¹⁵⁰ průvodce Karlova exilu; ti všichni byli oceňováni puncem liberalismu.¹⁵¹

V líčení poslušnosti učitelů a preceptorů, kteří se u Jindřicha od poloviny roku 1833 střídali, se jednotliví autoři vzpomínek liší. Jisté je, že po Barrandovi se výuky exaktních věd chopil vynikající matematik Augustin Cauchy.¹⁵² Prostřednic-

147 Damas Ange-Hyacinthe-Maxence baron de, 1785–1862, vojenskou kariéru zahájil ve službách cara, po návratu do Francie se účastnil výpravy do Španělska, roku 1823 jmenován párem a ministrem války, v roce 1824 nahradil Chateaubrianda ve funkci ministra zahraničí, roku 1828 ho Karel X. jmenoval vychovatelem vévody z Bordeaux. V Karlových službách zůstal v Holyroodu a později v Praze až do roku 1833.

148 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze zábrobí*, s. 517.

149 J. MAREK et alii, *Joachim Barrande*, s. 20. V Barrandově pozůstalosti v Archivu Národního muzea zmíněný dopis (či jeho koncept) ale není, stejně jako prameny, které by vypovídaly o vztahu Barranda ke Karlu X. Srov. Archiv Národního muzea, Barrande Joachim.

150 Eugène-Casimir Villatte, hrabě d'Oultremont, 1770–1834, fr. generál; sloužil revoluci, Napoleonovi i Bourbonům. Jako součást pražského Kalova dvora ho dokládá přepis pražského policejního ředitelství z 12. 11. 1832, PP 1808–1852, kart. č. 41, sg. C 182/32.

151 Marquis de VILLENEUVE, *Charles X et Louis XIX*, s. 46.

152 Augustin Louis Cauchy, 1789–1857, francouzský matematik.

tvím papeže Řehoře XVI. získal Karel X. dva jezuitu, P. Depalce a P. Druilheta, kdysi profesory v severofrancouzském Saint-Acheul – v konzervativním prostředí byli příslušníci Tovaryšstva Ježíšova stále považováni za vynikající pedagogy. Za několik týdnů dolehly ale do Prahy zprávy z Paříže: „Pan vévoda z Bordeaux svěřen výchově jezuitů, kapucínů, mnichů! Mnich se stane králem Francie!“¹⁵³ Proč na tyto události reagoval rezignací právě konzervativní Damas, těžko říct; každopádně král rezignaci přijal. Damas ale s odjezdem otálel, a tak když ho v úřadu preceptora nahradil generál markýz Amand d’Hautpoul, po určitý čas znepříjemňoval novému vychovateli život.

Rozporů kolem princovy výchovy si při své první návštěvě, tedy ještě před Hautpoulovým příjezdem, povšiml i Chateaubriand: „Byl jsem odveden do vychovatelova bytu. Dveře se otevřely, spatřil jsem barona de Damas s jeho žákem, paní de Gontaut se slečnou,¹⁵⁴ pana Barranda, pana La Villetta a několik dalších oddaných služebníků. [...] Existoval triumvirát složený z vévody de Blacas, z barona de Damas a z kardinála Latila. Ti tři usilovali o budoucí vládu, pokoušeli se mladého krále izolovat a vychovávali ho podle zásad osob nepřátelských k Francii. Zbytek obyvatel Pražského hradu se proti triumvirátu spojil. V čele odporu byly samy děti...“¹⁵⁵ Poslední větu není možné brát vážně – vzhledem k věku a postavení dětí. Jinak byl básníkův úsudek správný.

Hautpoulovo přijetí v Praze, 16. října 1833, po skoro měsíční únavné cestě, bylo rozpačité. Král s většinou dvora byl v Lubně, kde, jak víme, probíhala audience vévodkyně de Berry. Hautpoula přijali jen vévoda Angoulême a kardinál Latil, ani jeden nepřekypoval vlídností. Jediný pozitivem byla následující návštěva pana de Millanges,¹⁵⁶ kterého Hautpoul neznal a který přijížděl z Lubna – předal novému vychovateli dopis vévodkyně de Berry datovaný 17. října 1833; vyjádřila v něm radost z toho, že se Hautpoul ujme výuky jejího syna. Královská rodina se do Prahy vrátila až 22. října.¹⁵⁷ Král nakonec Hautpoula přijal velmi srdečně, ale generál se dověděl, že má chlapce učit v přítomnosti obou jezuitů, což odmítl – i s ohledem na veřejné mínění ve Francii, které osudy královské rodiny sledovalo. Hautpoul měl za to, že je to také proti zájmům prince – byl přece povolán, aby jeho výchovu změnil,

153 Tvrdí VILLENEUVE, *Charles X et Louis XIX en exil*, s. 51.

154 Princezna Louise, 1819–1870, starší sestra vévody z Bordeaux.

155 F.-R. CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, s. 505–506.

156 Identitu nelze dohledat.

157 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 121, 131–132.

nemůže se tedy diktátu jezuitů podvolit.¹⁵⁸ Jak se dalo čekat, Hautpoul nevyhrál, navíc nepřátelství ze strany vévody Blacase a barona Damase bylo stále zřetelnější.

Dalmas zůstal na Hradě do 3. listopadu; jeho odjezd velmi rozlítostnil Jindřicha (Chateaubriandův výše uvedený postřeh tedy nebyl správný) a zřejmě ovlivnil vztah prince k Hautpoulovi. Tomu byla, kromě několika méně významných osob, příznivě nakloněná jen vévodkyně Gontaut.¹⁵⁹

Služba začala Hautpoulovi 1. listopadu, tedy na dušičky, kdy se spolu s rodinou se účastnil mše v královské oratoři ve sv. Vítu. Prince zatím neučil: nechal mu několik volnějších dnů, aby s ním mohl rozprávět, poznat ho a umožnit mu zvyknout si na změny. Princ vstával každý den v šest hodin, Hautpoul byl přítomen jeho *lever*. V osm byla snídaně. Po obědě jezdil princ na koni, Hautpoul ho doprovázel; jezdili do Bubenče, do Královské obory. V lednu roku 1834, kdy byla tuhá zima, se princ věnoval zimním radovánkám – bruslil v hradním příkopě, po počátečních nezdarech získal pozoruhodnou dovednost.¹⁶⁰

Řádná výuka byla zahájena 5. listopadu 1833. Do učení se zpravidla princ moc nechťelo, ale jeho nový vychovatel byl důsledný.¹⁶¹ Rozvrh hodin uchoval ve svých pamětech. Z nich také víme, že předměty byly rozděleny mezi jednotlivé „profesory“. Kromě Hautepoula to byl biskup Hermopolis,¹⁶² kdysi zpovědník Ludvíka XVIII., bývalý ministr školství. Vystřídal oba jezuity, které Karel, zřejmě pod dojmem negativních reakcí ve Francii, nakonec od dvora odeslal. Klasická studia učil princ abbé Stanislav Armand Trébuquet,¹⁶³ A.-L. Couchy ho vedl k přírodním vědám, někdejší generální prokurátor, jistý pan Billot,¹⁶⁴ vyučoval prince legislativě, pan d'Hardivilliers kreslení (učil i Karlovu sestru). Výuce zpravidla přihlíželi komorníci.¹⁶⁵

Sám Hautpoul se ujal „vojenských studií“ – princ byl vděčným posluchačem vojenských historek, zajímaly ho bitvy, organizace bojových jednotek, různé zbra-

158 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, 1902, s. 133–134.

159 Tamtéž, s. 171, 149.

160 Tamtéž, s. 291.

161 Tamtéž, s. 178–185.

162 Denis-Antoine-Luc, comte Frayssinous, 1795–1841, biskup, politik, řečník a spisovatel. Byl poslancem, dvakrát ministrem a členem Akademie. Do Francie se vrátil roku 1839.

163 Stanislas Armand Abbé Trébuquet, 1796–1868, kanovník v Beauvais a Paříži, pak zpovědník a učitel vévody z Bordeaux.

164 Madame Royale ho ve svém testamentu ustanovila jako jednoho z vykonavatelů své poslední vůle, srov. 2021–54. Testament de Sa Majesté la Reine Marie-Thérèse de France. Le blogue du Maître-Chat Lully (unblog.fr), cit. 31. 11. 2021. Další informace se nepodařilo vyhledat.

165 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 186.

ně, vojenská tažení... Šla mu dobře latina, zato vůbec nic nevěděl o nedávné minulosti své země, dokonce ani o revoluci – jeho děd takovým tématům nepřál. Bylo opět třeba Hautpoulova diplomatického umu, aby se moderní dějiny do učebního plánu alespoň zčásti dostaly. Princ byl dobrý v zeměpise, hlavně fyzickém, francouzsky dobře psal i mluvil, učil se anglicky a německy, překládal z obou jazyků, ale nemluvil plynně. Jak Hautpoul zaznamenal, německy ho učil „M. Polowski, což byl podle generála „distingovaný pražský měšťan.“¹⁶⁶ Zkomolené jméno „Polowski“ náleží Františku Palackému, od roku 1831 českému stavovskému historiografovi. Z pověření nejvyššího českého purkrabího Karla Chotka (věděl Chotek, že posílá k ultrakatolíkoví protestanta?) začal 26. listopadu 1832 navštěvovat francouzskou královskou rodinu, aby mladému následníkovi dával hodiny němčiny. I on postřehl napětí v králově okolí – ve vlastním životopise napsal: „Ku konci r. 1832 nastala v životě mém epizoda zvláštního rodu, když mi podáno vyučování mladého vévody Burdegalského jazyku německému, ve kterémž působení setrval jsem až do měsíce dubna 1835. Oznámiv se tu se všemi dvořany, ba i spřáteliv se s některými, a byv často puštěn i do užšího cercle krále Karla X., měl jsem dosti příležitostí, poznati v životě samém všechny způsoby i nezpůsoby velikých dvorů panovnických, ježto i v Praze u vyhnanství opakovaly se v těchže bezmála formách, jako někdy okolo jednoho z předních trůnův evropských.“¹⁶⁷ Odtud tedy tvrzení Eduarda Basse, že Palacký patřil „na několik let k užší skupině důvěrníků Karla X.“;¹⁶⁸ královým důvěrníkem Palacký zajisté nebyl. Po letní přestávce zahájil Palacký opět vyučování 1. října 1834 a pokračoval do dubna 1835.¹⁶⁹ Po půldruhém roce se začal obávat, zda za svou výuku dostane vůbec zaplacení,¹⁷⁰ což může být dokladem finančních problémů dvora.

I Hautpoul zaznamenal problémy v Jindřichově chování. Zdál se mu nevyrovnaný, někdy plachý, na svůj věk (bylo mu třináct let) velmi dětinský: vyhledával hry, které byly vhodné pro děti podstatně mladší. Ke svým učitelům se choval hrubě, pokud ho rozzlobili, a byl velmi prchlivý i vůči ostatním osobám, s nimiž se potkával.¹⁷¹ Hautpoul zaznamenal, že během vycházek po Praze, jichž se princ dožadoval, a kdy ho doprovázeli sluhové v livreji, se chová bezohledně, strká do chodců

166 Tamtéž, s. 178–185.

167 František PALACKÝ – Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Vlastní životopis Františka Palackého*, Praha, 1885, s. 32.

168 E. BASS, *Čtení o roce osmačtyřicátém*, s. 258.

169 Dle Jiří KOŘÁLKA, *František Palacký (1798–1876): životopis*, Praha 1998, s. 156.

170 Palacký ženě Terezii, 21. 5. 1834; in: F. PALACKÝ – J. KOŘÁLKA, *Briefe an Therese*, s. 135.

171 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 150–151.

na chodníku, chce mít vždycky přednost. Nakonec mu tyto procházky zakázal.¹⁷² Hautpoul postupoval důsledně, ale pomalu a citlivě, snažil se s princem sblížit, věnoval mu všechny svůj čas, nicméně úspěchy byly střídavé.

Na složitou situaci upozornil krále a navrhl pozvat z Francie mladé lidi, kteří by Jindřichovi byli společností, připomněli mu, co se ve Francii děje a rozptýlili ho. Blacas nápad odmítl. Přesto další, podstatně menší výprava legitimistů se do Prahy vypravila, tentokrát byla policie lépe připravena, a pokud se týče země a města, nepřijaly je právě vlídně – na hranicích Rakouska bylo prý s Francouzi zacházeno jako „s divou zvěří“, takže se jich většina vrátila do Francie. Hautpoul se domníval se, že v tom měl prsty de Blacas,¹⁷³ což – vzhledem k jeho kontaktům s Metternichem – není vyloučené. Karel sice 27. září 1834 trosky výpravy vlídně přijal, šlo ale jen o projev úcty na jedné a zdvořilosti na druhé straně – na reálnou politiku neměla tato událost vliv.¹⁷⁴

Snadné postavení neměla ani „vychovatelka dětí Francie“, nyní už de facto jen vychovatelka Jindřichovy sestry Louisy, vévodkyně de Gontaut. Nesporně to bylo proto, že dávala najevo nesouhlas s tvrdým postojem krále k jeho morgantické snaze, své někdejší paní, a obě děti vedla k úctě k jejich matce. Nejvíce proti ní brojil Blacas, ale nehezky se k ní choval i dauphinský pár.¹⁷⁵ Vévodkyniny spory s Blacasem vyústily v jeho rozhodnutí nechat paní Gontaut kontrolovat poštu; pro tento záměr se mu podařilo získat Metternicha. Zadržen byl patrně jediný vychovatelčin dopis – to ale stačilo. Kromě kritických připomínek na adresu dvora se kladně vyjádřila k „orléánské svatbě“ – spíše orléánským námluvám. Ludvík Filip se totiž snažil prohloubit kontakty se stále opatrným Rakouskem, proto zvažoval sňatek svého nejstaršího syna Ferdinanda Filipa a dcery arcivévodky Karla Marie Terezie Isabelly.¹⁷⁶ Z námluv sešlo, i když se princ spolu se svým bratrem objevil ve Vídni.¹⁷⁷ Blacas předal

172 Tamtéž, s. 211–213.

173 Tamtéž, *Souvenirs*, s. 125.

174 J.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 453–456.

175 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 268–269.

176 Martine GIBOUREAU, «Le mariage du duc d'Orléans», *Histoire par l'image* [en ligne], URL <http://histoire-image.org/fr/etudes/mariage-duc-orleans> (cit. 10. 12. 2021). Marie Terezie Isabelle nejevila chuť odjet do země, kde gilotinovali její příbuznou. Princ se nakonec oženil 30. 5. 1837 s protestantskou princeznou, Helenou Meklenbursko-Schwerinskou. Tamtéž. Za doplnění informací jsme zavázáni prof. PhDr. Dušanu Uhlířovi, CSc.

177 Jak uvádí Melanie Metternichová: 29. 5. 1836 se u vyslance Francie Louise-Clair Beaupoila, hraběte Sainte-Aulaire setkala s mladým vévodou a jeho bratrem. Deníky Melanie Metternich, Metternich II/8, s. 99–100, zápis z 29. 5. 1836. Podrobně tuto záležitost komentuje Metternich v konceptu dopisu hraběti Apponyimu z 30. 7. 1836, srov. K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, t. 6, s. 162–167.

dopis králi a osud paní de Gontaut byl zpečetěn: navzdory slzám svých svěřenců musela odejít.¹⁷⁸

Také intriky proti Hautpoulovi přibývalo, generál zaznamenal i odcizení mezi Karlem a rodinami české šlechty, s nimiž se král dříve pravidelně stýkal. Nespokojen s výsledky svého výchovného působení, které de facto mařil král a jeho nejbližší okolí, se rozhodl z Prahy odjet. Nepodlehł přemlouvání Karla X., a 20. února 1834 v šest hodin ráno spolu s manželkou opustil Prahu. Jeli přes Drážďany, 28. února přešli francouzskou hranici ve Forbachu. Protože přijížděli z Prahy, byl jejich vůz vystaven zvlášť důkladné prohlídce. Z Hautpoulova vylíčení této prohlídky vyplývá, že si psal v Praze deník... Zda se dochoval, nevíme, spíše ne. Dne 4. března byli Hautpoulovi v Paříži.¹⁷⁹ V dubnu 1834, při pobytu na venkově, dostal markýz zprávu od Charlese Gontaut, že jeho teta, vévodkyně Gontaut, byla zbavena svého výchovatelského úřadu. Autora zarmoutilo, že vyhánění nepohodlných osob od Karlova dvora pokračuje, ale nepřekvapilo ho to.¹⁸⁰ Jak mu později vévodkyně v dopise vysvětlila, důvodem jejího odjezdu byly kontakty s Madame Berry a stál za ním Blacas a jeho intriky.¹⁸¹ O svém sledování tedy zřejmě nevěděla.

Podle pamětí markýze Villeneuve nahradil Hautpoula Gaston de Bouillé, preceptorem zůstal až do ukončení princovy výchovy.¹⁸²

Soumrak exulantů

Připomeňme, že navzdory výhodné poloze Hradu a rozlehlosti prostor, které Bourboni užívali, neměli v Praze pohodlí, na které byli zvyklí (byť lze předpokládat, že stejné, ne-li horší podmínky byly v Holyroodu). Navíc Hradčany vídeňský dvůr občas potřeboval k ubytování vznešených hostů. Na přelomu září a října 1835 se v Teplicích konal „panovnický kongres“, setkání rakouského císaře, ruského cara a pruského krále (a dalších monarchů), kteří se sjeli u příležitosti odhalení pomníku připomínajícího bitvu z roku 1813. I se svými dvory pobýli v Teplicích sedm dnů, část výpravy se pak na dva dny odebrala do Prahy – na Hradě se ubytovalo mezi

178 VILLENEUVE, *Mémoires inédites du Marquis de Villeneuve*, s. 55–57.

179 A. HAUTPOUL, *Souvenirs*, s. 362–380.

180 Tamtéž, s. 380. V pozn. na s. 388 ale píše, že Madame Gontaut nijak Karlův pražský dvůr nepomlouvala a jako oficiální důvod svého odjezdu uvedla zdraví své dcery, vévodkyně Rohan.

181 Tamtéž, s. 388–391.

182 VILLENEUVE, *Charles X et Louis XIX en exil*, s. 72.

60 a 70 osobami.¹⁸³ Karel X. byl v Teplicích v té době také – Rudolph von Wartburg uvádí, že ho zde v září 1835 pozval na večeři ruský car.¹⁸⁴ Pak pobýval v Buštěhradě, kde ho 9. října 1835 na chvíli navštívili císař s císařovnou, princ Fridrich Oranžsko-Nasavský (vracel se do Nizozemí přes Buštěhrad, a tak využil cesty k návštěvě královské rodiny) a Metternich.¹⁸⁵ Z Buštěhradu Karel odjel 21. října.¹⁸⁶

V době jednání o „orléánské svatbě“ posloužil Hrad rovněž k ubytování synů Ludvíka Filipa během jejich pražského pobytu.¹⁸⁷ Při takových příležitostech museli Francouzi vyklidit pole a uchýlit se do Buštěhradu, případně do některých ze západočeských lázní. Rady, aby se v Čechách zakoupil dům, Karel nebral vážně. Nesporně stále doufal, že se do Francie vrátí – vždyť země byla zmítaná politickou krizí a o aktivitách legitimistů byl informován, patrně prostřednictvím Blacsovým, který byl v pravidelném kontaktu s Metternichem. Tomu posílal hlášení atašé při rakouském vyslanectví v Paříži Rudolf hrabě Apponyi. Mluvalo se i o tom, že by i Ludvík Filip byl eventuelně nakloněn legitimistickému řešení.¹⁸⁸

Aktuálně bylo ale třeba řešit další pobyt král a jeho suity. Vévoda Blacas hodlal pro sebe získat nějaké panství, které by Karlovi nabídl jako sídlo. Než se ale rozhodl k činu, rodina musela z Prahy opět odejít.

Dne 2. března 1835 totiž zemřel František I. Jeho nástupce Ferdinand I. měl být podle tradice jako český král korunován v katedrále svatého Víta, kam chodil Karel X. každé ráno na mši a kde se odehrávaly všechny další církevní obřady, na nichž rodina participovala. Navíc hrad musel být k této slavnostní příležitosti, která proběhne 7. září 1836, náležitě upraven, a to včetně ubytovacích prostor.

Mezi květnem 1835 a podzimem roku 1836 se francouzská královská rodina pohybovala mezi Buštěhradem (kde strávila období od 14. září do 11. listopadu 1835),¹⁸⁹ Teplicemi, Karlovými Vary a Kirchbergem-am-Walde. V prosinci 1835 byla opět v Praze.¹⁹⁰

183 K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, t. 8, Paris 1884, s. 67–92.

184 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 133, 207.

185 K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, T. 8, s. 85.

186 Dopis Karla X. Ferdinandu I., Buštěhrad, 21. 10. 1835, NA, Policejní ředitelství Praha I, prezidium, 1831–1834, kart. 41, sign. C182/32, fol. 24.

187 Viz pozn. č. 172, též D. UHLÍŘ, *Karel X. na hradě českých králů*, s. 42.

188 K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, T. 6., s. 18, 32–34.

189 Österreichisches Staatsarchiv Wien, /Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT- MdÄ IB Vorträge in Polizeisachen 1, 1831–1835, nefol.

190 J. RUDOLPH VON WARTBURG, *Pozdrav ze Schlossbergu*, s. 133.

V dubnu 1836 nabídl hrabě Michel Coronini-Cronberg¹⁹¹ Karlovi ubytování v Gorici (italsky Gorizia). Myšlenka na pobyt v teplejším podnebí zimomřivému Karlovi vyhovovala; prý také myslel „na zdraví svých starých věrných služebníků, připoutaných k jeho neštěstí.“¹⁹² A tak 26. května 1836 opustil s rodinou navždy Hradčany i Prahu.

Podle Wartburgových vzpomínek, ale i vzpomínek barona de Montbel, který se svým králem strávil část českého exilu, bylo rozloučení s Prahou dojemné. Krále přišli pozdravit pražský arcibiskup Ondřej Alois Ankwicz,¹⁹³ vrchní vojenský velitel Čech kníže Alfred Windischgraetz a další významné osoby; všichni údajně projeví hlubokou lítost nad tím, že král s rodinou odjíždí. Přišel se rozloučit i personál Hradu a pražská chudina – každý měl v očích slzy a přál si, aby „Bůh zas přivedl krále zpět.“ Při příležitosti svého odjezdu král daroval katedrále, kam se každý den chodil modlit, překrásnou monstranci ze zlaceného stříbra.¹⁹⁴

Začínala lázeňská sezona, a tak ještě zamířili do Teplic, kde se setkali s několicí Francouzi: ti si spolu s králem a dauphinem zavzpomínali na výpravu do Španělska roku 1823, kde Francie údajně „zachránila pořádek“, a na dobytí Alžíru.¹⁹⁵ Pobyt v Teplicích probíhal příjemně, snad až na onemocnění Madame Royale, které sice vypadalo vážně, ale nakonec se uzdravila. Na doléčení odjela ve společnosti princezny Louisy do Ischlu.

Závažnějším problémem byla postupující cholera, která komplikovala odjezd do Gorice, kde od května 1836 čekala vévodkyně Berry.¹⁹⁶ Cholera, na rozdíl od pravých neštovic, byla dosud spíše neznámou nemocí – v Evropě se objevila až začátkem 19. století a lékaři zatím hledali obranné strategie. Přesto se Bourboni se svým doprovodem na cestu vydali.¹⁹⁷ Další velkou zastávku, tentokrát v Českých

191 Michael Johann Anton Coronini von Cronberg, 1793–1876.

192 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 3.

193 Ondřej Alois hrabě Ankwicz ze Skarbek-Poslawice, 1777–1838, polský šlechtic a arcibiskup lvovský a pražský. Korunoval Ferdinanda V. českým králem.

194 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 4, 6. Detail monstrance, součásti chrámového pokladu u sv. Víta v Praze, je publikován v knize *Příběh Pražského hradu*, Praha 2003, s. 497–498.

195 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 11–12. K tomu též pozn. č. 22.

196 F. Palacký ženě Terezií, Praha, 27. 5. 1836; Palacký ženě Terezií, 21. 5. 1834; in: F. PALACKÝ, *Briefe an Therese*, s. 152.

197 Potvrzení o odjezdu francouzského dvora ve dnech 25., 26. a 27. 5. 1836 (tři kolony) se nachází mj. v dopise inspektora Rudolpha úřadu nejvyššího hofmistra ve Vídni, v Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof und Staatsarchiv (HHStA), Fond AT- Neuere Zeremonialakten (NZA), původní fol. 641, kart. 13–1 (datum Praha 27. 5. 1836). Postup oprav v apartmánech po Bourbonech srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien/Haus-, Hof und Staatsarchiv

Budějovicích, si vynutilo onemocnění Jindřicha. Ubytování v „malém hostinci, nedostatečném pro tolik cestovatelů, v kterém se král, vzhledem k svému věku, cítil velmi nepohodlně,“¹⁹⁸ rozhodně k příjemnému rozpoložení výpravy nepřispívalo. Konstatovala to i Melanie Metternichová, která rodinu v Budějovicích navštívila, když se předtím setkala – zjevně v přítomnosti Schwarzenbergů – s dauphinským párem v Třeboni.¹⁹⁹

Aktuální situace královské rodiny velmi rmoutila Blacase, který vytrvale hledal řešení. Dověděl se, že hrabě Maxmilián d'Orsay chce prodat panství nacházející se několik hodin jízdy od Budějovic. Odebral se tam podívat a o pár hodin později byl majitelem barokního zámku v Kirchbergu-am-Walde.²⁰⁰ Rychle nechal vybavit všechny pokoje a brzy tam ubytoval vznešenou rodinu. Spokojený král zde opět přijal několik francouzských návštěvníků, kteří ho informovali o situaci v jeho vlasti.

Odjezd do Gorice zůstal aktuální, byl ale den po dni odkládán. Rakouská vláda Bourbony varovala, aby neodjížděli, dokud v oblasti řádí cholera. Dokonce přišla s nabídkou návratu do Prahy, po Ferdinandově korunovaci byl Hrad opět volný. Ale cholera už se dostala i do Prahy, lidé umírali každý den; mezi jinými v Praze zemřel i olomoucký arcibiskup Ferdinand Maria Chotek.²⁰¹ Pandemie, která v oblasti Terstu ustupovala, se z Čech šířila do Dolních Rakous – ke Kirchbergu, Budějovice už byly zasažené. Navíc začínala být zima. To vše Bourbony z Kirchbergu vyhánělo.

Král s Jindřichem a svou suitou odjeli 8. října. Zastavili se v Linci, kam je přišel pozdravit arcivévoda Maxmilián a další vojenští hodnostáři. Králi vzdali pocty, Jindřicha provedli po fortifikacích a seznámili ho s opevňovacím systémem. Během tohoto pobytu král oslavil 79. narozeniny – byl v dobré formě, ale hovořil o předtuše smrti.

Do Gorice přijeli 21. října 1836.²⁰²

Posledních sedmnáct dnů života panovníka, jemuž byl – na rozdíl od většiny jeho bližních – dopřán dlouhý život, podrobně popsal ve své zprávě jeho bývalý

(HHStA), Fond AT- Neuere Zeremonialakten (NZA), původní fol. 460, kart. 13–1 (datum Praha, květen 1836)

198 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 15.

199 Journal de la princesse Mélanie, 1835, in: K. W. N. L. de METTERNICH, *Mémoires, documents et écrits divers*, T. 6., zápis z 6. srpna 1836, s. 111–112,

200 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 17.

201 Tamtéž, s. 21. Ferdinand Maria Chotek, 1781–1836, v letech 1832–1836 arcibiskup olomoucký.

202 K.-P. CLÉMENT, *Charles X*, s. 443–457.

ministr Guillaume-Isidor baron de Montbel. Ke králi je – jak jinak – mimořádně uctívý. Nezdá se ale, že by tato servilita ubírala dokumentu na věrohodnosti.

Víme, že hrabě Coronini pronajal králi palác Graffenberg, který dominoval městu. Bydlel tam s Jindřichem, zatímco paní a pan Angoulême a princezna Louisa bydleli v paláci hraběte Strassolda. Členové doprovodu byli ubytováni v několika domech ve městě.²⁰³

První, ještě slunečné dny trávil král oblíbenými procházkami; pak se ale ochladilo, přišla bora a většina členů královské rodiny se nachladila.²⁰⁴ Dne 3. listopadu, den před svým svátkem a pak během slavnostního dne, král přijímal gratulanty: na večeři přišli velitel vojenského okruhu Gorice hrabě Gleibach s chotí a šéf tamní politické správy. Během večeře hrál pod okny orchestr; králi se tato pocta velmi líbila. Přijel rovněž jeho bývalý ministr války, markýz de Clermont-Tonnerre.²⁰⁵ Během mše pořádané v den jeho svátku se už král necítil dobře, přesto v jedenáct hodin přijal hold své rodiny, později i místního arcibiskupa a několika významných osobností z města. U večeře se už neobjevil, a když večer přišel do salonu, všichni se polekali jeho vzezření i slabého hlasu. Přiznal, že se necítí dobře, ale chtěl poděkovat všem gratulantům. To učinil a pak se vzdálil. Během noci se králův stav zhoršil a jeho osobní lékař Charles Bougon²⁰⁶ rozpoznal symptomy cholery. Protože pacient slábl, nechal Bougon zavolat kněze a další kolegy-lékaře: doktora Giovanni Mariniho a z Udine slavného lékaře Marcoliniho.²⁰⁷ Kolem krále se shromáždili dospělí příslušníci jeho dvora, král se chystal přijmout poslední pomazání. Tiše rozprávěl s kardinálem Latilem. U lože umírajícího sloužil biskup d'Hermopolis mši. Král se pomodlil za Francii a požehnal jí, všem svým protivníkům odpustil. Přes protesty lékařů se s ním přišla rozloučit vnoučata. K umírajícímu přijel i vrchní

203 [MONTBEL], *Dernière époque de l'histoire de Charles X*, s. 3–4.

204 Tamtéž, s. 31–33.

205 Aime-Marie-Gaspard de Clermont-Tonnerre, 1799–1865, voják, politik, jeden z prvních absolventů École Polytechnique. Důstojník císařské armády, pobočník Josefa Bonaparta. Pak ve službách restaurace, ministrem války v letech 1824–1828. Byl u Karla X. do konce jeho dnů a účastnil se jeho pohřbu. Srov. Vincent HAEGELE, *Le marquis de Clermont Tonnerre, ministre de la Guerre, et le renforcement de l'armée française sous Charles X (1825–1828)*, *Revue historique des armées* 270, 2013, s. 93–104, přístupné na [Le marquis de Clermont Tonnerre, ministre de la Guerre, et le renforcement de l'armée française sous Charles X \(1825–1828\)](https://www.marquis-de-clermont-tonnerre.fr/) – <https://journals.openedition.org> (1. 12. 2021).

206 Charles Bougon, 1779–1851, Králův osobní lékař, profesor na l'École de Médecine de Paris. Po smrti Karla X. zůstal ve službách dauphinského páru.

207 Francesco Maria Marcolini, 1779–1838, studoval v Padově, od roku 1807 byl ředitelem nemocnice v Udine. Österreichisches Biographisches Lexikon, přístupné na https://www.biographien.ac.at/oeb/oebl_M/Marcolini_Francesco-Maria_1779_1838.xml (3. 1. 2022).

velitel Štýrska, princ Filip von Hessen-Homburg.²⁰⁸ Do Gorice přijel s úmyslem popřát králi k svátku. Zdržel ho sníh, tak se aspoň rozloučil s umírajícím.

Pokud se rituál smrti během 19. století zjednodušoval, pak pro hluboce věřící královskou rodinu to neplatilo. Z Montbelova líčení je zřejmé, že poslední loučení odráželo podmínky exilu (nikoli respekt k nebezpečí nákazy) a fakt, že král neumíral „doma“. Ani tak nebylo opomenuto nic z toho, co k „dobré smrti“ a důstojnému rozloučení patřilo.

Dne 6. listopadu časně ráno král zemřel. Kupodivu byl jedinou obětí chole-ry v Gorici. Oči mu zatlačil jeho syn, vévoda z Angoulême.²⁰⁹ V Montbelově líčení králova mrtvého těla, které bylo „zdravé, zachovalé, dokonale bělosti; uchovalo si mladické rysy, jež u osmdesátníka překvapily“, je zřetelná ona směsice hrůzy, fascina-ce a estetického prožitku krásy mrtvého těla, o které psal Philippe Ariès.²¹⁰ Pro-hlídka útrob odhalila symptomy cholery. Podle Montbela bylo královo srdce plné zuhelnatělé krve, nesporné to známky cholery.²¹¹

Úřední zprávu o králově úmrtí sepsali Blacas, Gleisbach, Billot a Montbel. Ostatky byly podrobeny pitvě – lékařské konsilium příčinu smrti potvrdilo. Pitvě přihlíželi královi věrní, které podívaná zarmoutila: bylo těžké „vidět pod skalpelem pozůstatky někoho, ke komu jsme byli zvyklí vzhlížet s úctou a kdo nám ještě večer před svou smrtí projevoval tolik laskavosti.“²¹²

Týž večer se konaly první nešpory v slavnostně osvětlené katedrále, za pří-tomnosti královny rodiny, další pak za přítomnosti vojenské posádky, měšťanů, s do-provodem jejich orchestru. Přítomna byla místní šlechta, kníže arcibiskup gorický se svou kapitulou, kněžími a zástupci církevních řádů.

Pohřeb proběhl 11. listopadu; opět díky Montbelovi známe přesně jeho průběh. Pohřební průvod vyšel z paláce, rakev vezl smuteční vůz tažený šesti vystro-ženými koňmi, na voze seděl arcibiskup. Oba princové šli za rakví pěšky v dlouhých černých pláštích, s nimi Blacas, Bouillé, vrchní stolba O’Hegerthy – posléze všichni Francouzi, „věrní služebníci Karla X.“²¹³ Po obou stranách vozu nesli komorníci pochodně s erby krále. Obchody ve městě byly na znamení smutku zavěšené, okna

208 Filip von Hessen-Homburg, 1779–1846, voják, vyznamenal se v bitvě u Aspern, 1829 jmeno-ván maršálem, ve stejném roce se ucházel o řecký trůn.

209 [MONTBEL], *Dernière époque de l’histoire de Charles X*, s. 42–52.

210 Dle Václav GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914*, České Budějovice 2013, s. 15 (recenze ČČH 115, č. 3, s. 857–859).

211 [MONTBEL], *Dernière époque de l’histoire de Charles X*, s. 59–60.

212 Tamtéž, s. 60.

213 Tamtéž, s. 65.

několika domů zatažena černým sukem. Černým sukem byl potažen i vchod do katedrály, kde už se tlačil početný dav, všechny dámy oblečené ve smutku. Obě princezny seděly na tribuně nad chórem. Jakmile bylo tělo umístěno na katafalk vztyčený uprostřed kostela, začal velký orchestr hrát rekviem, v němž se mísily německé a italské vlivy. Krásné modlitby za mrtvé, které zaznívaly od kněžstva, byly velmi působivé. Arcibiskup a další církevní hodnostáři pronesli poslední modlitby nad rakví.²¹⁴

Poslední korunovaný král Francie spočinul v rodinné hrobce Thurnů, v chrámu Zvěstování Panny Marie františkánského konventu na hoře Kstanjevici, dnes nad městem Nová Gorice (Nova Gorica) ve slovinském Přímoří. Do olovené kano-py bylo vloženo královo srdce v pozlacené stříbrné schráně, na kterou byl vyryt Karlův monogram. Olovenou rakev skryla rakev dubová.²¹⁵

Karel X. byl jediným francouzským králem, který kdy do českých zemí zavítal. Navíc – vedle Napoleona III. – zůstává jediným francouzským panovníkem, který po smrti spočinul mimo teritorium Francie. Snahy přemístit ho z gorického „Saint-Denis exulantů“ do skutečného Saint-Denis, pařížské baziliky, nekropole francouzských panovníků, jsou (zatím?) bezvýsledné.

214 Tamtéž, s. 64–68.

215 Tamtéž, s. 69–71.

How to spend one's exile. The French king Charles X at Prague Castle

MILENA LENDEROVÁ – MARTIN HALATA

The personality of King Charles X of France, who lived a large part of his life in exile, of that 1832–1836 in Prague at the New Palace of Prague Castle, has attracted mainly journalists who created the image of the king and his family throughout the century, becoming accustomed to the conditions of exile in a country of which they apparently had no idea before their stay. However, this picture did not fully correspond to the truth. The study seeks the roots of these statements about the French king's stay in Prague and is based on sources of a personal nature, the memories of Charles's contemporaries, direct witnesses to his exile (Marie Josephine Louise Gontaut; Amand d'Hautpoul; François-René Chateaubriand; Josef Rudolph Wartburg, among others). Other sources were reports of the Prague Police Directorate and inventory, accounts and depictions relating to the furnishings of the New Palace, the main residential part of Prague Castle, within the walls of which the life of the royal family took place for almost four years.

In its first part, the study returns to the failed government of this monarch, expelled from France by the July Revolution, and to his departure into exile, first to Scotland, then through the German lands to Prague. Here the monarch created an alternative court, thanks to Emperor Francis I, who lent him part of the Castle.

Part of the study is devoted to the two journeys of French poet François-René Chateaubriand, who authorised by Duchess de Berry visited Prague and Charles X in May and September 1833, and to the expedition of the French royalists who came here in the same year. The study also traces Charles's stays in Bohemian spa towns or at the castle in Buštěhrad, which Francis I also lent him, and his contacts with the domestic nobility. Attention is also paid to the upbringing of Charles's grandson, in which the Czech historian František Palacký as a German teacher and the French palaeontologist Joachim Barrande as a teacher of natural sciences and the humanities participated, where the liberal attitudes of most educators clashed with the intransigence of the monarch, who remained an ultraroyalist and irreconcilable Catholic. The study's conclusion is devoted to the court's depar-

ture from Prague, from which he fled the advancing cholera, his futile efforts to find a dignified exile elsewhere in the monarchy, and his brief stay in what was then Gorizia, Austria (now Italy/Slovenia), where the king died of cholera and is buried.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Reprezentace dětských opatroven v českých zemích v letech 1832–1849

LADISLAV FUTTERA

LADISLAV FUTTERA: Representation of nursery schools for children in the Czech lands in 1832–1849

In the 1830s, thanks to the highest representatives of the land administration and the estate community, the first nursery schools were established in the Czech lands to offer day care to pre-school children, especially from working-class families. The article analyses the ways of representation of these institutions in public space using the example of nursery schools in Prague (Na Hrádku), Mladá Boleslav and Česká Lípa: the argumentation strategies in their establishment and subsequent evaluation of activities in the first years of their existence. Special attention is paid to the comparison of the nursery schools with the Czech and German languages of instruction and their legitimation motivated by charitable assistance or national agitation and differences in the content of the curriculum.

Keywords: 19th century – Vormärz Period – nursery school – patriotism – social care – schooling

Horizont a otázky

Dne 16. května 1835 se nejvyšší zemský purkrabí Karel Chotek obrátil na krajské hejtmany a konzistoře s výzvou, aby podporovali zakládání dětských opatroven

(„Kleinkinderbewahranstalt“, z toho též doslovný překlad do češtiny „opatrovna malých dětí“), zařízení předškolní péče určená dětem ve věku od dvou do pěti let.¹ První zařízení tohoto druhu však v Čechách byla zřízena již roku 1832, na Moravě roku 1833.² V rámci habsburské monarchie ale prvenství náleželo Uhrám, kde byly zásluhou Theresy hraběnky Brunswick-Korompe tyto instituce zakládány již od roku 1828. Ve Vídni první opatrovny vznikly roku 1830.³

Opatrovny přitom byly zřizovány jako instituce sociální péče „ve snaze pomoci dítěti z nejchudších a nejbědnějších vrstev, obléci ho, zajistit mu alespoň jedno teplé jídlo denně, umýt ho či vykoupat, vymanit ho z prostředí, které ohrožovalo jeho zdravý fyzický, psychický a mravní vývoj“.⁴ Výslovně na výchovu dětí se zaměřovaly až vývojově mladší „dětské zahrádky“ (Kindergarten), vznikající v českých zemích podle pruských vzorů od šedesátých let 19. století již ne jako forma dobročinného chudinského ústavu, nýbrž jako placená služba cílící na děti ze středostavovských rodin.⁵

V kontextu dějin chudinské péče náleží vznik opatroven v českých zemích do přechodné fáze mezi péčí zabezpečovanou církví jako „náboženské příkázání“ a státem garantovanou sociální podporu právně ukotvenou jako „zákonem danou povinnost“.⁶ Nositelem péče bylo „filantropické měšťanstvo“, které tím na jedné straně realizovalo svou „morální povinnost“, na druhé straně ale současně chudinu

- 1 Marie BARTUŠKOVÁ, *První opatrovny v Čechách*. Disertační práce, Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1948, s. 48. K osobnosti Karla Chotka a jeho modernizačním snahám v Čechách v době předbřeznové srov. Roman VONDRA, *Hrabě Karel Chotek (1783–1868) – vizionář a novátor doby předbřeznové*, in: Jaroslav Vyčichlo – Viktor Viktora (edd.), *Jeden jazyk naše heslo bud IV. Český romantismus – jiskření a záblesky*, Radnice – Plzeň 2007, s. 59–67; Eva LISÁ, *Karel hrabě Chotek, nejvyšší purkrabí Království českého*, Praha 2008.
- 2 Věra MIŠURCOVÁ, *Počátky předškolních institucí v českých zemích*, *Pedagogika* 33, 1983, č. 4, s. 465–473, zde s. 470.
- 3 Diana FRANKE-MEYER, *Kleinkindererziehung und Kindergarten im historischen Prozess. Ihre Rolle im Spannungsfeld zwischen Bildungspolitik, Familie und Schule*, Bad Heilbrunn 2001, s. 24–25. V západoevropském, zvláště anglickém a francouzském prostředí se instituce zaměřené na opatrování dětí předškolního věku objevily již ve druhé polovině 18. století. Tamtéž, s. 22–24.
- 4 Milena LENDEROVÁ, *Předškolní institucionální výchova mezi charitou a vlastenectvím. Příklad Hradce Králové*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Pahl, *Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století*, Praha 2014, s. 158–169, zde s. 158.
- 5 Eva OPRAVILOVÁ – Jana UHLÍŘOVÁ, *Příběhy české mateřské školy. Vývoj a proměny předškolní výchovy (1. díl do roku 1948)*, Praha 2017, s. 32–36. Ačkoliv mezi oběma modely péče o děti předškolního věku docházelo k neustálým přechodům, nelze termíny opatrovna a mateřská škola, respektive školka užívat synonymně.
- 6 Milan HLAVÁČKA – Pavel CIBULKA, *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939*. Ideje – legislativa – instituce, Praha 2015, s. 102.

disciplinovalo. Právě děti se zdály být mimořádně vhodným cílem této „misionářsko-kolonizující snah[y] maloburžoazie a vzdělané střední třídy“.⁷ Institucionální dohled v ústavech typu škol, jestli a opatrogen měl garantovat, že i ony přijmou morální hodnoty měšťanské společnosti a nebudou vystaveny sociálně-patologickým jevům, které byly ztotožněny s chudobou a chudinským prostředím. Symptomatická byla nedůvěra vůči rodičům a „jejich schopnostem formovat dítě po morální stránce“.⁸

Měšťanská společnost svým disciplinačním projektem současně suplovala stát, jenž se v době předbřeznové přechodně zřekl řešení problematiky chudinské péče.⁹ Tomu odpovídalo i právní ukotvení dětských opatroven, které mohly být provozovány pouze z dobročinných příspěvků na spolkové bázi (ovšem pod státním dohledem). Teprve po roce 1849 byly tyto privátní instituce postupně začleňovány do nově zřizované obecní samosprávy.¹⁰

Do rozvrhu péče o chudé děti a jejich děti coby morálního imperativu měšťanské společnosti v českých zemích vstupoval též národně emancipační aspekt jako specifikum zdejší jazykové situace a rozvíjejícího se česko-německého nacionálního soupeření. Založení opatrovny v Hradci Králové roku 1837, na němž měli rozhodující podíl podporovatelé českého národního hnutí sdružení kolem nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila, interpretovala Milena Lenderová jako „úspěch národní agitace“, následná péče o rozvoj opatrovny se pak stala „do určité míry módní vlasteneckou záležitostí“.¹¹ Tuto perspektivu zdůrazňovala rovněž starší literatura, jež však odhlížela od pozice opatroven v širším kontextu chudinské péče doby předbřeznové a z perspektivy národně emancipačního narativu české historiografie stavěla do centra pozornosti jazykovou výchovu dětí probíhající v češtině, jež byla položena do kontrastu s německojazyčným vyšším školstvím. Jako prototypičtí podporovatelé opatroven byli prezentováni „čeští vlastenci a pokrokoví učitelé“, kteří svou aktivitou vzdorovali germanizaci.¹²

7 Milan HLAVAČKA, *Chudinství a sociální politika: terminologické vyjasnění, historický přehled a koncepce řešení*, in: Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*, Praha 2013, s. 40–58, zde s. 52–53.

8 Martina HALÍŘOVÁ, *Koncept chudoby v dlouhém 19. století a podoby péče o chudé v Čechách*, in: M. Hlavačka – P. Cibulka et al., *Chudinství*, s. 82–99, zde s. 94.

9 M. Hlavačka – P. Cibulka et al., *Chudinství*, s. 53.

10 Emanuel STRNAD, *Školka Jana Svobody. Vyučování malých dětí z roku 1839*, Praha 1958, s. 62.

11 M. LENDEROVÁ, *Předškolní institucionální výchova*, s. 161–162.

12 V. MIŠURCOVÁ, *Počátky*, s. 469. Srov. TÁŽ, *Vznik české mateřské školy*, *Pedagogika* 31, 1981, č. 1, s. 73–86.

Dějiny opatroven v českých zemích se přitom od vydání materiálů podnětných prací Marie Bartuškové a Emanuela Strnada¹³ dlouhodobě koncentrovaly na největší, „vzorní“ opatrovnu v Praze Na Hrádku, založenou roku 1832, a jejího učitele, pedagogického reformátora Jana Vlastimíra Svobodu. Systematičtější zájem o dějiny českých opatroven v regionech můžeme konstatovat teprve v posledním dvacetiletí.¹⁴ Zcela mimo jakoukoliv reflexi zůstávají německojazyčné opatrovny vznikající v téže době jako instituce s českým komunikačním jazykem (první německá opatrovna v českých zemích byla založena v Brně roku 1833, tedy rok po ustavení prvních českých opatroven v Praze na Novém Městě a v Karlíně).¹⁵

Cílem příspěvku je tak provedení sémiotického rozboru reprezentace znaků, jež byly spojeny s přítomností opatrovny ve veřejném prostoru (jako jsou mj. legitimizace opatroven vůči veřejnosti či strategie při získávání finančních prostředků na provoz zařízení), a zodpovězení následující trojice otázek nahlízejících na počátky opatroven v českých zemích z perspektivy obou zemských etnických společenstev: 1) Lišily se české a německé opatrovny při prezentaci ve veřejném prostoru? 2) Bylo při této prezentaci zdůrazňováno užívání češtiny v českojazyčných opatrovnách? 3) Lišila se praxe „vzorní“ opatrovny Na Hrádku a menších opatroven v regionálních sídlech?

Pro tento komparativní pohled byly vybrány příklady tří různých opatroven ve třech různých sídlech, která měla společné dvě věci: ležela v Království českém a v první třetině 19. století se stala středisky textilního průmyslu. Žil zde tedy velký počet dělnických rodin, které tvořily cílovou skupinu zakládaných opatroven.

Největším (ovšem nikoliv nejstarším)¹⁶ zařízením svého druhu v českých zemích byla opatrovna na Hrádku na Novém Městě pražském. U jejího zrodu stál

13 Srov. M. BARTUŠKOVÁ, *První opatrovny*; TÁŽ, *Mateřská škola v Československu*, Praha 1948; TÁŽ, *Předškolní výchova v Čechách v období národního obrození*, Předškolní výchova 7, 1953, č. 8, s. 234–260; Emanuel STRNAD, *Vlastenecký učitel*, Praha 1955; TÝŽ, *Školka*.

14 Srov. Jana HRABĚTOVÁ, *Opatrovna malých dětí v Poděbradech*, Vlastivědný zpravodaj Polabí 35, 2001, s. 114–124; Martina HALÍŘOVÁ, *Opatrovna v Pardubicích na přelomu 19. a 20. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003, s. 117–126; M. LENDEROVÁ, *Předškolní institucionální výchova*; Ladislav FUTTERA, *Pro dítě, vlast a národ. Počátky mladoboleslavské dětské opatrovny*, Boleslavica '19–20. Vlastivědný sborník Mladoboleslava 12–13, 2020, s. 9–35.

15 Výčet opatroven s oběma komunikačními jazyky podává E. STRNAD, *Školka*, s. 66. Výběrově s příklady německých opatroven výhradně z Moravy a Slezska V. MIŠURCOVÁ, *Počátky*, s. 470.

16 Týž den, 1. března 1832, tedy u příležitosti 40. výročí panování císaře Františka I., byla kromě hradecké opatrovny založena též dětská opatrovna v tehdy samostatném Karlíně, kterou financoval přímo majitel místní kartounky Leopold Jerusálém. Zatímco na Hrádku teprve začala sanace vybrané budovy a děti ústav začaly navštěvovat až v říjnu téhož roku, v Karlíně byla opatrovna

přímo nejvyšší purkrabí Karel Chotek, který již roku 1830 vyzval pražského purkmistra Petra Sporschila (někdy uváděn i jako Petr Spořil) k výběru místa k zřízení opatrovny, kde by se nacházel velký počet dětí. Výběr urychlila epidemie cholery, která roku 1831 postihla pražskou chudinu. Zvolena byla oblast Výtoně a Kateřinek, kde se soustředil značný počet nezaopatřených dětí. Opatrovna na Hrádku byla školou vzorovou pro ostatní zařízení svého druhu v celém království, jež začala vznikat především po zmíněné Chotkově výzvě adresované do regionů z roku 1835.¹⁷ Hrádecký učitel Jan Vlastimír Svoboda byl před zahájením výuky vyslán na zkušenou do vídeňských vzorových opatroven, jež se staly předlohou pro ostatní země habsburské monarchie.¹⁸

Inspirace z hrádecké opatrovny dorazila i do tehdy krajského města Mladé Boleslavi. Místní opatrovna byla otevřena roku 1836 jako výsledek snah místních měšťanů soustředěných kolem purkmistra Ferdinanda Fischera a poštovního expeditora Wenzela Piskatsche¹⁹ (až dodatečně regionální historik František Bareš jeho jméno počestil na Písač).²⁰ Stejně jako na Hrádku zde byla vyučovacím jazykem čeština.

Poslední případ ilustruje opatrovnu německou, vzniknuvší v České Lípě. A zároveň dokládá i minimální pozornost, jež byla mimopražským, nadto německým opatrovnám dosud věnována: V literatuře se objevuje jako rok zřízení opatrovny 1837.²¹ V onom roce však vznikl pouze spolek pro zřízení opatrovny, iniciovaný místním děkanem Antonem Krombholzem,²² který v následujících letech shro-

otevřena okamžitě. Věra MIŠURCOVÁ – Hana VOBOŘILOVÁ, *Praha a její mateřské školy*, Praha 1980, s. 17–18.

17 M. BARTUŠKOVÁ, *První opatrovny*, s. 48.

18 E. STRNAD, *Školka*, s. 16–18.

19 Klíčový podíl Ferdinanda Fischera při zakládání opatrovny udal roku 1854 učitel v opatrovně Jan Červinka. Státní okresní archiv Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladá Boleslav (dále SOKA Mladá Boleslav, f. AMMB), kart. 188, sign. L3, Dopis Franze Ponocného Městské radě v Mladé Boleslavi, Mladá Boleslav 28. 4. 1854.

20 František BAREŠ, *Dějiny mladoboleslavského školství*, Mladá Boleslav 1888, s. 91.

21 E. STRNAD, *Školka*, s. 66.

22 Úzká provázanost opatrovny jakožto projevu dobročinnosti s církví, kterou lze doložit (zdaleka nejen) na příkladu České Lípy a aktivit Antona Krombholze, se přitom nemusela omezit výhradně na katolické prostředí. Již roku 1835 (s počátkem výuky v srpnu 1836; Emanuel Strnad a na něm závislá literatura uvádějí chybně rok 1837) byla pražskou židovskou náboženskou obcí zřízena opatrovna v pražském Josefově. Zatímco se však při získávání příspěvků na českolipskou školu Krombholz – již prostřednictvím místního magistrátu – obrátil na široké společenské vrstvy, zohledňuje jejich společenské postavení, nikoliv konfesní příslušnost, díky čemuž se mezi dárci ocitli též českolipští židovští obchodníci a podnikatelé, ovšem výuka v opatrovně samé, která předpokládala též základní uvedení do náboženství, mlčky předpokládala konfesní homogenitu

mažďoval prostředky na její výstavbu. Až do roku 1849 však tyto snahy zůstaly neúspěšné.²³ V případě potřeby budou údaje z těchto tří opatroven konfrontovány i s dalšími příklady. Za mezní bod je zvoleno zřízení obecní samosprávy a s ním spojené postupné přenesení chudinské péče do její působnosti.

Česká versus německá opatrovna

První a nejdůležitější okruh otázek se týká reprezentace opatroven ve veřejném prostoru. Zvláštní pozornost přitom bude věnována interpretaci účelu těchto zařízení, společenským sítím napojeným na opatrovnu a veřejným aktivitám rámcujícím každodenní provoz instituce. Důraz přitom bude položen na podobnosti a rozdíly mezi českým a českoněmeckým prostředím.

Záměr zřídit opatrovnu musel být nejprve veřejnosti vysvětlen. A protože podle nejvyššího rozhodnutí císaře Františka I. z 21. února 1832 (přijatého týden před otevřením prvních českých opatroven) mohly být tyto instituce udržovány jako soukromá zařízení výhradně z dobrovolných příspěvků, nikoliv z obecních a státních peněz,²⁴ bylo nutno zvolit takové vysvětlení, které by veřejné mínění nejen uspokojilo, ale současně by některé, společensky výše postavené skupiny obyvatelstva přimělo k příspěvku ve prospěch této instituce.

Popud k založení všech tří sledovaných opatroven vzešel z odlišného prostředí: v Praze od purkrabího Chotka s podporou pražského magistrátu,²⁵ v Mladé Boleslavi od městské nobility, v zásadě se překrývající s magistrátem, v České Lípě pak z církevního prostředí od děkana Antona Krombholze. Oprávněnost zřízení všech těchto institucí však byla na veřejnosti obhajována velice podobnými argumenty, které vycházely z tezí pedagogů Leopolda Chimaniho a Antona von Rehlingen, zveřejněných též roku 1832.²⁶ Rehlingen, vycházející z praxe vídeňské opat-

chovanců (srov. *Erste Jahresrechnung der Kleinkinder-Bewahranstalt in der Stadt Böhmisch-Leip-pa*, Leitmeritz 1838), v Josefově se jednalo o podnik ryze židovský, navázaný na strukturu dobročinných bratrstev. Srov. zprávu o zahájení provozu opatrovny: P., *Telegraph von Prag*, Bohemia 9, 1836, č. 104, s. 4.

23 Alfred GRUNDL, *Anton Krombholz (1790–1869). Ein deutscher Priester und Schulorganisator aus Böhmen*, Prag 1937, s. 27. Srov. též Kamila VEVERKOVÁ, *Dílo Antona Krombholze a jeho význam pro reformní teologické myšlení v Čechách*, Brno 2004, s. 40.

24 E. STRNAD, *Školka*, s. 62.

25 Purkmistr Sporschil byl následně jmenován přímo ředitelem opatrovny. Tamtéž, s. 65.

26 Srov. Leopold CHIMANI, *Theoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten*, Wien 1832; Anton von REHLINGEN, *Die Bewahrschule für kleine Kinder von 2 bis*

rovny vedené vzorným učitelem Kernem a sám působící v čerstvě založené opatrovně v Trnavě,²⁷ spatřoval jejich smysl právě v onom „opatrování“ („bewahren“), ochraně před nebezpečím nehod, které s sebou přinášel pobyt dětí bez dozoru (Rehlingen jmenovitě uváděl nebezpečí požárů, ale také nákazy hrozící na ulicích), ovšem též před mravní zkárou, jež by jim hrozila v nevhodném prostředí. Návštěva opatrovny tak měla „přivést na správnou cestu první rozvinutí jejich schopností a především charakteru“.²⁸ Cílem opatroven přitom nemělo být prosté „učení“ („lernen“), nýbrž „prožívání“ („leben“). Rehlingen proto důsledně odmítal předčasnou výuku trivia a další neúměrné nároky na děti, které opatrovnu navštěvují.²⁹

Přenos zásad z teoretických úvah do praxe v českých zemích je možné ověřit na příkladu statut hrádecké opatrovny (vydána byla až roku 1834), která přebíraly i další obdobné instituce v Čechách, a výzvy ke sbírce finančních příspěvků ve prospěch plánované českolipské opatrovny z ledna 1837:

„Jest účelem tohoto ústavu, aby zcela chudé děti, dosud školou nepovinné, ve stáří od 2 do 5 let, jejichž rodiče jsou zaměstnání mimo domov, a proto nemohou na děti dohlédnouti, byly uchráněny od škod na životě, zdraví i zkaženosti, aby se v nich podporovalo klíčení lásky k dobru a živila v nich chuť i k budoucí duševní i mravní výchově, aby se potíraly klíční špatné sklony, působilo vhodně na tělesné a duševní morální síly v dětech dřímající, aby žily v tomto útočišti radostně, dětsky a mravně a současně aby zde byl připraven přechod k vyučování v první třídě obecné školy.“³⁰

„S ohledem na skvělý pokrok tak obecně prospěšných dětských opatroven, existujících v Praze, Plzni a některých dalších českých městech, v nichž je mnohé dítě vyrváno budoucí mravní zkázou a chráněno a opatrováno před sejítím na scestí, jemuž by v případě nedostatku náležitého dohledu nevyhnutelně padlo za oběť, musí v srdci každého vlastenecky smýšlejícího občana tohoto města vzejít nejpřímnější přání, aby rovněž zde byla založena tato jak blahodárná, tak i potřebná dětská opa-

7 *Jahren*, Wien 1832. Výtěžek z prodeje Rehlingena spisu byl určen ve prospěch opatrovny na Hrádku.

27 E. OPRAVILOVÁ – J. UHLÍŘOVÁ, *Příběhy*, s. 27–28.

28 „Die erste Entwicklung ihrer Fähigkeiten und vorzüglich ihres Charakters auf den richtigen Weg zu leiten.“ A. v. REHLINGEN, *Die Bewahrschule*, s. 24. Překlady německých citací v textu provedl autor.

29 Tamtéž, s. 42–44.

30 Cit. dle: E. STRNAD, *Školka*, s. 58.

trovna pro ony chudé děti, jejichž rodiče odcházejí za svou každodenní obživou a své děti musí ponechat samotné, čímž je časně položen mnohý základ k budoucí mravní zkáze.“³¹

Ve shodě s vídeňským vzorem měla i hrádecká opatrovna v první řadě děti chránit před hrozcí fyzickou či mravní zkázou. Až ve druhém plánu se počítalo s aktivním působením na děti, na jejich pobyt v prostředí, kde se budou cítit „radostně, dětsky a mravně“. Nad rámec vídeňského vzoru ovšem hrádecká statuta směřovala k přípravě na přechod na obecnou školu, tedy zatím nekonkrétně zohledňovala i výchovně-vzdělávací aspekt instituce. Jádrem sdělení – jak je patrnější v odlišném žánru výzvy k českolipskému obyvatelstvu – však byl sociální rozměr zřizované instituce. Očekávané příspěvky byly interpretovány jako projevy dobročinnosti. V Mladé Boleslavi byli přispěvatelé přímo titulováni jako „dobrodinci“ („Wohlthäter“), kteří „nejušlechtleji“ („edelmüthigst“) podporují vznik instituce.³²

Že se jednalo o naprosto běžný a všeobecně srozumitelný způsob prezentace opatrovny ve veřejném prostoru bez ohledu na to, jakým jazykem se v opatrovně vyučovalo, dokazuje i případ z jižních Čech. V referátu o průběhu slavnosti k 40. výročí nástupu Karla Chotka do státních služeb v roce 1843 zmínil referent pražského německojazyčného periodika *Bohemia* v souvislosti s Tábořským krajem „velkolepé dary chudým“, mezi něž byla coby jeden z mnoha „blahodárných účelů“ zahrnuta i akademie ve prospěch tábořské opatrovny. Jazykové hledisko přitom nebylo tematizováno vůbec.³³

31 „Bei den herrlichen Fortschritten der in Prag, Pilsen und einigen andern Städten Böhmens bestehenden so gemeinnützigen Kleinkinderbewahranstalten, wo so manches Kind dem bevorstehenden Sittenverderbnisse entrissen und vor Ausartungen geschützt und bewahrt wird, deren unausweisliches Opfer es bei dem Mangel an gehöriger Aufsicht geworden wäre, muß in der Brust eines jeden patriotisch gesinnten Bürgers hiesiger Stadt der innigste Wunsch entstehen, hierorts eine eben so wohlthätige als nothwendige Kleinkinderbewahranstalt für jene vielen armen Kinder zu begründen, deren Eltern ihrem täglichen Broderwerbe nachgehen und ihre Kinder sich selbst überlassen müssen, wodurch frühzeitig so mancher Keim zur künftigen Sittenverderbniß gelegt wird.“ Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Archiv města Česká Lípa (dále SOKa Česká Lípa, f. AMČL), inv. č. 2230, Dětská opatrovna, kart. 430, Výzva Magistrátu v České Lípě k obyvatelstvu, Česká Lípa 2. 1. 1837.

32 P., *Telegraph von Prag*, *Bohemia* 9, 1836, č. 105, s. 4.

33 *Nachträgliches zur Schilderung der Feier des vollendeten 40ten Dientjahres Sr. Excellenz des Herrn Oberstburggrafen, Grafen Karl Chotek von Chotkowa und Wognjn (Fortsetzung)*, *Bohemia* 16, 1843, č. 6, s. 1.

Jak bylo již naznačeno výše, podnět ke zřízení opatrovny mohl vzejít z prostředí duchovního, šlechtického i měštanského. Ačkoliv je možné u většiny školek určit jednoho či dva iniciátory jejich vzniku, vzhledem k finanční náročnosti jejich zřízení by se nemohli obejít bez široké sítě podporovatelů, případně i státní, zemské, eventuálně municipální podpory. Případ karlínské opatrovny, zřízené a financované podnikatelem pro děti vlastních zaměstnanců, byl naopak zcela výjimečný.

Ačkoliv majitelé továren na provoz existujících opatroven přispívali, výše jejich příspěvků se leckdy nevymykala z masy drobných dárců z řad vyšší a vyšší střední třídy.³⁴ V České Lípě děkan Krombholz již od roku 1824 provozoval večerní školu pro „štrajchpudlíky“, již odrostlejší děti zaměstnané v textilkách při potiskování kartounu, kdy musely náklady pokrývat jejich rodiny. Až od roku 1835 se majitelé továren po složitých, každý školní rok opakovaných jednáních uvolili hradit náklady za otop a světlo.³⁵ Teprve v závěti z roku 1873 (naplňované od roku 1876) českolipský textilní továrník Wenzel Wedrich pamatoval i na předškolní výchovu svých zaměstnanců a založil nadaci, z níž byla financována návštěva sedmi chudých dětí soukromé (placené) školky Franze Baumgartla, přičemž přednost měly rodiny zaměstnanců jeho továrny.³⁶ V Mladé Boleslavi sice majitelé zdejší kartounky Köchlin & Singer přislíbili přispívat na opatrovnu každý rok 250 zlatými,³⁷ jenže v kontextu bouřlivého rozvoje podnikání a rychlého přelévání kapitálu se nedalo na pravidelný příjem z přislíbených darů spoléhat. Mladoboleslavská kartounka, ve třicátých letech jedna z největších v Čechách, se v následující dekádě dostala do vleklé krize. Roku 1843 počet jejich zaměstnanců klesl z předchozích 600 na pouhých 150, s čímž souviselo i omezení veřejných aktivit.³⁸ Nejen založení, ale i dlouhodobá udržitelnost opatrovny se tedy musela opírat o širší síť podporovatelů a donátorů, organizovanou na spolkové bázi.

Spolky pro zřízení a provoz prvních opatroven mohly plynule vzejít z již existujících společenstev. V Brně, kde vznikly dvě opatrovny s německou vyučovací řečí (ačkoliv zařízení navštěvovaly děti z německých i českých dělnických rodin), to

34 Srov. výroční zprávy fondu opatrovny z České Lípy z let 1837–1842. SOkA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 2230, Dětská opatrovna, kart. 430, složka VIII, Subskripční listy 1837.

35 Alfred GRUNDL, *Die Fabrikabendschule der „Streicher Kinder“ zu Böhmisch Leipa*, in: Anton Ernstberger (ed.), *Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte*, Brunn – Prag – Lepzig – Wien 1937, s. 569–583, zde s. 579.

36 SOkA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 2435, Mateřská škola, kart. 534, Závět Wenzela Wedricha, Česká Lípa 26. 5. 1873.

37 *Čechy*, Pražské noviny 12, 1836, č. 37, s. 1.

38 Johann SLOKAR, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Wien 1914, s. 302.

byl dobročinný mužský spolek (Brünner wohlthätiger Männerverein).³⁹ Podobnou, byť institucionálně předem nezajištěnou cestou se vydal i českolipský Anton Krombholz, který v České Lípě již inicioval zřízení chudobince a zmíněné školy pro „štrajchpudlíky“.⁴⁰ Zdá se, že právě širě Krombholzových dobročinných aktivit byla jednou z příčin, proč se opatrovnu zřídit nedařilo. Krombholz sice angažoval převážně českolipské obchodnické kruhy, většina příspěvků však dosahovala sumy 1 zlatý ročně. Krombholzovi, známému intelektuálovi a církevnímu reformátorovi, sice pomáhali se zakládáním opatrovny i vlivní přátelé, jejichž dary měly místní inspirovat, zmiňme alespoň samotného purkrabího Karla Chotka či erlavského arcibiskupa a ve své době uznávaného básníka klasicizujícího stylu Johanna Ladislava Pyrkeru,⁴¹ ale zásadní překážkou se stal nesouhlas městské rady (s oporou v platné legislativě) s jakoukoliv podporou těchto aktivit ze strany municipality.⁴² Českolipští radní byli v tomto postoji, zdůvodňovaném nákladnou obnovou města po požáru roku 1820 a vyčerpáním městské pokladny, z níž musela být umořována státní půjčka, kterou město po požáru obdrželo, konzistentní. Město nepodporovalo ani školu pro „štrajchpudlíky“, teprve roku 1850, bezprostředně po provedení samosprávných reforem, začalo financovat alespoň otop.⁴³ V České Lípě se navíc – na rozdíl od Mladé Boleslavi – počítalo nejprve s výstavbou školní budovy, počáteční kapitál tak musel být řádově vyšší a jeho nedostatek byl vyřešen až roku 1849, kdy Krombholz, jenž odešel do Vídně na nově zřizované ministerstvo kultu a vyučování jako spolupracovník hraběte Leo Thun-Hohensteina, městu věnoval své veškeré jmění právě s požadavkem, aby z něj byla financována budova opatrovny.⁴⁴

Odlišnou, lacinější a také úspěšnější strategii zvolili zakladatelé školy na Hrádku i v Mladé Boleslavi. O zřízení opatrovny na Hrádku se kromě Chotka zasloužil purkmistr Sporschil, v Mladé Boleslavi pak iniciativa vzešla přímo od purkmistra Fischera. Díky angažmá vrcholných představitelů městské správy opatrovna, ač oficiálně zůstávala v soukromých rukou, mohla počítat s úlevami ze strany obce.

39 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, Jurende's Mährischer Wanderer. Geschäfts- und Unterhaltungsbuch für alle Provinzen des österreichischen Kaiserstaates 29, 1840, s. 394–405, zde s. 402–403.

40 Souhrn Krombholzových charitativních aktivit v České Lípě podává A. GRUNDL, *Anton Krombholz*, s. 24–34.

41 *Erste Jahresrechnung*.

42 Po roce 1843 se navíc rozhořel spor mezi Krombholzem a magistrátem o vliv na dosazování učitelů na místní hlavní škole, jejíž rozšíření o čtvrtou třídu předtím děkan inicioval, který měl za následek přechodné ochlazení vztahů mezi Krombholzem a představiteli města. A. GRUNDL, *Anton Krombholz*, s. 29.

43 A. GRUNDL, *Die Fabrikabendschule*, s. 579.

44 TÝŽ, *Anton Krombholz*, s. 50.

Typicky se jednalo o umístění v obecní budově za výhodných podmínek, bezplatné dodávky topiva či bezúročné půjčky na provoz.⁴⁵

Purkmistři byli sice dosazovaní státní úředníci, kolem nich se však vytvářely loajální i klientelistické struktury, které se stávaly rezervoárem, z něhož bylo možné čerpat prostředky na zřízení instituce. V Mladé Boleslavi stačily tři měsíce roku 1836, během nichž se podařilo sebrat 1157 zlatých 36 krejcarů. Místnost pro opatrovnu byla vyhrazena v budově Šámalova pomologického ústavu a u příležitosti císařových narozenin, 19. dubna, mohla být okamžitě otevřena.⁴⁶ Pro srovnání – v České Lípě v první účetní uzávěrce zbýval zisk 875 zlatých 50 krejcarů,⁴⁷ přitom obě města měla srovnatelný počet obyvatel.⁴⁸ Měšťanům se přitom nenabízel zisk toliko – s Pierrem Bourdieuem řečeno – symbolického kapitálu, tedy ocenění a posílení postavení v rámci neformálních sítí a vazeb,⁴⁹ ale i kapitálu faktického. Fond opatrovny byl totiž rozmnožován úročenými půjčkami. V případě Mladé Boleslavi se mezi dlužníky, kteří této možnosti s oblibou využívali, ocitla i řada obchodníků vlastnící lukrativní domy v centru města na Staroměstském náměstí.⁵⁰

Není bez zajímavosti, že literární historik Ferdinand Strejček v prvorepublikovém pojednání o období národního obrození v Mladé Boleslavi mylně připsal hlavní iniciativu na zřízení opatrovny faráři v Kováni Karlu Aloisi Vinařickému. Ten se přitom, jak bude ještě nastíněno, výrazněji zapojil do fungování již existující opatrovny, ne však do jejího zakládání. Strejčkovo podání se snažilo veškeré zaznamenané (a zaznamenáníhodné) události připsat právě skupině „vlastenců“ a „buditelů“.⁵¹ Síť mezi úředníky státní správy a měšťany však neodhalil, a to i proto, že založení opatrovny interpretoval jako projev českého vlastenectví, ne však sociálně orientované dobročinnosti, a tak její zakladatele hledal pouze v omezených kruzích

45 Naopak nezáměr městské správy – kromě výše rozebrané „nepodpory“ v České Lípě Marie Bartuškové upozornila na ryzí odmítnutí Chotkovy výzvy ke zřízení opatrovny v Chrudimském kraji (srov. M. BARTUŠKOVÁ, *První opatrovny*, s. 48–50) – byl hlavní příčinou neúspěchu při pokusu o zakládání opatroven.

46 P., *Telegraph von Prag*, Bohemia 9, 1836, č. 105, s. 4.

47 *Erste Jahresrechnung*.

48 Podle údajů ze sčítání lidu v roce 1869 žilo v České Lípě 8169 a v Mladé Boleslavi 8695 obyvatel (v obou případech bez započítání okolních, později připojených obcí). Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL (edd.), *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I*, Praha 2006, s. 136 a 422.

49 Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 81–86.

50 Extrémním případem byl mezi nimi Franz Ponocny, který byl již po správních reformách po roce 1848 současně radním, správcem fondu opatrovny a také sám sobě z tohoto fondu ochotně půjčoval. SOKA Mladá Boleslav, f. AMMB, kart. 188, sign. L3, Dlužní úpis Franze Ponocného, Mladá Boleslav 1. 6. 1853.

51 Ferdinand STREJČEK, *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, Mladá Boleslav 1929, s. 26.

místních národně uvědomělých obrozenců. Příklad z České Lípy a Krombholzův neúspěch však ukazuje, že právě bez institucionálního zázemí – bez ohledu na jazykový aspekt – bylo zakládání opatroven značně komplikované, ba v podstatě nemožné.

Poslední podotázka této kapitoly se zaměří na veřejné slavnosti spojené s fungováním opatroven. Ty je možné rozdělit na dva typy. Za prvé se jednalo o festivity, jejichž účelem bylo vybírat prostředky ke zřízení opatrovny, nebo na její další provoz. Druhou možností pak bylo slavnostní zkoušení dětí. V tomto případě měl být stvrzován smysl existence těchto institucí. Festivity byly prochnuty výrazy loajality k dynastii a představitelům státu. Jim byl ostatně vyhrazen čestný titul protektora ústavu. Ve Vídni a v Brně se jednalo přímo o císařovnu.⁵² Císařský pár v říjnu 1835, tedy půl roku po nástupu Ferdinanda V. na trůn, navštívil též opatrovnu na Hrádku,⁵³ již jinak poskytoval záštitu Karel Chotek. V Mladé Boleslavi byl protektorem opatrovny představený krajského úřadu Johann David, tj. nejvyšší státní úředník, který ve městě pobýval.⁵⁴ Opatrovny byly zakládány u příležitosti oslav císařových narozenin či výročí jeho intronizace. V České Lípě byl alespoň v den narozenin Ferdinanda V. roku 1837 ustaven spolek pro zřízení školky a v tento den konal své výroční schůze.⁵⁵ V místech, kde školka vznikla bez průtahů, se pak oslavy císařových narozenin staly příležitostí k uspořádání slavnostního přezkoušení dětí. Jednalo se o slavnost, již se účastnili podporovatelé opatrovny, nejlépe v čele s protektorem či dalšími reprezentanty státní moci, stavovské obce a místní nobility. Děti během přezkoušení měly prokázat „mírumilovnost, pořádkumilovnost, přesné poslušání, pozornost na učitelovy pokyny“ a samozřejmě též „pokrok“, jehož díky návštěvě opatrovny dosáhly.⁵⁶

Na pevný kalendář loajálního poddaného již nebyly napojeny slavnosti spojené se sháněním finančních prostředků na provoz zařízení, jichž se děti neúčastnily, zato se jich vzhledem k finanční náročnosti správy opatrovny muselo v průběhu roku konat větší množství. Ani v tomto případě nelze na první pohled konstatovat rozdíl mezi opatrovnami českými a německými. Jak v Mladé Boleslavi, tak České

52 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, s. 400–403.

53 Anton MÜLLER, *Die am 25. Oktober abgehaltene Prüfung der 280 Zöglinge der Hradeker Kleinkinderbewahranstalt*, Bohemia 8, 1835, č. 129, s. 2–3.

54 Pl... [= František PLAČEK], *Feierlichkeiten zum Geburtsfeste Sr. Maj. des Kaisers*, Bohemia 15, 1842, č. 52, s. 4.

55 SOkA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 1947, kn. 378, Městská kronika I, s. 100–102.

56 „Die Beweise der Verträglichkeit, Ordnungsliebe, des pünktlichen Gehorsams, der Aufmerksamkeit auf der Wink des Lehrers.“ A. MÜLLER, *Die am 25. Oktober abgehaltene Prüfung*, s. 2–3.

Lípě byly ve prospěch opatrovny prodávány litografie. Jen jejich obsah byl jiný – mladoboleslavský poštovní expeditor Wenzel Piskatsch připravil album pohledů na sídla v Pojizeří,⁵⁷ v České Lípě si mohl místní lidumil zakoupit vyobrazení katafalku Františka I.⁵⁸ V České Lípě nebo v Písku se ve prospěch opatrovny uskutečnila loterie.⁵⁹ Nechyběly však ani podniky, jež současně aktivizovaly kulturní život ve městě, jako byly koncerty – v Mladé Boleslavi ve prospěch opatrovny koncertovali ostrostřelci,⁶⁰ opatrovna na Hradčanech pak spolupracovala s pražskou konzervatoří –,⁶¹ taneční zábavy,⁶² ale došlo i na představení ochotnických spolků, dobovým termínem „Dilletanten-Gesellschaften“. V Táboře roku 1843 secvičili „hudebně-recitační akademii“,⁶³ v České Lípě i v Mladé Boleslavi se hrálo přímo ochotnické divadlo. Účelem bylo nalákat co nejširší publikum, a tak se na repertoáru zpravidla objevovaly nenáročné, zato oblíbené jednoaktové frašky, jejichž nastudování bylo v silách místních „diletantů“.⁶⁴

Právě tyto festivity nabízející kulturní vyžití, v nichž aspekt dobročinnosti sloužil jako reklama k účasti, se stávaly platformou emancipace české kultury a národní agitace v českojazyčných městech. V Mladé Boleslavi se teprve kolem roku 1841 za pomoci Vinařického, především však díky organizačnímu umu praktikanta krajského úřadu Františka Plačka, zformovala skupina českých vlastenců.⁶⁵ Roku 1841 podle pražského vzoru uspořádali „letní besedu“, svatoanenskou slavnost v Boží Vodě, oblíbeném výletním místě za městem. Příležitostný tisk sestavený k té-

57 E. W. PISKATSCH, *Landschafts-Gallerie von Jungbunzlau und seiner Umgebungen*, Prag [s. d.]. Piskatsch ve prospěch školky rozšiřoval též poštovní příručku. Srov. E. W. PISKATSCH, *Post-Handbuch für Prag für das Jahr 1838*, Wien 1838.

58 SOkA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 2230, Dětská opatrovna, kart. 430, Verzeichniß derjenigen Individuen, welche die Abbildung des Katafalks Sr. Majestät Franz I. abgenommen haben.

59 Tamtéž, složka VII, Slosovací akce ve prospěch dětské opatrovny.

60 SOkA Mladá Boleslav, f. AMMB, kart. 168, sign. 29–75. Geldberechnung uiber das am 1849 beigeschafte Pulver zum Seltenabfeyern und für die Nationalgarde, bey nachstehender Feyerlichkeiten.

61 A. M. [= Anton MÜLLER], *Telegraph von Prag*, Bohemia 12, 1839, č. 45, s. 4.

62 Srov. na příkladě opatrovny v Karlíně: *Telegraph von Prag*, Bohemia 8, 1835, č. 12, s. 4.

63 *Nachträgliches zur Schilderung*, s. 1.

64 V České Lípě se hrála jednoaktovka *Der Kuß durch Anweisung*. Srov. SOkA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 2230, Dětská opatrovna, kart. 430, Plakát k slosování dobročinné loterie a divadelnímu představení, Česká Lípa 6. 1. 1842. Mladoboleslavští ochotníci si vybrali přeci jen náročnější repertoár a kromě jednoaktovek od Augusta von Kotzebue a Jana Nepomuka Štěpána inscenovali komedii Václava Klimenta Klicpery *Žižkův meč*. A. Ž., *Z Boleslavy*, Květy 10, 1843, č. 41, s. 164.

65 F. STREJČEK, *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, s. 39.

to slavnosti Vinařickým byl pak určen ve prospěch opatrovny.⁶⁶ Současně s božívodskou svatoanenskou slavností Vinařický společně s rolníkem z Katusic Janem Nepomukem Krouským připravovali slavnost i v přilehlých Kosmonosech, která se pro změnu nesla v duchu údajného šestistého výročí porážky Tatarů u Olomouce.⁶⁷ Úspěch této festivity se stal podnětem k jejímu podzimnímu zopakování opět v Boží Vodě, nyní již bez napojení na opatrovnu. Na jaře roku 1843 pak byla ve prospěch školky sehrána první dvě česká divadelní představení (v Mladé Boleslavi se německé divadlo hrálo od roku 1840) a do třetice utrakvistická kombinace, nejprve veselohra Augusta von Kotzebue *Der gerade Weg ist der beste* a poté Janem Nepomukem Štěpánkem přeložený „šprým“ *Tři hodiny před svatbou*.⁶⁸ Skupina kolem Plačka plánovala na zimu 1843/1844 dokonce dvanáct českých představení, jejichž výtěžek měl být určen opatrovně a chudinskému fondu (strategie proklamovaného propojení kulturní aktivity s všeobecně uznávanou dobročinností je zjevná). Johann David (tedy protektor dobročinných ústavů, jimž byl určen výtěžek z provozování her), ač právě na oslavu jeho svátku bylo sehráno poslední ze jmenovaných představení, sice připustil, že se jedná o „chvályhodnou snahu“, ale přesto zemskému guberniu doporučil žádost zamítnout s vysvětlením, že v seznamu herců se nacházejí lidé „nespolehliví“, ba dokonce „většina uvedených osob se v žádném případě nezdá být vhodných k tomu, aby provedli cokoliv estetického“.⁶⁹

Tím snahy o české divadlo v Mladé Boleslavi na určitý čas utichly a do popředí se dostaly opět hudební produkce a samozřejmě státní loajalita. Roku 1845 tak děti navštěvující opatrovnu secvičily u příležitosti veřejného přezkoušení dramatickou scénu, kterou již připravil Karel Alois Vinařický, koncipovanou jako hold

66 Srov. K. V. [= Karel Alois VINAŘICKÝ], *Památka na Boží Vodu u královského krajského města Mladé-Boleslavi*, Mladá Boleslav 1841; –a– [= František PLAČEK], *Z Mladé Boleslavi*, Květy 8, 1841, č. 32, s. 253–254.

67 J. K. [= Jan Nepomuk KROUSKÝ], *Svato-Annské radovánky v Kosmonosích*, Květy 8, 1841, č. 33, s. 263–264.

68 SOKA Mladá Boleslav, f. AMMB, kart. 168, sign. 27–27, Plakát k divadelnímu představení, Mladá Boleslav 18. 5. 1843.

69 „Obgleich nun das Bestreben dieser Gesellschaft, der Kleinkinderbewahranstalt, so wie auch dem Armenfonde einen Zufluss zu verschaffen, sehr lobenswerth zu nennen wäre, so ist das k. Kreisamt bei der im Mittel liegenden hohen Verordnung vom 29. August 1843 Z. 5819 und bei dem Umstande als das vorgelegte Verzeichniss der Personen, die bei der Aufführung dieser 12 Vorstellungen mitwirken wollen, nach dem Wissen auch die Mehrzahl der darin aufgeführten Personen keineswegs geeignet erscheint, irgend etwas Aesthetisches zu leisten, dennoch nicht in der Lage, das vorstehende Einschreiten der gnädigen Berücksichtigung Eines hohen k. k. Landes-Praesidiums anzuempfehlen.“ Dopis Johanna Davida c. k. zemskému prezidiu v Praze, Mladá Boleslav 28. 2. 1844. Cit. dle: F. STREJČEK, *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, s. 141–142.

císaři (koneckonců zkouška se opět konala u příležitosti jeho narozenin): „V řady se vedle sebe stavme, / narození den šťastný slavme / Císaře, Krále našeho / *Ferdinanda dobrého!*“ Scéna pak v závěrečném sborovém zpěvu všech shromážděných dětí vrcholila oslavou císařovy manželky i celé dynastie.⁷⁰

Mladoboleslavský případ ovšem zřetelně ukázal potenciál, jenž se otevíral (jazykově) české vlastenecké společnosti, jakým způsobem využít stávajících, již etablovaných festivů založených na dobročinnosti, o jejichž účelu nepanovaly pochybnosti. Tedy zachovat jejich strukturu a znakovou podstatu, a přitom změnou jazykového kódu otevřít kulturní život města české národní agitaci. Okamžité opakování české besedy a její bezprostřední nápodoba v sousedních Kosmonosech pak dokládají, že tato strategie mohla být úspěšná a další národně agitační festivaly se již – přinejmenším směrem k jejich účastníkům – nemusely legitimizovat odkazy na dobročinný účel slavnosti.⁷¹

Čeština versus němčina

Přejdeme k druhé otázce, totiž k roli jazyka užívaného při výuce v opatrovně. Není asi překvapením, že tato otázka se tématem diskusí nestává v ryze českých sídlech typu Mladé Boleslavi, kde znalost němčiny závisí v minimální míře na etnicitě a rozhodující je naopak příslušnost k sociální skupině a vzdělání. Dělnictvo v místních továrnách bylo ryze české, čemuž odpovídala i (samozřejmě) volba češtiny jako jediného jazykového kódu v místní opatrovně. Dodejme však, že oproti tomu veřejná komunikace namířená k potenciálním donátorům školky – reprezentovaná např. Piskatschovým albem litografií a poštovní knížkou – se vzhledem k jejich společenskému statusu, ale i jejich vlastnímu jazykovému zázemí odehrávala až do nástupu Plačka s Vinařickým v němčině.⁷²

70 Karel Alois VINAŘICKÝ, *Radovánky ve školce Mlado-Boleslavské v den narozenin Jeho Majestátu Císaře Ferdinanda, Krále Českého, jména téhož Pátého*, Mladá Boleslav 1845, s. 1–4.

71 Toto pozorování můžeme usouvztažnit s tezí Jiřího Štaifa, jenž v souvislosti s obsazováním veřejného prostoru českou obrozenskou společností na sklonku doby předbřeznové hovoří o „aktivním hledání nového vztahu mezi platným právem, tedy legalitou, a přirozenými právy emancipujícího se národa, tedy legitimitou“. Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*, Praha 2020, s. 112.

72 Díky tomu mohl být prodej předmětů určený ve prospěch opatrovny prostřednictvím státních úřadů nabízen i mimo české jazykové teritorium. Piskatschovy litografie takto byly prodávány i v České Lípě. SOKA Česká Lípa, f. AMČL, inv. č. 2230, Dětská opatrovna, kart. 430, Dopis Krajského úřadu v Litoměřicích Magistrátu v České Lípě, Litoměřice 3. 3. 1837.

Zajímavější by jistě mohl být případ České Lípy, města naopak ryze německého, avšak s podílem Čechů právě mezi textilními dělníky. Vzhledem k tomu, že plány na zřízení školky ve zkoumaném období nedošly realizace, nemůžeme však bohužel problematiku jazykové praxe v této opatrovně sledovat. Variantní příklad skýtá „moravský Manchester“, tedy dvojjazyčné Brno. Ve zdejší dvojici opatroven, na Cejlu (1833) a ve Starém Brně (1834), zřízených – obdobně jako v Čechách po výzvě Karla Chotka – na přímý zásah moravskoslezského gubernátora Karla Inzaghiho,⁷³ se užívala němčina. S ohledem na českojazyčný venkov obklopující moravskou metropoli (s výjimkou vyškovského německého jazykového ostrovu) coby rezervu pracovních sil v brněnských továrnách přitom byla etnická skladba brněnského dělnictva, a tedy i dětí navštěvujících obě opatrovny velmi pestrá. Popisovatel pražských *Květu* Karel Šmídek dokonce roku 1837 uváděl, že zde „největší část dítek od slovanských rodičů pochází“.⁷⁴ Tato určitá diskrepance přitom přímo v tisku moravské proveniencí tematizována nebyla. V rozsáhlém pojednání o dětských opatrovnách otištěném roku 1840 v ročence *Mährischer Wanderer* dokonce vyučovací jazyk nebyl vůbec zmíněn.⁷⁵ Možné vysvětlení nabídl Šmídek: Českým rodičům situace vyhovovala, poněvadž předpokládali, že jejich dítě ovládne druhý zemský jazyk, čímž potenciálně zvýší svoji konkurenceschopnost, možnost uplatnění na pracovním trhu, a tedy i společenské postavení. Šmídek sám, ač opatrovny jako celek nezavrhoval, se ovšem netajil skepsí vůči této přítomnosti malých dětí v jinojazyčném prostředí: „Navštívíte-li naše opatrovny, zhusta naleznete, že čtyřletý chlapec, který před rokem ani německého slova neznal, nyní v řeči této celou historii o stvoření světa vám odštěbetá, o předmětu samém však ani dost malého tušení nemaje.“⁷⁶

Určité srovnání s jazykovou situací v brněnských opatrovnách nabízí pražská „první a vzorní školka pro malé dívky“ na Hrádku. Opět se jedná o dvojjazyčné prostředí s převahou Čechů v dělnické sociální vrstvě, odkud se rekrutovali chovanci ústavu, který byl též jazykově český. Hrádecké opatrovně věnoval na stránkách německé *Bohémie* mimořádnou pozornost profesor estetiky na pražské univerzitě a význačný literární a především divadelní kritik Anton Müller.⁷⁷ Müller

73 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, s. 402–403.

74 Karel ŠMÍDEK, *Opatrovny*, Květy 4, 1837, č. 51, s. 407.

75 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, s. 394.

76 K. ŠMÍDEK, *Opatrovny*, s. 407.

77 V českém prostředí je znám zvláště odmítavým přijetím Tylovy *Fidlovačky*. K Müllerově osobnosti a dílu srov. Václav PETRBOK, *Anton Müller a jeho pražský svět*, in: Jitka Ludvová et al., *Fidlovačka aneb Cokoli chcete*, Praha 2014, s. 136–174.

chválil pedagogické metody učitele Jana Vlastimíra Svobody, přičemž ze zřetele neztratil ani jazykový aspekt a kviitoval, že Svoboda coby „rodilý a vědecky vzdělaný Čech“ děti učí „mluvit česky (tj. myslet v české řeči)“.⁷⁸ Müller ovšem ve svých referátech současně zastával a programově prosazoval ideu bohemismu, tj. zemského patriotismu založeného na soužití Čechů a Němců v rámci českých zemí.⁷⁹ Z této perspektivy jedním dechem doplnil, že Svoboda je i „přítelem německého jazyka“⁸⁰ a přivítal jeho knihu *Malý Čech a Němec*, která byla zamýšlena jako příručka k výuce základů němčiny v opatrovnách.⁸¹

Müller i Svoboda její význam pojmenovali v podstatě týmiž slovy, která se přitom překrývala s tužbami českých brněnských dělníků, jež konstatoval Šmídek: „Poněvadž toho nutnost požaduje“, měly by děti ovládat oba zemské jazyky, ba právě chudým dětem by měla znalost němčiny otevřít cestu k vyššímu vzdělání, a tím vlastně odstranit jejich hendikep.⁸² Klíčové však je, že Müller, příkládající oběma zemským jazykům stejnou váhu, v závěru své recenze *Malého Čecha a Němce* vyslovil přání, aby se také „nějaký německy a česky hovořící pedagog v naší vlasti pokusil dát srovnatelné uvedení učitelům německé mládeže. Tím by se postupně podkopala a nakonec i zřítíla zeď, která rozdělila tzv. české Němce od česky hovořících obyvatel téže vlasti.“⁸³

Vzdor Šmídkově skepsi poptávka po dvoujazyčné výchově v těchto předškolních zařízeních evidentně existovala, a jak se zdá, nevycházela pouze „shora“, z kruhů intelektuálů uvažujících v modu zemského patriotismu, případně státních

78 Herr *Svoboda* ist als geborner und wissenschaftlich gebildeter Böhme ein treuer Freund und scharfsinniger Kenner seiner Muttersprache, er lehrt seine kleinen Zöglinge böhmisch *reden* (d. h. in böhmischer Sprache denken). Anton MÜLLER, *Literarische Notiz*, Bohemia 14, 1841, č. 101, s. 4.

79 K obsahu pojmu bohemismu srov. Jiří KOŘALKA, *Tschechen und Deutschland im langen 19. Jahrhundert. Studien zum gegenseitigen Verhältnis 1800–1918*, Dresden 2018, s. 218–219.

80 „Dennoch ist er [Jan Vlastimír Svoboda] gerade aus wohlbegriffenem Patriotismus ein Freund der deutschen Sprache, denn in unserem schönen Vaterlande leben deutsch und böhmisch redende Menschen in lebhaftem und dem ganzen Lande ersprießlichem Verkehre. A. MÜLLER, *Literarische Notiz*, s. 4.

81 Ant[on] MÜLLER, *Allerlei*, Bohemia 15, 1842, č. 92, s. 4.

82 Jan Vlastimír SVOBODA, *Malý Čech a Němec, čili Prvopočáteční české cvičení a mluvení*, Praha 1843, s. V.

83 „Möchte es doch auch ein deutsch und böhmisch redender Pädagog unseres Vaterlandes versuchen, den Lehrern der deutschen Jugend eine vergleichende Anleitung zur böhmischen Sprache zu geben. Es würde dann nach und nach die Scheidewand untergraben werden und einstürzen, welche den sogenannten Deutschböhmen von dem čechisch redenden Bewohner desselben Vaterlandes getrennt hat.“ A. MÜLLER, *Allerlei*, s. 4.

úřadů prosazujících němčinu jako univerzální dorozumívací kód, nýbrž alespoň v českojazyčném prostředí i „zdola“, z rodin dětí navštěvujících opatrovny.⁸⁴ Dlužno však podotknout, že *Malý Čech a Němec* nezaznamenal takovou odezvu jako předchozí Svobodovy práce *Školka* či *Malý písař*. Přinejmenším v Mladé Boleslavi byl důvod nasnadě: Učitel v opatrovně Jan Červinka němčinu neovládal.⁸⁵ Domníváme se, že podobná jazyková bariéra existovala i v jiných venkovských opatrovních a totéž lze předpokládat o personálu opatroven německých.

Hrádek versus regiony

Srovnání možností výuky druhého zemského jazyka v opatrovně na Hrádku, jejímuž učitelé devátý bod statutů výslovně předepisoval „dokonal[ou] znalost obou zemských jazyků“,⁸⁶ a v Mladé Boleslavi již předznamenalo a zároveň naznačilo odpověď na poslední otázku, totiž na rozdíl praxe v organizaci výuky mezi „vzorní“ opatrovnou na Hrádku a opatrovnami v regionálních sídlech (bez ohledu na jazyk užívaný v opatrovně). V regionech nebyly diskutovány otázky kurikula, užívané pedagogické metody, zavádění jazykové výuky apod. Spíše je možné hovořit o přebírání metod osvědčených ve vzorové opatrovně na Hrádku. Ostatně právě to byl cíl jak jejích zakladatelů kolem purkrabího Chotka, tak učitele Svobody (a v praxi naplňovaný Svobodovými spisy).

Samozřejmě je možné konstatovat řadu rozdílů v míře využívání těchto podnětů, závisejících – tak jako v případě mladoboleslavského učitele Červinky, jenž kromě neznalosti němčiny nebyl příliš zběhlý ani v české gramatice – i na míře erudice a průpravy učitelů v opatrovních. Statuta hrádecké opatrovny předpokládala, že tato „první dětská vzorová vychovatelna má též vychovávat budoucí učitele ve vychovatelnách“, kteří svoji kariéru zahájí na Hrádku jako pomocníci vzorného učitele. Svoboda si díky této praxi vytvořil vlivný, ale relativně úzký okruh spolupracovníků a žáků, kteří byli na Hrádku zaměstnáni a do svých budoucích působišť

84 Za projev obdobné snahy zvýšit konkurenceschopnost svých dětí vyšším vzděláním v německojazyčném prostředí je možné označit Krombholzův úspěšný projekt večerní školy pro „štrajchpudlíky“, fungující přitom jen díky finanční spoluúčasti dělnických rodin. A. GRUNDL, *Die Fabrikabendschule*, s. 579.

85 Mladoboleslavský magistrát svoji agendu vyřizoval německy, v aktech školky českojazyčná komunikace probíhala výhradně s Červinkou. Srov. SOKA Mladá Boleslav, f. AMMB, kart. 188, sign. L3, složka Opatrovna.

86 Cit. dle: E. STRNAD, *Školka*, s. 60.

přenášeli podněty ze „vzorní“ opatrovny – zmiňme správce malostranské opatrovny Josefa Bačkoru –, případně, tak jako Svobodův první pomocník, lexikograf Josef Franta Šumavský, šířili vzory z Hrádku prostřednictvím dobové publicistiky.⁸⁷

Mladoboleslavská opatrovna se sílí kolem Hrádku a Svobody bezprostředně nesouvisela. V případě náplně výuky je ve 40. letech doložitelný silný vliv Karla Aloise Vinařického. Ten se Svobodou stálý osobní kontakt neudržoval, ačkoliv se o jeho navázání pokusil, ale jeho činnost znal a chválil.⁸⁸ Společný s opatrovnou na Hrádku (a naopak odlišný od původních Rehlingenových tezí) byl mladoboleslavskému zařízení důraz kladený na výuku trivia. Během veřejného zkoušení žáci psali, četli a počítali, na závěr dostali od Vinařického jako odměnu slabikář. S ohledem na jeho představu o výchově dětí byla značná pozornost při výuce věnována rovněž zpěvu, Vinařický pro veřejná vystoupení připravil i krátká dramatizovaná, zčásti zpívaná vystoupení.⁸⁹ Naopak zcela stranou zůstávalo pěstování zemědělských plodin na školní zahradě či pořizování modelů strojů a zařízení, které tvořily nedílnou součást všedního dne na Hrádku. Je však nutné přiznat, že míra zapojení výchovně-vzdělávacích aktivit, ač snaha o ně byla zjevná, byla limitována schopnostmi učitele.

Ze stručných referátů roztroušených v dobovém tisku vyplývá, že každoroční slavnostní přezkušování s obdobným programem, tedy zaměřením na osvojení znalosti a dovednosti žáků, bylo běžnou praxí i v německých opatrovnách, přinejmenším ve větších městech. Místo zdůraznění trivia a jazykových dovedností se v Brně ve shodě s praxí vídeňských opatroven mělo hledět na „pokrok“ žáků a „řád“,⁹⁰ který již citovaný Karel Šmídek usouvztažnil s výkladem náboženství.⁹¹ V Jihlavě pak byla podobně jako na Hrádku věnována pozornost i základům lesnictví a zahradnictví, přičemž prodej vypěstovaného ovoce měl být použit ve prospěch fondu opatrovny.⁹²

87 Josef Franta Šumavský, obdobně jako Anton Müller v *Bohemii*, referoval o zkouškách v opatrovnách a literatuře k tématu na stránkách *Květu a České včely*. Ve zprávě o veřejné zkoušce v opatrovně na Hradčanech přitom poměřoval výsledky tamějšího učitele Lomnického právě Svobodovou praxí na Hrádku a Bačkorovou na Malé Straně. Vlad. Šumavský [Josef FRANTA ŠUMAVSKÝ], *Zpráva o zkoušce tří- i pětiletých dětí v opatrovně na Hradčanech*, Česká včela 4, 1837, č. 47, s. 373–374.

88 Roku 1837 Vinařický poslal Svobodovi několik básní pro děti a zřejmě i doporučení k připravované *Školce*, na něž však Svoboda nereagoval. Srov. Václav Otakar SLAVÍK (ed.), *Karla Aloise Vinařického korespondence a spisy pamětní II. Korespondence od roku 1833–1849*, Praha 1909, s. 234, 268 a 273.

89 K. A. VINAŘICKÝ, *Radovánky*, s. 1–4.

90 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, s. 402.

91 K. ŠMÍDEK, *Opatrovny*, s. 407.

92 *Kleinkinder-Bewahranstalten*, s. 403.

Jan Vlastimír Svoboda hrádeckou opatrovnu oprávněně označoval jako „školku“ (a shodně pojmenoval i svůj spis věnovaný praktickým návrhům výuky v opatrovnách).⁹³ Ač se jednalo o původně sociální, dobročinné zařízení, Svobodovy pedagogické zásady, kombinace výchovy prostřednictvím hry a současně i důraz na výuku trivia, činily z hrádecké opatrovny plnohodnotnou součást výchovně-vzdělávací soustavy. Ostatně i hrádeckou „školku“ nakonec nenavštěvovaly výhradně chudé děti z nemajetných rodin, ačkoliv pro ně byl ústav původně určen.⁹⁴ Mladoboleslavská opatrovna byla oproti tomu prezentována jako dobročinné sociální zařízení, avšak ani v jejím případě se zcela nepotvrzuje střízlivá představa Evy Opravilové a Jany Uhlířové, podle nichž si řada venkovských opatroven „ponechávala tradiční pečovatelské zaměření“.⁹⁵

Přístup Svobody a jeho pokračovatelů, ač chválený (zemsky) českými intelektuály jak v kontextu zemského vlastenectví (Anton Müller), tak českého národního hnutí (Josef Franta Šumavský, Karel Alois Vinařický), se setkával též s nemalou kritikou, a sice ze strany učitelů obecných škol. Opatrovna, přetvořená ve „školku“, se stala novým prvkem ve školské soustavě a jako taková si hledala své místo jenom s obtížemi. Učitelé na jedné straně respektovali školku jako pedagogické zařízení, avšak kladli na žáky, kteří z ní přicházeli do školy, neúměrné nároky. Podle svědectví Josefa Franty Šumavského přicházely výtky, že děti se v opatrovně na Hrádku dostatečně nenaučily základy čtení a psaní ani rozpoznávat světové strany.⁹⁶

Opačným extrémem pak bylo vnímání opatrovny jako konkurence obecným školám a naprosté odmítání zařazování výuky do jejího denního plánu. Jistou skepsi vůči vhodnosti obsahu výuky v opatrovně s ohledem na věk dítěte, umocněnou odlišným jazykovým kódem, se netajil roku 1837 zmíněný Šmídek v případě brněnských opatroven. Na příkladu pražských opatroven (narážky na Svobodu byly zjevné) přešel o rok později v *České včele* Alexander Dunder do výzvy: „Kde opatrovny dítek nevyhnutelně třeba, tam jen z ní školku dítek žádný nečiň, aspoň ne

93 Jan Vlastimír SVOBODA, *Školka čili Prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí*, Praha 1839.

94 E. STRNAD, *Školka*, s. 21–22. Podobně v Hradci Králové pocházela podstatná část dětí navštěvujících opatrovnu z hmotně zajištěných rodin. Teprve v situaci, kdy zájem překročil kapacitu prostor, měly být upřednostněny děti z rodin, kde rodiče během dne museli odcházet do zaměstnání. M. LENDEROVÁ, *Předškolní institucionální výchova*, s. 163.

95 E. OPRAVILOVÁ – J. UHLÍŘOVÁ, *Příběhy*, s. 32.

96 J.[osef] F.[RANTA] ŠUMAVSKÝ, *Zkouška na opatrovně hrádecké*, Květy 14, 1847, č. 110, s. 439–440.

v tom smyslu, v jakém se škola rozumí“. Dunder zopakoval důvody, jimiž bylo zdůvodňováno zřizování opatroven („opatrovati má ústav takový od tělesného zmrzačení, od zlých příkladů a zavedení“) a odmítl zavádění výuky do nich jako cosi umělého a nepřirozeného, co by mělo za následek, že by se z dětí stal „nanejvýš jistý druh podivínů, jichž za našich časů bez toho veliké hejno jest“.⁹⁷ Tyto diskuse, jež však nebyly motivovány jazykovými a etnickými poměry, nýbrž vycházely z polemik odlišných pedagogických směrů a z otázky přizpůsobení kurikula věku dětí, pokračovaly i po roce 1848 a vlna zakládání „dětských zahrádek“ je jediné zintenzivnila. Jedním z důsledků školské reformy v Předlitavsku na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století byl i výslovný zákaz veškerého „vyučování po způsobě školní“ v opatrovnách a školkách roku 1872.⁹⁸

Můžeme tak shrnout, že na rovině centrum – periferie je možné pozorovat rozdíly, nikoliv však extrémní. Ačkoliv v komunikaci s veřejností byl zdůrazňován sociální rozměr takového podniku (vysvětlit to lze jako strategii při získávání finančních prostředků), v praxi byla pozornost – navzdory debatám mezi pedagogy

97 Aby své teze zdůraznil, připojil na závěr ještě parodii dramatizovaných dialogů mezi učitelem a žáky. Scéna sporu mezi hochy Borkem a Liborem je přerušována učitelovými výzvami k pronášení rýmovaných průpovědek, jichž ve svých spisech využíval Svoboda, ale i Vinařický:

„U[čitel]. Dítky, Libor poznal svou chybu, řekl, že mu toho líto, Borka odprosíl: co nyní přijde? D[ítky]. Nyní přijde, že Borek Liborovi odpustiti musí.

U. Borku, odpusť tedy Liborovi, ale s naší průpovědkou.

B[orek]. (k Liborovi) Budiž tobě odpuštěno, mé srdce jest s tvým smířeno.

U. Dítky, Libor svou chybu poznal, on povídal, že mu toho líto, Borka odprosíl, Borek mu odpustil: co činí závírku?

D. Závírku dělá hubička.

U. Budiž tak; Borku a Libore, polibte se na znamení, že nejste více nepřátelé, nýbrž že jste přátelé; vy ale dítky k tomu řekněte: „Dejte sobě“ – ano vždyť již víte!

B. a L[ibor]. (políbí se nahlas a hodně.)

D. (mezi líbáním): Dejte sobě po hubičce, když o tom ví naše srdce.

L. (zase do stoličky, pošetmo k svému sousedu Borkovi) Zítřka, Borku, musíš se dát žalovat; já řeknu, žeš mě do ucha píchnul; tu budeme hrát zase komedii, jako dnes.

B. Pro mne, třebaš! A já ti dám zase hubičku!“

[Alexander] DUNDER, *Opatrovny neboli školky v Čechách, dle Hoffmanna*, Česká včela 5, 1838, č. 33, s. 259–261.

98 Problematiku nepřizpůsobení výuky věku dítěte v poslední době tematizovala Milena Lenderová, přičemž se její výklad soustředil na strukturální proměnu opatroven a vznik českého mateřského školství iniciovaného na sklonku 60. let 19. století Marií Riegrovou. Pro kontext doby předběžnové však její výtky vůči opatrovnám, jež „valně nerespektovaly specifika dětského věku. Jako vychovatelé v nich působili muži a opatrovny se řídily výchovným plánem, který v podstatě kopíroval vyučování v elementárních školách,“ pokládám s ohledem na úroveň debaty o významu předškolního vzdělávání v habsburské monarchii za anachronický. Srov. M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*, Praha 2016, s. 31.

o vhodnosti takového přístupu – programově věnována výchovně-vzdělávacím otázkám. V případě jazykově českých opatroven je možné konstatovat zvýšenou péči o jazykovou výchovu, jež se zdá být významnější nežli v německých opatrovních, které se snažily o vyváženější a všestrannější vývoj dítěte. K ověření této teze by však bylo nutné provést další výzkum německojazyčných opatroven.

Závěr

Strategie při prezentaci cílů opatroven na veřejnosti byly v období třicátých a čtyřicátých let 19. století totožné u opatroven s českým i německým jazykem. Totožné byly odkazy na dobročinnost a lidumilnost, s nimiž se prolínají doklady loajality, jako hlavní motivace k aktivitám ve prospěch opatroven. Za úspěšně založenými opatrovnami stáli představitelé státní správy, podnikatelských kruhů a duchovenstva, kteří se sdružovali v dobročinných spolcích. Užívání jazykového kódu nebylo v regionech ve sledovaném období předmětem diskusí, jsou však vysledovatelné tendence k využití již založených opatroven, jejichž existence a prospěšnost byla společností i úřady schvalována a podporována, jak k šíření ideje zemského patriotismu – v případě Antona Müllera v Praze –, tak i k české národní agitaci v případě Karla Aloise Vinařického a Františka Plačka v Mladé Boleslavi.⁹⁹ Existence opatrovny a potřeba zajistit její financování se staly podnětem k pořádání festivů v obou zemských jazycích, jež formovaly kulturní život v daném místě, kultivovaly občanskou společnost a následně se stávaly inspirací pro obdobné festivity, které již přímo na opatrovnu napojeny nebyly. Zdůvodnění zákazu českých představení v Mladé Boleslavi pak naznačuje, že si státní správa byla vědoma tohoto sémantického posunu od státem podporovaných projevů dobročinnosti k formám národní agitace.¹⁰⁰ Jednou z těchto forem se přitom mohl stát i důraz na jazykovou výuku v českých opatrovních v porovnání se spíše moralistně zaměřenými opatrovnami německými.

99 Dobročinnost a národní agitace se přitom mohly protnout už v samotném zárodku nově vzniklé opatrovny, jak dosvědčuje příklad z Hradce Králové. M. LENDEROVÁ, *Předškolní institucionální výchova*, s. 167.

100 Podle Jiřího Štaifa se při ofenzivě „stoupenců či sympatizantů českého národního obrození“ jednalo „o test jeho [rakouského státu] tolerance ke společenským ambicím českého národního hnutí, v němž jeho aktivisté kalkulovali s riziky, jež mohla nastat, již s menší obezřetností, než tomu bylo dříve“. J. ŠTAIF, *Modernizace*, s. 112.

Representation of nursery schools for children in the Czech lands in 1832–1849

LADISLAV FUTTERA

The establishment of nursery schools in the Czech lands was presented to the public as an act of charity, demonstration of civic virtues and loyalty to the state, which encouraged the establishment of institutions of this kind, but rejected their public support. The occasion was a public celebration, which took place on the anniversary of the monarch's birthday or his enthronement. The clergy, officials and other members of the upper middle class took part in the establishment of these institutions. Financially the institution was saturated by the urban nobility, whereas support from industrialists was variable. The support of the municipality (and the clientelist structures connected to it) seems to have been decisive for the successful establishment of a nursery school. Thanks to that support, the plan for the establishment of a nursery school was realized in Mladá Boleslav in a number of months, while in Česká Lípa, where the initiative came from church circles, the opening of a nursery school was delayed.

In the presentation of the purpose of the nursery school to the public, there was no fundamental difference between the nursery schools with Czech or German as the language of instruction. From the perspective of bourgeois society, these were tools of social discipline, “pedagogization” of the poor, competing with the raising of children in families. In the case of Czech nursery schools, however, the potential opened up to use these institutions for national agitation. The circle of Mladá Boleslav national revivalists thus successfully legitimized their activities, which cultivated civic life in the city and brought Czech into it as a communication code, by connecting with expressions of charity in favour of the nursery school.

Based on a partial comparison, it seems that in the daily practice of Czech nursery schools, in contrast to the rather moralistic German nursery schools, emphasis was placed on the teaching of the trivia (grammar, logic, and rhetoric). Jan Vlastimír Svoboda, a teacher at Prague's “exemplary” nursery school Na Hrádku, played a key role in this focus of Czech nursery schools; he was the author of theoretical writings and manuals for teaching in Czech nursery schools. However, the example of Brno's German nursery schools, which were attended by children from Czech families, and Svoboda's efforts to include both languages in teach-

ing demonstrate that the demand for bilingual education was based on both intellectuals considering in the mode of land patriotism and the families of children attending nursery schools.

The forms of the presentation of nursery schools, the festivities connected with them, but also the form of education in these facilities were a playing field where charity, land patriotism and national agitation clashed (and at the same time intertwined).

STUDIE

Українська гімназія в Чехословаччині - Організаційна структура та освітній процес

ОЛЕНА ГУМЕНЮК – ОКСАНА САЛАТА – ВІТАЛІЙ ТЕЛЬВАК

OLENA HUMENIUK – OKSANA SALATA – VITALII TELVAK:
Ukrainian secondary school („Ukrainian Gymnasium“) in Czechoslovakia. Organizational structure and educational process

The aim of the work is to analyze the peculiarities of Ukrainian secondary education abroad in the 1920s and 1930s on the example of the Ukrainian secondary school („Ukrainian Gymnasium“) in Czechoslovakia. The analysis of features of the organization, methodological bases of educational work of the Gymnasium in Prague as a part of the general cultural and educational activity of the Ukrainian interwar emigration is carried out.

Keywords: Ukrainians – Czechoslovakia – emigration – secondary education – cultural and educational activities – Gymnasium in Prague

Мета роботи передбачає аналіз особливостей української середньої освіти за кордоном в 1920–1930-х роках на прикладі Української гімназії в Чехословаччині. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальноісторичних методів наукового дослідження, а саме: історико-порівняльного, типологізації (історико-типологічний) та системного аналізу. Вперше проводиться аналіз особливостей організації, методологічних засад освітньої роботи гімназії в Чехословаччині як частини загальної культурно-освітньої діяльності української міжвоєнної еміграції. Особлива увага звертається на причини за-

снування гімназії в Празі та державну підтримку чехословацької влади українському закладу середньої освіти. Окремо обґрунтовується проблема функціонування гімназії в чеській освітній системі та зв'язок із українською культурно-освітньою традицією.

Актуальність теми обумовлюється відсутністю її комплексного і ґрунтовного дослідження. Освітня робота завжди розглядалась у контексті загальної культурно-просвітницької діяльності. Тому нам видається доцільним проаналізувати окремо організаційну структуру та особливості функціонування української гімназії в чеській освітній системі міжвоєнного періоду. Крім того, в пріоритеті виступає дослідження структурної організації гімназії, її значення для освітнього процесу українців за межами Батьківщини та осередку збереження національної пам'яті, культури та традицій.

Джерельну базу дослідження становлять документи Слов'янської бібліотеки в Празі, а також Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Велику роль для розкриття причин перенесення гімназії до Чехословаччини, налагодження освітнього процесу та з'ясування її ролі для збереження національних традицій та культури в еміграційному середовищі відіграють спогади учнів та викладачів навчального закладу, опубліковані у 1932 та 1975 роках.

Методологія ґрунтується на застосуванні загальноісторичних методів наукового дослідження, а саме: історико-порівняльного, типологізації (історико-типологічний) та системного аналізу. За допомогою історико-порівняльного методу розкрито функціонування української гімназії в чеській освітній системі. Це дало можливість всебічно розглянути методологічні засади навчання та з'ясувати залученість українських викладачів та учнів гімназії до освітнього процесу в Чехословаччині.

Історико-типологічний метод дав можливість з'ясувати причини перенесення гімназії до Чехословаччини із Польщі та організацію освітнього процесу відповідно до вимог країни перебування та враховуючи специфіку закладу. Також простежити взаємозв'язок між освітніми програмами чехословацьких гімназій та їх впровадженням в українській. Крім того, історико-типологічний метод дозволить реконструювати структуру та схему роботи даної гімназії, що дає інформацію про якість освіти, яку отримували її учні.

За допомогою методу системного аналізу можна дослідити окремі аспекти освітньої діяльності гімназії та визначити її значення для культурно-освітньої сфери української міжвоєнної еміграції в Європі.

На початку 1920-х років, в умовах політичної нестабільності, за кордон, головним чином до сусідніх країн – Польщі та Чехословаччини, перемістилася багатотисячна маса українських емігрантів. Були це в основному колишні військові Армії Української Народної Республіки (УНР) та Української галицької армії, інтерновані в польських та чеських таборах, а також представники урядів Директорії УНР та Західноукраїнської народної республіки та інші емігранти, які з ряду причин (в основному політичних) не бажали та не мали можливості залишитись на українських землях¹. Були серед них і діти. Зокрема, найперше в польських таборах наприкінці 1920 року перебували діти², переважно тих військових, що були інтерновані³. Але також і сироти, що разом з Армією УНР перейшли польський кордон. Постало питання про їхню освіту. Завдяки сприятливим умовам, створеним керівництвом Польщі та Чехословаччини вдалось швидко вирішити цю проблему. Так, вже у січні 1921 року була відкрита Школа українських пластунів в таборі в Щипіорно⁴.

Протягом першого року її існування вдалося налагодити освітній процес, розробити методологічні засади навчання. Школа в таборі проіснувала до 1923 року, оскільки у зв'язку з ліквідацією табору інтернованих мала бути закрита. Частину учнів розмістили в польських притулках, іншу частину перевезли за допомогою В. С. Р. (Британського Допомогового Комітету) до Франції на роботу. Від повного закриття школи частково врятував дозвіл чеської влади на її переїзд до Чехословаччини (ЧСР). 18 грудня 1923 р. 29 дітей-пластунів разом із двома учителями – Іваном Кобизьким та Марком Хлюром прибули до Праги. Тут їх розмістили при, так званій, Переходовій Станиці Українського Громадського Комітету (УГК) в окремому «Інтернаті дітей-сиріт». Бараки для цієї мети виділив Чеський Червоний Хрест, який також

1 Олена ГУМЕНЮК, *Український молодіжний рух в європейській системі міжнародних відносин*, in: Київські історичні студії, Київ 2016, № 1, s. 21.

2 Лідія ШЛЯХТИЧЕНКО, *Українська гімназія в Чехословаччині*, in: Українська гімназія в Чехії 1925–1945. Альманах Української гімназії в Празі-Ржевниці-Модржанах, Мюнхен 1975, s. 8. Cf. Jiří HLOCH – Milada HLOCHOVÁ, *Ukrajinské reálné gymnázium v Modřanech a jiné ukrajinské emigrantské aktivity*, in: Kateřina Jiřová (ed.), *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 141–148.

3 Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі ЦДАЗУ), ф. 12, оп.1, спр. 62, арк. 3.

4 Олена ГУМЕНЮК, *Українська середня освіта за кордоном: школа в таборі інтернованих*, in: Czołowiek, etnos, naród w historii świata, Warszawa – Paryż 2020, s. 19.

забезпечив опалення, інвентар і опікувався санітарно-медичною справою інтернаут. Тут діти й продовжили навчання⁵.

Ось як згадує про переїзд до Чехословаччини один із очевидців — Гриць Хоменко: “Після свят розпочалась в бараці наука. Згодом отримано дозвіл на організацію Української Реальної Реформованої Гімназії, в якій почалася наука на Кармелітській вулиці, недалеко Тиршового дому в народній школі. Старших учнів приділено до двох матуральних груп гімназії, молодшу “шпану” до нормальних клас. В цьому приміщенні відбувалися лекції Українського Педагогічного Інституту та Матуральних курсів при цьому Інституті. Навчання відбувалось завжди від 2-ої по обіді. Кожний четвер навчання відбувалось на Кшеменцовій вулиці в приміщенні чеської гімназії. Ось так Школа Українських Пластунів в таборі перейняла назву Української Реальної Реформованої Гімназії в Празі”⁶.

Саме завдяки сприянню чехословацької влади та активній позиції української громади в ЧСР вдалося організувати переїзд Школи пластунів з Польщі та її реорганізацію в гімназію. Український Громадський Комітет був тією організацією, яка і посприяла утворенню гімназії. Власне, і сам УГК діяв в рамках, так званої, “російської акції допомоги” російським та українським мігрантам, яку надавала чехословацька влада. Чехословацька влада переслідувала доволі прагматичні та далекоглядні цілі, надаючи матеріальну допомогу емігрантам. Зокрема, президент країни — Томаш Гарріг Масарик (головний ініціатор цієї акції) сподівався, що емігранти в майбутньому зможуть потіснити більшовиків в СРСР та прийдуть згодом до влади. Тому варто підтримувати їх та сприяти культурно-освітній діяльності, щоб у майбутньому Чехословаччина отримала вигоду як в політичному, так і в економічному плані від такої співпраці⁷.

Комітет в Чехословаччині, переважно, розподіляв кошти на культурно-освітню роботу емігрантів. Зокрема, за підтримки УГК були засновані мату-

5 *Коротка історія гімназії*, in: Українська гімназія в Чехословаччині, Прага – Ржевниці 1932, s. 6–8; Володимир МАРУНЯК, *У кузні соборницьких характерів*, in: Українська гімназія в Чехії 1925–1945. Альманах Української гімназії в Празі-Ржевниці-Модржанах, Мюнхен 1975, с. 42–43; О. ГУМЕНЮК, *Українська середня освіта...*, s. 24.

6 Гриць ХОМЕНКО, *Перші кадри*, in: Українська гімназія в Чехії 1925–1945. Альманах Української гімназії в Празі-Ржевниці-Модржанах, Мюнхен 1975, s. 41.

7 Сергей КОВАЛЕНКО, *Украинский высший педагогический институт имени М. П. Драгоманова в Праге как культурно-образовательный центр украинской диаспоры в ЧСР*, in: *Русская акция помощи в Чехословакии: история, значение, наследие*, Прага 2012, s. 97.

ральні курси (для осіб, які не мали документального підтвердження про закінчену середню освіту) з програмою реальних шкіл для української молоді, що прагнула здобути середню освіту та після їх закінчення отримати диплом, що визнався в країні перебування. Із таким свідоцтвом про середню освіту можна було вступити до чеських чи українських вищих навчальних закладів в ЧСР. Однак матуральні курси підходили тільки найстаршим учням⁸.

Так, у 1923 р. в Празі діяли чотири групи українських матуральних курсів, де навчався 141 учень. І саме в управління цих курсів була передана Школа українських пластунів. Учні цих курсів у 1924 р. і 1925 р. закінчили навчання та склали іспити, відповідно, матуральні курси припинили своє існування⁹.

При курсах у вересні 1924 р. були відкриті два підготовчі класи, до яких вступили і діти-сироти з Щипіорнського табору. Після ліквідації матуральних курсів, з їх підготовчих класів та Школи українських пластунів була сформована гімназія¹⁰. Саме тоді Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова взяв школу під свою опіку¹¹ і перетворив її на Українську Реальну Реформовану Гімназію¹². Це відбулось завдяки сприянню Міністерств Освіти та Закордонних справ ЧСР, які дозволили заснувати українську гімназію за зразком чеських реформованих реальних гімназій¹³.

Першим директором гімназії став професор педагогічної психології Педагогічного Інституту – д-р. Яким Ярема¹⁴. Його призначили на засіданні сенату Педагогічного Інституту 1 травня 1925 р. А ще до офіційного призначення д-р. Яким Ярема займався організаційними справами і налагодженням навчання в гімназії¹⁵. Професор Ярема застав у гімназії 3 рівні курсів: один, що відповідав IV – V класам реальної школи і третій курс – підготовчий до 1-го класу гімназії¹⁶.

З початком 1925/26 шкільного року гімназія була повністю сформована. Тоді з комбінованих курсів були утворені дві курсові групи, що відповіда-

8 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, с. 8; Симон НАРІЖНИЙ, *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, Прага 1942, с. 181–183.

9 В. МАРУНЯК, *op.cit.*, с. 30.

10 *Ibidem*, с. 30.

11 Слов'янська бібліотека, ф. Т-UGM, спр. 45, арк. 27.

12 А. ШЛЯХТИЧЕНКО, *op.cit.*, с. 10–11.

13 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, с. 9.

14 А. ШЛЯХТИЧЕНКО, *op.cit.*, с. 10–11.

15 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці, 1932, с. 10.

16 В. МАРУНЯК, *op. cit.*, с. 43.

ли вищим класам реальної школи, а із учнів молодших з попередньою базовою освітою сформовані III і V класи реформованої реальної гімназії, а також із наймолодших – I-ий клас, сюди вступили діти з підготовчого курсу¹⁷. Протягом першого навчального року гімназія складалась із п'яти класів: I, III, V та VI і VII матуральних груп. У першому класі було 13 учнів, у третьому – 13, у п'ятому – 15, у шостому – 20, у сьомому – 18 учнів; разом – 79¹⁸. За період поки гімназія перебувала під опікою Інституту імені М. Драгоманова в Празі до 1932 р., її випускниками стали 72 учні¹⁹. Кількість учнів гімназії за всі роки її існування коливалась в районі 100 осіб. Було це пов'язано і з обмеженими фінансовими можливостями, а також і здатністю самого навчального закладу вмістити більшу кількість учнів. У таблиці наведено кількісний склад учнів гімназії за 1928–1936 роки²⁰.

Таблиця 1. Кількісний склад учнів Української реальної реформованої гімназії за 1928–1936 рр.

Шкільні роки	Учні (хлопці)	Учениці (дівчата)	Разом	Мешкають в інтернаті
1928/1929	63	39	102	90
1929/1930	62	45	107	76
1930/1931	58	43	101	74
1931/1932	58	41	99	68
1934/1935	58	37	95	73
1935/1936	68	39	107	87

29 травня 1926 р. декретом Міністерства Освіти гімназія була затверджена як приватна Українська Реформована Реальна Гімназія (УРРГ) в Празі в складі I, III і V класів реформованої реальної гімназії і двох тимчасових комбінованих груп вищої реальної школи²¹. Освітній процес набирал обертів.

Навчання проходило в приміщеннях чеських шкіл. Кількість учнів зростала, при чому більшість із них жила в інтернаті. У зв'язку з цим, швидко

¹⁷ Ibidem, s. 44.

¹⁸ Ibidem, s. 44.

¹⁹ Ibidem, s. 30–31.

²⁰ Ibidem, s. 65.

²¹ Ibidem, s. 44.

постало питання про нове помешкання, більш просторе, яке б відповідало всім санітарно-гігієнічним нормам. Умови проживання в інтернаті на, так званій, “Переходовій Станиці”, якою опікувався УГК, стали дійсно випробуванням для учнів. Але оскільки їх більша частина була вихідцями із Школи українських пластунів з табору в Щипіорно, то особливо ніхто не нарікав. Один із них залишив спогади про перебування в інтернаті в Празі: “Інтернат займав три кімнати: одна для “шпани” (10 ліжок), друга подвійно більша для довгоштанників. Біля кімнати старших була маленька кімнатка професорів Кобизького і Хлюра. Довгий коридор з’єднував обі кімнати з третьою найбільшою, де ночували клієнти “переходової станиці” УГК. Ця кімната була для тих, яких в перших роках “української” Праги не бракувало: студенти, шукачі роботи, нез’ясованого типу люди, що прибували до Праги на стало чи переходно. Від УГК вони за безцінь отримували можливість переночувати, а в їдальні “Українська Хата” та “Малоостранській” площі ковтнути борщику чи чогось ліпшого на зубок”²².

Зрозуміло, що старе помешкання інтернату (Переходова Станиця в районі Погожеlecь, м. Прага) не відповідало вимогам для нормального життя та навчання учнів. Зокрема, інтернат для хлопчиків був затісний та ще й потребував капітального ремонту. Пошуки недорогого приміщення в Празі були безуспішними. І тільки у листопаді 1927 р. вдалось знайти відповідне помешкання в Ржевничах, за 25 кілометрів від Праги²³. Тут було орендовано три будинки під інтернат: один для дівчат, а два для хлопців. Місцева Шкільна Рада та Громадський уряд (влада міста) дозволили для навчання використовувати помешкання ржевницької народної школи²⁴.

Отже, гімназія існувала не просто як заклад освіти, а при ній ще був інтернат для дітей сиріт²⁵, там також могли мешкати і діти, родини яких жили далеко від Праги. В інтернаті дітей забезпечували всім необхідним (одяг, харчування, матеріали для навчання тощо)²⁶. Крім того, серед учнів гімназії були діти батьків, що загинули під час національно-визвольної боротьби 1917 — 1921 рр., або батьків-інвалідів, які не мали матеріальних засобів, щоб утримувати власних дітей, також чималу частину серед учнів становили діти політич-

²² Ibidem, s. 50.

²³ *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 10.

²⁴ Ibidem, s. 10.

²⁵ Слов’янська бібліотека, ф. Т-UGM, спр. 45, арк. 26.

²⁶ *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 15; В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 30–31.

них емігрантів. Більшість із згаданих категорій учнів не мали достатнього матеріального забезпечення і тому частково або повністю гімназія та громадські і урядові організації взяли на себе піклування за такими дітьми²⁷.

Ще однією категорією учнів – були вихідці із західноукраїнських земель, найперше – Закарпаття і Пряшівщини, а в подальшому – особливо в першій половині 1930-х років – Галичини, Волині і Буковини²⁸. Через політику держав-сусідів у цьому регіоні можливості отримати україномовну середню освіту було дуже важко. Переважна більшість українських дітей цього регіону була позбавлена можливості навчатись рідною мовою²⁹. Тому УРРГ стала, по суті, “рятівною” інституцією для таких учнів у міжвоєнний період. Разом з дітьми політичних емігрантів в 1930-х роках лави учнів гімназії поповнювали і вихідці із вказаних західноукраїнських земель. Цікавою особливістю стало те, що починаючи із 1930-х років кількість учнів із змішаних україночеських та україно-словацьких родин зрівнялася із учнями українських політичних емігрантів та вихідцями із західноукраїнських регіонів. У наведеній нижче таблиці показано територіальне походження учнів УРРГ³⁰.

Таблиця 2. Територіальне походження учнів Української реальної реформованої гімназії за 1928–1935 рр.

	1928/1929	1931/1932	1934/1935
Центральні землі	35	23	12
Західні землі (Волинь, Галичина, Буковина)	51	41	9
Закарпаття	2	2	10
Інші землі (Бесарабія, Кавказ, Росія)	3	–	–
Чехословаччина	3	24	61
Інші країни	6	9	4
Разом	100	99	96

27 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 15.

28 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62, арк. 3.

29 В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 44–45.

30 *Ibidem*, s. 66.

Часто діти із змішаних родин погано володіли українською мовою, але уже після року навчання в гімназії не тільки вільно говорили українською, але й активно долучалися до національного культурного життя³¹. Загалом, для таких учнів наявність інтернату була життєвою необхідністю.

Власне, найбільша частина коштів виділялась на утримання інтернату гімназії. Сам інтернат складався із трьох приміщень (в період перебування гімназії в Ржевниці): два для хлопців, кухня та дві їдальні, у третьому мешкали дівчата. За учнями слідували вихователі чоловіки та жінки. До їх обов'язків входив нагляд за дотриманням порядку, підготовкою учнів до занять та організація позашкільного життя³².

Освітній процес провадився відповідно до програм чеських закладів, але з українським наповненням. Так, Педагогічна рада гімназії взяла за основу програму чеських реформованих реальних гімназій. Таким чином, її випускники отримали право вступу до всіх вищих навчальних закладів не тільки ЧСР, але і за кордоном. У свою чергу, до гімназії приймалися діти віком 10–14 років, з попередньою чотирикласовою підготовкою загальної школи. На початок 1930-х років гімназія складалась із шести класів³³. А на 1933 р. структура УРРГ становила уже 8 класів³⁴. Умови прийому до 1-го класу станом на 1933 р. були наступні:

“а) приймаються після іспиту, діти (хлопці і дівчата), яким у 1933 р. виповнилося 10 років;

б) дитина мусить мати попередню освіту, що відповідає 4-м класам народної школи;

в) діти мусять, по можливості, вміти читати і писати по-українськи”³⁵.

Одна із учениць гімназії, Наталія Наріжна – донька Симона Наріжного, засновника і директора Музею визвольної боротьби в Празі, ось як згадувала про своє перше знайомство із гімназією: “Мені було одинадцять років, коли я вперше зустрілася із цією небувалою і для мене дуже дивною школою. У понеділок 3-го вересня, перед восьмою годиною вранці, зайшли ми з батьком у приємне подвір'я. Там зустрів нас високий, сивоголовий пан. Він взяв мене за руку і спитав, як я називаюсь. “Наталка Наріжна,” відповіла я, задираючи голову майже аж на виворіт, щоб подивитися високому панові в обличчя.

31 Ibidem, s. 65–67.

32 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 19.

33 Ibidem, s. 14–15.

34 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62, арк. 24.

35 Ibidem.

“А дробі знаєш?” “Знаю,” кажу, а сама думаю: “Що за дивна людина! Такий старий, а ще не знає дробів!” Сивоголовий пан, що не знав дробів, був професор доктор Іван Шлендик, колишній лектор на математичному відділі Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова в Празі, найвищий ростом і найбільше мною люблений член гімназійного штату³⁶ ... Ученицею Української Реальної Гімназії я стала у 1933-му році. Я не ходила до першої кляси, а відразу після спеціального іспиту з усіх предметів, пройдених в першій клясі, опинилася на другому році³⁷.

Педагогічний персонал гімназії та інтернату складався переважно з випускників Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова. Заробітна плата вчителів коливалась в межах 1200–1000 чеських корон в місяць та часто залежала від навантаження³⁸.

Фінансувало гімназію та інтернат Міністерство закордонних справ ЧСР, а педагогічний нагляд і контроль залишались за Міністерством освіти³⁹. Саме від МЗС Чехословаччини гімназія уже в 1926–1927 рр. одержала 150 тис. корон. А у 1928/1929 шкільному році дотація від МЗС Чехословаччини становила 490 тис. корон, у 1929/1930 шкільному році сума зросла до 524 тис. корон⁴⁰. Загалом, в установчих документах було вказано щомісячну суму, яку виділяє Міністерство закордонних справ на утримання гімназії – 15 тис. корон⁴¹.

В інспекційному відношенні гімназія підлягала Міністерству освіти, що здійснювало нагляд за допомогою спеціально призначеного інспектора, яким спочатку був проф. Ф. Лакомий, а потім – проф. Й. Урбан⁴². Крім того, контроль над нею проводили й інші міністерські чиновники. Але в педагогічно-господарському плані вона від самого початку підпорядковувалась Українському високому педагогічному інституту імені Михайла Драгоманова, як структурний підрозділ. Сенат Інституту призначав директора, обраного з професорів Інституту; виключно за посередництва Інституту відбувалась співпраця гімназії та Міністерства освіти; Інститут мав спеціального референта для справ гімназії. Такий стан справ проіснував до 1932 р., коли з ініці-

36 Наталя НАРІЖНА, *Дитячими очима (Спомин)*, Прага 2010, s. 32.

37 Ibidem, s. 33–34.

38 Слов'янська бібліотека в Празі, ф. T-UGM, спр. 1, арк. 2.

39 Л. ШЛЯХТИЧЕНКО, op. cit., s. 14.

40 В. МАРУНЯК, op. cit., s. 96.

41 Слов'янська бібліотека в Празі, ф. T-UGM, спр. 1, арк. 1.

42 Ibidem, арк. 2.

ативи Міністерства освіти було засноване Товариство допомоги українським школам в Чехії⁴³, що складалось з українців та чехів. Під опіку цього Товариства й перейшла гімназія навесні 1932 р.⁴⁴ Попередньо, навіть, піднімалось питання про ліквідацію гімназії через матеріальні труднощі.

Власне, початок 1930-х років став часом випробувань не тільки для емігрантів, але і для громадян Чехословаччини. Причиною всьому стала світова економічна криза. Торкнулась вона і української гімназії. Саме через скорочення державного бюджету ЧСР, викликаного економічною кризою, Міністерство освіти видало 25 серпня 1931 р. розпорядження про ліквідацію гімназії з 1-го вересня поточного року.

Ця новина сколихнула українську громадськість, яка доклала чимало зусиль на підтримку гімназії. Так, представники наступних організацій: Батьківського комітету, Допомогового комітету та товариства “Українська Рідна школа в ЧСР” всіма силами намагались врятувати цей єдиний закордонний осередок української середньої освіти. До порятунку гімназії долучились й інші українські емігранти та цілі організації, але також і чеська громадськість. Таким чином, спільними зусиллями вдалося врятувати гімназію. І з березня 1932 р. вона перейшла у підпорядкування Чесько-українського товариства прихильників українських шкіл у ЧСР⁴⁵ (Товариства допомоги українським школам у ЧСР). Протягом 1932-1936 рр. головою цього Товариства був д-р Густав Вінклер, а від 1936 р. - голова чехословацького Сенату д-р Франтішек Совкуп⁴⁶.

У свою чергу, Допомоговий комітет при гімназії був заснований у 1930 р. Причиною до його появи стало розпорядження Міністерства освіти ЧСР від грудня 1929 р., в якому зазначалось, що відтепер на урядову допомогу можуть розраховувати лише діти політичних емігрантів. Відповідно, частина учнів опинилась у дуже скрутному становищі, оскільки їх батьки не належали до категорії політичних емігрантів, але разом з тим і платити за навчання теж не мали можливості. Це і призвело до заснування з ініціативи педагогічного складу гімназії Допомогового комітету⁴⁷. За документами станом на вересень

43 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 13.

44 В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 31–32.

45 *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 12–13.

46 В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 95.

47 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62, арк. 4; *Українська гімназія в Чехословаччині*, Прага – Ржевниці 1932, s. 28.

1931 року очолював Допомоговий комітет – Марк Хлюр⁴⁸. Він повністю або частково покривав витрати на утримання учнів в інтернаті. Так, у звіті Комітету за перший рік роботи йшла мова про основні статі витрат на одну особу за місяць, яке становило 310 корон: їжа – 200 корон; проживання в інтернаті – 40 корон; прання білизни – 20 корон; шкільне приладдя – 5 корон; видатки на гігієнічні потреби – 5 корон; одяг та взуття – 30 корон; інші видатки – 10 корон⁴⁹. Фінансовим підґрунтям Комітету було оподаткування педагогічного персоналу гімназії у розмірі 3 % від зарплати та добровільні пожертви громадянства. Так, в 1930 р. під опікою Комітету перебувало 18 учнів. За його сприяння засновано також приватні гімназійні стипендії (в 1937 р. їх було 8). Фонд Комітету становив: у 1929/1930 академічному році – 17 тис. корон; 1930/1931 – 26 тис. корон; 1931/1932 – 49 тис. корон; 1934/1935 – 36 тис. корон; 1935/1936 – 25 тис. корон⁵⁰. А інформацію про видатки на допомогу дітей отримуємо зі звіту Комітету за 1930/1931 рік: в 1929/1930 академічному році – трохи більше 16 тис. корон; 1930/1931 – майже 27 тис. корон⁵¹.

Крім того, Допомоговий комітет, опікуючись сиротами, що жили в інтернаті та навчались в УРРГ, не тільки займався їх забезпеченням під час навчання, але і піклувався про них на канікулах. Так, Управа Комітету зверталась до українського громадянства задалегідь (звернення від 1-го квітня 1932 р.), щоб організувати літні канікули для 30-ти учнів-сиріт гімназії на липень-серпень в українських, чеських чи словацьких родинах. Приклад попереднього 1931-го року показав, що ця справа мала успіх. Тому Комітет сподівався на позитивне вирішення цієї справи і 1932-го року⁵². Саме завдяки діяльності Допомогового комітету українські діти сироти і напівсироти отримали середню освіту в міжвоєнній Чехословаччині. Комітет щороку організовував акції по зборі коштів та надавав іншу допомогу для таких дітей, залучаючи українську громадськість не тільки в ЧСР, а й з інших країн. Власне до категорії сиріт та напівсиріт відносились діти, батьки яких жили поза межами Чехословаччини та і з огляду на матеріальне становище батьків, Комітетом призначалась щомісячна стипендія, що повністю (300 чеських корон) або частково (від 50 корон) покривала витрати на навчання та проживання в інтернаті⁵³.

48 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 63, арк. 1.

49 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62, арк. 4.

50 В. МАРУНЯК, *op.cit.*, s. 96.

51 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 62, арк. 5.

52 *Ibidem*, арк. 13.

53 *Ibidem*, арк. 24.

Показовим щодо діяльності Допомогового комітету є заклик-звернення його Управи до українського громадянства від 1932-го року: “Святим обовязком нашим перед УКРАЇНОЮ є виховати з наших дітей вірних синів дорогої поневоленої нашої Батьківщини, синів, що колись із більшим успіхом, умінням та щастям, ніж ми з Вами, будуть боротись за визволення Рідного Краю. Отже, Гімназія в Ржевницях є єдиною інституцією, що піклується цією справою. Зараз в Гімназії живе і учиться понад 100 душ дітей – хлопців і дівчат. Запитаєте: а хто ж саме платить за науку та утримання тих дітей, на чії кошти існує Гімназія. Відповідаємо: більшу частину грошей дає Міністерство Освіти Чехословацької Республіки, решту (до сього часу коло 26.000 кч.) доплачує Допомоговий Комітет, а також батьки учнів. З початком 1932 року поміч Гімназії від Мініст. Освіти має бути зменшена у звязку із загальною крізою й тоді Комітетові прийдеться доплачувати біля 100.000 кч. а то, може, й більше.

Де Комітет бере гроші. Управа Комітету розсилає заклики до українських громадян по цілому світу з проханням про пожертви на Гімназію та на утримання дітей бідних батьків. Жертвене українське громадянство, оцінюючи належно велику та важливу національну працю Гімназії, охоче йде нам на зустріч, і Комітет на протязі трьох років свого існування *ні одного року не мав дефіциту*, тобто залеглостей боргових. Дозволяємо собі сподіватись, що так буде й на далі”⁵⁴.

Представники Батьківського комітету, заснованого у 1930 р., входили до Кураторії гімназії, тобто іншими словами – до наглядової ради закладу. Головне завдання Комітету полягало в організації екскурсій учнів, щорічних “ялинок”, інших виховних і розважальних заходів, а також допомога сиротам та бідним учням на час літніх канікул⁵⁵. Крім того, Батьківська Рада УРРГ піклувалась і про матеріальну допомогу учням гімназії, особливо тим, хто фактично не мав жодних засобів до існування. Так, зокрема, у листі від 22 березня 1926 р. Батьківська Рада УРРГ звертається до Українського Комітету в ЧСР щодо виділення матеріальної допомоги чотирьом учням гімназії, що перебувають “в крайній нужді”⁵⁶. До літа 1925 р. згадані у листі учні отримували допомогу від Українського Громадського Комітету, а на даний момент позбавле-

54 ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 63, арк. 2.

55 В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 96.

56 Слов'янська бібліотека в Празі, ф. Т-УК, 6–15.

ні будь-якої допомоги. Дирекція гімназії та Батьківський Комітет теж надавали підтримку цим учням, але і їх засоби на даний момент вичерпались⁵⁷.

Ще одна організація, що опікувалася учнями гімназії - «Українська Рідна школа в ЧСР», дбала головним чином про бібліотеку, підручники та допоміжну літературу для учнів. Так, учнівська бібліотека в 1937/1938 роках зростає до понад 6 тис книжок, а професорська – до 10 тис. примірників⁵⁸.

Однак як видно із річного звіту товариства “Рідна школа” за 1930-ий рік, організація бібліотеки та забезпечення учнів підручниками хоч і були важливими видами діяльності, та цим не обмежувались. Так, у звіті читаємо про справи за 1930-ий рік: “1) справа привернення нормальної чинности Ржевницької гімназії через відновлення прийому до 1-ої класи, 2) справа матеріального забезпечення немаєтних учнів Ржевницької гімназії, що користали з опіки “Рідної Школи”, 3) зясування кадрів дітей дошкільного віку та турбування їхньої підготовкою для вступу до української гімназії, 4) допомога учням Ржевницької гімназії середнєшкільними підручниками та допоміжною літературою, а також і літературою загального змісту, 5) справа усунення з реєстру дисциплін, що викладаються у Ржевницькій гімназії російської мови та заміна її мовою англійською, 6) організація допомоги молоді, що готується до матуральних та вступних до різних клас іспитів⁵⁹”. Головою товариства “Українська Рідна школа в ЧСР” на початку 1930-х років був Борис Лисянський⁶⁰.

Отже, на прикладі Української Реальної Реформованої гімназії в ЧСР ми бачимо, що українська (не просто україномовна, а саме – українська) освіта, заснована на національній традиції, існувала за кордоном у міжвоєнний період. Історія гімназії бере свій початок із Школи українських пластуни в таборі в Щипіорно, де були розміщені інтерновані військові Армії УНР. Для дітей, які з різних причин теж опинились в Польщі, була створена школа за підтримки міжнародних благодійних організацій. Однак, у зв'язку із ліквідацією таборів польською владою у 1923 році, закрилась і Школа. Постало питання про подальше навчання її учнів. І тут на допомогу прийшла чехословацька влада та українські громадські організації, що діяли в ЧСР.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ В. МАРУНЯК, *op. cit.*, s. 96.

⁵⁹ Річний звіт Головної Управи товариства “Українська Рідна Школа в ЧСР” за рік 1930-й, с. 3; <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/richnyj-zvit-golovnoyi-upravy-tovarystva-ukrayinska-ridna-shkola-v-chsr-za-rik-1930-j/>

⁶⁰ ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 63, арк. 1.

Частина учнів та двоє вчителів приїхали до Праги наприкінці 1923-го року. Більше року вони перебували у приміщенні Переходової Станції Українського Громадського Комітету, а долучитися до освітнього процесу змогли далеко не всі – головним чином старші учні відвідували матуральні курси.

Таким чином, за активної підтримки української громадськості, в основному — Українського Громадського Комітету та Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова, а також сприяння чехословацької влади у 1925 р. було офіційно відкрито Українську Реальну Реформовану Гімназію. В основу її діяльності було покладено програму чеських реальних реформованих гімназій, але із українською специфікою, або іншим словом — наповненням. Тобто, структура навчального закладу становила 8 класів, чеською мовою викладалась, відповідно, сама чеська, та кілька дисциплін пов'язаних з історією та географією Чехословаччини. Всі інші предмети – українською мовою. Діти політичних емігрантів, вихідці із західноукраїнських земель, та особливо у другій половині 1930-х років – діти із змішаних україно-чеських та україно-словацьких родин стали основною категорією учнів УРРГ. Випускники гімназії в подальшому отримували змогу вступити до вищих навчальних закладів як ЧСР, так і за кордоном. Це свідчило про високу якість освіти, що надавалась в гімназії. А сама УРРГ стала унікальним в міжвоєнній Європі закладом української середньої освіти.

Гімназія перебувала під наглядом та опікою Міністерств Освіти та Закордонних справ ЧСР, а також Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова. Це давало можливість налагодити фінансування гімназії та надати всебічну підтримку чехословацької влади, особливо у 1920-х роках. З іншого боку, Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова забезпечував педагогічними кадрами гімназію та контролював якість українського освітнього процесу. Коли ж фінансова підтримка УРРГ від чехословацького уряду та міжнародних організацій фактично припиняється на початку 1930-х років, то саме українська громадськість не допустила закриття гімназії. Так, Товариство допомоги українським школам у ЧСР, Батьківський комітет, Допомоговий комітет та товариство “Українська Рідна школа в ЧСР” врятували освітній заклад у найважчі часи та звернули увагу громадськості на потреби гімназії.

Ukrajinské gymnázium v Československu: Organizační struktura a vzdělávací proces

OLENA HUMENIUK – OKSANA SALATA – VITALII TELVAK

Studie z pera trojice ukrajinských badatelů, kteří před 24. únorem 2022 působili na Univerzitě Boryse Hrinčenko v Kyjevě a na Drohobyčské státní pedagogické univerzitě Ivana Franka v Drohobyči, je zde zveřejněna v ukrajinském jazyce jako symbolický protest vydavatelů Českého časopisu historického proti absurdním snahám ruského prezidenta Vladimira Putina popřít svébytnost historie, kultury a dokonce i jazyka ukrajinského národa. Zvláštní symbolika zvoleného tématu spočívá ve skutečnosti, že jde o emigraci ukrajinských dětí, učitelů a jejich rodin, kteří po první světové válce a po potlačení ukrajinských snah o získání samostatnosti přechali z bolševického Sovětského svazu do střední a západní Evropy a hledali tam možnost svobodného vzdělávání v rodném jazyce. Studie se zaměřuje na jeden z nejdůležitějších vzdělávacích ústavů – Ukrajinské gymnázium, které za první Československé republiky působilo v Praze a ve středních Čechách.

Výzkum speciálního tématu jedné zahraniční střední školy je součástí aktuálního bádání o komplexní problematice dějin ukrajinské kultury a vzdělávání. Zaměřuje se na organizační strukturu a specifické rysy působení ukrajinského středního školství v Československu ve 20. a 30. letech 20. století. Výzkum je metodologicky založen na historické komparaci, historické typologizaci a systémové analýze. Poprvé je analyzována organizace a metodické základy působení gymnázia jakožto součást všeobecné kulturní a vzdělávací činnosti meziválečné ukrajinské emigrace. Zvláštní pozornost je věnována příčinám zřízení gymnázia v Praze a podpoře, kterou věnovaly československé vládní orgány ukrajinské střední škole.

Lze prokázat návaznost mezi školou pro děti ukrajinských emigrantů, která byla založena v roce 1921 v polském Szczepiornu u Kalisze, a Ukrajinským gymnáziem v meziválečném Československu. Děti žijící přechodně v ukrajinském vojenském táboře v Polsku se staly základní složkou žactva gymnázia založeného v Československu. Později poměr mezi dětmi ukrajinských emigrantů a žáky pocházejícími ze západoukrajinských regionů (Zakarpatská Ukrajina, respektive tehdejší země Podkarpatská Rus) klesal a v první polovině 30. let vzrostl ve prospěch druhé skupiny. Gymnázium působilo v rámci českého vzdělávacího systému, avšak při zachování ukrajinské kulturní a vzdělávací tradice. Jeho činnost byla založena na pro-

gramu českých reformovaných reálných gymnázií, se zřetelem k ukrajinským zvláštnostem. Struktura školy byla osmitřídní, byl zde vyučován český jazyk, a to v češtině, podobně jako předměty týkající se československých dějin a geografie. Všechny ostatní předměty byly vyučovány v ukrajinštině. Maturanti vycházející z tohoto gymnázia měli možnost pokračovat ve studiu na vysokých školách, ať již v Československu, či v zahraničí. Tato skutečnost svědčí o solidní kvalitě vzdělání, jež jim Ukrajinské gymnázium poskytovalo.

Gymnázium podléhalo dohledu a mělo podporu ministerstva školství a ministerstva zahraničních věcí Československé republiky, a zároveň Ukrajinského vysokého pedagogického institutu pro vzdělávání, nazvaného podle Mychaila Drachomanova. Tento institut zejména ve 20. letech pečoval o financování gymnázia a o podporu ze strany československých úřadů. Zajišťoval rovněž pedagogický personál a kontroloval úroveň ukrajinského vzdělávacího procesu. Když na počátku 30. let v důsledku hospodářské krize poklesla podpora gymnázia ze strany československé vlády a mezinárodních organizací, aktivní podíl ukrajinské veřejnosti zabránil uzavření gymnázia. V článku jsou podrobněji sledovány postupy, které zachránily gymnázium ve 30. letech 20. století.

Ukrainian secondary school („Ukrainian Gymnasium“) in Czechoslovakia: Organizational structure and educational process

OLENA HUMENIUK – OKSANA SALATA – VITALII TELVAK

The aim of the work is to analyze the peculiarities of Ukrainian secondary education abroad in the 1920s and 1930s on the example of the Ukrainian secondary school („Ukrainian Gymnasium“) in Czechoslovakia. The research methodology is based on the application of general historical methods of scientific research, namely historical-comparative, historical-typological, and systems analysis. For the first time the analysis of features of the organization, methodological bases of educational work of the Gymnasium in Czechoslovakia as a part of the general cultural and educational activity of the Ukrainian interwar emigration is carried out. Particular attention is paid to the reasons for the establishment of the Gymnasium in Prague and the governmental support of the Czechoslovak authorities to the Ukrainian secondary school.

We can trace the connection between the School for the children of the Ukrainian Plast in the camp in Szczypiorno (Poland), founded in 1921, and the Ukrainian Gymnasium in the interwar Czechoslovak Republic. It was the children from the Polish camp who were the basis for the Gymnasium at the beginning of its foundation in the Czechoslovak Republic. Later, the ratio between the children of Ukrainian emigrants and pupils from the western Ukrainian regions declined and even increased due to the latter in the first half of the 1930s. The problem of functioning of the Gymnasium in the Czech educational system and the connection with the Ukrainian cultural and educational tradition is separately substantiated. Its activity was based on the program of Czech real reformed gymnasiums, but with Ukrainian specifics. The structure of the school consisted of 8 classes, the Czech language was taught, respectively, the Czech itself, and several disciplines related to the history and geography of Czechoslovakia. All other subjects are in Ukrainian. Gymnasium graduates later had the opportunity to enter higher education institutions both in the Czechoslovak Republic and abroad. This indicated the high quality of education provided in the Gymnasium.

The Gymnasium was under the supervision and care of the Ministries of Education and of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic, as well as the

Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after Mykhailo Drahomanov. This provided funding for the Gymnasium and the full support of the Czechoslovak authorities, especially in the 1920s. On the other hand, the Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after Mykhailo Drahomanov provided the Gymnasium with pedagogical staff and controlled the quality of the Ukrainian educational process. When the financial support of the Gymnasium from the Czechoslovak government and international organizations ceased in the early 1930s, the active position of the Ukrainian public avoided the closure of the Gymnasium. In the article were thoroughly investigated the ways of preventing mentioned processes and saving the Gymnasium in the 1930s.

STUDIE

Exilové sítě: Komunikace Přemysla Pittra a Františka Váňa

JAROSLAV MILLER

JAROSLAV MILLER: Exile Networks: Communication of Přemysl Pitter and František Váňa

By providing the genuinely new „networked“ understanding of exile, this study aims to rewrite significantly the story of Czechoslovak political emigration and re-assess its functioning mostly by means of a tool so far ignored in this field: The Social Network Analysis. According to the dominant historiographical narrative, the Czechoslovak exile followed mostly political goals and was structured as an hierarchy with the *Council of Free Czechoslovakia* being the supreme body initially respected by most (though not by all) fractions within the exile movement across the globe. That is why the historical research, rather one-sidedly, focused upon the institutional history, biographies of political leaders and ideological debate within political parties in exile. The study argues that the traditional approach needs a substantial revision. Though initially designed as a state-like hierarchy with pyramidal decision-making procedures (with coordinating power vested in the *Council of Free Czechoslovakia*) the exile soon transformed itself into a horizontal and rather informal network of loosely interconnected and mutually collaborating units and individuals across the globe. The „network thesis“ is demonstrated upon the model analysis of František Váňa's and Přemysl Pitter's communication webs being part of the long-term research of Czechoslovak exile networks, 1948–1989.

Keywords: Exile – Přemysl Pitter – František Váňa – Communication Networks – Hierarchical versus Horizontal Exile Structures

U příležitosti desátého výročí exilu, v roce 1958, uspořádal londýnský časopis *Čechoslovák*, vydávaný Josefem Jostenem (1913–1985) anketu na téma, kdo by měl být pravým vůdcem exilového hnutí a jak má být vybrán jeho řídicí orgán.¹ Samotné formulování těchto otázek bylo zjevným znakem prohlubující se frustrace z dysfunkčního politického vedení i pyramidálního organizačního uspořádání československého exilu po deseti letech od komunistického převratu. Mnoho reakcí, které následně došly ze všech koutů planety, bylo překvapivých, protože řada korespondentů zpochybnila nutnost existence jakékoliv vrcholné exilové instituce a exilového vedení. Odpovědi typu „exil nemá vůdčí osobnost“, „není žádného vedoucího reprezentanta“, případně „není možno se držet starých nemravných a dnes už přezitých praktik a systémů politických stran... Přísloví Ryba hnije od hlavy je přiléhavé a pravdivé“ rezonovaly na stránkách časopisu celou první polovinu roku.² Některí respondenti navrhovali alternativní a značně volnější organizační uspořádání exilu kopírující spíše geografické a regionální rozložení jednotlivých československých komunit ve světě.³ Jiní, jako Přemysl Pitter, poukazovali na nemožnost vzniku skutečně funkčního vedení, a to vzhledem k neustálému „partajničení“ uvnitř československého exilu.⁴ Nejpregnantněji objasnil odmítavý názor Václav Michl, redaktor *Hlasu domova* vycházejícího v Melbourne, který uvedl, že za vedoucího reprezentanta exilu nepovažuje nikoho a hledání vůdce označil za mechanický omyl. Svůj sloupek dokonce zakončil naprostým popřením nutnosti organizační a mocenské vertikály a naopak vyzvedl užitečnost sítě: „Je nesporné, že potřebujeme československé spolky, které by plnily úkoly sociální a společenské. Ale už je na čase přestat si namlouvat, že boj proti komunismu je závislý na řídicím orgánu exilu.“⁵ Názor, jenž byl nemyslitelný v roce 1950, se stal o pouhých pár let později v exilu naprosto běžným a především zcela odpovídajícím realitě. Nic nedokazuje mentální proměnu československého exilu tak jasně jako uvedená slova muže, jenž na počátku padesátých let ještě věřil, že *Rada svobodného Československa* ponese společný prapor protikomunistického odboje. Pochyby o vhodnosti hierarchické-

1 *Čechoslovák*, č. 5, 31. 1. 1958, s. 1.

2 *Čechoslovák*, č. 14, 4. 4. 1958, s. 3; č. 31, 1. 8. 1958, s. 3.

3 „... jako mluvčí exilu by měli být vybráni zástupci nezávislých čs. demokratických spolků“, *Čechoslovák*, č. 29, 18. 7. 1958, s. 3.

4 „Na první otázku Vám straník napíše jméno svého stranického vůdce, a protože těch straniček máme v exilu mnoho, výsledek bude roztržistý. Nestraník pak prostě neví, koho by navrhl, protože je desorientován a nikoho blíže nezná.“ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové uložený v Národním pedagogickém muzeu J. A. Komenského (dále APP), Karton 160, *Dopis Přemysla Pittra Josefu Jostenovi*, 8. 2. 1958.

5 *Hlas domova*, 17. 2. 1958, s. 1; *Čechoslovák*, č. 12, 21. 2. 1958, s. 3.

ho uspořádání československého exilu se však objevily, byť sporadicky, mnohem dříve. Například Ferdinand Peroutka, který pro udržení a akceschopnost pyramidální struktury exilového hnutí udělal více než kdokoli jiný, již v polovině padesátých let smutně přiznal absenci institucionálního exilového vedení a volal po zcela novém uspořádání exilových záležitostí.⁶

Předložená studie je koncepčně založena na chápání československého exilu jako systému globálních horizontálních vazeb vytvářených mezi jednotlivými komunikačními uzly. Tento pohled vytváří jistou alternativu vůči dosud dominantnímu historiografickému narativu pohlížejícímu na exil jako na hnutí s výhradně politickými cíli a pyramidální organizační strukturou na špici s *Radou svobodného Československa*. Dosavadní pojetí přirozeně vedlo ke studiu exilu primárně prizmatem institucionálních dějin, biografii politických osobností a ideologických debat mezi jednotlivými názorovými proudy.⁷ Naopak uchopení exilu jako horizontální sítě lépe umožňuje postihnout mnohohrstevnost exilových aktivit (sociálních, politických, kulturních, charitativních atd.), angažovanost jedinců stojících mimo exilové instituce a především celkovou vzájemnou propojenost československého exilu rozestěho po celé zeměkouli. Na rozdíl od studia hierarchického uspořádání, které vychází z pojetí exilu jako institucionalizovaného hnutí, vede výzkum horizontálních vazeb v kontextu sítě spíše k obrazu exilu založeného na iniciativách individualit a na neformální, často krátkodobé, spolupráci.

Z metodologického hlediska je studie inspirována možnostmi analýzy společenských sítí (Social Network Analysis) formulované v devadesátých letech Manuelem Castellem v jeho pionýrské práci *The Rise of the Network Society* (1996).⁸ V protikladu k tradičním mocenským hierarchiím (typicky moderním státům) se Castellsova studie zabývá „lidskými infrastrukturami“ (hospodářství, společnost,

6 *Československé noviny* II/5, květen 1956, s. 5.

7 Výběrově např. Zdeněk JIRÁSEK – Miloš TRAPL, *Exilová politika v letech 1948–1956*, Olomouc 1996; Milada POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“ Josef Josten*, Praha 2009; Miloš TRAPL – Arnošt SKOUPÝ – Miloš KOUŘIL, *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, I. Od května 1945 do srpna 1968, Olomouc 2004; Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – pozdější život (1938–1978)*, Praha 2000, 2011; Francis D. RAŠKA, *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa*, Praha 2009; TÝŽ, *Dlouhá cesta k vítězství. Československá exilová hnutí po roce 1968*, Praha 2015.

8 Manuel CASTELLS, *The Rise of the Network Society* (Malden: MA – Oxford: Wiley-Blackwell 2010). Další teoretické práce viz např. Mustafa EMIRBAYER, „Manifesto for a Relational Sociology“, *American Journal of Sociology* 103, 1997, s. 281–317. Stanley WASSERMAN – Katherine FAUST, *Social Networks Analysis: Methods and Applications*, New York 1994. Charles KADUSHIN, *Understanding Social Networks: Theories, Concepts and Findings*, New York 2012.

komunikace atd.) uspořádanými horizontálně, přičemž předmětem výzkumu jsou jednotlivé uzly sítě, vazby a vztahové interakce mezi nimi. Metoda analýzy společenských sítí měla v posledních dvou dekáдах značný vliv nejenom na výzkum v rámci sociologie, ale nachází stále širší uplatnění rovněž v příbuzných disciplínách včetně ekonomie či historie, byť výzkum a rekonstrukce „společenského síťování“ v minulosti naráží na většinou nekompletní stav pramenné základny.⁹ Pro výzkum sítí obecně se jako ideální typ pramene jeví v první řadě korespondence, která kromě rozsahu a hustoty kontaktů umožňuje zkoumat rovněž jejich časové rámce, povahu, intenzitu a pravidelnost vazeb či existenci dalších uzlů komunikace. To platí i pro analýzu spolupráce a vztahů uvnitř československého exilového hnutí po roce 1948. K výzkumu komunikačních vazeb v emigraci však lze využít například i obsahovou analýzu exilových časopisů a novin. Heuristicky je však rekonstrukce a analýza exilových sítí extrémně náročná, protože zahrnuje studium objemného korpusu pramenů čítajících desítky až stovky tisíc dopisů. Předloženou studii je tak třeba chápat jako úvodní část mnohem širěji zaměřeného a dlouhodobého výzkumu, jenž má za cíl zmapovat úroveň prosítování československého exilu a analyzovat charakter a proměnlivost horizontálních komunikačních struktur v letech 1948–1989.¹⁰

Text studie se pokusí naznačit různorodost spolupráce uvnitř českého exilu a míru vzájemného prosítování jednotlivých aktérů a institucí na rozboru a komparaci dochované korespondence dvou představitelů české politické emigrace po roce 1948, totiž Františka Váni (1916–1994) a Přemysla Pittra (1895–1976). Pro modelovou analýzu exilových sítí představují komunikační vazby těchto dvou osobností vhodnou srovnávací základnu. Především ukazují globální charakter exilové

9 Ze starších historických studií založených na rekonstrukci dobových sítí např. Richard van DÜLMEN, *Der Geheimbund der Illuminaten: Darstellung, Analyse, Dokumentation*, Stuttgart 1975. John F. PADGETT – Christopher K. ANGEL, *Robust Action and the Rise of the Medici, 1400–1434*, *American Journal of Sociology* 98, 1993, s. 1259–1319. Nověji Ruth AHNERT – Sebastian E. AHNERT, *Protestant Letter Networks in the Reign of Mary, I. A Quantitative Approach*, *English Literary History* 82/1, 2015, s. 1–33. Anna COLLAR, *Religious Networks in the Roman Empire: The Spread of New Ideas*, New York 2013. John M. OWEN, *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States and Regime Change, 1510–2010* (Princeton – Oxford 2010). V recentním historickém bádání byla analýza sítí využita a teoreticky diskutována v práci Nialla FERGUSONA, *The Square and the Tower: history's hidden networks*, London 2017.

10 K výzkumu komunikačních sítí uvnitř československého exilu přispívají, zatím spíše ojediněle, také edice korespondence. Viz např. Petr ORSÁG (vyd.), *Korespondence: František Janouch – Jiří Pelikán*, Praha 2015. Vojtěch ČELKO (vyd.), *Václav Havel – Vilém Prečan: korespondence 1983–1989*, Praha 2011.

komunikace a spolupráce. Zatímco František Váňa byl ústřední postavou exilového života v Austrálii, Přemysl Pitter působil v Evropě, a to primárně v Německu a Švýcarsku. Pro výzkum komunikační provázanosti a horizontální struktury vazeb v kontextu protikomunistického exilu hrají zásadní roli rovněž převládající oblasti exilových aktivit Františka Váni a Přemysla Pitterra. Prvně jmenovaný vydával téměř třicet let v Melbourne jedno z nejlepších československých exilových periodik *Hlas domova* a zároveň byl uznáván jako hlavní neformální autorita českého (a zčásti slovenského) exilu v Austrálii. Přemysl Pitter naopak v souladu se svým náboženským přesvědčením a křesťanským étosem zasvětil svůj exilový život službě československým uprchlíkům pobývajícím v táboře Valka u Norimberka a od roku 1962 ve své exilové činnosti pokračoval ze Švýcarska, které se stalo jeho základnou až do konce života.¹¹ Pitter tak do poloviny sedmdesátých let 20. století zprostředkoval sociální, finanční i duchovní pomoc emigrantům prchajícím z komunistického Československa.¹² Právě poněkud rozdílná zaměření exilových aktivit obou osobností i odlišné geografické oblasti jejich působení mohou nabízet prvoplánovou pracovní hypotézu o minimální vzájemné komunikaci a o existenci oddělených komunikačních sítí Františka Váni a Přemysla Pitterra. Hlavním cílem studie je naznačit legitimitu teze, že fungování česko(slovenského) exilu na základě neformální horizontální spolupráce vytvářelo po roce 1948 důležitou a dosud hlouběji nezkoumanou paralelu k budované pyramidální struktuře exilového hnutí na čele s *Radou svobodného Československa* a že po faktickém kolapsu tohoto orgánu se síťování stalo zcela dominantním organizačním mechanismem česko(slovenského) exilu až do roku 1989. Samotná studie založená na rozboru korespondence dvou aktérů v prostředí československého exilu přirozeně nemůže aspirovat na vyčerpávající a systémovou analýzu komunikačních vazeb. Jejím hlavním cílem je naznačení potenciálu takto zaměřeného dlouhodobého výzkumu „networkingu“ uvnitř exilového hnutí.

11 Autentické svědectví o životě a činnosti v táboře Valka viz Přemysl PITTER, *Nad vřavou nenávisť*, Praha 1996, s. 84–93.

12 K oběma osobnostem československého exilu viz Pavel KOSATÍK, *Sám proti zlu. Život Přemysla Pittra (1895–1976)*, Praha – Litomyšl 2009; Jaroslav MILLER, *Czechoslovakia Exiled: František Váňa and Hlas domova*, Praha 2021.

*Obecná charakteristika komunikačních sítí
Přemysla Pittra a Františka Váni*

Rozsah a intenzitu kontaktů, které prostřednictvím korespondence udržovaly obě osobnosti českého exilu, lze bez nadsázky označit jako ohromující. Z kompletní písemné pozůstalosti Přemysla Pittra vztahující se k exilovému období (1951–1976) můžeme rekonstruovat podobu vztahové sítě čítající přibližně 2800 osob a institucí převážně z Evropy, USA a Kanady, ale rovněž z Austrálie a Afriky, zatímco Asie byla v korespondenci zastoupena spíše okrajově. Vzhledem ke skutečnosti, že značná část vazeb měla dlouhodobý charakter, nebo byla občasně obnovována, obsahuje Pitterův fond odhadem 20 000–24 000 dopisů, což znamená, že Přemysl Pitter dostával či odesílal (s vydatnou pomocí své spolupracovnice Olgy Fierzové) v průměru okolo 800–1000 dopisů ročně.¹³ Většinu korespondence nicméně tvořily kontakty, které stály mimo československé exilové hnutí nebo na jeho samotném okraji. Pitter udržoval například pravidelný styk s představiteli jednotlivých církví (většinou protestantských) a místních náboženských sborů po celém světě, a to i v komunistické vlasti. V tomto okruhu patřili k pravidelným adresátům Pittrovy korespondence například reverend Enrico Molnár (bratr církevního historika Amedea Molnára) v Kalifornii nebo farář husitské církve František Bílek (syn sochaře Františka Bílka) usazený v Colonia Valdense v Uruguayi.¹⁴ V Československu si Pitter vyměňoval korespondenci například s historikem Františkem Michálkem Bartošem či se svým dávným spolupracovníkem v Milíčově domě Janem Šimsou, teologem, československým farářem a členem disidentského hnutí. Druhý uzavřený okruh tvořila korespondence s německými a židovskými dětmi, které Pitter po válce vychovával v rámci tzv. „Akce zámky“ a také s četnými přáteli s Izraele.¹⁵ Konečně třetí, poměrně nesourodou skupinou, byli Pittrovi osobní přátelé, utečenci z Československa, kterým Pitter všemožně pomáhal, a také odběratelé Pittrových *Hovorů s pisateli* (od roku 1962), kteří však exilové aktivity sami nijak nerozvíjeli.

Podobně rozsáhlou komunikační síť vybudoval z Melbourne rovněž František Váňa, jehož ucelený fond, dnes uložený v Literárním archivu Památníku národ-

13 APP, Kartony 127–149, 155–175.

14 Korespondence s Františkem Bílkem pokrývala celé exilové období v životě Přemysla Pittra prakticky až do jeho smrti. Viz Tamtéž, Karton 126, *Dopis Františka Bílka Přemyslu Pittrovi*, 13. 2. 1952. Karton 148, *Dopis Františka Bílka Přemyslu Pittrovi*, 28. 2. 1975.

15 Přemysl PITTER, „Nečekejme na velké chvíle!“ „Akce zámky“ (1945–1947) v *zrcadle korespondence z let 1946–1990*, Praha 2015, vyd. Lenka Lejsková; P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 195–203.

ního písemnictví, zůstává částečně neinventarizovaný, což poněkud ztěžuje analýzu korespondence a rekonstrukci Váňovy komunikační sítě.¹⁶ Malá část dopisů se navíc nachází i v jiných institucích. Například korespondence na ose František Váňa – Ferdinand Peroutka je uchovávána v Hooverově institutu při Stanfordově univerzitě. Podobně jako Přemysl Pittr si i František Váňa vytvořil doslova globální okruh kontaktů, jenž přesahoval číslo 1500. Protože Váňa poměrně pečlivě evidoval svou korespondenci, lze poměrně jednoduše (dle jednacích čísel) zjistit její roční rozsah. Například v roce 1950, kdy začal vycházet *Hlas domova* a Váňa zároveň vykonával funkci tiskového referenta *Ústředí čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*, zastřešujícího exilového orgánu formálně podléhajícího *Radě svobodného Československa*, odeslal celkem 545 dopisů.¹⁷ V šedesátých a sedmdesátých letech nebylo výjimkou, že roční rozsah Váňovy korespondence přesahoval tisícovku odeslaných a přijatých dopisů. Váňova korespondence však tvořila pouze část (byť nejrozsáhlejší) širší komunikační sítě redakce *Hlasu domova*, protože značnou část komunikace se čtenáři a předplatiteli vyřizovali spolupracovníci a ostatní členové redakce, především Karel Wendt a Václav Michl, a v pozdějším období také Marcela Čechová či Miloš Ondrášek. Také František Váňa udržoval vazby na všech kontinentech, přičemž jasně dominovaly Austrálie, USA, Kanada, západoevropské země a Jihoafrická republika. Částečně se rozsah Váňovy komunikační sítě překrýval s geografickou distribucí *Hlasu domova*, protože předplatitelé mimo Austrálii obvykle měli tendenci vést korespondenci s Váňou jako hlavním redaktorem novin a časem zdaleka nejznámější osobností exilového života v Austrálii. Korespondence stejně jako *Hlas domova* tak často mířily do exotických destinací, v nichž žily exilové komunity Čechoslováků občas čítající pouze několik málo rodin. Pár výtisků bylo například zasíláno na Bermudy, Novou Guineu (do roku 1975 součást Austrálie) a noviny si dokonce našly odběratele i mezi Čechy sloužícími ve francouzské cizinecké legii v severní Africe. Aneb, jak napsal jeden z nich Františku Váňovi: „*Jsem přece jen poddůstojníkem a můj žold je dosti vysoký, abych si to mohl dovolit*“.¹⁸ V jednom ze svých dopisů se Váňa dokonce zmínil o jednom odběrateli v Grónsku a dvou odběratelích v Antarktidě.¹⁹ Podobně jako v případě Přemysla Pittra tvořily i Váňovy „exilové“ vazby pouze část korespondence. Jako hlavní editor exilových novin totiž František Váňa musel vykonávat také rutinní

16 Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond František Váňa, Karton 1–9. Neinventarizováno.

17 LA PNP, fond František Váňa, Karton 1. *Evidence odeslané korespondence za rok 1950.*

18 Tamtéž. Karton 2. *Dopis Miroslava Rudolfa Františku Váňovi*, Afrika 27. 7. 1956.

19 Tamtéž. Karton 1. *Dopis Františka Váni neznámému adresátovi*, 14. 1. 1962, s. 2.

činnost, k níž patřila běžná komunikace se čtenáři či upomínání o zaplacení předplatného.

Komunikační sítě obou osobností českého exilu však vykazovaly i významné strukturální odlišnosti, a to nejméně ve třech ohledech. Zatímco v případě Přemysla Pittra se základní předivo vazeb dotvořilo v průběhu padesátých let, tedy v období bezprostředně po odchodu do exilu, a s určitými výjimkami zůstalo v zásadě stabilní až do jeho smrti v roce 1976. Přemysl Pitter se tak dlouhodobě pohyboval víceméně v neměnném okruhu osob a institucí, jenž byl částečně zformován ještě v „československém období“ Pittrova života. To platilo například o přátelích z církevního (především protestantského) prostředí, kteří po únorových událostech odešli do exilu, či o německých a židovských dětech, kterým Pitter se svými spolupracovníky poskytoval v poválečném období pomoc.²⁰ Na rozdíl od Pittra, který byl již v předválečném Československu veřejně známou osobou a část svých stávajících kontaktů přenesl do exilu, budoval František Váňa svou vztahovou síť v exilu postupně a v podstatě od základů. V prvním období tak odkazuje Váňova korespondence k existenci pouhých několika málo vztahových vazeb částečně kopírujících hierarchickou strukturu exilu v raných padesátých letech 20. století. Všestranné exilové aktivity však měly za následek strukturální transformaci a dynamický rozvoj komunikační sítě a o čtvrt století později představovali František Váňa a jeho *Hlas domova* jeden z důležitých uzlů horizontálně uspořádané globální sítě, jejíž hustota a velikost mnohonásobně převyšovaly charakter vazeb z počátků exilu.

Druhým významným rozdílem byla skutečnost, že komunikační strategie Přemysla Pittra se od počátku orientovala takřka výhradně na budování a udržování neformálních či poloformálních horizontálních vztahových sítí, a to zcela nezávisle na zamýšleném hierarchickém uspořádání československého exilového hnutí. Jak Pitter sám přiznal, hlavním důvodem jeho zdrženlivosti k stranicko-politickému působení v exilu byly etické a náboženské důvody.²¹ Proto Pitter, nehledě na občasné kontakty s představiteli *Rady svobodného Československa* (Petr Zenkl, Ferdinand Peroutka, Martin Kvetko), vždy v korespondenci zdůrazňoval svou nezávislost na exilových politických strukturách, a to obvykle v situaci, kdy mu představitelé těchto institucí vytýkali jeho veřejně hlášené postoje, které nebyly zcela v sou-

20 K akci Zámky viz L. LAJSKOVÁ (vyd.), *Přemysl Pitter: „Nečekejme na velké chvíle!“*; Pavel KOHN, *Zámky naděje. Děti Přemysla Pittra vzpomínají*, Chomutov 2011; P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 195–203.

21 APP, Karton 132, *Dopis Přemysla Pittra Františku Janíkovi – Horákovvi*, 29. 12. 1958.

ladu s oficiálními stanovisky hlásanými *Radou* a které dle jejich mínění mohly poškodit „československou věc“ a postavení exilu v očích západních mocností. To se týkalo například sudetoněmecké otázky, v níž Pitter zastával nesmlouvavý názor, že uplatňováním kolektivní viny vůči německému obyvatelstvu a jeho následným vyhnáním se Češi dopustili stejného zločinného bezpráví jako Němci vůči Čechům a zpronevěřili se tak dle jeho slov odkazu Jana Husa, Jana Ámose Komenského a TGM.²² V řadě dopisů se Pitter ostatně odvolával na své vlastní otrěsné zážitky z doby těsně po osvobození Československa, které odporovaly jím hlásaným principům humanity.²³ Za tento názor se Pitterovi dostalo pokárání od Petra Zenkla, který uváděl, že Němci často zneužívají Pittrovy projevy a texty proti československým zájmům: „Opravdu nechápu, jak mohou někteří vlastenci, jistě nechtíce československé věci škodit, produkovat takový materiál v exilu, kdy nemohou svobodně s národem mluvit a zjišťovat jeho smýšlení... Mám na mysli mimo jiné na př. také Vaše některé projevy... Jak je takových výroků a projevů zneužíváno, bych Vám mohl ukázat na př. z nedávné doby z amerického parlamentu.“²⁴ Skutečnost, že svými názory v této věci Přemysl Pitter iritoval představitele nejvyššího exilového orgánu, byla patrná i z toho, že kromě Zenkla „vyčinili“ Pittrovi i jiní představitelé *Rady*, např. Otakar Machotka.²⁵

Zatímco Pitter se od samotného počátku dostával do konfliktu s principem vertikální struktury exilu a s ambicí *Rady svobodného Československa* globálně koordinovat exilovou politiku, v případě Františka Váni se jeho představy o organizaci exilové práce vyvíjely postupně a prozrazují přitom mnohé o strukturálním vývoji českého exilu. Rozbor Vánovy korespondence totiž umožňuje časově uchopit postupnou proměnu vertikální organizační a mocenské struktury exilu v horizontální vlivovou síť. Ještě v období 1949–1955 byla značná část Vánovy korespondence zaměřena na komunikaci s jednotlivými orgány *Rady svobodného Československa* a s *Ústředím čs. demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě*, které for-

22 Tamtéž, Karton 132, *Dopis Přemysla Pittra Otakaru Machotkovi*, 21. 9. 1959. K postojům Přemysla Pittera k sudetoněmecké otázce dále P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 257–269.

23 „...jsem byl v prvních dnech revolučních očitým svědkem upálení jednoho Němce a jedné Němkyně... Byla na něho v okolí Pražské brány uspořádána bonička, pak byl tlčen, ale ještě živý pověšen za noby na stožár na Náměstí Republiky, pod jeho hlavou rozdělán menší oheň a on pomalu upékán... Zaslábnout jsem nikterak nemohl, protože bych byl sám utlučen... Na Poříčí proti YMCE procházely Němky, mladé i stařeny, se zdviženými rukama kordonem lidí, kteří do nich mlátili latěmi a bykovci. Zvolal jsem: Lidé mějte rozum. Vyvázl jsem jenom zázrakem.“ APP, Karton 126, *Dopis Přemysla Pittra Františku Klátilovi*, 3. 5. 1952.

24 Tamtéž, Karton 131, *Dopis Petra Zenkla Přemyslu Pittrovi*, 13. 5. 1958.

25 Tamtéž, Karton 132, *Dopis Otakara Machotky Přemyslu Pittrovi*, 3. 8. 1959.

málně plnilo roli prostředníka mezi RSČ a regionálními exilovými organizacemi v oblasti Oceánie. Tato povaha komunikace byla do značné míry dána tím, že Váňa několik let vykonával funkci tiskového referenta *Ústředí*, tudíž byl součástí oficiální hierarchické organizace exilu. V tomto období vykazovaly Váňovy dopisy rovněž silnou orientaci na *Free Czechoslovakia Information Service* Josefa Jostena, který v té době vehementně usiloval, aby se FCI stala hlavním tiskovým médiem RSČ.²⁶ Náznaky jisté zdrženlivosti vůči snahám o kontrolu a koordinaci exilových aktivit šora však byly v počátečním období patrné i u Františka Váni. Například hned v počátečních měsících existence *Hlasu domova*, kdy bylo peněz zapotřebí více než kdy jindy, si František Váňa dovolil odmítnout sumu zaslanou *Radou svobodného Československa* na podporu exilového tisku. Odůvodnil to tím, že *Hlas domova* bývá k počinání RSČ často kritický, a nebylo by tedy správné, aby byl tím samým orgánem podporován. Tehdejšího předsedu RSČ, bývalého pražského primátora Petra Zenkla, Váňovo odmítnutí zjevně zaskočilo („Vaše rozhodnutí nepřijmout vyplacené peníze pro účel Vašeho časopisu beru na vědomí a konečně chápu. Nebylo sice nijaké závady, abyste peněz použili k původnímu účelu, ale jestliže jste se rozhodli jinak, taky dobře“), neboť byl spíše zvyklý na přesně opačné situace, kdy exilové vydavatelé zoufale žádali od Rady peníze na pokrytí svých zvyšujících se ztrát.²⁷ Zhruba od poloviny padesátých let, tedy v době paralýzy RSČ a vrcholících neshod uvnitř vrcholného orgánu exilu, však ve Váňově korespondenci začala postupně převažovat komunikace horizontální zaměřená na spolupráci s neoficiálními ohnisky exilových aktivit rozestými po celém světě.²⁸ Na druhé straně prakticky ustala oficiální korespondence s RSČ.

Konečně třetí jasně viditelný rozdíl spočíval ve skutečnosti, že poměrně značná část komunikační sítě Přemysla Pittra zasahovala i do komunistického Československa. Pitter udržoval relativně intenzivní styk jak se svými přáteli a spolupracovníky za železnou oponou, tak s disidenty, kteří byli dlouhodobě vystaveni pronásledování či alespoň dohledu komunistického režimu. Dochovaná kartotéka adres v Pittrově pozůstalosti obsahuje více než sto kontaktů v Československu, přičemž mnoha z nich byly zasílány v šedesátých a sedmdesátých letech (se střídavými úspěchy) *Hovory s pisateli*. Vedle kontaktů ve vlasti se v kartotéce nacházejí rovněž

26 M. POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“*, s. 200–215.

27 LA PNP, Fond František Váňa, Karton 1, *Dopis Petra Zenkla Františku Váňovi*, 15. 6. 1950.

28 Francis D. RAŠKA, *Opuštění bojovníci: historie Rady svobodného Československa 1949–1961*, Praha 2009; TÝŽ, *Dlouhá cesta k vítězství. Československá exilová hnutí po roce 1968*, Praha 2015; Bořivoj ČELOVSKÝ, *Politici bez moci. První léta exilové Rady svobodného Československa*, Šenov u Ostravy 2000.

adresy disidentů a duchovních v jiných státech za železnou oponou, především v Polsku, Bulharsku, Maďarsku a Jugoslávii.²⁹ Naopak korespondence Františka Váni se omezovala takřka výhradně na československou emigraci, a to zřejmě z obavy, aby neohrozil případné adresáty doma. Přesto se však Váňa pokusil rozšířit své aktivity i do komunistické vlasti. V roce 1960 se totiž rozhodl začít vydávat časopis *Kořeny*, jakousi zkrácenou variantu *Hlasu domova* určenou pro čtenáře v Československu. Zatímco *Hlas domova* byl určen především Čechoslovákům v exilu, *Kořeny* měly být zasílány na náhodně získané adresy v Československu s cílem podávat lidem za železnou oponou objektivní a režimní propagandou nezkrácené informace o dění ve světě. Váňa přitom počítal s tím, že jednotlivá čísla čítající deset stran či alespoň některé příspěvky budou opisovány a sdíleny větším množstvím čtenářů. Celý projekt byl z bezpečnostních důvodů pojat značně konspirativně. Ačkoliv *Kořeny* byly tištěny v Melbourne, jako místo vydání uváděly v tiráži německý Hamburk a jejich vydavatelem byl fiktivní Czech Publishing Fund. Za účelem konspirace byla dokonce zaplacená v Hamburku poštovní schránka na Agnesstrasse 44. Lze však usuzovat, že vliv na „veřejné mínění“ v Československu zůstal minimální. Neúnosně vysoké náklady totiž zapříčinily, že světlo světa spatřila pouhá dvě vydání *Kořenů*, a to ze září a prosince 1960. Komunistická státní bezpečnost navíc zřejmě část kopií zabavila a ke čtenářům se tak mohl dostat pouze omezený počet výtisků. Protože adresy byly vybírány zcela nahodile, byla pravděpodobnost, že časopis se v Československu dostane do rukou opozičně naladěných adresátů poměrně nízká. Přesto do hamburské schránky přišla řada čtenářských reakcí. Většinou byly formulovány opatrně a některé dopisy byly zasílány z ciziny. Je nicméně pravděpodobné, že „autorem“ několika z nich mohla být StB, která projevovala o exilový tisk veliký zájem.³⁰

29 APP, *Lístková kartotéka 1–2* (dva nečíslované kartony).

30 Soukromý archiv Franka Váni, Melbourne. *Popis okolností vydávání Kořenů*. Nedatováno.

Tabulka 1: Komunikační síť Františka Váni a Přemysla Pittra

František Váňa a Přemysl Pitter – Společné silné vazby	František Váňa a Přemysl Pitter – Společné slabé vazby
Josef Josten, Jaroslav Strnad, Přemysl Pitter, František Váňa, Radio Free Europe, American Fund for Czechoslovak Refugees, Společnost pro vědy a umění, vydavatelství <i>Konfrontace</i>	Ivan Herben, Petr Zenkl, Pavel Tigríd, Jaroslav Stránský, Petr Pašek, Karel Schwarzenberg, vydavatelství <i>Index</i>
Váňa – silné vazby, Pitter – slabé vazby	Pitter – silné vazby, Váňa – slabé vazby
Ferdinand Peroutka, Martin Kvetko	Ladislav Radimský, Josef Pejskar, BBC, Miloslav Kohák, Otakar Odložilík
Váňa – silné/slabé vazby, Pitter – žádné vazby	Pitter – silné/slabé vazby, Váňa – žádné vazby
Ivan Medek, Vojtěch Nevlud, Karel Jindřich Krušina (edice <i>Literární klub</i>), Leopold Rozbořil, Hlas Ameriky, Vydavatelství <i>Sixty Eight Publishers</i>	Zdeněk Mastník, Julius Firt, Ladislav Feierabend, Radomír Luža, Otakar Machotka, Johannes Urzidil, Jan Milíč Lochman, Ferdinand Seibt, Alexander Heidler, Bedřich Utitz, František Bílek, František Klátil, Ivan Táborský, Erazim Kohák, kardinál Josef Beran

Tabulka 1 rekonstruuje na základě několika desítek tisíc dopisů z období po roce 1948 podobu společné komunikační sítě Františka Váni a Přemysla Pittra i míru její provázanosti s jinými ohnisky československých exilových aktivit a osobnostmi exilu ve světě. Při analýze sítě přitom rozlišujeme dva druhy vazeb. Jako silnou vazbu označujeme dlouhotrvající intenzivní komunikaci a spolupráci, zatímco sla-

bá vazba znamená méně intenzivní či pouze dočasný charakter kontaktů. Z tabulky vyplývá nikoliv překvapivé zjištění, že většinu komunikačních vazeb udržovali oba muži s osobnostmi a institucemi spojenými především s první exilovou vlnou po roce 1948. Tuto jednostrannou orientaci lze vysvětlit skutečností, že poúnorová emigrace byla tvořena převážně jejich generačními vrstevníky. Jistou roli nepochybně hrála také poněkud odlišná mentalita emigrační vlny po roce 1968 i fakt, že především v Pittrově případě (vzhledem k jeho nemoci a úmrtí v roce 1976) již nemohlo dojít k navázání intenzivnějších kontaktů s mladší generací uprchlíků z Československa. Jedinou podstatnou výjimkou tak zůstala spolupráce Váni i Pittra s posrpnovým nakladatelstvím *Konfrontace*. Hlavním důvodem však bylo angažmá poúnorového exulanta a jejich společného přítele Jaroslava Strnada.

Považujeme-li Františka Váňu a Přemysla Pittra za hlavní uzlové body stojící ve středu sítě, zjistíme, že jejich vzájemná interakce vykazuje charakter silné vazby, tedy stabilní a poměrně intenzivní spolupráce především ve dvou oblastech. Tou první byla vzájemná koordinace v záležitostech vystěhování uprchlíků a jejich rodin do Austrálie. Zatímco v Německu či v Rakousku pomáhal Pitter vystěhovalcům s potřebnými administrativními úkony, František Váňa na Pitterovo doporučení obstarával emigrantům pomoc s provizorním ubytováním či prací a jednal v jejich prospěch s australskými úřady, a to vesměs před jejich samotným příjezdem do Austrálie. Poměrně pregnantně popisuje charakter spolupráce obou mužů Váňův dopis Pittrovi z roku 1958: „Potřebné potvrzení na byt a zaměstnání pro V. Kabourka, o němž se zmiňujete, obstarám a podám žádost zdejšímu ministerstvu přistěhovalectví, které ji odešle australské misi do Německa. S úředníky min. přistěhovalectví, kteří takové žádosti vyřizují, se znám a vycházeli mi dosud velmi vstříci.“³¹

Těsná spolupráce obou mužů pokračovala i poté, co se Přemysl Pitter po zrušení tábora Valka odstěhoval do Švýcarska. Protože Švýcarsko v roce 1968 velkoryse otevřelo své hranice emigrantům z Československa, posílal jim Váňa právě prostřednictvím svého přítele Pittra zadarmo vyšší počet výtisků *Hlasu domova*, aby uprchlíci obdrželi relevantní informace o životě v Austrálii a mohli seriózně zvážit možnost vysídlení mimo Evropu.³²

Kromě pomoci uprchlíkům se další spolupráce realizovala na stránkách *Hlasu domova*. S novinami se Pitter seznámil již v první polovině padesátých let v táboře Valka a byl „překvapen nezvykle vysokou úrovní Vašeho listu a jeho dobrou

31 APP, Karton 131, *Dopis Františka Váni Přemyslu Pittrovi*, 24. 3. 1958.

32 LA PNP, Fond František Váňa, Karton 4. *Dopis Františka Váni Přemyslu Pitterovi*, 16. 10. 1968.

redakcí.³³ Pitter zasílal Františku Váňovi k otištění své názory a úvahy především k sociálním a etickým záležitostem uvnitř exilu a k Váňově radosti se stal jedním z důležitých a poměrně často publikujících autorů. Dlouhodobý pracovní vztah obou mužů založený na vzájemné důvěře se postupně přetavil v hlubší pouto, což se mimo jiné projevovalo oslovením *milý příteli*. Přemysl Pitter byl také jedním z informátorů, kteří Františka Váňu upozornili na skutečnost, že StB ve snaze kompromitovat exilový *Hlas domova* začala v Praze vydávat propagandistické noviny pod stejným názvem. Komunistická verze novin však vesměs tiskla články líčící trudný úděl emigrantů v kontrastu se sociálními jistotami a blahobytem občanů v Československu. Tato podvrtná akce státní bezpečnosti vyústila v bizarní situaci. Pitter na jedné straně přispíval do exilového *Hlasu domova*, zatímco komunistický *Hlas domova* cirkulující po táboře Valka, v němž Pitter působil, vyvolával v řadách emigrantů nejistotu a smutek po domově.³⁴ Sám Pitter na tuto skutečnost ostatně poukázal v dopise Františku Klátilovi, redaktorovi *Československých novin* v New Yorku: „*Nejvíc tu koluje komunistický Hlas domova, který sem zasílají z Prahy na kdejakou adresu, kterou jim dali navrátilci. Dobře je proto čelit nostalgii, kterou Hlas domova vzbuzuje, dobrým, nestranickým, českým a slovenským tiskem.*“³⁵

Společné silné vazby Přemysla Pittra a Františka Váni s exilovými institucemi

Vedle vzájemné spolupráce udržovali František Váňa i Přemysl Pitter vazby s jinými osobnostmi exilu i exilovými institucemi. Vzhledem ke skutečnosti, že se oba aktivně podíleli na přesídlování československých emigrantů, měli silné napojení na *Americký fond pro československé uprchlíky*, který zpracovával žádosti jednotlivých uprchlíků a finančně zajišťoval jejich cestu do cílové země.³⁶ Zatímco Pitter, vzhledem ke svému působení v Německu a ve Švýcarsku, spolupracoval především s pobočkou fondu v Mnichově, Váňa si postupem času vybudoval silné komunikační zázemí rovněž v Rakousku, a to především od sedmdesátých let prostřednictvím Ivana Medka (1925–2010), který pro fond pracoval a zprostředkoval pomoc s vystěhováním především emigrantům z uprchlického tábora v Traiskirchenu

33 Tamtéž. *Dopis Přemysla Pittra Františku Váňovi*, 30. 4. 1957.

34 Ke komunistickému *Hlasu domova* blíže J. MILLER, *Czechoslovakia Exiled*, s. 83–84.

35 APP, Karton 128, *Dopis Přemysla Pittra Františku Klátilovi*, 11. 2. 1956.

36 K dějinám a činnosti fondu především Vojtěch JEŘÁBEK, *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*, Brno 2005.

u Vídně. Medek obvykle adresoval Váňovi dopis, v němž popsal situaci konkrétní osoby a důvody útěku z Československa a požádal svého korespondenčního kolegu o zajištění sponzora v Austrálii. Na konci roku 1983 například doporučil Františku Váňovi Zuzanu Kalouskovou, která „uprchla z Československa proto, že byla od mládí pronásledována pro své křesťanské přesvědčení ... bylo jí řečeno, že se nikdy nedostane na vysokou školu, pokud se nevzdá své víry a nevstoupí do KSČ...“ V poslední době začala dostávat anonymní výhružné dopisy a jednou jí byl v její nepřítomnosti prohledán byt. Medek v dopise označil případ Zuzany Kalouskové za typický pro pronásledování církve v Československu na počátku osmdesátých let a zřejmě, aby Váňu přesvědčil k akci, zakončil dopis příslibem, že dotyčná by mohla být cennou posilou pro exilové aktivity v Austrálii.³⁷ Zatímco Váňa se pokusil dojednat sponzorství s některým exilovým spolkem a vyjednat s vládními úřady podmínky příchodu nového přistěhovalce, Ivan Medek pomáhal v Rakousku emigrantům s formální žádostí o finanční a sociální pomoc ze strany *Amerického fondu pro československé uprchlíky*. Mezi oběma muži se na základě úspěšné spolupráce postupně vyvinul neformální až přátelský vztah založený na důvěře a respektu, který často vyústil v odlehčený tón ve vzájemné komunikaci. A tak náhodná shoda příjmení jednoho z emigrantů se zakladatelem státu a (svého času) rovněž exulantem vedla Ivana Medka k položertovné poznámce učiněné na oficiálním dotazníku pro uprchlíky: „Co lze učinit pro TOHOTO Masarika?“³⁸

Definici mimořádně silné vazby vykazoval vztah ještě k jedné instituci, totiž k *Rádiu Svobodná Evropa* (dále RFE), přesněji k jeho mnichovské redakci.³⁹ Přemysl Pitter dokonce dlouhodobě patřil takřka ke kmenovým spolupracovníkům, protože pro rozhlasové vysílání nahrával pravidelná nedělní kázání a také příspěvky určené pro povzbuzení československých uprchlíků v utečeneckých táborech. Právě Pittrovo dlouhodobé angažmá v RFE mělo za následek vytvoření silných komunikačních vazeb s některými exulanty, kteří v rádiu působili rovněž a s nimiž Pitter navázal přátelské vztahy i úzkou spoluprací mimo mnichovskou rozhlasovou stanici. To platilo v první řadě pro Miloslava Koháka či Josefa Pejskara, jenž vydával v Mnichově rovněž exilové noviny *České slovo*, kam Pitter hojně přispíval svými úvahami až do své smrti v polovině sedmdesátých let.⁴⁰ V roce 1967 byl ovšem Pit-

37 LA PNP, Fond František Váňa, Karton 5. *Dopis Ivana Medka Františku Váňovi*, 21. 11. 1983.

38 Tamtéž. *Dotazník Amerického fondu pro československé uprchlíky vyplněný Jaroslavem Masarikem*.

39 K dějinám a činnosti československé redakce RFE nejobsažněji Prokop TOMEK, *Československá redakce Radio Free Europe: historie a vliv na československé dějiny*, Praha 2015. Rovněž Marek JUNEK a kol., *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011. 60 let RFE*, Praha 2011.

40 APP, Karton 165, *Korespondence mezi Josefem Pejskarem a Přemyslem Pittrem*.

trův dlouholetý pořad po čtrnácti letech vysílání náhle zrušen, a to k velké nelibosti mnoha československých exulantů, kteří se marně dožadovali obnovení relace. Z dopisu Miloslava Koháka (1903–1996), redaktora a v padesátých letech také ředitele československého vysílání RFE, nepřímo vyplývá, že za zrušením Pittrova nedělního kázání byly především rozpočtové důvody a možná také skutečnost, že RFE se snažila profilovat především jako instituce zaměřená především na politické vysílání.⁴¹ Pitter ovšem spolupracoval s *Rádiem Svobodná Evropa* i v pozdějších letech, přestože již neměl v rádiu vlastní pořad.

V případě Františka Váni bylo jeho angažmá v RFE důsledkem snahy jejího vedení vytvářet síť dopisovatelů a spolupracovníků a informovat o exilovém životě v různých zemích po celém světě. Redakce se přitom snažila kontaktovat především osoby, které měly alespoň základní zkušenosti s publicistikou a byly napojeny na informační kanály československého exilu. Logicky proto redakce RFE prostřednictvím Pavla Tigrida a Miloslava Koháka oslovila s žádostí o pravidelné poskytování rádiových příspěvků o protikomunistických aktivitách exilu a o životě Čechoslováků v Austrálii Františka Váňu.⁴² Ten nabídku s nadšením přijal, protože rozšiřovala publicistické a zpravodajské možnosti *Hlasu domova* doslova na celý svět a do značné míry neutralizovala hlavní nevýhodu Austrálie, totiž její geografickou odlehlost. *Rádiu Svobodná Evropa* nabízel *Hlas domova* jak připravené texty věnované různým tématům, tak nahrávky hotových pořadů, které v Austrálii připravoval bývalý herec Horáckého divadla v Jihlavě Oldřich (Oliver) Fiala. V listopadu 1954 Váňa například posílal do mnichovského ústředí RFE několik příspěvků do vysílání o Vánocích československých uprchlíků v různých částech světa.⁴³ O pár dní později zaslal několik krátkých reportážních příspěvků věnovaných australské armádě, probíhající vojenské konferenci v Melbourne, atomovým pokusům velmocí v Pacifiku a produkci vlny v Austrálii.⁴⁴ Velký zájem posluchačů vyvolala především reportáž o české hudbě v Austrálii, která se dočkala hned několika repríz, a také příspěvek o československých exilových fotbalových klubech.⁴⁵ Spolupráce s *Rádiem Svobodná Evropa* však zároveň pomáhala *Hlasu domova* ještě v jiném ohledu. Exilové noviny, navíc v periferní části světa, totiž potřebovaly relativně čerstvé a důvěryhodné informační zdroje, především o dění v Československu, a RFE byla

41 Tamtéž, Karton 140, *Dopis Miloslava Koháka Přemyslu Pittrovi*, 15. 1. 1967.

42 LA PNP, Fond Františka Váni, Karton 1, *Dopis Františka Váni do redakce RFE a Pavlu Tigridovi*, 29. 8. 1951.

43 Tamtéž, *Zásilka Františka Váni do mnichovské redakce RFE*, 29. 11. 1954.

44 Tamtéž, *Zásilka Františka Váni do mnichovské redakce RFE*, 3. 12. 1954.

45 Tamtéž, *Dopis Františka T. Smrčky Františku Váňovi a Václavu Michlovi*, 29. 4. 1963.

schopna takové informace získávat a podělit se o ně.⁴⁶ To platilo i o sportovním zpravodajství, protože rubriku celá desetiletí obhospodařoval Karel Drážďanský (Janovský), vedoucí sportovní redakce mnichovského *Rádia Svobodná Evropa*, který byl zároveň nejdéle sloužícím externím spolupracovníkem *Hlasu domova*. Tak v roce 1951 začala rovněž dlouhodobá výměna informací mezi *Hlasem domova* a *Rádiem Svobodná Evropa*, a to hlavně s její mnichovskou redakcí, která s přestávkami přetrvala až do sedmdesátých let 20. století. V průběhu let promlouval František Váňa k posluchačům především ve dvou pořadech RFE, v relaci „Panorama“ o československé stopě v Austrálii a Oceánii a také v relaci „Rozhovory – reportáže“, která zprostředkovala rozhovory a autentická svědectví exulantů.⁴⁷

Zdaleka nejvýznamnější akcí, kterou pro *Rádio Svobodná Evropa* František Váňa zpravodajsky pokrýval, byly Olympijské hry konané v listopadu a prosinci roku 1956 v Melbourne. Největší zásluhu na tom, že volba olympijského korespondenta RFE padla na Františka Váňu, měl zřejmě redaktor Josef Pejskar (1912–1999), který prověřeného novináře v mnichovské redakci vehementně prosazoval.⁴⁸ Právě vydavatel *Hlasu domova* vytvořil pro potřeby rádiového vysílání nejucelenější zprávu o československé olympijské výpravě a jejich „tête-à-tête s exilem“. Jeho text patří k cenným historickým pramenům popisujícím nevybíravé praktiky československých komunistů ve vztahu ke sportovcům vlastní země na Olympijských hrách v Melbourne. Váňa popsal systém kontroly sportovců spočívající v tom, že každé sportovní odvětví mělo tzv. důvěrníka pověřeného podávat zprávy o chování jednotlivých sportovců vedoucím výpravy, kterým se říkalo „očka“. Autor také uvedl, že všichni byli před odjezdem z Československa varováni před jakýmkoliv stykem s emigranty i s australskými úřady. Ačkoliv se sportovci zpočátku chovali velice obezřetně, brzy zjistili, že komunističtí agenti a důvěrníci nejsou schopni kontrolovat každý jejich pohyb. Disciplína, naordinovaná stranou a vládou, se brzy uvolnila natolik, že účastníci výpravy si později „dovolili při společných vycházkách se ztratit, nebo dokonce odejít z vesnice bez dovolení, a navštěvovali uprchlíky v soukromých bytech.“⁴⁹ Někdy bylo ovšem příčinou „rozvolněné morálky“ pouhé „uhranutí kapitalismem“ a jeho materiálními a kulturními vymoženostmi, typicky v případech, kdy sportovci chodili do kina na často podřadné americké filmy. Fascinace kapitalistickou hojností měla ovšem své meze dané almužnou, kterou sportovci do-

46 Tamtéž, *Dopis Františka Váni mnichovské redakci Rádia Svobodná Evropa*, 29. 8. 1951.

47 Tamtéž, *Dopis Františka T. Smrčky Františku Váňovi*, 22. 2. 1963.

48 Tamtéž, Karton 2, *Dopis Josefa Pejškara Františku Váňovi*, 27. 9. 1956.

49 Tamtéž, *Poznámky o čs. Olympijské výpravě v Melbourne 1956*, s. 2.

stali na útratu. Zatímco polští atleti měli k dispozici 40 australských liber a sovětští dokonce 70 liber, českoslovenští atleti obdrželi pouze směšných 21 australských liber a mnozí z nich brali zavděk alespoň dílčí finanční výpomocí ze strany melbournských Čechoslováků.⁵⁰ S nadsázkou se tak dalo říci, že československý exil paradoxně financoval životní potřeby výpravy z komunistického Československa. Bezzubost ideologického dohledu se naplno projevila na konci olympiády, kdy sportovci „mluvili v olymp. vesnici volně se známými uprchlíky. Někteří v té době ještě kurážně prohlašovali, že si budou doma stěžovat, protože neměli zdaleka tolik volnosti jako např. Poláci nebo Rumuni.“⁵¹

Třetí exilovou institucí, která byla důležitou součástí komunikačních sítí Františka Váni a Přemysla Pittra, byla *Společnost pro vědy a umění*. Na rozdíl od *Amerického fondu pro československé uprchlíky* a *Rádia Svobodná Evropa*, s nimiž obě osobnosti intenzivně spolupracovaly již od padesátých let, se však v případě SVU vytvořila silná vazba teprve po roce 1970, a to v souvislosti se vznikem místních skupin ve Švýcarsku a Austrálii. Přemysl Pittter sice již na konci padesátých let slíbil v korespondenci s Otakarem Machotkou vytvořit seznam exulantů, kteří by v Německu mohli vstoupit do nové exilové organizace, avšak poté jeho aktivity v tomto směru utichly.⁵² To bylo dáno zřejmě množstvím jiných povinností, přestěhování se do Švýcarska (1962) i sporem ohledně vydání Pittrový knihy *Na předělu věků*. Jak Pittra s lítostí informoval na podzim 1959 Ladislav Radimský, vydavatelství SVU odmítlo knihu vydat, protože většina členů se rozcházela s Pittrovým kritickým názorem na vyhnání Němců z Československa a považovala Pittrovy názory v této oblasti za škodlivé.⁵³ Teprve s přílivem nových uprchlíků do Švýcarska po porážce Pražského jara se Pittter začal v záležitostech SVU opět aktivněji angažovat a jeho úsilí vyvrcholilo založením švýcarské pobočky *Společnosti pro vědy a umění* v roce 1972, jejímž se stal prvním předsedou.⁵⁴ Jak vyplývá z korespondence, vystupovala švýcarská pobočka *Společnosti pro vědy a umění* pod Pittrovým vedením zcela autonomně a těsně před jeho skolem dokonce sílily tlaky na její úplné osamostatnění se vůči americké centrále SVU.⁵⁵ Ve stejnou dobu byly založeny místní skupiny SVU v Austrálii, a to v Melbourne a Sydney za vydatného přispění

50 Tamtéž, s. 7.

51 Tamtéž, s. 3.

52 APP, Karton 132, *Dopis Přemysla Pittra Otakaru Machotkovi*, 21. 9. 1959.

53 Tamtéž, Karton 132, *Dopis Ladislava Radimského Přemyslu Pittrovi*, 2. 9. 1959.

54 Viz Miloslav REHCÍGL ml., *Pro vlast. Padesát let Společnosti pro vědy a umění (SVU)*, Praha 2012, s. 479.

55 APP, Karton 148, *Dopis Mojmiry Vaňky Přemyslu Pittrovi*, 11. 1. 1975.

Františka Váni. Kromě svého členství v melbournské pobočce se Váša stal na naléhání svého přítele Vojtěcha Nevluda členem žurnalistické sekce SVU.⁵⁶ Zároveň propagoval činnost *Společnosti* na stránkách *Hlasu domova*, protože v jejích aktivitách viděl pro exilovou práci mnohem větší smysl než v oficiálním *Ústředí čs. demokratických exilových organizací v Austrálii a na Novém Zélandu*, jehož činnost byla v té době již pouze symbolická. Vášovým přičiněním tak *Hlas domova* fungoval až do ukončení své existence v roce 1979 jako neoficiální tisková platforma obou australských skupin SVU.

Společné silné vazby Přemysla Pittra a Františka Váni s osobnostmi exilu

Jak naznačuje *Tabulka 1*, František Váša a Přemysl Pitter si vytvořili poměrně hustou osobní vztahovou síť, přičemž její značnou část spolu sdíleli. To platilo v první řadě o dvou osobnostech českého exilu, Jaroslavu Strnadovi (1918–2000) a Josefu Jostenovi (1913–1985). V případě Přemysla Pittra se dlouholetá spolupráce s Jaroslavem Strnadem v rámci *RFE* vyvinula v těsné osobní přátelství, které Pitter navázal i se Strnadovou rodinou a které se v bohaté vzájemné korespondenci projevovalo oslovením „dědečku Přemysle“.⁵⁷ Úzký vztah mezi oběma muži začal již na začátku padesátých let, kdy Pitter intervencí u ředitele českého vysílání *RFE* v Mnichově a svého přítele Miloslava Koháka pomohl Jaroslavu Strnadovi k pracovnímu angažmá u této stanice.⁵⁸ Od roku 1968 byl Pitter také dočasně členem redakční rady *Zpravodaje*, exilového časopisu vydávaného v Curychu právě Jaroslavem Strnadem.⁵⁹ Na počátku sedmdesátých let pomáhal Přemysl Pitter s propagací exilového vydavatelství *Konfrontace* založeného v Curychu Petrem Paškem, v němž byl Jaroslav Strnad po konci svého angažmá v *RFE* šéfredaktorem odpovědným za výběr titulů a ediční politiku a de facto celý podnik řídil. Pitter nepochybně zamýšlel učinit z *Konfrontace* své dvorní vydavatelství, avšak jeho zhoršující se zdravotní stav značně omezil jeho plány v této oblasti. *Konfrontace* tak nakonec otiskla v roce 1974 jediné Pittrovo dílo, knihu *Duchovní revoluce v srdci Evropy*, a to i navzdory

56 LA PNP, Fond František Váša, Karton 1, *Seznam členů žurnalistické sekce SVU v roce 1970*. Neinventarizováno.

57 APP, Karton 131, *Dopis Jaroslava Strnada Přemyslu Pitterovi*, 29. 5. 1957.

58 Jaroslav STRNAD, *Panoptikum*, Praha 1999, s. 108.

59 Základní informace a obsah jednotlivých čísel *Zpravodaje* viz www.scriptum.cz/cs/periodika/zpravodaj-curych.

faktu, že nebyla zařazena do původního edičního plánu.⁶⁰ Jaroslav Strnad a Petr Pašek však využili úzkých vztahů s Přemyslem Pittrem jiným způsobem. Na začátku roku 1974 se *Konfrontace* dostala do sporu s exilovým vydavatelstvím *Index* nově založeným v Kolíně nad Rýnem Adolfem Müllerem a Bedřichem Utitzem.⁶¹ Již vznik tohoto vydavatelství vyvolal v části exilových kruhů rozpaky, protože *Index* byl částečně spojen s reformními komunisty v exilu a levicově smýšlejícími intelektuály.⁶² V konfliktu mezi oběma vydavatelstvími šlo o práva k vydání tušeného bestselleru Alexandra Solženicyna *Souostroví Gulag*, k nimž *Index* získal ústní slib od literárního agenta, avšak *Konfrontace* disponovala podepsanou smlouvou. Přemysl Pitter, jenž se těšil v exilové komunitě všeobecnému respektu, se na žádost Jaroslava Strnada ve věci výrazně angažoval a pokusil se doutnající hádku urovnat. Jak zdůraznil v dopise Bedřichu Utitzovi „tento spor, bude-li řešen soudně nebo veřejně, velmi poškodí pověst našeho exilu, postaví Čechy do nepříznivého světla i v očích A. Solženicyna a nadto dodá vítaný materiál Rudému právu a protixilové propagandě.“⁶³ Pittrova zprostředkovatelská snaha zřejmě přispěla ke kýžené dohodě, protože Utitz odpověděl v poměrně smířlivém duchu a Solženicynův opus magnum byl nakonec vydán péčí curyšského vydavatelství.⁶⁴

Těsná osobní pouta mezi Přemyslem Pittrem a Jaroslavem Strnadem však nebránila občasným názorovým střetům většinou vyplývajícím z rozdílných náhledů na exil a na poslání exilových pracovníků. Jedna z polemik se přímo týkala i Františka Váni a *Hlasu domova*, v němž Strnad na jaře 1957 otiskl svou báseň „Nevíra“. V ní vyjádřil osobní frustraci z beznadějné situace československého exilu a zpochybnil svou vlastní víru v Boha.⁶⁵ Nábožensky založený Pitter, jenž své poslání viděl naopak v mravním posilování a dodávání naděje exulantům, adresoval Jaroslavu Strnadovi osobní dopis, v němž mu vyčítal jeho rezignovaný postoj: „Jsi-li v sobě nehotový, pak nesmíš s těmito nehotovostmi chodit na veřejnost a rozvracet beztak dosti rozvrácenou mysl našich uprchlíků.“⁶⁶ Zároveň se Pitter obrátil na Františka Váňu a vyjádřil své politování nad tím, že zveřejnil Strnadovy verše, které

60 APP, Karton 146, *Dopis Petra Paška Přemyslu Pittrovi*, 22. 2. 1973.

61 K dějinám exilových vydavatelství viz Aleš ZACH, *Kniha a český exil 1949–1990*, Praha 1995.

62 APP, Karton 146, *Dopis Přemysla Pittra Petru Paškovi*, 21. 2. 1973. Tamtéž, *Dopis Petra Paška Přemyslu Pittrovi*, 22. 2. 1973.

63 Tamtéž, Karton 147, *Dopis Přemysla Pittra Bedřichu Utitzovi*, 16. 3. 1974.

64 Tamtéž, Karton 147, *Dopis Bedřicha Utitze Přemyslu Pittrovi*, 28. 3. 1974. Pittrova odpověď tamtéž, 30. 3. 1974.

65 *Hlas domova*, 15. 4. 1957, s. 7.

66 APP, Karton 131, *Dopis Přemysla Pittra Jaroslavu Strnadovi*, 31. 5. 1957.

„nejenže nepřidávají mravní síly čtenářům-exulantům, nýbrž nadto urážejí hluboce jejich city“.⁶⁷ Nedorozumění mezi Strnadem a Pittrem vyústilo v krátkou polemiku v dalších číslech *Hlasu domova*, ale nezanechalo na srdečném přátelství a těsné exilové spolupráci obou mužů žádné viditelné šrámy, i když ke sporům o způsob Strnadova uměleckého vyjádření docházelo i v pozdějším období.⁶⁸ Ještě v roce 1974, po zveřejnění Strnadovy povídky *Apokryf* v curyšském *Zpravodaji*, reagoval poněkud úzkoprsý Pitter vystoupením z redakční rady tohoto exilového časopisu, ačkoliv mu Jaroslav Strnad v dopise obsírně vysvětloval, že si povídku špatně vyložil a že text je přesně v „křesťanských intencích, jen jde opačnou cestou“.⁶⁹ Jaroslav Strnad později ve své autobiografické knize přičítal tyto drobné neshody skutečnosti, že zatímco Pitter uplatňoval na literaturu primárně hledisko etické, on sám zdůrazňoval kritéria estetická.⁷⁰

Těsné vazby mezi Jaroslavem Strnadem a Františkem Váňou byly dány především skutečností, že Strnad patřil od padesátých let až do zániku *Hlasu domova* k jeho kmenovým autorům, podobně jako například Ferdinand Peroutka. Ačkoliv psal i do jiných exilových periodik (*České slovo*), stal se Jaroslav Strnad pro Františka Váňu takřka stejně nepostradatelným spolupracovníkem jako členové redakce usazení přímo v Austrálii. Jeho autorská role byla ještě posílena po náhlém skonu Václava Michla, který dlouhá léta obhospodařoval kulturní rubriku *Hlasu domova*. Strnad, který z bezpečnostních důvodů publikoval pod pseudonymem Jaroslav Kujeba (*Hlas domova* byl dlouhodobě v hledáčku StB)⁷¹, proslul především jako autor satirických seriálů pod názvem *Jde o podobnost ryze náhodnou a Pohádky okresního tajemníka*. K nejúspěšnějším textům tohoto druhu patřil jeho článek *Mluví kandidát* z října 1976, v němž uchazeč ve volbách do Místního národního výboru dokazuje novinářům, že USA nemohou nikdy dohonit Sovětský svaz, protože „aby Spojené státy dohonyly Sovětský svaz, musely by příjmy jejich občanů klesnout aspoň o 75 %. 60 % dělníků by musely americké úřady poslat do zemědělství; musely by zlikvidovat dvě třetiny kapacity svých oceláren, zničit 40 miliónů televizorů, rozorat 40 z 50 mil amerických dálnic, sešrotovat 19 z 20 automobilů, zlikvidovat dvě třetiny železnic, zbořit 70 % domků a vytrhnout ze zdi 9 z každých 10 telefonů.“⁷² Úzké propojení mezi Jaroslavem Strnadem a Váňovým *Hlasem domova* se projevilo

67 LA PNP, Fond František Váňa, Karton 1, *Dopis Přemysla Pittra Františku Váňovi*, 30. 4. 1957.

68 *Hlas domova*, 13. 5. 1957, s. 9 a 24. 6. 1957, s. 7.

69 APP, Karton 147, *Dopis Jaroslava Strnada Přemyslu Pittrovi*, 13. 1. 1974.

70 J. STRNAD, *Panoptikum*, s. 111.

71 Podrobněji viz J. MILLER, *Czechoslovakia Exiled*, s. 81–84.

72 *Hlas domova*, 4. 10. 1976, s. 7.

také v symbiotické spolupráci se *Zpravodajem*, curyšským exilovým časopisem, na jehož vydávání se Jaroslav Strnad od roku 1968 intenzivně podílel. Kromě skutečnosti, že členové redakční rady *Hlasu domova* občas autorsky přispívali do *Zpravodaje* (především Karel Wendt), otiskoval *Zpravodaj* s Váňovým svolením texty předtím otištěné v melbournském periodiku. Po vzniku curyšského vydavatelství *Konfrontace* v roce 1973 se zakladatel Petr Pašek a především Jaroslav Strnad obrátili na zkušeného Váňu s prosbou o pomoc v záležitosti vydavatelské politiky a především při distribuci vydávaných knih. Ve Váňově pozůstalosti se dochovala kompletní korespondence právě s tímto nakladatelstvím, která skýtá vpravdě fascinující vhled do fungování exilového knižního trhu. Vydávání knih v neutěšených podmínkách exilu bylo dobrodružstvím, které skýtalo nepochybně mnoho prostoru pro stresové situace. Váňova korespondence však ukazuje i opačný obraz perfektně zajištěného byznysu: Koloběh objednávek, strohé účty a faktury i přesně uváděné počty prodaných titulů. Navzdory neustálým problémům a improvizacím byly pořádek ve financích a přesné vyúčtování podmínkami sine qua non pro přežití jakéhokoliv nakladatelského podniku v exilu, vždy ohroženého nedostatkem peněz, špatnou distribucí, dohadováním se s autory či ztrátou knih na cestě ke čtenáři. *Konfrontace* patřila v sedmdesátých letech ke známějším nakladatelstvím a vydávala především díla exilových autorů, a spíše okrajově také českou klasiku. Z portfolia nakladatelství měla v Austrálii pravděpodobně největší čtenářský úspěch kniha esejí o krásách češtiny Pavla Eisnera *Chrám i tvrz* (1946), kterou *Hlas domova* několikrát doobjednával.

Existenci stejně silných a dlouhotrvajících vazeb vykazovala Váňova a Pitrova komunikační síť také v případě Josefa Jostena (1913–1985), v Londýně usazeného exilového novináře, zakladatele informační agentury *Free Czechoslovak Information Service* (FCI) a vydavatele exilového týdeníku *Čechoslovák*.⁷³ Pro Františka Váňu byla spolupráce s Jostenem doslova podmínkou sine qua non vydávání *Hlasu domova*, protože jeho exilové noviny byly do značné odkázány na informace o komunistickém Československu a Evropě za železnou oponou, které zprostředkovala právě FCI. Ačkoliv Váňa spolupracoval s Josefem Jostenem na pravidelné bázi až do konce sedmdesátých let 20. století, nejvíce spolu oba muži komunikovali na počátku padesátých let, tedy v období vzniku *Hlasu domova*. O intenzitě vazeb v tomto období svědčí dochovaná evidence Váňovy korespondence z roku 1950, v jehož průběhu odeslal celkem 545 dopisů, přičemž zdaleka nejčastějším ad-

73 K Jostenovi nejlépe M. POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“*.

resátem byl právě Josef Josten.⁷⁴ Přestože se v dalším období začal Váňa spoléhat i na jiné informační zdroje (především RFE), zůstal Josten po několik desetiletí jedním z hlavních dodavatelů ověřených informací, které *Hlas domova* zprostředkoval svým čtenářům. Kromě pravidelného informačního servisu pro Františka Váňu sehrál Josef Josten jistou roli rovněž v roce 1956, a to v kontextu Olympijských her v Melbourne. Těsně před samotnými olympijskými hrami se totiž vyvojila řada plánů, jak oslovit československé olympioniky a jak nejlépe pomoci těm, kteří by se rozhodli zůstat v Austrálii. Většina z nich počítala s určitou mírou konspirace a utajení, a to vzhledem k předpokládanému tuhému dozoru nad celou československou výpravou. Ve Váňově pozůstalosti se dochovalo několik návrhů, jehož adresáty byli mezi jinými Josef Josten v Londýně a František Váňa v Melbourne. Autor plánu doporučoval, aby Váňa v tichosti zajistil přechodné ubytování u krajanů pro sportovce, kteří se odhodlají k emigraci. Případným uprchlíkům mělo být také propašováno telefonní číslo, na které měli v případě potřeby zavolat. Protože exil věděl, že olympionici budou zřejmě hlídáni, počítal plán s několika možnými způsoby, jak kontaktovat řadové sportovce. V první, trochu divoké, variantě měl Josef Josten v Londýně „naverbovat“ několik anglických akreditovaných novinářů, kteří mohli propašovat zástupce exilu do olympijské vesnice nebo na trénink. Podobně dobrodružný byla i druhý návrh, který za pomoci Jostena doporučoval „utvořit skupinu novinářů a tlumočnicků, vybavit ji falešnými novinářskými legitimacemi angl. nebo amer. listu, který vůbec neexistuje a pokusit se o styk během treningu“. Třetí možnost zahrnovala angažování místních novinářů a konečně poslední, nouzová varianta spočívala v pokusu jakýmkoliv způsobem propašovat do rukou sportovců alespoň letáky se všemi potřebnými informacemi.⁷⁵

Trochu jiného charakteru byla spolupráce Josefa Jostena s Přemyslem Pittrem, ačkoliv i v tomto případě byl Josten jedním z nejčastějších korespondentů. Především v padesátých letech se Josten intenzivně zajímal o situaci československých emigrantů v německých a rakouských utečeneckých táborech, přičemž Pitter, činný v táboře Valka u Norimberka, mu dodával pravidelné informace o situaci a akutních potřebách. V některých případech se Josten na Pittrovu popud také angažoval v pomoci jednotlivým emigrantům ve Velké Británii. Josten také posílal Pittrovi do Valky zadarmo několik desítek výtisků *Čechoslováka*⁷⁶ a občas se mu poda-

74 LA PNP, fond František Váňa, Karton 1. *Evidence odeslané korespondence za rok 1950.*

75 Tamtéž, Karton 2. *Dopis M. Zachara Františku Váňovi.* Nedatováno (listopad 1956?).

76 „Josten mi sem posílá týdně zdarma 20 Čechoslováků“. APP, Karton 128, Dopis Přemysla Pittra Františku Klátilovi, 11. 2. 1956.

řilo také odeslat malý finanční obnos, jehož využití nechával zcela na uvážení Přemysla Pittra.⁷⁷ Vedle značného prostoru, který měl Pitter k dispozici pro své mravní úvahy o stavu exilu na stránkách *Čechoslováka*, našel v Josefu Jostenovi také ochotného vydavatele své knihy *Domovu a exilu* vytištěné v Londýně v roce 1956.⁷⁸ Ačkoliv mezi oběma značně rozdílnými muži nebylo možné hovořit o blízkém neformálním přátelství, jaké pojilo Pittra například s Jaroslavem Strnadem, byly intenzivní kontakty mezi Jostenem a Pittrem založené na hlubokém oboustranném respektu pramenícím z vědomí nezištné práce pro exil. Ostatně řada emigrantů usazených ve Velké Británii, kteří usilovali o získání práce v Jostenově redakci, se na Pittra obracela se žádostí o přímělu, a to s častým poukazem na úzký vztah obou mužů.⁷⁹ Výrazem vzájemné důvěry byla například Jostenova nabídka Pittrovi převzít vydávání *Čechoslováka*. V dopise z jara 1960 Josten vyjádřil přesvědčení, že Pittrova vynikající reputace v očích československého exilu pomůže zvednout odbyt časopisu, který se v té době potýkal s finančními problémy a sám Josten vážně zvažoval jeho ukončení („prostřednictvím živého listu vysoké morální úrovně můžete mít veliký vliv na celý exil“).⁸⁰ Ačkoliv Josten sliboval Pittrovi plnou redakční volnost, setkal se se zdvořilým odmítnutím. Pitter jednak v té době již zvažoval založení vlastního periodika *Hovory s pisateli*, které začal vydávat o dva roky později, a jednak spatřoval jádro své činnosti v přímé pomoci utečencům z Československa, v níž pokračoval i po likvidaci tábora Valka a po svém přestěhování do Švýcarska. Je třeba dodat, že kvůli značně emotivnímu a politicky agresivnímu Jostenovi se Přemysl Pitter občas dostával do nekomfortní pozice mediátora sporů, protože Jostenovi oponenti u něj nezřídka hledali argumentační a morální podporu. Typickým případem tohoto druhu byl značně rozjitřený spor o Tuzex, který s Jostenem vedl z New Yorku novinář Ivan Herben (1900–1968). Konflikt byl o to pikantnější, že oba muže do té doby pojilo dlouholeté pracovní přátelství, které však po této roztržce značně ochladlo.⁸¹ Josef Josten totiž hned v několika číslech *Čechoslováka* útočil na Ivana Herbena, že zrazuje poslání exilu svou deklarovanou ochotou propagovat na stránkách exilového tisku československý Tuzex. Sérii článků na toto téma uzavřel Josten manipulativním verdiktem, že tento názor „byl podepřen tak veli-

77 Tamtéž, Karton 129, *Dopis Přemysla Pittra Stanislavu Smejkalovi*, 27. 4. 1955.

78 Tamtéž, Karton 128, *Dopis Přemysla Pittra Zdeňku Mastníkovu*, 26. 6. 1955.

79 Tamtéž, Karton 135, *Dopis Jana Belana Přemyslu Pittrovi*, 7. 8. 1962.

80 Tamtéž, Karton 160, *Dopis Josefa Jostena Přemyslu Pittrovi*, 16. 6. 1960.

81 Ke vztahu Ivana Herbena a Josefa Jostena viz M. POLIŠENSKÁ, *Zapomenutý „nepřítel“*, s. 364–372.

kým počtem čtenářů jako žádná jiná anketa a dotazníková akce“.⁸² Herben se hájil, že „zničit krajaňský tisk ... za tu cenu, že bude odmítat inserci Tuzexu, je pošetilost“ a naopak napadl Jostenův obchod s „komunistickým monopolem Artia, tedy se stejným monopolem jako je Tuzex, Čedok atd.“ a zároveň uvedl, že má doklady o tom, že Josten obchoduje s knihami vydanými sovětským státním nakladatelstvím.⁸³ Celý spor eskaloval i na stránkách jiných časopisů a vyústil v živou diskusi uvnitř exilové komunity. Její výsledek ale nebyl zcela jednoznačný. Například František Váňa a redakce *Hlasu domova* se nakonec přiklonili k Jostenově názoru, že inzerce komunistických podniků, jakkoliv pochopitelná z finančního hlediska, snižuje důvěryhodnost boje proti komunismu.⁸⁴ Pitter, ve snaze uhasit eskalující nevráživost mezi dvěma svými spolupracovníky, oslovil obě strany sporu smířlivými dopisy, přičemž poukázal na to, že veřejně vyvolávané konflikty ničí jednotu exilu a snižují jeho reputaci. Své kompromisní stanovisko k celé nešťastné záležitosti nejlépe vyjádřil v odpovědi Herbenovi: „... ani zdaleka Vás nepodezírám z úmyslu nahrávat Tuzexu. Jste přesvědčen, že udržovat náš krajaňský a exilový tisk je důležitější, nežli jej nechat zajít pro odmítání inserce Tuzexu... Je to věc sporná, ale podle mého mínění ne tak významná, abyste se za ni bil jako kdysi Masaryk a Váš otec v hilsneriádě a o rukopisy“.⁸⁵

V centru i na periferii sítě: Ferdinand Peroutka a Otakar Odložilík

Analýza bohaté korespondence Františka Váni a Přemysla Pittra dokazuje, kromě vzájemné dlouholeté spolupráce, také významný průnik jejich kontaktů a existenci sdílených silných vazeb s několika dalšími uzly v komunikační síti československého exilu. Zároveň však odhaluje nerovnoměrnou intenzitu spolupráce s jinými osobnostmi a organizacemi exilu.

Jako modelové příklady umístění v centru a na periferii komunikační sítě lze uvést novináře Ferdinanda Peroutku a historika Otakara Odložilíka. Pro Františka Váňu se Ferdinand Peroutka, ikona české žurnalistiky, stal od poloviny padesátých let zcela nepostradatelným spolupracovníkem a své výsadní postavení dvorního au-

82 *Čechoslovák*, č. 11, 18. 3. 1960, s. 1.

83 APP, Karton 133, *Dopis Ivana Herbena Přemyslu Pittrvi*, 10. 5. 1960.

84 *Hlas domova*, 27. 6. 1960, s. 1.

85 APP, Karton 133, *Dopis Přemysla Pittra Ivanu Herbenovi*, 11. 6. 1960.

tora *Hlasu domova* si podržel až do své smrti v roce 1978. Ačkoliv oba muže dělila propast jedné generace, dochovaná korespondence ukazuje na vztah plný osobního respektu a profesního porozumění. Peroutka, sám dlouholetý publicista a vydavatel novin, velice dobře chápal obtíže spojené s vydáváním exilového periodika, navíc na samotné periférii světového dění. Váňa naopak obdivoval Peroutkovo žurnalistické mistrovství a netajil se tím, že příslušnost legendárního novináře k autorskému okruhu *Hlasu domova* dodávala jeho novinám na prestiži a zvedala čtenářský zájem. To ostatně Váňa ve své korespondenci s Peroutkou opakovaně zdůrazňoval. Svůj dopis z poloviny roku 1975 zakončil lichotivým konstatováním: „V dopisech čtenářů se vyskytla vícekrát tvrzení, že Hlas domova má určitý vliv na zdejší exulanty. Pokud je tomu tak, pak je z korespondence zřejmé, že nejpodstatnější vliv mají Vaše komentáře...”⁸⁶

Zásadní roli ve spolupráci Františka Váni a Ferdinanda Peroutky sehrála i skutečnost, že *Hlas domova* patřil k pouhým několika exilovým periodikům, které se slavného novináře zastaly v období po tzv. Peroutkově puči. V polovině padesátých let se objevily první, zatím nesmělé, příznaky konce studené války a tento trend měla stvrdit ženevská konference, na níž mělo dojít k jednání na nejvyšší úrovni mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Za tímto účelem se obrátila administrativa amerického prezidenta Dwighta Eisenhowera na reprezentace jednotlivých národních exilových hnutí s požadavkem na pomoc při přípravě na rozhovory, které se měly mimo jiné týkat i osudu zemí střední Evropy. Beznadějně rozklížená *Rada svobodného Československa* však v té době již nebyla schopna žádné politické aktivity a skýtala obrázek smutných konců stranického hašteření. Peroutkovi se však poměrně překvapivě podařilo prohlásovat vznik tzv. Pracovního sboru (Working Committee), který měl být výkonným orgánem Rady, avšak brzy de facto přebíral veškeré její pravomoci i přístup k financím. Tento postup vyvolal vlnu kritiky na všech stranách, avšak Peroutka správně postřehl, že americké straně (která exil finančně podporovala) je třeba dát důkaz o akceschopnosti československého exilu. Peroutkovo „nepřátelské převzetí“ Rady sice vyvolalo vášně, avšak skutečnou bouři uvnitř československého exilu rozpoutalo několik jeho článků a rozhovorů o česko-německých vztazích. V polovině padesátých let byla zvěrstva války i odsun Němců z Československa stále otevřenými ranami a v postoji k otázce odsunu se vzácně shodovali jak komunisté v Československu, tak drtivá většina exulantů. Proto Peroutkův rozhovor s redaktorem časopisu amerických Němců *New Yorker Staats-Zeitung und Herold* (kte-

86 The Hoover Institution Archives, Stanford University, Palo Alto, Ferdinand Peroutka Collection. Box 1. *Dopis Františka Váni Ferdinandu Peroutkovi*. 17. 5. 1975.

rý byl přetištěn i jinými novinami včetně exilových), v němž hovořil o potřebě dialogu se sudetskými Němci a v němž rovněž zmínil zločiny ze strany Čechů, způsobil bouři. Pragmaticky založený Peroutka si dobře uvědomoval, že pro Američany se Německo stává stále důležitějším partnerem a exil by proto měl svůj vztah k této zemi, a tudíž i k problematice odsunu, podrobit revizi a zahájit se sudetoněmeckou reprezentací dialog. Navíc Ferdinand Peroutka stavěl do protikladu masarykovské ideály humanismu, z nichž vycházel étos první republiky, a československou poválečnou politiku vůči civilnímu obyvatelstvu německé národnosti, ve které spatřoval negaci těchto ideálů. Peroutkův text začal brzy žít vlastním životem, přičemž původní názory a logická argumentace se dočkaly řady zkromolení, dezinterpretací a významových posunů. Například elitní exilový matematik prof. Václav Hlavatý (1894–1969) Peroutku nepřímou obvinil z účasti na plánu o odtržení Sudet od Československa. Ikona prvorepublikové žurnalistiky a exilové politiky se tak rázem stala pro značnou část emigrace terčem hněvu. Pouze několik málo osobností a novin mu vyjádřilo otevřenou podporu.⁸⁷ František Váňa a *Hlas domova* patřily k této skupině. V úvodníku nazvaném „Bouřka kolem Peroutky“ se redakce za Peroutku postavila a celkem střízlivě analyzovala celou problematiku s tím, že odchod Němců byl v poválečné atmosféře sice nevyhnutelný, avšak to neomlouvá mnohé hanebné činy ze strany českého obyvatelstva. Stejně tak *Hlas domova* souhlasil s Peroutkovým názorem, že komunikace a dialog mezi oběma stranami jsou žádoucí pro budoucnost a politické vztahy mezi oběma zeměmi.⁸⁸ Otázka sudetských Němců se poté stala předmětem živých diskusí v několika dalších vydáních *Hlasu domova*, nicméně díky uměřenému a racionálnímu tónu redakčního úvodníku nepřekračovaly následné reakce čtenářů únosnou formu slušné komunikace.

Sám Peroutka neopomněl Váňovi napsat děkovaný list, na jehož konci si trpce stěžoval na provinční myšlení a geopolitickou negramotnost českého exilu: „Ti exulanti, jako prof. Hlavatý a Zahraniční Ústav, kteří vyvolávají nesvědomitě takovéto aféry, nevědí vůbec, v čem žijí, svým počínáním dobíjejí jen poslední politický význam exilu a dávají snadnou záminku těm Američanům, kteří chtějí vůbec celou otázku exilu zrušit ... že stejně exil ještě v ničem neprospěl a že jediné, co produkuje, jsou nechutné osobní spory. Poněvadž oni nejsou informováni, nevědí, co lze čekat za čtvrt nebo za půl roku.“⁸⁹

87 Ke kauze nejlépe P. KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka – pozdější život*, s. 193–205.

88 *Hlas domova*, 30. 4. 1956, s. 1.

89 LA PNP, Fond František Váňa, Karton 1, *Dopis Ferdinanda Peroutky Františku Váňovi a Václavu Michlovi*, 25. 5. 1956.

V dalších desetiletích Ferdinand Peroutka nezapomněl na podporu, které se mu dostalo ze strany Františka Váni a jeho kolegů, a odvděčil se za ni desítkami článků, které napsal buď výhradně pro *Hlas domova*, nebo zasílal do redakce k přetištění své texty, které vyšly v jiných periodikách. Ani na stránkách *Hlasu domova* však neměl Peroutka díky svým jasným a často nekonformním politickým názorům vždy na různých ustláno a redakce tu a tam obdržela našťvaný dopis, který většinou odrážel jiné ideové zakotvení čtenáře nebo pouze blíže neurčenou nechuť vůči osobě populárního žurnalisty. Básnické nadání kombinované se sklonem k primitivní sprostotě projevil například čtenář z Nového Zélandu, který redakci *Hlasu domova* vyčetl, že „plníte své stránky kecáním Ferdinanda, jehož nám nezabíli. A tak místo hlasu domova jste se stali šeptáním si do ouška, vzpomínek na TGM a Edouška. A s tím, slavná redakční rado, si můžete vytříit prdel.“⁹⁰ *Hlas domova* se nicméně stal jedním z mála exilových novin, které mohly označit legendu prvorepublikové žurnalistiky za svého dvorního autora. V rozhovoru o dějinách svých novin František Váňa dokonce uvedl, že v sedmdesátých letech s Peroutkovými příspěvky počítali tak automaticky, že slavného novináře a vydavatele sami již ani neoslovovali.⁹¹

Zatímco v případě komunikační sítě Františka Váni stál Ferdinand Peroutka v jejím samotném středu, u Přemysla Pittra sice tvořil její součást, avšak pohyboval se spíše na periférii. Do značné míry se jednalo o paradox, protože oba muži se narodili ve stejném roce a v desetiletích před komunistickým převratem se setkávali i názorově střetávali v různých situacích a na různých platformách. Na počátku třicátých let, částečně na stránkách Peroutkovy *Přítomnosti*, spolu například vedli intelektuálně obohacující polemiku o otázce pacifismu, jehož byl Pittr nesmlouvavým zastáncem.⁹² Právě tento spor jasně ukázal hlavní rozdíl mezi oběma muži, který možná komplikoval těsnější spolupráci v pozdějších desetiletích. Nábožensky založený Přemysl Pittr se často uchýloval k morálním a absolutizujícím hodnotovým soudům, které poněkud zplošťovaly jeho pohled na komplexitu společnosti i exilu. V tomto ohledu Peroutka, ačkoliv i v jeho případě hrála etická a morální hlediska klíčovou roli, prokazoval mnohem větší sklon k praktickým a pragmatickým řešením politických či sociálních otázek.

Po roce 1948 ovšem Pittr a Peroutka udržovali spíše nepravidelné kontakty, což bylo dáno mimo jiné tím, že Peroutka věnoval značnou část své energie poli-

90 Soukromý archiv Franka Váni, Melbourne. *Dopis Mirka Cvígra Františku Váňovi*, 30. 3. 1976.

91 Karel Wendt a František Váňa o *Hlasu domova*, záznam rozhovoru z 23. 7. 1991, CD Disk A. Centrum pro československá exilová studia, Univerzita Palackého v Olomouci, Fond Český exil v Austrálii, neinventarizováno.

92 P. KOSATÍK, *Sám proti zlu*, s. 130–134.

tické práci v *Radě svobodného Československa*, zatímco Pitter se soustředil na exilovou práci jiného druhu. Ačkoliv se oba angažovali ve vysílání *Rádia Svobodná Evropa*, byl Peroutka činný v její newyorské centrále, zatímco Pitter roky dojížděl do mnichovského studia. Toto exilové míjení se však bylo přerušováno občasnou korespondencí, která poukazovala na zdráhavý, avšak hluboký vzájemný respekt. Například v otázce odsunu sudetských Němců se Pitter jednoznačně postavil za Peroutkův kritický postoj, ačkoliv jejich ideová východiska se poněkud lišila. Peroutka v odpovědi ocenil Pittrovu činnost v exilu a poděkoval za podporu s dovětkem, „... že naše demokracie musí mít mnohem hlubší obsah, než je pouhé mávání červeno-bílým praporem. Ovšem hledat tento hlubší obsah je vždy spojeno s rizikem.“⁹³ Když Peroutka přijel na počátku šedesátých let do Mnichova, oba muži se setkali a Pitter v následném dopise vyjádřil ze shledání s člověkem, jehož znal desítky let, upřímnou radost.⁹⁴ Poslední kontakt se odehrál na podzim roku 1975, pár měsíců před Pittrovou smrtí.⁹⁵

Opačná situace panovala v případě Otakara Odložilíka (1899–1973), profesora Pennsylvánské univerzity, jenž s Přemyslem Pittrem spolupracoval a udržoval s ním bohatou korespondenci od počátku padesátých let až do své tragické smrti v roce 1973. Jejich vzájemné pouto však sahalo mnohem hlouběji do minulosti, až do března roku 1918, kdy se jako rakouští vojáci setkali na konci 1. světové války v bosenské Bileči.⁹⁶ Pittra s Odložilíkem spojoval mimo jiné zájem o dějiny české reformace a tohoto tématu se týkala celá řada dopisů uložených v Pittrově pozůstatosti. Odložilík, jako pravidelný autor v chicagském *Husově lidu*, seznámil Pittra s tímto protestantsky orientovaným exilovým časopisem, do kterého Pitter následně přispíval svými články až do zániku periodika v roce 1965.⁹⁷ Jako relativně slušně finančně situovaný akademik se Odložilík také angažoval v pomoci československým uprchlíkům ve Valce, přičemž jako prostředníka využíval právě Přemysla Pittra, který se na něj občas obracel s prosbou o poskytnutí určitého obnosu.⁹⁸ Vzájemná korespondence skýtá rovněž vzácný příklad profesní a kolegiální solidarity. Na Odložilíkovu úpěnlivou žádost totiž Pitter na konci šedesátých let sháněl ve Švýcarsku léky pro těžce nemocnou choť akademika Václava Vojtiška, které v komunis-

93 APP, Karton 129. *Dopis Ferdinanda Peroutky Přemyslu Pittrovi*, 16. 7. 1956.

94 Tamtéž, Karton 134. *Dopis Přemysla Pittra Ferdinandu Peroutkovi*, 7. 1. 1961.

95 Tamtéž, Karton 148. *Dopis Ferdinanda Peroutky Přemyslu Pittrovi*, 17. 9. 1975. Šlo o odpověď na Pittrův dopis z 2. 8. 1975. Tamtéž.

96 Tamtéž, Karton 142. *Dopis Otakara Odložilíka Přemyslu Pittrovi*, 22. 9. 1969.

97 Tamtéž, Karton 126. *Dopis Otakara Odložilíka Přemyslu Pittrovi*, 17. 2. 1952.

98 Tamtéž, Karton 128. *Dopis Přemysla Pittra Otakarovi Odložilíkovi*, 19. 7. 1953.

tickém Československu nebyly dosažitelné a které Odložilík Pittrovi hradil ze svých vlastních finančních prostředků. Ačkoliv se politické zaměření obou historiků rozcházelo (Vojtíšek byl výrazně levicově orientovaný), kolegiální vztah z předválečného období na Filozofické fakultě Karlovy univerzity přetrvával a Vojtíšek se na Odložilíka mohl obracet i s prosbami intimního charakteru.⁹⁹

Měl-li vztah mezi Přemyslem Pittrem a Otakarem Odložilíkem charakter silné vazby, odpovídaly kontakty Odložilíka a Františka Váni povaze vazby slabé. Ve Váňově pozůstalosti se nachází pouze několik dokladů o komunikaci mezi oběma muži, přičemž jejich občasná spolupráce se týkala výhradně *Hlasu domova*. Odložilík si vysoce cenil jak profesionální práce redakce, tak vyváženosti a jisté střídmosti v názorových hodnoceních, která nepodléhala stranickým a politickým preferencím uvnitř československého exilu. Jako jeden z amerických odběratelů *Hlasu domova* vyjádřil Otakar Odložilík svůj respekt v říjnu 1961 v dopise Františku Váňovi: „Čtu Hlas domova pozorně... Podařilo se vám vybudovat slušný a zajímavý list. V jedné věci obzvláště zasloužíte pochvalu. Tiskových chyb je málo, ne víc, než bývalo doma.“¹⁰⁰ Vzájemná spolupráce se nicméně omezovala na Odložilíkovy občasné autorské příspěvky do *Hlasu domova* a na svolení přetiskovat jeho texty původně vydané v jiných exilových periodikách. Naopak *Hlas domova* ochotně inzeroval a nabízel k prodeji historikova díla, o která byl uvnitř československé emigrace slušný a trvalý zájem.

Závěr

Text představuje úvodní studií dlouhodoběji a širěji pojatého výzkumu zabývajících se rozbořem komunikačních sítí československého exilu v období 1948–1989 jako neformální organizační struktury představující alternativu vůči institucionálnímu a hierarchickému uspořádání exilového hnutí na čele s *Radou svobodného Československa*. Výzkumná hypotéza vychází z předpokladu, že v důsledku chronické krize funkčnosti RSČ se aktivity exilu spíše orientovaly na horizontální spolupráci v rámci postupně utvářených sítí s řadou uzlových bodů, přičemž *Rada svobodného Československa* se stala pouze jedním z nich. Modelový rozbor komunikačních sítí dvou výrazných představitelů exilu, Přemysla Pittra a Františka Váni, naznačil, že značná část dosud blíže neprozkoumaných exilových aktivit se odehrá-

99 Tamtéž, Karton 142. *Dopisy Otakara Odložilíka Přemyslu Pittrovi*, 12. 9. 1969 a 22. 9. 1969.

100 *Hlas domova*, 16. 10. 1961, s. 7.

vala zcela mimo oficiální politické struktury exilu a nezávisle na nich. Případová studie odhalila překrývání komunikačních sítí Přemysla Pittra a Františka Váni, intenzivní vzájemnou spolupráci, sdílení řady silných a slabých vazeb i poměrně vysokou hustotu kontaktů, které měly jak regionální, tak globální charakter. Výzkum československého exilu zdola, tedy na úrovni individuálních činností jednotlivých osobností, odhaluje dimenze, které studium exilových institucí a tradiční vnímání exilu jako pyramidální politické struktury nedokáže identifikovat. Právě výzkum míry prosítování uvnitř exilu umožňuje jemněji postihnout motivace jednotlivých aktérů, různorodost a nezávislost exilových aktivit, intenzitu a proměnlivost kontaktů či pozici a důležitost jednotlivých center exilového hnutí. Zevrubná analýza aktivit a komunikace Přemysla Pittra a Františka Váni zároveň posiluje legitimitu teze o dynamice a funkčnosti československého exilu navzdory dlouhodobé krizi *Rady svobodného Československa* a faktickému selhání pokusů o institucionální vedení a centralizovanou koordinaci. Koncepční uchopení exilu jako sítě s mnoha uzlovými body však předpokládá dlouhodobou a náročnou heuristickou práci založenou na analýze celého spektra vhodných pramenů, mezi kterými zaujímá dominantní místo korespondence. Předložená studie je tak pouze prvním krokem k rekonstrukci globální sítě československého exilu v letech 1948–1989, a to prostřednictvím dochované a dosud v tomto ohledu takřka nevyužité korespondence dalších aktérů, především Ferdinanda Peroutky, Jaroslava Strnada, Ladislava Radimského, Ivana Herbena, Jiřího Pelikána, Josefa Jostena, Petra Zenkla, Františka Janoucha, Josefa Škvoreckého, Pavla Tigrida a jiných.

Exile Networks: Communication of Přemysl Pitter and František Váňa

JAROSLAV MILLER

According to the dominant historiographical narrative, the Czechoslovak anti-communist exile followed mostly political goals and was structured as an hierarchy with the *Council of Free Czechoslovakia* being the supreme body initially respected by most (though not by all) fractions within the exile movement across the globe. That is why the historical research, rather one-sidedly, focused upon the institutional history, biographies of political leaders and ideological debate within political parties in exile. In the article, this traditional approach is questioned. Though initially designed as a state-like hierarchy with pyramidal decision-making procedures (with coordinating power vested in the *Council of Free Czechoslovakia*) the exile soon transformed itself into a horizontal and rather informal network of loosely interconnected and mutually collaborating units and individuals across the globe. Inspired by the *Social Network Analysis* as introduced, among others, by Manuel Castells the study examines the nature, structure and intensity of communication networks built by two eminent exiles, Přemysl Pitter and František Váňa. By analysing their correspondence, the study discloses the global web of informal and changeable relationships and collaborations within the Czechoslovak exile.

DISKUSE

Polské spory o dějiny 20. století¹

PIOTR M. MAJEWSKI

PIOTR M. MAJEWSKI: Polish disputes over the history of the 20th century

The article deals with major conflicts over competing interpretations of contemporary history which took place in Poland after 1989. It frames this subject in a chain of historical debates concerning among others the Second World War, attitudes of Polish society vis-à-vis extermination of Jewish population during the Holocaust and post-War resistance against the Communist regime. It describes attempts of the Polish political right to impose a nationalistic narrative in the sphere of public history and examines political meaning of several state-run projects (Museum of the Second World War in Gdańsk, Museum of Polish Jews' History in Warsaw, European Solidarity Centre in Gdańsk, Museum of Poles Saving Jews in World War II in Markowa).

Keywords: Poland – historical politics – contemporary historiography – historical museums – history of the Second World War – Holocaust – Jedwabne – Polish-Jewish relations

Když se v Polsku v roce 1989 zhroutil komunismus, mohlo se zdát, že spory o moderní dějiny jsou již zapomenutou záležitostí. (Mám samozřejmě na mysli velké

1 Tento článek je rozšířenou verzí přednášky, kterou autor přednesl 8. října 2021 v Akademii věd ČR při příležitosti převzetí Medaile Františka Palackého.

interpretační spory, které se týkají širokých vrstev veřejnosti, nikoli hermetické diskuse vedené odborníky). Badatelé již nebyli omezováni cenzurou ani autocenzurou, archivy, dříve historikům nepřístupné, se otevřely a možnosti mezinárodní spolupráce nadále omezoval pouze nedostatek materiálních zdrojů. Přirozeným směrem historického bádání se stala témata dříve zakázaná, tabuizovaná nebo komunistickou mocí a jejími poslušnými publicisty a vědci trvale zamlčovaná. V následujících letech se objevily početné studie o polsko-bolševické válce v roce 1920, o politických dějinách druhé polské republiky, paktu Molotov-Ribbentrop a sovětské okupaci východní části Polska po 17. září 1939, o deportaci polských občanů na Sibiř a do Kazachstánu, o katyňském masakru, Varšavském povstání a převzetí moci v zemi komunisty po roce 1944. Témata přesahující cenzuru let 1945–1947 se objevovala jen velmi zřídka. Dějiny Polské lidové republiky byly v té době ještě příliš chronologicky blízké a vzbuzovaly příliš mnoho emocí, než aby se mohly stát samostatným předmětem historického bádání.

Velké množství publikací vydaných v tomto období se neslo ve vlastenectvém a martyrologickém duchu. Zdůrazňovaly hrdinství a utrpení Poláků. Představovaly je jako ušlechtilé bojovníky za svobodu nebo nevinné oběti zločinných totalitních režimů. Jak se zdá, většina polské historické obce a veřejnosti akceptovala tento narativ. Pokusy o zpochybnění hrdinského dogmatu se setkaly se všeobecným odsouzením. Asi nejznámější z nich se odehrál v roce 1994, kdy mladý novinář Michał Cichy (bylo mu tehdy 27 let) publikoval v listu *Gazeta Wyborcza* článek věnovaný případům vražd Židů vojáky Národních ozbrojených sil (*Narodowe Siły Zbrojne*) a Zemské armády (*Armia Krajowa*) během Varšavského povstání.² Záporná reakce většiny veřejností dokazovala, že Poláci tehdy ještě nebyli připraveni mluvit o temných stránkách vlastní minulosti. O několik let později to ostatně přiznal sám Cichy a rozhodl se omluvit povstalcům za zjednodušení v onom článku.³

V polovině 90. let přesto začalo mezi konzervativními či nacionalistickými historiky, publicisty a politiky sílit přesvědčení, že polská historická paměť, obvykle označovaná za historickou politiku, je chybná. Mimořádné emoce vzbudily, a to nejen na pravém křídle polské veřejnosti, dvě záležitosti: Především nebyla Varšava ani patnáct let po pádu komunismu schopna vybudovat muzeum, připomínající povstání roku 1944. Neúspěch této iniciativy odhalil dvě největší slabiny tehdejšího polského státu: nedostatek finančních prostředků a administrativní neschopnost. Právce v kauze ovšem viděla důsledek dlouhodobého přehlížení zásadní role

2 Michał CICHY, *Polacy – Żydzi: czarne karty powstania*, *Gazeta Wyborcza*, 29.-30. 1. 1994.

3 TÝŽ, *Przepraszam powstańców*, *Gazeta Wyborcza*, 23. 12. 2006.

historie při utváření a posilování národního společenství liberálními a levicovými politickými elitami.⁴

Druhý problém úzce souvisel se současnou politikou a týkal se stíhání komunistických zločinů. Proces dekomunizace probíhal v Polsku po roce 1989 poměrně pomalu. Důsledkem toho zůstali vedoucí představitelé režimu a jeho tajní agenti téměř bez výjimky nepotrestáni. I zde se konflikt vedl mezi pravicí a levicovými, resp. liberálními kruhy, které se většinou stavěly proti všeobecným prověrkám a dekomunizaci.⁵ Z konfliktu vyšli vítězně zastánci historického zúčtování s komunisty. V prosinci 1998 zřídil polský Sejm Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN). Ten měl po vzoru německého Gauckova úřadu vyšetřovat, dokumentovat a stíhat nacistické a komunistické zločiny spáchané na polských občanech po 1. září 1939, jakož i zločiny proti míru, lidskosti nebo válečné zločiny a politické represe, spáchané funkcionáři polského bezpečnostního aparátu v letech 1944–1989.⁶

Zakladatelé IPN se netajili tím, že jejich cílem je posílit vlasteneckou a martyrologickou vizi národní minulosti. Začátek 21. století však takové paradigma nečekaně zpochybnil. Největší roli v tom sehrála kniha sociologa Jana Tomasze Grosse *Sąsiedzi* (Sousedé), která vyšla v létě roku 2000.⁷ Popisovala vyhlazení několika set židovských obyvatel městečka Jedwabne v červenci 1941 a ukázala, že Poláci nebyli jen oběťmi zločinů okupantů, ale někdy i jejich spolupachatelé. Tyto události byly historikům známy již dříve, je to však poprvé, kdy se staly předmětem celonárodní debaty.

Informace o masakru v Jedwabně zásadně změnila polské historické vědomí. Prakticky každý uvědomělý Polák musel k této otázce zaujmout stanovisko. Rozsáhlé vyšetřování, které v následujících měsících provedl IPN, jednoznačně potvrdilo, že obyvatelé města a několika okolních vesnic vyvraždili své židovské sousedy, i když nevyloučilo, že zločin byl inspirován Němci.⁸ Verdikt vědců ovšem ne-

4 Marek A. CICHOCKI, *Czas silnych tożsamości*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa. Konferencja pod honorowym patronatem Jana Nowaka-Jeziorańskiego*, Warszawa 2005, s. 16–17.

5 Tamtéž, s. 18.

6 Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu, Dz.U. 1998 nr 155 poz. 1016, ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/O/D19981016.pdf> (14. 10. 2021).

7 Jan Tomasz GROSS, *Sąsiedzi: historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.

8 Paweł MACHCEWICZ, *Wokół Jedwabnego*, in: Paweł MACHCEWICZ – Krzysztof PERSAK (ed.), *Wokół Jedwabnego*, I, Warszawa 2002, s. 9–63.

zabránil výbuchu velkého konfliktu, který se rozhořel jako důsledek sporu o Jedwabne a který v Polsku doutná s různou intenzitou dodnes. Na jedné straně stojí občané (včetně historiků), kteří byli ochotni přijmout bolestivou pravdu o černých stránkách národní minulosti, na druhé straně ti, kteří nepohodlná fakta popírali nebo alespoň požadovali, aby se o nich nemluvilo nahlas podle zásady, že si člověk nemá kálet do vlastního hnízda.

Podstatu tohoto sporu asi nejlépe ilustruje polemika v tisku mezi konzervativním krakovským historikem Andrzejem Nowakem a tehdejším vedoucím Úřadu veřejného vzdělávání IPN, rovněž historikem, Pawłem Machcewiczem. Zatímco první se řečnický ptal „Westerplatte nebo Jedwabne“ a požadoval pěstování paměti polského hrdinství,⁹ Machcewicz odpověděl „Westerplatte i Jedwabne“ a hájil praxi kritické historie, i když ohrožovala národní mýty a pohodlí společnosti.¹⁰ V dalších dvaceti letech bude hlavní linie sporu o historickou paměť Poláků probíhat mezi těmito dvěma vizemi minulosti.

Případ Jedwabne měl tak obrovský ohlas i proto, že se týkal komplikovaných a dosud ostudně zamlčovaných temných stránek polsko-židovských vztahů. Kniha *Sąsiedzi* spustila lavinu publikací, jejichž autoři vytahovali dalších kostlivce, ukryté v polských skříních. Jan Tomasz Gross věnoval dvě knihy pogromům na Židy, k nimž došlo v Polsku po skončení druhé světové války, a loupežím židovského majetku, které provázely vyhlazování Židů.¹¹ Jiní badatelé začali systematicky zkoumat postoje polského obyvatelstva k holocaustu. To vyústilo v řadu významných prací o této problematice.¹² V roce 2003 bylo při varšavském Ústavu filozofie a sociologie Polské akademie věd založeno Centrum pro výzkum Šoa (Centrum Badań nad Zagładą), které začalo o dva roky později vydávat vlastní periodikum s názvem „Zagłada

9 Andrzej NOWAK, *Westerplatte czy Jedwabne*, Rzeczpospolita, 1. 8. 2001.

10 Paweł MACHCEWICZ, *I Westerplatte, i Jedwabne*, Rzeczpospolita, 9. 8. 2001.

11 Jan Tomasz GROSS – Irena GRUDZIŃSKA-GROSS, *Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, Kraków 2008; Jan Tomasz GROSS, *Złote żniwa. Rzecz o tym, co działo się na obrzeżach zagłady Żydów*, Kraków 2001.

12 Barbara ENGELKING, „Szczepan, panie gestapo”. *Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940–1941*, Warszawa 2003; TĄŻ, *Jest taki piękny słoneczny dzień... Losy Żydów szukających ratunku na wsi polskiej 1942–1945*, Warszawa 2011; Jan GRABOWSKI, „Ja tego Żyda znam!”. *Szantażowanie Żydów w Warszawie, 1939–1943*, Warszawa 2004; IDEM, *Judenjagd. Polowanie na Żydów 1942–1945. Studium dziejów pewnego powiatu*, Warszawa 2011; Barbara ENGELKING – Jacek LEOCIAK – Dariusz LIBIONKA (ed.), *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, Warszawa 2007; Jan GRABOWSKI – Dariusz LIBIONKA (ed.), *Klucze i kasa. O mieniu żydowskim w Polsce pod okupacją niemiecką i we wczesnych latach powojennych 1939–1950*, Warszawa 2014; Dariusz LIBIONKA, *Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie. Zarys problematyki*, Lublin 2017.

da Żydów. *Studia i Materiały*“ (Vývražďení Židů. Studie a materiály). Není třeba dodávat, že se toto výzkumné středisko okamžitě stalo trnem v oku polské pravice, která se již stále více přikláníla k nacionalistickým postojům.

Krajně pravicoví historici, pseudohistorici a publicisté okamžitě přešli do protiútoků. Následovala záplava publikací, které popíraly spolupráci Poláků na vyvražďování Židů nebo obviňovaly Židy ze zločinů na Polácích spáchaných během sovětské okupace východních oblastí Polské republiky v letech 1939–1941 a za komunistického režimu po roce 1944. Tyto knihy a články většinou nebyly jen po obsahové stránce nedostatečné, ale také otevřeně antisemitské.¹³ Umírněnější část polské pravice v té době ještě zachovávala v polsko-židovských záležitostech jistou zdrženlivost. Není však pochyb o tom, že i ona měla vážné obavy z „pedagogiky hanby“, jak nazývali každou kritickou reflexi národní minulosti.¹⁴

„Abwehrpsychóza“, která se rozvíjela na pravici, ještě zesílila, když se v roce 2002 polská veřejnost dozvěděla o německých plánech vybudovat v Berlíně „Centrum proti vyhánění“, zvané také „Viditelné znamení“. Krátce poté tehdejší kandidát na spolkového kancléře Edmund Stoiber požádal, aby Polsko a Česká republika zrušily dekrety, kterými tyto země po roce 1945 vyhnaly místní Němce.¹⁵ Někomu se muselo zdát, že jde o pokus vnutit Polákům a Čechům pocit viny za válečný kolaps Němců.¹⁶ Stoiber a jeho CDU/CSU však prohrála volby a nová, červenozelená, německá vláda se od těchto iniciativ poměrně rychle distancovala. Již o rok později však polské veřejné mínění rozbouřily zprávy o založení společnosti

13 Jerzy Robert NOWAK, *Sto kłamstw J.T. Grossa o Jedwabnem i żydowskich sąsiadach*, Warszawa 2001; Ewa KUREK, *Poza granicą solidarności. Stosunki polsko-żydowskie 1939–1945*, Lublin 2008; Marek Jan CHODAKIEWICZ – Wojciech MUSZYŃSKI (ed.), *Złote serca czy złote żniwa? Studia nad wojennymi losami Polaków i Żydów*, Warszawa 2011; Leszek ŻEBROWSKI, *Mity przeciwko Polsce. Żydzi, Polacy, komunizm, 1939–2012*, Warszawa 2014; Tomasz SOMMER – Marek Jan CHODAKIEWICZ – Ewa STANKIEWICZ, *Jedwabne – historia prawdziwa. Zbrodnia z 10 lipca 1941 r., I, Sprawcy, ofiary, rekonstrukcja, śledztwo*, Warszawa 2021.

14 Přehled pravicových názorů na knihy Jana Tomasze Grossa viz: Zofia BORZYMIŃSKA a kolektiv, *Jedwabne. Spór historyków wokół książki Jana Tomasza Grossa „Sąsiedzi”*, Warszawa 2002; Mariusz GADEK (ed.), *Wokół Strachu. Dyskusja o książce Jana T. Grossa*, Kraków 2008; Robert JANKOWSKI (ed.), *Cena „Strachu”. Gross w oczach historyków. Wybór publicystyki*, Warszawa 2008; Daniel LIS (ed.), *Wokół „Złotych żniw”. Debata o książce Jana Tomasza Grossa i Ireny Grudzińskiej-Gross*, Kraków 2011.

15 Otázku tzv. Benešových dekretů jejich platnosti viz souhrnně: Jiří PEŠEK – Oldřich TŮMA, *Právní normy let 1938–1948, týkající se Němců v Československu a ostatní Evropě*, Soudobé dějiny 13, 2006, s. 431–460.

16 Wojciech PIĘCIAK, *Zatrzymać Stoibera! Czy w polityce Niemiec wobec Polski pojawi się nowy ton?*, Tygodnik Powszechny, 7. 7. 2002.

Preussische Treuhand GmbH, jejímž postulovaným cílem bylo dosáhnout odškodnění za majetek zanechaný Němci v Polsku.¹⁷

V té době již téma odsunu Němců nebylo pro Poláky tabu. Po roce 1989 vyšla řada prací o vysídlení a poválečných osudech Němců, včetně monumentální sbírky dokumentů sestavené polsko-německým týmem historiků.¹⁸ Tyto publikace nevzbudily však dosud širší zájem. Zdá se, že Poláci vnímali tehdy nucené vysídlení Němců jako definitivně uzavřenou kapitolu dějin. V odmítání požadavků vyhnanců polské veřejné mínění bylo každopádně v roce 2002 výjimečně jednotné, takže se toto téma nestalo předmětem vnitřních sporů.

Otázka přetrvávajících důsledků odsunu Němců však nepřímě ovlivnila postoje sociálních aktérů a otrávil atmosféru v zemi strachem z německého revizionismu, který horlivě podněcovala pravice. Podle pravicových představ byla perspektiva vytvoření Centra proti vyhánění dalším důkazem potřeby vytvořit suverénní polskou historickou politiku, která by byla schopna náležitě reagovat na tento druh ohrožení.¹⁹ Jen málo komentátorů si však všimlo, že nebezpečí revizionistického obratu v německé politice bylo přehnané a jeho zveličování pak sloužilo především k posílení polských fobií a komplexů.²⁰ Otázka poválečného vysídlení Němců nevyvolala v Polsku žádnou hlubší sebereflexi.

17 Piotr JENDROSZCZYK, *Wypędzeni przygotowują pozwy*, Rzeczpospolita, 2. 10. 2003; TÝŽ, *Cel ten sam, inne metody*, Rzeczpospolita, 6. 3. 2004. Podrobně o polských reakcích na plány vytvoření Centra proti vyhánění viz: Piotr M. MAJEWSKI, *Wūci Viditelnému znamení. Poválečné vysídlení Němců v polském diskursu po roce 2000*, in: Václav Houžvička (ed.), *Odsun Němců z Československa 65 let poté*, Brno 2012, s. 49–60.

18 Włodzimierz BORODZIEJ – Hans LEMBERG (ed.), *Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*, I–IV., Warszawa 2000–2001. Přehled polské publicistiky a odborných publikací o odsunu Němců z období 1989–2001 viz: Piotr M. MAJEWSKI, *Zwischen Versöhnung und Verteidigung nationaler Interessen. Die polnische Debatte über die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung nach dem Zweiten Weltkrieg vor dem Hintergrund der Diskussionen in der Tschechischen Republik 1989–2003*, in: Peter Haslinger – K. Erik FRANZEN – Martin SCHULZE WESSEL (ed.), *Diskurse über Zwangsmigrationen in Zentraleuropa. Geschichtspolitik, Fachdebatten, literarisches und lokales Erinnern seit 1989*, München 2008, s. 32–40.

19 Piotr SEMKA, *Za wcześnie na Wrocław*, Rzeczpospolita, 28.03.2002; Mariusz MUSZYŃSKI – Krzysztof RAK, *Dyplomacja niemocy*, Rzeczpospolita, 29. 8. 2006. Přehled polské debaty z roku 2002 o odsunu Němců viz: Piotr BURAS – Piotr M. MAJEWSKI, *Pamięć wypędzonych. Grass, Beneš i środkowoeuropejskie rozrachunki. Antologia tekstów polskich, niemieckich i czeskich*, Warszawa 2003.

20 Piotr BURAS, *Abdykacja elit*, Gazeta Wyborcza, 16. 9. 2004; Anna WOLF-POWĘSKA, *Straszenie Niemców*, Gazeta Wyborcza, 11. 9. 2004; Władysław CZAPLIŃSKI, *Reparacje od Rosji, a nie od Niemiec*, Rzeczpospolita, 25. 9. 2004.

Je překvapivé, že v této atmosféře proběhla diskuse historiků o kolaboraci s Němci za druhé světové války téměř bez povšimnutí. Spustila ji zcela, lze předpokládat, že neúmyslně, germanistka Anetta Rybicka, která v roce 2002 publikovala doktorskou disertaci o nacistickém Institutu východní práce (Institut für Deutsche Ostarbeit) v Krakově. Podle jejích zjištění spolupracovalo s institucí, založenou okupanty, několik vědců z Jagellonské univerzity, kterou Němci zavřeli hned na začátku války. Rybicka ukázala, že někteří z nich sbírali pro potřeby okupantů například antisemitská lidová přísloví. Všichni pak pracovali pro instituci, jejíž pseudo-vědecká činnost měla za cíl ospravedlnit nacistické dobytí Polska.²¹

Na jaře 2003 se ve Varšavě o Institutu východní práce konala veřejná debata. Málem to vedlo k hádce mezi školitelem Anety Rybické a profesorem Jagellonské univerzity, který v mládí v ústavu pracoval.²² Nějakou dobu poté se v tisku objevovaly články o kolaboraci, ale téma se nezpolitizovalo a spor rychle utichl.²³ Možná byl případ Institutu východní práce pro polskou veřejnost příliš komplikovaný a nejednoznačný. Na scéně se však objevila otázka kolaborace: jako na divadelním jevišti položená puška. Bylo jen otázkou času, ve kterém jednání někdo z této zbraně vystřelí.

Aktivní historická politika požadovaná pravicí mezitím dosáhla velkolepého úspěchu, když bylo v srpnu 2004 otevřeno Muzeum Varšavského povstání. Velkou zásluhu na tom měl tehdejší primátor polského hlavního města Lech Kaczyński, přední politik strany Právo a spravedlnost, která byla tehdy v opozici vůči vládě. Výstava v bývalé elektrárně ve varšavské čtvrti Wola představuje povstání jako hrdinský boj a morální vítězství Poláků. Složitě okolnosti vypuknutí povstání, jeho tragický dopad a poválečné spory o smysl hekatomby civilistů byly však ignorovány nebo marginalizovány. Muzeum tak navázalo na tradiční vlastenecký narativ, ale obratně ho zprostředkovalo moderními scénografickými prostředky.²⁴

21 Anetta RYBICKA, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Kraków 1940–1945*, Warszawa 2002.

22 Andrzej CHOJNOWSKI – Włodzimierz BORODZIEJ – Tadeusz ULEWICZ – Marian WOJCIECHOWSKI – Andrzej CHWALBA – Aleksander LITEWKA – Piotr M. MAJEWSKI – Michał LEŚNIEWSKI – Andrzej PACZKOWSKI, *Kolaboracja*, Przegląd Polityczny 64, 2004.

23 Włodzimierz BORODZIEJ – Andrzej BRZEZIECKI, *Prostych odpowiedzi nie będzie*, Tygodnik Powszechny, 8. 6. 2003; Tomasz SZAROTA, *Kolaboranci w kraju bez Quislinga*, Tygodnik Powszechny, 6. 7. 2003.

24 Piotr M. MAJEWSKI – Rafał WNUK, *Between Heroization and Martyrology: The Second World War in Selected Museums in Central and Eastern Europe*, The Polish Review 60, 2015, s. 15–16.

Pro polskou pravici se Muzeum povstání okamžitě stalo vzorem účinné historické politiky a přirozeným nástupišťem pro další iniciativy tohoto druhu. Veřejnost byla novým muzeem většinou nadšena. Ojedinelé kritické hlasy zazněly jen v liberálních novinách. Upozorňovaly, že polské úspěchy a utrpení během druhé světové války by neměly být posuzovány izolovaně od zkušeností jiných národů a že temné stránky polských dějin by neměly být přecházeny mlčením.²⁵ Varování před politickou instrumentalizací minulosti však přehlušily požadavky na přeměnu národní historie v „mýtickou, symbolickou pravdu“.²⁶

Předpokládá se, že úspěch Muzea povstání pomohl straně Právo a spravedlnost vyhrát o rok později parlamentní volby a Lechu Kaczyńskému volby prezidentské. Pravice, která se dostala k moci, tak posílila svou víru v užitečnost historické politiky. Její další baštou se mělo stát Muzeum dějin Polska založené ve Varšavě. Ambiciózní plány však nebyly realizovány, protože v roce 2007 strana Právo a spravedlnost prohrála předčasné parlamentní volby a ocitla se v opozici. Projekt muzea zdědila liberální vláda Donalda Tuska. Pravicoví politici, intelektuálové a novináři ji od té doby pravidelně obviňovali ze záměrného zdržování výstavby této kulturní instituce.²⁷ Muzeum dějin Polska nebylo však zlikvidováno a Tuskova vláda se ani nepokusila změnit jeho vedení nebo programovou koncepci.

Pravici dráždila zejména skutečnost, že ve stejné době, na podzim 2008, se liberální vláda pustila do vlastního projektu v podobě gdaňského Muzea druhé světové války. S nápadem na její vytvoření přišel Paweł Machcewicz, tehdy již bývalý vedoucí Úřadu veřejného vzdělávání IPN. Podle jeho návrhu měla být tato instituce polskou odpovědí na Centrum proti vyhánění zřízené v Berlíně a měla prezentovat středoevropský pohled na genezi, průběh a důsledky globálního konfliktu.²⁸ Machcewicz, jmenovaný Tuskem ředitelem muzea, vypracoval spolu s autorem tohoto článku a dalšími dvěma historiky, Rafałem Wnukem a Januszem Marszalcem, podrobnou programovou koncepci a poté i scénář gdaňské výstavy.²⁹

25 Janusz MAJCHEREK, *Pułapki polityki historycznej*, Rzeczpospolita, 14. 9. 2004.

26 *Polityka historyczna: rola historyków, rola polityków?*, in: *Polityka historyczna...*, s. 100.

27 Robert RYBARCZYK, *Muzeum Historii Polski powstanie dużo później*, Rzeczpospolita, 10. 11. 2010; Piotr GLIŃSKI, Gliński: *Dlaczego Tusk, patriota i katolik, tego nie zrobił?* Do Rzeczy, 18. 9. 2021.

28 Paweł MACHCEWICZ, *Muzeum zamiast zasieków*, Gazeta Wyborcza, 8. 11. 2007.

29 Paweł MACHCEWICZ – Piotr M. MAJEWSKI, *Muzeum II Wojny Światowej. Zarys koncepcji programowej*, Przegląd Polityczny 91/92, 2008, s. 46–51. Na téma vzniku Muzea druhé světové války viz podrobně: Paweł MACHCEWICZ, *Muzeum*, Kraków 2017, s. 11–26.

Muzeum druhé světové války bylo od svého vzniku soustavně kritizováno pravicovými politiky, novináři a s nimi sympatizujícími intelektuály. Kritizovali především odklon od tradičního polského, heroicko-martyrologického paradigmatu ve prospěch universálního narativu, který zohledňuje válečné zkušenosti mnoha národů, včetně Němců a občanů Sovětského svazu. Zvláště se nemohli smířit s prohlášením, že muzeum nebude speciálně připomínat polské mučednictví ani slávu polského vojska.

Pravice byla také nespokojena se složením programového výboru muzea, v němž kromě polských historiků zasedali i významní odborníci na druhou světovou válku z jiných zemí. Bylo naznačováno, že ti první nezaujmají dostatečně národní pozice a ti druzí se snaží Polákům vnutit své vlastní interpretace.³⁰ Vše nasvědčovalo tomu, že Právo a spravedlnost vnímá vznik Muzea druhé světové války jako pokus o prolomení svého monopolu na výklad moderních dějin, který si žárlivě střežilo od vzniku Muzea Varšavského povstání.

Muzeum druhé světové války se veřejnosti otevřelo v březnu 2017. Rok a půl předtím zvítězila v parlamentních volbách strana Právo a spravedlnost a od této chvíle intenzívně hledala záminku k likvidaci gdaňské expozice. Pouhé dva týdny po oficiálním otevření muzea konečně se jí to podařilo. Nový ministr kultury Piotr Gliński k tomu použil právní trik: nejprve vytvořil v roce 2015 v Gdaňsku (pouze na papíře) zcela nové Muzeum Westerplatte a války 1939 a následně ho spojil s právě otevřeným Muzeem druhé světové války. Tímto způsobem formálně vznikla úplně nová instituce, kterou ministr okamžitě předal do rukou svého nominanta. Předchozí vedení Muzea druhé světové války, které tamější expozici navrhlo a vytvořilo, bylo odvoláno.³¹

Brzy poté začal nový ředitel zavádět změny v expozici, které měly vyzdvihnout hrdinství a mučednictví Poláků (zejména katolických kněží) a zdůraznit jejich zásluhy při záchraně Židů. Byly v souladu s kritikou muzea, kterou již dříve formulovali pravicoví publicisté a politici Práva a spravedlnosti. Za této situace se autoři scénáře výstavy rozhodli domáhat se svých práv soudní cestou. Případ stále není uzavřen. Rozsudek první instance přinutil nového ředitele muzea odstranit

30 Tamtéž, s. 26–41, 131–132.

31 Muzeum II Wojny Światowej i Muzeum Westerplatte i Wojny 1939 połączone, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, publikovano 6. 4. 2017, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/muzeum-ii-wojny-swiatowej-i-muzeum-westerplatte-i-wojny-1939-polaczone-7264.php> (19. 10. 2021).

jednu ze změn. Toto rozhodnutí neuspokojilo však žádnou ze stran a obě se proti němu odvolaly.³²

Konflikt kolem gdaňského muzea byl nejokázalejším a nejdelším, ale zdaleka ne jediným sporem o interpretaci minulosti v historických muzeích, který vznikl v Polsku za posledních patnáct let. Na přelomu let 2012 a 2013, kdy se Muzeum druhé světové války teprve budovalo, se stal předmětem polemiky scénář nové expozice Slezského muzea v Katovicích. Spor se týkal způsobu prezentace kulturního a historického specifika Horního Slezska, který podle kritiků vylučoval polské přistěhovalce a podkopával vazby regionu na Polsko. Pod vlivem mediální kampaně a politických her v místní samosprávě se ředitel muzea nakonec rozhodl korigovat scénář výstavy. Ten přitom byl už dříve vybrán na základě soutěže. V upravené podobě bylo Slezské zemské muzeum otevřeno návštěvníkům v červnu 2015.³³

Muzeum Polské lidové republiky mělo mnohem méně štěstí. Iniciativu k jeho založení vyvinul již v 90. letech 20. století významný režisér Andrzej Wajda a jeho žena Krystyna Zachwatowicz. V dubnu 2008 bylo toto muzeum zřízeno v Nové Huti (dnes je to čtvrť Krakova) jako pobočka Muzea dějin Polska. Práce na scénáři expozice však uvázly ve vleklých sporech. Z velké části se týkaly toho, zda mají být dějiny Polské lidové republiky prezentovány především z pohledu sociálních dějin (bylo to kritizováno jako pokus o nostalgickou afirmaci komunistické reality), nebo zda se má výstava zaměřit spíše na politické události, zejména na odpor proti komunistickému režimu.

Vzhledem k tomu, že se nepodařilo dosáhnout kompromisu, který by vyhovoval všem, se Muzeum dějin Polska na začátku roku 2013 zbavilo své pobočky v Nové Huti tím, že z ní vzniklo samostatné muzeum. Když byl po dalších dvou letech konečně vypracován scénář expozice, ministerstvo kultury odstoupilo od jejího spolufinancování a muzeum bylo degradováno na pobočku městského muzea v Krakově. Ministr tím zasadil rozhodující ránu plánům na vytvoření muzea, které by komplexně prezentovalo dějiny Polské lidové republiky.³⁴

32 Rozsudek Oblastního soudu v Gdaňsku z 15. 10. 2020, s. 1–96; odvolání P. Machcewicze, P. M. Majewského, J. Marszałce a R. Wnuka do soudu druhé instance v Poznani z 25. 1. 2021, s. 1–35. Dokumenty ze sbírky autora.

33 Teresa SEMIK, *Semik: Odzyskujemy Muzeum Śląskie. Dyskusja w DZ pokazała kto miał rację*, *Dziennik Zachodni*, 8. 2. 2013, <https://dziennikzachodni.pl/semik-odzyskujemy-muzeum-slaskie-dyskusja-w-dz-pokazala-kto-mial-racje/ar/757621> (19. 10. 2021)

34 O Muzeum Nowej Huty, Muzeum Krakowa, <https://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/o-muzeum-nowej-huty> (19. 10. 2021). Srovn.: Minister kultury nie wypowiada umowy o współprowadzeniu Muzeum PRL-u, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, publikowano 12. 4. 2017, <http://mkidn.gov.pl/pages/posts/minister-kultury-nie-wypowiada-umowy-o-wspolpro>

Toto rozhodnutí, stejně jako dřívější převzetí Muzea druhé světové války, bylo součástí nové, mnohem agresivnější historické politiky pravice, která se vrátila k moci v roce 2015. Jejím cílem se v té době stalo získání absolutní kulturní hegemonie v zemi, jejímž důležitým aspektem bylo prosazování nacionálně-konzervativní vize polské minulosti: heroické, martyrologické a zbavené jakýchkoli temných stránek.

Velká ofenzíva PiS v oblasti historie probíhala v souladu s logikou institucionální centralizace a shora vnucovaného výkladu minulosti. To nevyhnutelně vedlo k dalším konfliktům. Spory vznikaly především tam, kde historická politika vládnoucí strany narážela na odpor jednotlivců nebo institucí, které si mohly dovolit luxus vyjádřit vlastní názor, protože nebyly zcela závislé na státní moci.

Jedním z nich bylo varšavské Muzeum dějin polských Židů Polin. Ministerstvo kultury se na něj zaměřilo poté, co zde byla na jaře 2018 uspořádána výstava o nucené emigraci polských Židů po březnu 1968. Zařazení současných příkladů antisemitských výroků polských politiků a publicistů do této expozice ministerstvo označilo za „nedovolené spojování událostí z března 1968 se současnými jevy“. Již dříve se proti výstavě vyslovili dva senátoři za stranu Právo a spravedlnost. Ministr Gliński potrestal Muzeum Polin odebráním grantu, který předtím obdrželo. Krátce poté mimozákonně odmítl prodloužit smlouvu s jeho dosavadním ředitelem Dariuszem Stolou, přesto že ten vyhrál na ten post veřejnou soutěž. Konflikt pokračoval až do února 2020, kdy se Stola rozhodl stáhnout svou kandidaturu, aby nepoškodil Polin, a vedení muzea převzal jeho náměstek.³⁵

Na rozdíl od Muzea druhé světové války nemohla vláda plně převzít Muzeum dějin polských Židů, protože tuto instituci spoluřídí varšavská samospráva. To ale neznamenalo, že by se strana Právo a spravedlnost hodlala smířit s tím, že nebude mít rozhodující vliv na historickou politiku v citlivé oblasti polsko-židovských vztahů. Důkazem opaku je zřízení zcela nové instituce v podobě Muzea varšavského ghetta ministrem kultury v únoru 2018. Jeho hlavním statutárním úkolem je

wadzeniu-muzeum-prl-u-7292.php (19. 10. 2021). Ohledně sporu o smysl výstavy viz: *Spór o muzeum. PRL nie był radosnym okresem*, rozhovor M. Kursové z J. Emilewiczovou, wyborcza.pl, 26. 8. 2010, http://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,44425,8296117,Spór_o_muzeum_PRL_nie_był_radosnym_okresem.html (19. 10. 2021).

35 Tomasz URZYKOWSKI, *Ministerstwo Kultury krytykuje wystawę w Muzeum Polin*, wyborcza.pl, 19. 3. 2018, <http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,23162249,ministerstwo-kultury-krytykuje-wystawe-w-muzeum-polin.html> (19. 10. 2021); IDEM, *Koniec wojny o Muzeum Polin. Nie ma zwycięzców, a minister Gliński wychodzi z niej bez twarzy*, wyborcza.pl, 17. 2. 2020, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,25701499,koniec-wojny-o-muzeum-polin.html> (26. 10. 2021).

„vytvořit výstavní prostor a akademické centrum, které by podněcovalo k zamyšlení nad historií varšavského ghetta; s přihlédnutím k dějinám Židů v Polsku a zejména ve Varšavě, k holocaustu a osudu Židů během druhé světové války ve Varšavě i mimo ni – na polských územích okupovaných Třetí německou říší, a k poválečnému osudu Židů v Polsku“.³⁶ Z takto široce definovaného poslání nového muzea není těžké odvodit, že ministerstvo má v úmyslu vybudovat instituci, propagující bezkonfliktní obraz polsko-židovských vztahů, přesněji řečeno, bagatelizující rozsah polského antisemitismu.³⁷

Téměř ve stejné době vyvolala historická politika vládnoucí pravice hlasitý konflikt s Izraelem a Spojenými státy. Jeho příčinou byla novela zákona o Ústavu národní paměti z ledna 2018. Tato státní instituce byla již dříve úplně převzata do rukou polské pravice a poslušně propagovala její vize dějin. Novela stanovila stíhání osob, které Polákům připisují odpovědnost za zločiny spáchané nacistickým Německem. Skrytým cílem tohoto ustanovení bylo zablokovat výzkum a veřejnou diskusi o roli polského obyvatelstva během holocaustu.³⁸ Pod americkým tlakem polské úřady kontroverzní novelu sice stáhly, ale boj proti historikům zabývajícím se polským antisemitismem nevzdaly.³⁹

Jednalo se o rozsáhlou akci. Již v říjnu 2016 požádalo Ministerstvo zahraničních věcí polské diplomatické mise po celém světě, aby nahlásily takzvané chybné paměťové kódy, to znamená fráze a výrazy, které „falšují roli Polska za druhé světové války“. Vláda se zaměřila zejména na historiky z varšavského Centra pro výzkum Šoa Polské akademie věd, o jehož vzniku jsem se zmínil dříve v tomto článku. Kdykoli se někdo z nich odvážil přednášet v zahraničí o spoluúčasti Poláků na loupežích a vraždách židovských spoluobčanů, polští diplomaté zakročili a podali ofi-

36 Zадания statutowe, Muzeum Getta Warszawskiego. Instytucja w organizacji, Misja, <http://1943.pl/misja> (26. 10. 2021).

37 Srov. prohlášení ministra Glińskiego na tiskové konferenci uspořádané 7. 3. 2018 u příležitosti založení muzea: Minister kultury Piotr Gliński utworzył Muzeum Getta Warszawskiego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, publikováno 7. 3. 2018, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/minister-kultury-piotr-glinski-utworzyl-muzeum-getta-warszawskiego-8198.php> (26. 10. 2021).

38 Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod grozbą kary, Dz.U. 2018, poz. 369, ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000369/T/D20180369L.pdf> (26. 10. 2021).

39 *USA naciskaly na Izrael i Polskę w sprawie ustawy o IPN? Kulisy nowelizacji*, Newsweek, 29. 6. 2018, <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/usa-naciskaly-na-izrael-i-polske-w-sprawie-ustawy-o-ipn/0wvl1rn> (26. 10. 2021).

ciální protesty u organizátorů konference nebo u příslušných akademických orgánů.⁴⁰

Doma byla použita jiná taktika: Státní orgány sice oficiálně neomezovaly svobodu bádání a publikování, ale snažily se odradit historiky zabývat se kontroverzními tématy. Za tímto účelem využívaly mj. pomoci Reduty dobrého jména – polské ligy proti hanobení (Reduta Dobrego Imienia – Polska Liga przeciw Zniesławieniom). Tato soukromá nadace byla založena v roce 2013 stoupenci polské pravice „s cílem iniciovat a podporovat akce zaměřené na opravu nepravdivých informací o historii Polska, zejména o průběhu druhé světové války, účasti Poláků v ní, postoji Poláků ve vztahu k Židům a o německých koncentračních táborech“.⁴¹

Reduta dobrého jména se ochotně zapojovala do právních sporů týkajících se polských dějin. Mohla se spolehnout na tichou podporu vládnoucí strany, která její činnost dotovala různými granty.⁴² Nadace na oplátku podnikala iniciativy zaměřené na umlčení nepohodlných vědců nebo žurnalistů – a to nejen z Polska, ale i ze zahraničí. Proslulou se stala v roce 2019, kdy Filomena Leszczyńska, osmdesátiletá stařenka z malé vesnice na východě Polska, podala občanskoprávní žalobu na Barbaru Engelkingovou a Jana Grabowského, redaktory a spoluautory dvousvazkové monografie *Dalej jest noc* (Poté je noc), která systematicky analyzovala postoje polských obyvatel generálního gouvernementu k vyhlazování Židů.⁴³ S využitím finanční a organizační podpory Reduty hájila žalobkyně dobré jméno svého strýce, kterému Engelkingová, vskutku mylně, přičítala okradení židovky a spolupráci s Němci.

Právníci, které si Reduta dobrého jména najala, požadovali však nejen opravu chyby, ale také vysoké odškodné a stažení celého nákladu publikaci. Odvolávali se na právo každého občana na ochranu dobrého jména. Podle nich toto právo zahrnuje ochranu cti předků a hrdost na to, že jsme Poláci.⁴⁴ Přijetí takového výkladu soudem by bylo zjevně smrtící pro svobodu vědeckého výzkumu. Soud druhého

40 Jan GRABOWSKI, *Na posterunku. Udział polskiej policji granatowej i kryminalnej w zagładzie Żydów*, Wołowiec 2020, s. 9.

41 Who we are, Reduta Dobrego Imienia – Polish League against Defamation, <http://www.rdi.org.pl> (23. 11. 2021).

42 Jan KUNERT, „Internetowa husaria” za 231 tys. zł. Sprawdzamy efekty projektu z pieniędzy MSZ, *Konkret*24, 30. 4. 2019, <https://konkret24.tvn24.pl/polska,108/internetowa-husaria-za-231-tys-zl-sprawdzamy-efekty-projektu-z-pieniedzy-msz,920047.html> (23. 11. 2021).

43 Barbara ENGELKING – Jan Grabowski (ed.), *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, I-II, Warszawa 2018.

44 Žaloba F. Leszczyńskiej na ochranu osobnostních práv z 17. 5. 2019, s. 1–16, dokument ze sbírky autora.

stupně našťestí tyto nároky žaloby zamítl.⁴⁵ Čas ukáže, zda soudní proces s Engelkingovou a Grabowským nezastraší jiné historiky a neodradí je od toho, aby se věnovali tématům, která jsou pro státní moc nežádoucí. Diskusi o polském podílu na vraždění Židů se však vládě zastavit nepovedlo. Grabowski publikoval v loni knihu *Na posterunku* (Na stanici), v níž podrobně popsal spolupráci polských policistů s Němci v Generálním gouvernementu. Téma kolaborace se tímto způsobem tak objevilo již podruhé, a to v mnohem trapnější podobě.⁴⁶

Zároveň se oficiální historická politika snažila za každou cenu dokázat, že Poláci za druhé světové války masově pomáhali svým židovským spoluobčanům. Důkazem toho je například otevření Muzea rodiny Ulmů, která za druhé světové války zachraňovala Židy v obci Markowa na Podkarpatsku a byla zavražděna Němci. O významu, který polský stát přikládal této výstavě, svědčí usnesení Sejmu přijaté v den oficiálního otevření muzea, které vzdává hold Polákům pomáhajícím Židům a vyjadřuje naději, že památka na ně bude důležitou součástí veřejného vzdělávání „také v jiných státních a samosprávných institucích, zejména v muzeích a vzdělávacích zařízeních“.⁴⁷

Kritici muzea mu však vyčítají, že jeho expozice válečnou realitu účelově zkresluje. Návštěvníci se tu nedozvědí, že rodinu Ulmových udal polský policista, ani že Poláci z Markowé Židy nejen ukrývali, ale také vraždili.⁴⁸ V únoru 2018, v době vrcholícího konfliktu kolem novely zákona o Ústavu národní paměti, ministerstvo kultury v médiích oznámilo nicméně svůj záměr zřídit pobočku muzea v Markové „na centrálním místě na newyorském Manhattanu“.⁴⁹ Tento ambiciózní plán však zatím, pokud víme, nepřekročil fázi deklarace.

45 Sebastian KLAUZIŃSKI, *Sąd: Engelking i Grabowski nie muszą przeproszać za wyniki badań nad Zagładą*, OKO.press, 16. 8. 2021, <https://oko.press/grabowski-engelking-wyrok-dalej-jest-noc/> (26. 10. 2021).

46 Jan GRABOWSKI, *Na posterunku...*, op. cit.

47 Sejm podjął uchwałę towarzyszącą otwarciu Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II wojny światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, publikowano 16. 3. 2016, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=A9946A983182F3A6C1257F78005DE097> (26. 10. 2021).

48 Jan GRABOWSKI – Dariusz LIBIONKA, *Markowa. Żydowska śmierć, polska wina, wspólny strach*, Gazeta Wyborcza, 9. 12. 2016, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,21097043,markowa-zydowska-smierc-polska-wina-wspolny-strach.html> (26. 10. 2021).

49 Emilia DŁUŻEWSKA, *Rząd chce stworzyć filię Muzeum Polaków Ratujących Żydów. W Nowym Jorku, bo tam jest „najwięcej Żydów na świecie”*, wyborcza.pl, 20. 2. 2018, <http://wyborcza.pl/7,75410,23047124,rzad-chce-stworzyc-filie-muzeum-polakow-ratujacych-zydow-w-nowym.html> (26. 10. 2021).

Ačkoli se vláda PiS v oblasti polsko-židovských vztahů chovala jako slon v porcelánu, mezinárodní kritika ji přiměla k určité zdrženlivosti. Totéž se však nedá říci o jejich aktivitách v další klíčové oblasti historické politiky, a sice o budování kultu takzvaných prokletých vojáků, tedy partyzánů poválečného odbojového hnutí. Ministr kultury podepsal dohodu o společné stavbě muzea věnovaného této kapitole polských dějin s místním úřadem w mazovské Ostrołęce již v březnu 2016, tedy necelých pět měsíců po svém nástupu do funkce.⁵⁰ I tak ho však předběhl jeho kolega z vládních lavic, ministr spravedlnosti Zbigniew Ziobro, který o týden dříve na vlastní pěst založil Muzeum prokletých vojáků, jež bude umístěno v budově bývalého mokotovského vězení ve Varšavě.⁵¹

Obě tyto instituce jsou tvořeny výhradně historiky sympatizujícími s vládou Práva a spravedlnosti, za účasti aktivních politiků této strany a jejích přívrženců.⁵² Když Rafał Wnuk, jeden z nejlepších odborníků na poválečné odbojové hnutí, kritizoval koncepci výstavy ve Varšavě, tvůrci muzea odmítli jeho posudek jako zásadně „nemeritorní“ a „záměrně nepřívznivý“. Vše nasvědčuje tomu, že jak ve Varšavě, tak v Ostrołęce bude fenomén takzvaných prokletých vojáků prezentován nekriticky. Nepochybně bude rezonovat s tónem pravicové žurnalistiky, která je dlouho líčila jako romantické hrdiny bez poskvrny a jediné skutečné vlastence, ačkoli někteří z nich se dopouštěli kriminálních činů, a dokonce válečných zločinů.⁵³

To se týká i vojáků Svatokřížské brigády Národních ozbrojených sil, kteří v poslední fázi války přešli s německou pomocí na české a moravské území.⁵⁴ V únoru 2018 premiér Mateusz Morawiecki demonstrativně položil květiny na hroby

50 O muzeum, Muzeum Żołnierzy Wyklętych w Ostrołęce w organizacji, <https://muzeumzolnierzywyklętych.pl/historia> (26. 10. 2021).

51 O muzeum, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/strona/muzeum-zolnierzy-wyklętych-i-wiezniow-politycznych-prl-o-muzeum> (26. 10. 2021).

52 Rada Muzeum Żołnierzy Wyklętych w Ostrołęce powołana, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, publikovano 15. 12. 2017, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/posts/rada-muzeum-zolnierzy-wyklętych-w-ostrolece-powolana-8005.php> (26. 10. 2021); Powołanie Rady Programowej Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL – Minister Sprawiedliwości Zbigniew Ziobro wręczył nominacje, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Powolanie-Rady-Programowej-Muzeum-Zolnierzy-Wyklętych-i-Wiezniow-Politycznych-PRL-Minister-Sprawiedliwosci-Zbigniew-Ziobro-wreczyl-nominacje> (26. 10. 2021).

53 Rafał WNUK, *Bardzo drogi pomnik Żołnierzy Wyklętych*, Rzeczpospolita, 19. 8. 2017, <https://www.rp.pl/Publicystyka/308179858-Bardzo-drogi-pomnik-Zolnierzy-Wyklętych.html> (26. 10. 2021); Spór o Wyklętych, Rzeczpospolita, 28. 8. 2017, <https://www.rp.pl/Publicystyka/308279961-Spor-o-Wyklętych.html> (26. 10. 2021).

54 O působení brigády v Čechách a na Moravě viz podrobně: Jiří FRIEDL, *Vojáci – Psanci. Polská Svatokřížská brigáda Národních ozbrojených sil na českém území v roce 1945*, Praha 2015.

vojáků brigády v Mnichově. Zřejmě chtěl tímto způsobem zdůraznit, že je považuje za nezlomné vlastence, i když kolaborovali s Němci a někteří z nich měli na svědomí udávání a vraždy Židů.⁵⁵

Poslední z konfliktů o historická muzea se odehrál v Gdaňsku a měl dvě zdánlivě zcela nezávislé fronty. První představovalo Evropské centrum Solidarity (Europejskie Centrum Solidarności), které společně spravují městská samospráva a ministerstvo kultury. Tamní expozice byla dlouho trnem v oku straně Právo a spravedlnost a pravicovým novinářům, kteří ji obviňovali ze zveličování zásluh Lecha Wałęsy a zlehčování role ostatních odborářů. Do doutnajícího konfliktu se v říjnu 2018 s obvyklým článkem zapojil ministr kultury, který oznámil snížení finančních prostředků pro tuto instituci ze 7 na 4 miliony zlotých.⁵⁶

Jak se po čase ukázalo, byl tento krok taktickým tahem, jenž měl donutit gdaňské úřady, aby ministerstvu udělily právo jmenovat jednoho ze zástupců ředitele Centra a většinu členů jeho programového kolegia. Jednání s Aleksandrou Dulkiewiczovou, nástupkyní Pawła Adamowicze, primátora Gdaňsku, který byl zavražděn v lednu 2019, však skončila pro ministra neúspěchem. A když se zpráva o požadavcích na Evropské centrum Solidarity dostala na veřejnost, jedna z obyvatelk Gdaňska uspořádala prostřednictvím sociálních sítí sbírku, v níž se obratem podařilo sebrat částku 3 milionů zlotých, která instituci chyběla. „Občané socializovali historickou politiku,“ komentoval událost jeden z kulturních manažerů.⁵⁷

Druhý díl konfliktu vlády s gdaňskými úřady se týkal Westerplatte, kde původně působila pobočka gdaňského městského muzea. Jak již bylo uvedeno, v roce 2015 ministerstvo kultury zřídilo na tomto poloostrově zvláštní muzeum (i když jen na papíře), které se vzápětí z taktických důvodů spojilo s Muzeem druhé světové války. Nový ředitel takto vzniklé instituce krátce nato zahájil kampaň, která usiluje o muzeální rekonstrukci předválečného polského tranzitního depa na Westerplatte.

Ředitel se zpočátku snažil přesvědčit primátora Adamowicze, aby muzeu předal pozemky ve vlastnictví města. Když se to nepodařilo, předložila v květnu

55 *Morawiecki upamiętnił Brygadę Świętokrzyską, która kolaborowała z III Rzeszą*, wyborcza.pl, 17. 2. 2018, <https://wyborcza.pl/7,75399,23037784,morawiecki-upamietnil-brygade-swietokrzyska-ktora-kolaborowala.html> (26. 10. 2021).

56 Maciej SANDECKI, *PiS chce zmienić ECS po swojemu. Minister Gliński domaga się obsady stanowisk w Centrum*, wyborcza.pl, 31. 1. 2020, <http://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,24415092,pis-chce-zmienic-ecs-po-swojemu-minister-glinski-domaga-sie.html> (26. 10. 2021).

57 *Zbiórka na ECS – internauci zebrali brakujące 3 miliony. Potorocznyn: Gliński sprywatyzował, obywatele wsparli*, TokFm, publikowano 4. 2. 2019, <http://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103087,24427311,potorocznyn-o-zbiorce-na-ecs-piotr-glinski-sprywatyzowal-polityke.html> (29. 10. 2021).

2019 skupina poslanců PiS Sejmu návrh mimořádného zákona, který umožňuje státu převzít městské pozemky Westerplatte z rukou gdaňských úřadů. Ve zdůvodnění uvedli, že slavná lokalita „není rozvíjena způsobem odpovídajícím jejímu národnímu a mezinárodnímu významu“. Zároveň se ozvaly hlasy, že stát by měl být výhradním organizátorem oslav, které se konají na poloostrově.⁵⁸ Navzdory protestům gdaňské samosprávy, které podpořila velká část veřejného mínění v celé zemi, přijal Sejm ovládaný stranou Právo a spravedlnost v červenci 2019 výše zmíněný mimořádný zákon, který o pouhé dva týdny později podepsal prezident. Státní orgány tak opět daly jasně najevo, že hodlají nedělitelně ovládat historická místa, kterým přisuzují strategický význam ve své paměťové politice.⁵⁹

Od roku 2015 se historická politika vládnoucí pravicové většiny uskutečňuje s obrovským rozmachem, a to díky zapojení mnoha státních institucí a obrovským finančním dotacím. Roční rozpočet Ústavu národní paměti v posledních letech činil téměř 400 milionů zlotých, tedy 2,2 miliardy korun. Výstavba Muzea dějin Polska si v letech 2016–2021 vyžádá více než 750 milionů zlotých, tedy přes 4 miliardy korun. Přesto lze pochybovat o účinnosti polské historické politiky. Konflikty vyvolané způsobem převzetí Muzea druhé světové války, útokem na Polin či Evropské centrum Solidarity, stejně jako pronásledování badatelů zabývajících se polsko-židovskými vztahy, jen prohloubily rozpory v polské historické obci. Vše nasvědčuje tomu, že se však úřadům nepodařilo vnutit svůj narativ většině obyvatelstva, natož o něm přesvědčit cizince.

Jednou z příčin neúspěchu pravicové historické politiky je změna pohledu na minulost, ke které dochází zdola. V Polsku, kde dosud převládal politický diskurz vlastenectví a nezávislosti, přicházejí ke slovu sociální dějiny. Narativ elit o rozdělení státu, povstáních, bitvách a vůdcích stále více ustupuje vyprávění o zkušenostech lidových vrstev. Před rokem byl nejvýznamnější polskou literární cenou Nike oceněn historizující román Radka Raka *Baśń o węzowym sercu* (Pohádka o hadím srdci) o Jakubu Szelovi, vůdci selského povstání v Haliči v roce 1846.⁶⁰

58 Michał TOKARCZYK, *Prezydent Gdańska o specustawie. „Odbierają nam głos i zawłaszczają Westerplatte”*, wyborcza.pl, 13. 5. 2019, <http://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,24779138,prezydent-gdanska-o-specustawie-odbieraja-nam-glos-i-zawlaszczaja.html> (26. 10. 2021).

59 Poselski projekt ustawy o inwestycjach w zakresie budowy Muzeum Westerplatte i Wojny 1939 – Oddziału Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, tisk č. 3454, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3454> (29. 10. 2021).

60 Paweł PRÓCHNIAK, *Laudacja dla laureata Nike: Radek Rak podał nam kubek orzeźwiającej wody mitu, wody tajemnicy*, wyborcza.pl, 5. 10. 2020, <https://wyborcza.pl/7,75517,26367789,laudacja-dla-zwyciezcy-nike-2020.html> (26. 10. 2021).

V témže roce vyšla kniha varšavského historika a publicisty Adama Leszczyńskiego *Ludowa historia Polski* (Dějiny polského lidu).⁶¹ V ní jsou dějiny země důsledně reflektovány z perspektivy nepřivilegovaných vrstev. Autor zcela odmítl tradiční výklad polských dějin. Zábory a ztráta nezávislosti na konci 18. století byly z toho hlediska pozitivními událostmi, protože vedly ke zlepšení postavení sedláků, utlačovaných polskou šlechtou. Zvláštní pozornost věnuje Leszczyński nevolnictví, které bylo v Polském království zrušeno až v roce 1864 a podle jeho názoru dodnes zanechalo trvalé stopy v polských společenských vztazích. *Dějiny polského lidu* byly podrobeny zdrcující kritice pravicových historiků, kteří je označili za plod „otrávené humanitní vědy“.⁶² Přesto se této knihy jen v roce 2020 prodalo 30 000 výtisků. Výskyt jiných publikací o dějinách polských lidových vrstev dokazuje, že se nejedná o ojedinělý jev.⁶³

Je těžké předpokládat, že by se polské historické vědomí náhle zcela proměnilo. Mimořádná popularita Leszczyńskiego knihy mezi mladými lidmi však ukazuje, že konzervativní, bohabojný historický narativ pravice ztratil svou někdejší přitažlivost. Lze soudit, že rychlá demokratizace a sekularizace polské společnosti, k níž došlo v posledních dvaceti letech, podpoří kritické vnímání dějin. Jako historika mě to velmi těší, i když *Dějiny polského lidu* nejsou podle mého názoru prosty chyb a zjednodušení. Historické vědomí žádného národa nemůže být založeno na lžích, zamlčování a falešných interpretacích. České historiky není třeba přesvědčovat, že pravda nakonec zvítězí.

61 Adam LESZCZYŃSKI, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.

62 *Ludowa historia Polski – o pochvale rabacji w lewicowej publicystyce historycznej rozmawiają Bogdan Gancarz, Henryk Głębocki, Andrzej Nowak, Maciej Urbanowski, Andrzej Waśko*, Arcana 160, 2021.

63 Kamil JANICKI, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021; Kacper POBŁOCKI, *Chamstwo*, Wołowiec 2021, Alicja URBANIK-KOPEĆ, *Anioł w domu, mrówka w fabryce*, Warszawa 2018; TÁŽ, *Instrukcja nadużycia. Służące w XIX-wiecznych polskich domach*, Katowice 2019.

Polish disputes over the history of the 20th century

PIOTR M. MAJEWSKI

In the first years after the fall of communism, heroic and martyrdom narratives clearly prevailed in Polish historiography. However, the conservative right has accused liberal elites of neglecting the role of the past in building national identity, according to them the main evidence is the absence of a museum to remind of the Warsaw Uprising. After 2000, criticism of the right intensified as a result of a public debate sparked by Jan Tomasz Gross's book on the extermination of the Jewish population of Jedwabne in July 1941 by their Polish neighbours. Conservative historians and publicists have expressed the belief that the Polish state should not promote critical historiography, but commemorate famous events in the nation's history. The result of this approach was the establishment of the Warsaw Uprising Museum in 2004 by right-wing politicians, which later became a key project of their historical policy.

The initiatives of other actors in social life to commemorate the past were attacked by the Polish right as an attempt to question its monopoly on the interpretation of the national past. This attitude has provoked a number of conflicts. The most important of these were the Museum of the Second World War in Gdańsk, the European Solidarity Centre there and the Museum of the History of Polish Jews in Warsaw. Each was accompanied by a confrontation between the national-conservative and liberal parts of the political spectrum. The offensive party in these disputes was the first, which consistently strived to establish its own cultural hegemony in society. After 2015, state bodies controlled by the nationalist right deliberately violated the programmatic autonomy of museums and other cultural institutions. The government and its supporters also tried to attack researchers dealing with politically uncomfortable topics, especially the participation of some Poles in the looting and extermination of the Jewish population during the Second World War.

Translation by Sean Miller

PŘEHLED BÁDÁNÍ

Nové pojetí dějin studené války
v anglosaské historiografii.
Analýza základních tendencí a přístupů
tzv. *New Cold War History*¹

LADISLAV BENEŠ

LADISLAV BENEŠ: A new conception of the history of the Cold War in Anglo-Saxon historiography: Analysis of the basic tendencies and approaches of the so-called New Cold War History

The study aims to present the main theoretical foundation of a new type of Cold War historiography, so-called *New Cold War History*, the origin of which was significantly contributed to by the work of the Norwegian historian Odd A. Westad. The subject of interest is the analysis of the starting points of this type of research and its comparison with the traditional methods of the history of the Cold War. There is also an outline of its basic development trends and inspirations in the field of cultural and transnational history. In the conclusion, the most important objects of research are described, for which the use of theoretical knowledge of *New Cold War History* seems appropriate, and there is a basic typology of the primary feature of this new way of researching the Cold War, i.e., the contact of actors through the Iron Curtain.

Keywords: New Cold War History – Cold War – historiography – Odd Arne Westad

1 Za spolupráci srdečně děkuji PhDr. Ondřeji Matějkovi, Ph.D. a doc. PhDr. Otovi Konrádovi, Ph.D. Tato práce byla podpořena projektem SVV Institutu mezinárodních studií FSV UK č. 260594.

Množství literatury k dějinám studenovělečného konfliktu je ohromné, stále se rozvíjí a není v silách jednotlivce kriticky zhodnotit každé dílo.² Proto se hovoří spíše o základních vývojových tendencích historiografie dané epochy, které jsou následně určitým způsobem typologizovány. Psaní dějin studené války je historiky obvykle členěno na období tradiční, revizionistické a postrevizionistické.³ Historici tradicionalisté měli dominantní hlas v reflexi dějin studené války přibližně do poloviny šedesátých let 20. století. Většinou obviňovali Sovětský svaz nebo jeho čelní představitele z rozpoutání nového konfliktu po skončení druhé světové války a obhajovali americkou zahraniční politiku, přičemž poukazovali na její defenzivní charakter.⁴ Po ortodoxních historících začali tvořit revizionisté, kteří zpochybnilí Američany a jejich spojenci deklarovanou neideologičnost jednání a obvinili USA z ekonomického imperialismu či nedůvěryhodného vystupování během druhé světové války. Zpochybňováno bylo také etické ospravedlnování užití atomové bomby v roce 1945.⁵ Tato vlna souvisela i se společenskými změnami, které se ve druhé polovině 60. a v 70. letech udály. Jednalo se především o nástup tzv. nové levice, kritizování vojenské účasti ve Vietnamu apod., což nalomilo dosavadní hegemonii USA na Západě. Poté se v historiografii prosadil nový, postrevizionistický proud, jehož protagonisté se snažili sblížit předchozí přístupy a označovali za viníky s různou intenzitou obě velmoci studené války.⁶ Stále však u těchto historiků převládal důraz na státní aktéry,⁷ politické motivy jednání a jednotlivé

2 Např. Adewunmi FALODE – Moses Yakubu, *A New Historiography of the Origins of the Cold War*, *Soshum Journal of Humanities and Social Sciences* 9, 2019, č. 2, s. 100–111; David GOLD, *Remapping Revizionist Historiography*, *Colledge Composition and Communication* 64, 2012, č. 1, s. 15–34; Federico ROMERO, *Cold War Historiography at the Crossroads*, *Cold War History* 14, 2014, č. 4, s. 685–703. Ze starších soupisů bez kritického zhodnocení viz Lenka KLOČKOVÁ, *Studená válka. Výběrová bibliografie*, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 3–4, s. 780–796.

3 Podle Timothy J. WHITE, *Cold War Historiography. New Evidence Behind Traditional Typographies*, *International Social Science Review* 75, 2000, č. 3–4, s. 35.

4 Zevrubný soupis ortodoxních historiků viz Arthur SCHLESINGER, *Origins of the Cold War*, *Foreign Affairs* 46, 1967, č. 1, s. 22–52.

5 Např. Gabriel KOLKO – Joyce KOLKO, *The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945–1954*, New York 1972; Walter LAFEBER, *America, Russia, and the Cold War 1945–1975*, New York 1972; William A. WILLIAMS, *The Tragedy of American Diplomacy*, New York 1972.

6 Např. John L. GADDIS, *The United States and the Origins of Cold War, 1941–1947*, New York 1972; Thomas G. PATERSON, *Soviet-American Confrontation. Postwar Reconstruction and the Origins of the Cold War*, Baltimore 1973.

7 „Aktérem“ je v předložené práci myšlena „jednající osoba (popř. kolektiv, skupina osob), která spolupůsobí dějinný vývoj a je konstitutivním prvkem v dějepisectví“. Více viz Jan HORSKÝ,

národní zájmy.⁸ Po pádu východního bloku došlo ke zpřístupnění některých archivů, byly hledány nové argumenty pro výklad studenoválečného konfliktu a mnohé texty byly revidovány.⁹ Proto například významného amerického historika Johna L. Gaddise nyní mnozí považují spíše za ortodoxního, neo-tradičního historika studené války než za postrevizionistu.¹⁰ Byť kvůli jeho zmíněným a dalším textům je možné ho označit za hlavního představitele obou směrů.¹¹

Po určitém zjednodušení lze říci, že na této typologii jsou problematické především tři momenty. Zaprvé, v konečném důsledku u nich jsou nadřazeny politické dějiny, dějiny diplomacie, případně dějiny důležitých osobností nad ostatními typy historického bádání. Ekonomické, sociální či kulturní jednání dalších aktérů je vnímáno optikou politických struktur a jejich autonomie je zpochybňována. Druhým úskalím je předpoklad, že jednotlivé státy a další subjekty v každém z mocenských bloků byly absolutně podřízeny rozhodování buďto USA, nebo SSSR. Zmíněné dvě supervelmoci jsou vykreslovány jako neomezení vládci ve svém teritoriu, kterým v posledku podlehne každý, a stává se tedy pouhým vazalem bez vlastní vůle. Zařetí tato typologie dostatečně nezohledňuje vývoj historiografie přibližně po roce 2000, nové přístupy studia studené války a nové objekty zájmu.

Předkládaný text si dává za cíl alespoň částečně napravit tyto nedostatky a chce českému čtenáři představit hlavní tendence nového pojetí dějin konfliktu mezi východním a západním mocenským blokem v období po druhé světové válce do přelomu osmdesátých a devadesátých let, které se v posledních dvou dekadách v historiografii postupně prosazuje. Předmětem analýzy budou základní teoretická východiska tzv. *New Cold War History*, jejich shrnutí a poukázání na možnosti použití, a to především ve zpracování evropských a anglosaských historiků, kteří stáli

Historický aktér, in: Lucie Storchová (ed.), *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 95–101. Zde citována s. 95.

- 8 Např. Michael M. BOLL, *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943–1947*, Lexington 1984; Bruce R. KUNIHOLM, *The Origins of the Cold War in the Near East. Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, Princeton 1981.
- 9 Např. Melvyn P. LEFFLER, *From the Truman Doctrine to the Carter Doctrine. Lessons and Dilemmas of the Cold War*, *Diplomatic History* 7, 1983, č. 4, s. 245–266; Geir LUNDESTAD, *Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952*, *Journal of Peace Research* 23, 1986, č. 3, s. 263–277; Anders STEPHANSON, *Kennan and the Art of Foreign Policy*, Cambridge 1989.
- 10 Především za závěry z knihy: John L. GADDIS, *We Now Know. Rethinking Cold War History*, Oxford 1998.
- 11 Srovnání jednotlivých interpretací studené války lze nalézt v: Petr DRULÁK, *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*, Praha 2009.

na počátku tohoto typu bádání. Stranou zájmu naopak zůstanou přehledové texty o evropských nebo světových dějinách, které sice zdůrazňují provázanost, konvergence či divergence mocenských bloků, ale obvykle se nevěnují hlubšímu popisu svých teoreticko-metodologických postupů.¹² Kvůli přehlednosti se předkládaný text také nebude hlouběji zabývat historiky, kteří působí nebo působili mimo euroatlantický prostor, protože by si zasloužili své vlastní komplexní zpracování.

Studie je rozdělena do čtyř oddílů. První oddíl pojednává o počátcích *New Cold War History*, které jsou spojeny především se jménem historika Odd Arne Westada. Druhý oddíl se věnuje fundamentálním rysům tohoto přístupu, kterými jsou prokázání autonomního působení „malých aktérů“ v době studené války a zdůraznění kooperačních jevů nad některými konfrontačními, a zároveň ukazuje návaznost tohoto bádání na tzv. kulturní dějiny. Ve třetím oddíle je analyzováno, kdo nebo co může být objektem výzkumu *New Cold War History* a jak lze v tomto zkoumání využívat také teoretické a metodologické postupy tzv. transnacionálních dějin. Ve čtvrtém oddíle je shrnuta typologie základních možností navázání vztahů přes železnou oponu, která vyplývá z textů o studené válce.

Nový přístup k dějinám studené války

Za průkopníka nového typu studia studené války je považován historik Odd Arne Westad, který jako jeden z prvních upřel pozornost na bádání o tzv. Třetím světě a jeho roli v poválečné době,¹³ což je stále velmi populární směr bádání.¹⁴ Westad poukázal na několik důležitých aspektů, které je nutné vzít v potaz při zkoumání dějin studené války. Zprvce rozšířil počet svébytných aktérů s vlastní agendou, kteří se stali předmětem historické analýzy, čímž došlo k pluralizaci pohledů na dějinné události. Zdůraznil tak odlišný vývoj v euroatlantickém prostoru od afrického,

12 Např. Konrad JARAUSCH, *Out of Ashes. A New History of Europe in the Twentieth Century*, Princeton 2016; Tony JUDT, *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*, Praha 2008; Hartmut KAEUBLE (ed.), *The European Way. European Societies During the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York 2004.

13 Zástupně viz Odd Arne WESTAD, *The Global Cold War. Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge 2005.

14 Viz značné množství článků v: *Journal of Cold War Studies*, since 1999. V českém prostředí především produkce *Cold War Research Group*, instituce přiřčené k Univerzitě Karlově, více informací viz *Cold War Research Group. Institute for the Study of Strategic Regions Charles University*, <https://cwrwg.ff.cuni.cz/> (2. 7. 2021). Zástupně viz Jan KOURA, *Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960–1974*, Praha 2019.

asijského nebo latinskoamerického a rozdílné chápání jednotlivých historických událostí či jevů. Změnou optiky upozornil na odlišnou dynamiku a časovou periodizaci, než kterou prosazují politické dějiny, jež studují soupeření mezi USA a SSSR. Pro aktéry z tzv. Třetího světa byly totiž důležité jiné časové, ekonomické, kulturní či sociální mezníky než pro zainteresované ze zmíněných zemí.

Westad pak své přístupy z pozice editora vtiskl do monumentálního třísvazkového díla *The Cambridge History of Cold War*.¹⁵ Zároveň se jako vedoucí redaktor podílí na fungování dvou významných edičních řad se zaměřením na historii studené války. Jedná se o řadu *Cold War History* pod londýnským nakladatelstvím *Routledge*,¹⁶ která se soustředí především na politické vztahy, a o *New Cold War History* pod *The University of North Carolina Press*.¹⁷ Právě na této ediční řadě lze demonstrovat postupný přechod od zaměření na politické a diplomatické dějiny velmocí, čímž byly typické její první publikace, k problematice modernizace, kulturního soupeření a celkového geografického a institucionálního rozšíření zájmů historiků, kteří se věnují období po druhé světové válce.

Pro doplnění je třeba zdůraznit, že Odd Arne Westad nebyl jediný, kdo se odchýlil od bipolárního pojetí studené války. Přibližně ve stejné době jako on rozvíjeli obdobné myšlenky například již zmíněný John L. Gaddis¹⁸ nebo významný americký historik Malvyn Leffler.¹⁹ Mnohými dalšími pak byla promyšlena témata jako rozmach aktivismu za lidská práva a vliv Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se konala v roce 1975 v Helsinkách. Dále též postupné prosazování opozičních hnutí, ekonomická globalizace, pohled různých aktérů na problematiku rozděleného Německa apod.²⁰ Dominantním objektem studia však zůstala role Třetího světa v poválečné době, která vhodně ilustruje proměnlivost studenovělečného konfliktu v závislosti na perspektivě.

Z těchto důvodů se teoretické postupy *New Cold War History* pohybují na pomezí dalších historiografických směrů, které od nich nelze vždy jednoznačně

15 Melvyn LEFFLER – Odd A. WESTAD (eds.), *The Cambridge History of Cold War*, Cambridge 2010.

16 *Cold War History*, <https://www.routledge.com/Cold-War-History/book-series/SE0220> (9. 3. 2022).

17 *New Cold War History*, <https://uncpress.org/series/new-cold-war-history/> (9. 3. 2022).

18 J. L. GADDIS, *We Now Know*. Především kapitola „The New Cold War History: First Impressions“, s. 281–295.

19 Zástupně viz: Malvyn LEFFLER, *For the Soul of Mankind. The United States, the Soviet Union and the Cold War*, New York 2007.

20 Oliver BANGE – Poul VILLAUME, *Introduction*, in: Tiž (eds.), *The Long Détente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s*, Budapest 2017, s. 4.

rozlišit. Především se inspiroují v tzv. *Global History* a navazují též na postkoloniální obrat v sociálních vědách. *Global History* je komplexní směr historického bádání, který se vyznačuje studiem obecných fenoménů ve velmi širokém měřítku a ukazuje vzájemné propojení sociálních či kulturních systémů napříč národními hranicemi a regiony. Příkladem pro využití nástrojů *Global History* může být poznání vlivu jednotlivých náboženství na společnost, analýza jazykových systémů či zkoumání účinků industrializace a modernizace v různých částech světa.²¹ Studie ovlivněné tzv. *postkoloniálním obratem* na jednu stranu analyzují koloniální mocnosti, jejich vztahy k bývalým koloniím i samotný vývoj v těchto zemích, na druhou stranu se jedná o „kulturní teorii, která se zaměřuje na kritiku hegemoniálního evropocentrického imperiálního diskurzu a (...) zkoumá evropocentrické struktury vědění a systémy reprezentací.“²² Důležitost těchto vlivů se projevuje například při studiu násilí a brutality jeho užití. Obecně se za centrum studené války považuje euroatlantický prostor, avšak nejvíce zavražděných lidí v období po druhé světové válce bylo mimo tento geografický region.²³

Předmětem zájmu se staly i klíčové pojmy jako „studená válka“, „détente“ a jejich periodizace.²⁴ Tradičně se *studenou válkou* označuje období po druhé světové válce, přibližně v letech 1945/1949 až 1989/1991.²⁵ Toto pojetí zdůrazňuje vůdčí roli hlavních politických velmocí s rozhodující vojenskou silou, tedy USA a SSSR. Zároveň umožňuje zkoumat celou zmíněnou periodu optikou studenoválečného konfliktu, která poskytuje určité zavedené interpretační rámce.

21 O *Global History* více např. Sebastian CONRAD, *What Is Global History?*, Princeton 2016; *Journal of Global History*, since 2006; Bruce MAZLISH, *The New Global History*, New York 2006; Matthias MIDDEL (ed.), *The Practice of Global History. European Perspectives*, London 2019.

22 Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural Turns. New Orientations in the Study of Culture*, Berlin, Boston 2016, s. 131. Více o *postkoloniálním obratu* viz např. Graham HUGGAM (ed.), *The Oxford Handbook of Postcolonial Studies*, Oxford 2016; Dorota KOŁODZIEJCZYK – Cristina SANDRU (eds.), *Postcolonial Perspectives on Postcommunism in Central and Eastern Europe*, London 2017; Sanjay SETH, *Beyond Reason. Postcolonial Theory and the social sciences*, New York 2021.

23 Paul T. CHAMBERLIN, *The Cold War's Killing Fields. Rethinking the Long Peace*, New York 2018.

24 Dalšími pojmy, které prošly kritikou a novým uchopením, jsou například „ideologie“ či „technologie“. Více o nich a o proměně jejich vztahu ke studené válce viz Odd A. WESTAD, *New International History of the Cold War. Three (Possible) Paradigms*, *Diplomatic History* 24, 2000, č. 4, s. 552–561.

25 Např. John L. GADDIS, *Studená válka*, Praha 2006; Norman FRIEDMAN, *Studená válka*, Brno 2005; Josef KALVODA, *Studená válka 1946–1989. Svoboda znamená odpovědnost*, Kladno 2001; Bridget KENDALL, *Studená válka. Nový pohled na konflikt mezi Západem a Východem*, Praha 2018; Vladimír NÁLEVKA, *Studená válka*, Praha 2003.

Koncept tradičního pojetí studené války se ale rozpadá, jestliže jsou určeny základní charakteristiky tohoto konfliktu. Historik Gottfried Niedhart mezi ně zařadil: nepřátelskou konfrontaci a nulovou komunikaci mezi oběma stranami, nekontrolované závody ve zbrojení, monolitické mocenské bloky a vojenské aliance, vědomí přímé hrozby, propagandistické kampaně a rigidní disciplinace.²⁶ Takto pojaté vymezení *studené války* však lze aplikovat pouze na výzkumy čtyřicátých a padesátých let, nejpozději do vyřešení Berlínské a Kubánské krize v roce 1962.²⁷ Poté podle Niedharta nastalo dlouhé období *détente*, kdy se změnila nepřátelská konfrontace v tzv. antagonistickou kooperaci.²⁸ Tedy v periodu, ve které konflikt mezi dvěma zneprátenými subjekty svým specifickým způsobem upevnil sociální řád. Tento bipolární rozpor totiž vedl k vyjasnění identity i ostatních aktérů či celých společenství, a došlo tak k ventilaci sociálního napětí. Právě možnost konfliktu a jeho uskutečnění je známkou pevného uspořádání společnosti. Pokud se mu členové society vyhýbají, roste tím vnitřní napětí, které po určitém čase způsobí rozpad či zánik skupiny.²⁹ Zmíněný ustálený sociální řád se pak podle Niedharta nerozpadl ani v krizových letech 1979–1983, i když nastala možnost, že se ze „studené“ války stane válka „horká“. Proto navrhl, aby byl při analýze celého poválečného období používán shrnující pojem „konflikt mezi Východem a Západem“, který by podle něj lépe vystihoval jeho celkovou dynamiku.³⁰

Periodizaci studené války, která zahrnuje celé období po letech 1945/1949, zpochybnil i již zmíněný Odd Arne Westad, jenž svou knihu *The Cold War: A World History* začal v roce 1917, tedy Říjnovou revolucí v SSSR a vstupem USA do první světové války.³¹ Takto zvolená chronologie však reflektuje pouze vzájemnou ideologickou animozitu hlavních aktérů, nikoliv reálný politický vývoj, protože zahrnuje i jejich kooperativní období v letech 1934–1939 a 1941–1945. Historik Akira Iryie a historik Thomas Bender pak též upozornili na problém, že zmíněnou periodizaci, která sahá až do roku 1989, nejde aplikovat ani na studium dějin

26 Gottfried NIEDHART, *East-West Conflict. Short Cold War and Long Détente. An Essay on Terminology and Periodization*, in: O. Bange – P. Villaume (eds.), *The Long Détente*, s. 21.

27 O. A. WESTAD, *The New International History*, s. 563–564. Citováno z: G. NIEDHART, *East-West Conflict*, s. 22.

28 O. BANGE – P. VILLAUME, *Introduction*, s. 1.

29 Více o *antagonistické kooperaci* viz např. Lewis A. COSER, *The Functions of Social Conflict*, New York 1956; Kuno LORENZ, *Competition and Cooperation. Are They Antagonistic or Complementary?*, in: Willibrord de Graaf – Robert Maier (eds.), *Sociogenesis Reexamined*, New York 1994, s. 19–26.

30 G. NIEDHART, *East-West Conflict*, s. 21–30. Zde především s. 21.

31 Odd A. WESTAD, *The Cold War. A World History*, New York 2017.

Evropy a USA, protože vlivem globalizace ve 20. století nelze přehlížet impakt vývoje v ostatních částech světa, které měly odlišnou časovou dynamiku.³² V tomto smyslu není možné na mezinárodním poli opomíjet především specifickou roli Číny, která přibližně od šedesátých let významným způsobem promlouvala do jednání supervelmocí.³³

Základní rysy tzv. New Cold War History

Po roce 2000 se k Westadovi či Gaddisovi přidali i další historici a v historiografii se objevil inovativní přístup k dějinám studené války. Nejedná se však o nové paradigma, ani o jednotný či ustálený teoretický systém. Spíše jde o různé přístupy, které spojuje odklon od prizmatu diplomatických a politických dějin, jež jsou ovládány velkými osobnostmi, nejčastěji politiky. Nejdůležitější odlišností nového typu bádání o dějinách studené války od tradičního bipolárního pojetí je příklon k socio-kulturním inspiracím, které kladou do středu zájmu obyčejný a každodenní život ve výjimečných podmínkách.³⁴ Toto pojetí pak ukazuje dynamiku a distribuci idejí, chování či rozhodnutí na více úrovních a upozorňuje na možné kooperace nebo konflikty v rámci celé společnosti.³⁵ Zároveň ale nezpochybňuje, že docházelo k omezování například cestování nebo politické suverenity. A také to, že lze výzkum úspěšně aplikovat na všechny segmenty společnosti.³⁶

Odhlédnutí od nejvyšších státníků a jejich rozhodnutí a studium dalších aktérů způsobilo změnu ve vnímání vztahu mocenských bloků v době studené války. Na nižších subjektech lze totiž dokázat, že jejich vzájemná interakce nebyla pouze konfrontační a plná nedůvěry. Tento masternativ o vztahu socialistického a kapi-

32 Thomas BENDER (ed.), *Rethinking American History in a Global Age*, Berkeley, Los Angeles, London 2002.

33 Více o Číně a jejím vlivu na události studené války viz např. Rana MITTER, *China and the Cold War*, in: Richard H. Immerman – Petra Goedde (eds.), *The Oxford Handbook of the Cold War*, Oxford 2013, s. 124–140; Christian F. OSTERMANN (ed.), *Inside China's Cold War*, Washington 2008.

34 Patrick MAJOR – Rana MITTER, *East is East and West is West? Towards a Comparative Socio-Cultural History of the Cold War*, in: Tíž (eds.), *Across the Blocs. Cold War Cultural and Social History*, London 2004, s. 3.

35 Jeremi SURI, *Conflict and Co-operation in the Cold War. New Directions in Contemporary Historical Research*, *Journal of Contemporary History* 46, 2011, č. 1, s. 7–8.

36 Simo MIKKONEN – Pia KOIVUNEN, *Introduction. Beyond the Divide*, in: Tíž (ed.), *Beyond the Divide. Entangled Histories Of Cold War Europe*, New York, Oxford 2015, s. 3–4.

talistického světa vznikl již v meziválečném období v oblasti politické propagandy, jež měla za úkol zjednodušit obraz nepřítele do jednoho konkrétního celku.³⁷ Tradiční historici pak svými výzkumy replikovali tyto interpretační rámce. Avšak současné bádání dokazuje, že mezi lidmi, institucemi či jednotlivými státy existovala i vzájemná kooperace a interakce, protože politická ideologie³⁸ zdůrazňující rozdělení světa na Východ a Západ neprostoupila ani na jedné straně celou společnost a nedokázala zamezit prosazování individuálních záměrů.³⁹ Tento typ zkoumání historické reality odkazuje i na jeden z prvků tzv. kulturních dějin, zdůrazňující aktivitu společnosti ve vztahu k oficiální ideologii.⁴⁰ Lidé nejsou vnímáni pouze jako pasivní příjemci, kteří jsou jednostranně a restriktivně ovlivňováni, ale sami se podílí na utváření ideologie, když ji například umísťují do nového kontextu. Jedním z příkladů tohoto jednání může být zelinář v eseji Václava Havla *Moc bezmocných*, který umístil svůj nápis „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ mezi cibule a mrkve, čímž dával najevo svoji podřízenost, ale zároveň vzhledem k bizarnosti kontextu obsah v podstatě zesměšňuje.⁴¹ Tedy, pokud je zkoumána studená válka z pohledu žité každodenní zkušenosti, vyniká tak, jak se společnost podílí na formování a reprodukování oficiální ideologie.⁴² Tím také vzniká obraz, který má více vrstev, mů-

37 Michael DAVID-FOX, *The Iron Curtain as Semipermeable Membrane. Origins and Demise of the Stalinist Superiority Complex*, in: Patryk Babiracki – Kenyon Zimmer (eds.), *Cold War Crossing. International Travel and Exchange across the Soviet Bloc, 1940s–1960s*, Arlington 2014, s. 19.

38 Pojem „ideologie“ je v textu vnímán jako „soustavy symbolicky zatížených věr a výrazů, které představují, interpretují a hodnotí svět tak, aby vytvářely, mobilizovaly, řídily, organizovaly a ospravedlňovaly určité způsoby nebo cíle jednání a jiné pak ztratily“. Jedná se o způsob myšlení, který je určitým způsobem ukotvený, například skrze výroky či texty, ale zároveň je v následné praxi vysoce rozmanitý. Jde o celé sítě významů, které se rozvíjí kolem stanovených ústředních hodnot. Jejich hranice jsou však nejasné a na tomto pomezí vzniká prostor pro vzájemné vyjednávání či konflikt. Citováno z: Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009, s. 22. Více viz např. Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016, s. 54.

39 Sari AUTIO-SARASMO – Katalin MIKLÓSSY, *Introduction. The Cold War from a New Perspective*, in: Tíž (eds.), *Reassessing Cold War Europe*, New York 2011, s. 1–2.

40 Více o tzv. kulturních dějinách např. Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.

41 Viz Robert BRIER, *Entangled Protest. Dissent and the Transnational History of the 1970s and 1980s*, in: Týž (ed.), *Entangled Protest. Transnational Approaches to the History of Dissent in Eastern Europe and the Soviet Union*, Osnabrück 2013, s. 14–15.

42 Thomas LINDENBERGER, *Divided, but Not Disconnected. Germany as a Border Region of the Cold War*, in: Tobias Hochscherf – Christoph Laucht – Andrew Plowman, *Divided, but Not Disconnected. German Experiences of the Cold War*, New York 2010, s. 11–33; Lindemberger zde rozpracoval svůj dřívější výzkum o osvojování oficiální ideologie a praxi jednání, které operuje s pojmem „Eigensinn“. Více o tomto konceptu viz Thomas LINDENBERGER, *Die Diktatur der Grenzen. Zur Ein-*

že být fragmentovaný, a zároveň je také mnohdy méně politicky motivovaný.⁴³ Do konce právě prokazatelná politická motivace byla v některých případech překážkou k uskutečnění transferů napříč železnou oponou, protože vzbuzovala nedůvěru, že účastníci vzájemné směny jsou příliš napojení na jednu ze státních administrativ. Z tohoto důvodu se do podobných aktivit obvykle nezapojovali disidenti.⁴⁴

Zároveň jde o další poukázání na živost vztahu participantů výměny. Zatímco tradiční pojetí studené války zdůrazňuje rozdíly či nekompatibilitu soupeřících systémů a statické pojetí struktur konfliktu, *New Cold War History* je zaměřené na dialog, interakci, překonávání rozdílů a dynamiku uvnitř zmíněných struktur, které nastavila menším aktérům politická scéna,⁴⁵ jež byla navíc sama velmi proměnlivá.⁴⁶ To je zároveň součástí tzv. dynamického pojetí détente, kdy je přiznána větší role evropským státům a nestátním subjektům na formování mezinárodní politiky. Hlavním principem pojmu je poukázání na aktivitu určitého aktéra v komunikaci a v navazování vztahu se svým protějškem. Typickým příkladem *dynamické-ho détente* je tzv. Ostpolitik západoněmeckého kancléře Williho Brandta na přelomu 60. a 70. let. Opozitem je pak *statické détente*, které klade důraz na zachování statusu quo, reprezentované například politikou amerického prezidenta Richarda Nixona a jeho poradce pro národní bezpečnost a pozdějšího ministra zahraničních věcí Henryho Kissingera.⁴⁷ Jde tedy o znovuzhodnocení úlohy východní Evropy ve vyprávění o celoevropských či celosvětových dějinách, ve kterých jsou tyto země popisovány často jen jako odloučené od západních, jejichž cílem je pouze se vrátit zpět nebo „doběhnout“ své západní kolegy, protože se odchýlili od jejich „správné“ vývojové linie.⁴⁸ Výzkum však ukazuje, že aktéři z východních států měli vlastní úmysly, které se snažili prosazovat, třeba ve vztahu k Africe, Jižní Americe a zemím

leitung, in: Týž (ed.), *Herrschaft und Eigensinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*, Köln 1999, s. 13–44.

43 S. MIKKONEN – P. KOIVUNEN, *Introduction*, s. 5.

44 Tamtéž, s. 7.

45 S. AUTIO-SARASMO – K. MIKLÓSSY, *Introduction*, s. 2–6.

46 Rachel APPELBAUM, *Empire of Friends. Soviet Power and Socialist Internationalism in Cold War Czechoslovakia*, Ithaca, London 2019, s. 8–10.

47 Více o těchto pojmech viz Dionysios CHOURCHOULIS, *Understanding the Long Détente and its Crisis in Cold War International History*, *Journal of Contemporary History* 55, 2020, č. 3, s. 666–678.

48 Michel CHRISTIAN – Sandrine KOTT – Ondřej MATĚJKA, *Planning in Cold War Europe. Introduction*, in: Tíž (eds.), *Planning in Cold War Europe. Competition, cooperation, circulations (1950s–1970s)*, Oldenbourg 2018; Více o tomto fenoménu viz např. Jürgen HABERMAS, *Die nachholende Revolution. Kleine politische Schriften VII*, Frankfurt am Main 1990.

tzv. Třetího světa,⁴⁹ což je ostatně předmětem studia mnohých historiků, kteří publikovali své práce v již zmíněné ediční řadě pod *The University of North Carolina Press*. Případně, že jejich ideje inspirovaly expertní kruhy na Západě apod. Vhodným příkladem je třeba transfer vynálezu a patentu kontaktních čoček z Československa do USA, na kterém je zřejmé, že jeden z menších států východního mocenského bloku „neukradl“ západní technologie, ale naopak svým výzkumem tuto společnost obohatil.⁵⁰

Objekt výzkumu

Nabízí se další otázka: Kdo a co je objektem zkoumání *New Cold War History*? Hlavní úlohu ve výzkumu hrají tzv. menší aktéři,⁵¹ což mohou být jak jednotlivé státy mocenských bloků, které prosazují na mezinárodním poli vlastní zájmy, tak instituce, nestátní organizace, určitá skupina lidí z jednoho oboru či odvětví a další.⁵² Důležité je, aby na zmíněných aktérech šly demonstrovat kontakty a transfery skrze železnou oponu. Tato exkluzivita výběru předmětu zájmu je zřejmým slabým místem celého teoretického konceptu, a nelze jej proto aplikovat absolutně. Dokonce zmíněná selektivnost může při nedostatečném zařazení do celkového kontextu vytvořit pokřivený dojem o celém poválečném období. A to takový, že v této době bylo snadné prostupovat železnou oponu. Objektem přenosu pak mohlo být

49 Např. Przemysław GASZTOLD, *Wars, Weapons and Terrorists. Clandestine Operations of the Polish Military Intelligence Station in Beirut, 1965–1982*, *The International History Review* 43, 2021, č. 1, s. 122–135; James MARK – Artemy M. KALINOVSKY – Steffi MARUNG (eds.), *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World*, Bloomington 2020; Łukasz STANEK, *Architecture in Global Socialism. Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War*, Princeton, Oxford 2020; Lorena DE VITA, *Israelpolitik. German-Israeli Relations, 1949–69*, Manchester 2020.

50 Viz Riikka NISONEN-TRNKA, *Soft Contacts through the Iron Curtain*, in: S. Autio-Sarasma – K. Miklóssy (eds.), *Reassessing Cold War Europe*, s. 100–118; dále viz např. Elena ARONOVA – Simone TURCHETTI, *Introduction. Science Studies in East and West – Incommensurable Paradigms?*, in: Tytéz (eds.), *Science Studies during the Cold War and Beyond. Paradigms Defected*, London 2016, s. 4–5.

51 S. AUTIO-SARASMO – K. MIKLÓSSY, *Introduction*, s. 7–9.

52 Z hlediska výzkumu institucí v období po druhé světové válce je vhodné připomenout multidisciplinární projekt o působení OSN s názvem *The UN Intellectual History Project*, pod vedením Louise Emmerije, Richarda Jolly a Thomase Weisse. Vice viz Louis EMMERIJ, *The History of Ideas. An Introduction to the United Nations Intellectual History Project*, *Forum for Development Studies* 32, 2005, s. 9–20.

téměř cokoliv, například ideje, know-how, expertní vědění, technologie či materiální statky různého druhu.

Samotné transfery a jejich uskutečnění byly ve vztahu k prosazované politické ideologii, protože ji mohly potvrzovat či vyvracet. Proto hrály důležitou roli především v kulturním soupeření mezi mocenskými bloky, kdy jedna ze stran chtěla ukázat svou civilizační nadřazenost a snažila se expandovat skrze své produkty na území sféry vlivu ideového nepřítele. Například SSSR podporoval ve výjezdech Moskevský balet, což v důsledku propagovalo nejen samotný soubor a jeho vysokou technickou zdatnost, ale i ruské či sovětské umění, určitý způsob života a další kulturní prvky.⁵³ Zároveň byly transfery v některých případech využívány jako nástroj pro domácí politiku a její účely, především v propagandě.⁵⁴

S tím také souvisí, že předmětem transferu mohly být i kulturní *repräsentace*, zjednodušeně řečeno určité poznání, které slouží k rekonstrukci reality, jež se šíří, reprodukuje a transformuje v rámci společnosti.⁵⁵ Studium reprezentací je vhodné pro výzkum mentalit studené války, které dále napomáhají k analýze strategií určité sociální skupiny, například různých pop-kultur, hnutí či kinematografie.⁵⁶ Objektem zkoumání se tedy může stát i subjektivní vnímání studené války a žitá zkušenost aktérů s ní.

Historici využívající *New Cold War History* při analýze dále mnohdy doplňují svůj výzkum o poznatky z teoretických konceptů tzv. *transnacionálních dějin*.⁵⁷ Jedná se o historiografický přístup, který zkoumá vztahy mezi kulturami, společnostmi nebo jinými skupinami, které překračují hranice jednotlivé kultury či státu. Objektem jejich zájmu jsou jak samotní aktéři, kteří zprostředkovávají výměny, tak předmět aktérského zájmu či expertní vědění, jež je artiklem výměny. Zároveň koncepty transnacionálních dějin pomáhají analyzovat přijetí, užití a případnou transformaci získaného prvku ve stávající kultuře ze zahraničí. Dochází tak k dalšímu

53 Christopher B. BALME – Berenika SZYMANSKI-DÜLL, *Introduction*, in: Tíž (eds.), *Theatre, Globalization and the Cold War*, London 2017, s. 6.

54 E. ARONOVA – S. TURCHETTI, *Introduction*, s. 8.

55 Více ke *kolektivním reprezentacím* viz např. Petr NOVÁK, *Teorie sociálních reprezentací*, E-Psychologie. Elektronický časopis ČMPS 3, 2009, č. 1, s. 22–29, především s. 25, <https://e-psychologie.eu/pdf/novak.pdf> (5. 3. 2022).

56 Konrad JARAUSCH – Christian OSTERMANN – Andreas ETGES, *Rethinking, Representing, and Remembering the Cold War. Some Cultural Perspectives*, in: Tíž (eds.), *The Cold War. Historiography, Memory, Representation*, Berlin 2017, s. 1–18, především s. 7–11.

57 Více o *transnacionálních dějinách* viz Akira IRIYE, *Transnational History*, *Contemporary European History* 13, 2004, č. 2, s. 211–222; Pierre-Yves SAUNIER, *Transnational history*, Basingstoke 2013.

rozšíření možností zkoumání mezinárodních vztahů, které nejsou redukovány pouze na klasické dějiny diplomacie a politického jednání, ale předmětem bádání se může stát například i intelektuální sféra.⁵⁸ Některé české historičky a historici se tímto směrem ve svém výzkumu již vydali. Zástupně lze zmínit jejich texty, které srovnávaly a hledaly vzájemné inspirace technokratického vládnutí na Východě a na Západě.⁵⁹ Případně jejich příspěvky k environmentálním dějinám.⁶⁰

Navázání vztahu

Z dosavadního výzkumu lze usuzovat, že pro navázání kontaktů napříč železnou oponou byly důležité především dva faktory, které se vzájemně vhodně doplňovaly, přičemž aktérům obvykle stačilo naplnit pouze jeden z nich. Zprv šlo o geografickou vzdálenost regionů původu aktérů. Mimořádnou úlohu tak hrály státy a města, která se nacházela na hranici nepřátelených bloků a jež vytvářela pomyslný „most“ přes železnou oponu. Příkladem může být Finsko,⁶¹ Švýcarsko,⁶² Československo⁶³ a ostatní státy střední Evropy.⁶⁴ Mezi pro transfery příhodná „hraniční“

58 Více viz Emma ROTHCHILD, *Arcs of Ideas. International History and Intellectual History*, in: Gunilla Budde – Sebastian Conrad – Oliver Janz (eds.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, Göttingen 2006, s. 217–226, zde především s. 225.

59 Za Pracovní skupinu pro studium studené války na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR lze jmenovat: Lif L. JACOBSEN – Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Diplomats in Science Diplomacy. Promoting Scientific and Technological Collaboration in International Relations*, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 43, 2020, č. 4, s. 465–472; dále např. vybrané kapitoly v: Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha 2014; Vítězslav SOMMER (ed.), *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*, Praha 2019.

60 Za Pracovní skupinu pro soudobé environmentální dějiny na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR lze jmenovat např. Jiří JANÁČ, *Building Hydrosocialism in Czechoslovakia*, *Global Environment* 13, 2020, č. 3, s. 610–633; M. SPURNÝ, *Most do budoucnosti*.

61 Sari AUTIO-SARASMO, *Knowledge through the Iron Curtain. Soviet Scientific-Technical Cooperation with Finland and West Germany*, in: S. Autio-Sarasmo – K. Miklóssy (eds.), *Reassessing Cold War Europe*, s. 66–82.

62 Hadrien BUCCLIN, *Swiss Intellectuals and the Cold War. Anti-Communist Policies in a Neutral Country*, *Journal of Cold War Studies* 19, 2017, č. 4, s. 137–167.

63 Např. M. CHRISTIAN – S. KOTT – O. MATĚJKA (eds.), *Planning in Cold War Europe*. Použití již před rokem 1948 viz Christiane BRENNER, *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015.

64 Mark KRAMER – Vít SMETANA (eds.), *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945–1989*, Lamham 2014.

města pak patřila kupříkladu Praha,⁶⁵ Vídeň⁶⁶ či Ženeva.⁶⁷ Zadrugé docházelo k získávání kontaktů v rámci mezinárodních organizací a grémií, které umožňovaly setkání expertním skupinám.⁶⁸ Zároveň sloužily jako nástroj k udržení již existujících vztahů, které byly navázány ještě před počátkem studené války,⁶⁹ což byl ostatně v mnohých případech důsledek geografické blízkosti aktérů. Podobně docházelo ke vzájemnému spojení i skrze mezinárodní akce, jakými byly například filmové festivaly, hudební soutěže a další kulturní události.⁷⁰ Specifickým a potenciálně třetím způsobem, kterým bylo možné přijít do styku přes hranice bloků, byl kontakt skrze technologie, především radiokomunikaci a televizní přenosy. Vysílání nebyla omezená státními hranicemi a dokázala prostoupit hluboko na politicky znepřátelené území. Pomocí médií také šlo transnacionálně sdílet různé myšlenky či ideje,⁷¹ proto měly i velkou *symbolickou moc*, která jim umožnila prosadit určitý výklad světa.⁷² Skrze média byl například šířen obraz heroických postav, se kterými se pojily specifické kulturní vzorce, případně se jejich prostřednictvím šířily určité ideologické rámce. Známy je příklad revolucionáře Che Guevary, jehož odkaz byl zásadní pro studentská hnutí v šedesátých letech 20. století.⁷³

V tomto kontextu je důležité si uvědomit, že železná opona nebyla jedinou hranicí, kterou bylo nutné překonávat. I v době mocenských bloků stále existovaly hranice mezi jednotlivými národy nebo nadnárodními celky. Při bádání je proto

65 Ondřej MATĚJKA, *Social Engineering and Alienation between East and West. Czech Christian-Marxist Dialogue in the 1960s from the National Level to the Global Arena*, in: M. Christian – S. Kott – O. Matějka (eds.), *Planning in the Cold War Europe*, s. 165–186.

66 Katja NEUMANN, *International Research Planning across the Iron Curtain. East-Central European Social Scientists in the ISSC and Vienna Centre*, in: Tamtéz, s. 97–122.

67 Michel CHRISTIAN – Sandrine KOTT – Ondřej MATĚJKA, *International Organizations in the Cold War. The Circulation of Experts Beyond the East-West Divide*, Acta Universitatis Carolinae: Studia Territoria 17, 2017, č. 1, s. 39.

68 Tamtéz, s. 37.

69 Ondřej MATĚJKA, *Unique connections. Uses of the transnational social capital of Czech pastors in the Cold War 1940s–1960s*, Cultural and Social History 17, 2020, č. 1, s. 117–121.

70 Např. Pia KOIVUNEN, *Overcoming Cold War Boundaries at the World Youth Festival*, in: S. Autio-Sarasmo – K. Miklóssy (eds.), *Reassessing Cold War Europe*, s. 175–192.

71 Alexander BADENOCH – Andreas FICKERS – Christian HENRICH-FRANKE, *Airy Curtains in the European Ether. Introduction*, in: Tíž (eds.), *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*, Baden-Baden 2013, s. 9–26.

72 Více o konceptu *symbolické moci* viz Pierre BOURDIEU, *Sociální prostor a symbolická moc*, Praha 2010, http://www.cefres.cz/IMG/pdf/bourdieu_1995_socialni_prostor_symbolicka_moc.pdf (3. 3. 2022).

73 Theodora DRAGOSTINOVA – Malgorzata FIDELIS, *Introduction*, Slavic Review 77, 2018, č. 3, s. 584.

nutné se ptát, jak byly i tyto hranice překračovány.⁷⁴ Případně, pokud se nejednalo o dříve ustanovené státní útvary, jak byly tyto hranice konstruovány a k jakým změnám v rámci těchto procesů docházelo.⁷⁵ Vhodným příkladem pro tento typ přemýšlení je prostředí Německa, které bylo v poválečné době rozděleno a tvořilo hraniční útvar mezi dvěma mocenskými bloky, následně i státy, avšak nikoliv národy.⁷⁶

Z výše uvedených argumentů je zřejmé, že do popředí zájmu tohoto typu zkoumání se dostávají regiony, které byly poblíž linie dotyku mocenských bloků. A to na úkor globální perspektivy.

Závěr

Teoretická východiska tzv. *New Cold War History* nemají ambici stát se dominantním či dokonce paradigmatickým vědeckým systémem pro studium konfliktu mezi Východem a Západem ve druhé polovině 20. století. Napomáhají však pochopit celkovou povahu tohoto střetu a ukazují vnitřní dynamiku jinak staticky vnímaných mocenských struktur. *New Cold War History* je vhodné pro analýzu jednání „malých aktérů“ v rámci mocenských bloků, kterými mohou být jak jednotlivé státy, tak i různá uskupení, účelově zaměřené skupiny či mezinárodní organizace a další nevládní subjekty. Umožňuje také rozkrývat podněty a motivy i pro nepolitické či apolitické jednání, které zdůrazňuje například kulturní, ekonomické či sociální aspekty. To vše za vědomí, že pro tento typ bádání je nutné mít dostatečně bohatou pramennou základnu, která není samozřejmá, protože mnohé kontakty vznikaly neoficiální cestou. Na druhou stranu, široké spektrum pramenů bylo odtaženo teprve v nedávné době, a skýtá proto značné možnosti pro další studium.

Užití *New Cold War History* je také užitečné pro zkoumání hranic a mezi studenoválečného konfliktu. V rámci Evropy se z geografického hlediska ukazují unikátní postavení Československa, ale i Finska, Rakouska či Švýcarska, které tvořily místa styku a přechodu transferů z jednoho mocenského bloku do druhého. V této rovině se též ukazuje, jak jednotliví aktéři s tímto jedinečným postavením nakládali. Zároveň je možné skrze teoretické podněty *New Cold War History* zkoumat politicko-ideologické hranice, tedy to, jakým způsobem si „malí aktéři“ osvo-

74 Akira IRIYE, *Global and Transnational History. The Past, Present and Future*, Basingstoke 2013, s. 11–16.

75 Margit PERNAU, *Transnationale Geschichte*, Göttingen 2011, s. 95–116.

76 Více k této problematice např. viz Pertti AHONEN, *Germany and the Aftermath of the Second World War*, *Journal of Modern History* 89, 2017, č. 2, s. 355–387.

jovali dominantní politické narativy hegemonů studené války. A následně vysvětlit jejich jednání, které v celkovém kontextu konfliktu může působit dokonce protichůdně k záměrům držitelů moci.

Teoretické rámce *New Cold War History* a jejich optika se pozvolna začíná prosazovat i v české historiografii. Tuto produkci zajišťují především *Cold War Research Group*, výzkumná skupina Univerzity Karlovy, a pracovní skupiny přidružené k Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Díky úsilí těchto historiček a historiků postupně vznikají například unikátní analýzy československého jednání v Africe, Asii či celé Evropě v době konfliktu mezi Východem a Západem, případně se ukazuje propojenost různých expertních skupin napříč železnou oponou apod. Dokládají tak, že teoretické základy *New Cold War History* nabízí pro tento typ bádání vhodnou výchozí perspektivu, a zároveň naznačují, jakým způsobem je lze dále rozpracovávat.

**A new conception of the history of the Cold War
in Anglo-Saxon historiography:
Analysis of the basic tendencies and approaches
of the so-called *New Cold War History***

LADISLAV BENEŠ

In the historiography of the Cold War, a new current began to appear after 2000, which is called *New Cold War History*. Whereas the traditional ways of research have emphasized political history with a dominant historical role in the United States and the USSR, this new type of study focuses on the “smaller” Cold War actors, which may be other power bloc states as well as individual institutions, international organizations, or other groups. Here, their cooperative relationship with other actors on the other side of the Iron Curtain is emphasised in their analysis.

Odd Arne Westad is considered to be the pioneer of this new research into the history of the Cold War, focusing his attention on the so-called Third World and its role in a bipolarly divided world. Building on Westad’s theses and the results of the work of John L. Gaddis, for example, key concepts until then perceived rather intuitively, such as “Cold War”, “détente” or the overall periodization of the East-West conflict, were gradually questioned.

Historians operating with the theoretical starting points of *New Cold War History* have not yet created a unified paradigm of the research. Rather, it is a general term for different approaches, which are connected by the departure from the prism of diplomatic and political history, which is dominated by great personalities, most often politicians. The most important difference of this new type of research on the history of the Cold War from the traditional bipolar concept is the inclination towards socio-cultural inspirations that focus on ordinary and everyday life in exceptional conditions, and through this perspective the cooperative relationships across the Iron Curtain are interpreted. The dynamics of relations between the representatives of the East and the West thus stands out. Along with that, it turns out that the individual social actors were not mere recipients of the official ideology, but they themselves shaped or reshaped it. However, it is not disputed that at the same time there was a limitation, for instance, of travel or political sovereignty with other social groups.

The object of the actual transfer between the actors can be almost anything, such as ideas, know-how, expert knowledge, technology, material goods or cultural representations. Two factors in particular were important for establishing contacts across the Iron Curtain, which complemented each other appropriately, with actors usually only needing one of the factors. First, there was the geographical distance of the actors' regions of origin. Secondly, contacts were made within international organizations and bodies that allowed expert groups to meet.

Translation by Sean Miller

RECENZE

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy

(= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A – Monographia / Opera Instituti Historici Pragae. Series A – Monographia, sv. 90)

Praha, Historický ústav AV ČR 2020, 357 s., ISBN 978-80-7286-342-6.

Dana Dvořáčková-Malá patří k profilujícím osobnostem současného dvorského bádání na poli medievistiky, její monografii tak lze chápat jako vyústění předchozí bohaté publikační aktivity, zaměřené na řadu rozličných aspektů vývoje a fungování především vrcholně středověkých panovnických dvorů a rezidencí. Pokud byly dřívější autorčiny práce zaměřeny na poznání podob dvorského života v širším slova smyslu s cílem podrobně nasvítit zatím nepříliš zúrodňované badatelské pole, tato publikace oznamuje zájem odlišný, primárně historiograficko-konceptuální.

V úvodu dává autorka nahlédnout do vlastní dílny, osvětluje svou motivaci, prostředky a cíle. Problematika panovnického dvora stála po dlouho ve stínu badatelské pozornosti a tím unikala též zřetelům historiografických úvah. Jako klíčový referenční bod vnímá Dana Dvořáčková-Malá českou historiografii 19. století a především zakladatelské dílo Františka Palackého, které podle ní nadlouho ovlivnilo postoj české historiografie k dvorskému tématu. Takto nastolený trend pak umocnila marxistická etapa domácího dějepisectví. Rozvinutí zájmu o dvorskou otázku autorka klade do období po roce 1989, přičemž akcentuje především dění kolem roku 2000, kdy se dvorské bádání viditelně emancipovalo. Autorka si předsevzala „představit cestu jednoho z (nejen) medievistických témat“ a „poukázat na to, zda na výzkum panovnického dvora nemělo vliv již samotné pojetí výkladu českých dějin“. Na tomto základě je pak její ambicí vyjádřit se i k budoucnosti dvorského bádání.

Kniha byla autorkou rozčleněna do pěti tematických oddílů, které jsou poté dále rozděleny do dílčích podkapitol. V první kapitole „Ve stínu českých dějin“ se Dana Dvořáčková-Malá zabývá vývojem české historické vědy (resp. medievistiky) počínaje kruciólním 19. stoletím a pozicí dvorského výzkumu v tomto proudu. Rozpracovává zde již v úvodu nastíněnou tezi o dominantním vlivu Palackého „etatistické“ historiografické koncepce, v níž hrál panovnický dvůr spíše podružnou úlohu a do popředí zájmu historiků vystupovaly primárně dvorské, resp. zemské úřady a jejich držitelé. Palackého paradigma pak zůstalo jakýmsi podvědomým rámcem i do budoucna, jak autorka dále vykresluje na příkladech jednotlivých významných historiků a jejich profilujících děl. Z tohoto výčtu podle jejího soudu poněkud vystupuje až Josef Šusta, který dokázal nahlédnout na panovnický dvůr jinak než jako na soubor úředníků a jako první také věnoval tématu samostatnou pozornost v rovině specializované kapitoly. V další subkapitole se Dana Dvořáčková-Malá věnuje již přímo dvorské historiografii a průkopníkům takto profilovaného badatelského pole. Defilují zde především jména Josefa Macka, Františka Kavky a Ivana Hlaváčka, na jejichž příkladu autorka vykresluje kořeny domácího zájmu o panovnický dvůr a jeho vývoj od sedmdesátých do devadesátých let 20. století.

Nedílnou součástí dvorského výzkumu je od sklonku 20. století i problematika panovnických rezidencí. Jim se Dvořáčková-Malá věnuje v druhé kapitole. Tento tematický zřetel vnesl do české medievistiky počátkem devadesátých let 20. století s německým diskursem dobře obeznámený Ivan Hlaváček, jehož analytické práce se staly páteří domácího bádání, které dále rozhojnili svými příspěvky např. Rostislav Nový, Lenka Bobková, Tomáš Baletka, Martin Čapský a mnozí další. S problematikou rezidencí kráčí ruku v ruce téma cestování a itinerářů. V této oblasti Dana Dvořáčková-Malá akcentuje práce Ivana Hlaváčka, Lenky Bobkové, Jiřího Spěváčka, Kateřiny Kubínové, Tomáše Baletky, Martina Wihody či Roberta Antonína a Tomáše Borovského, přičemž poukazuje na proměnu badatelské optiky, kterou téma v pracích jednotlivých badatelů prošlo. Autorka pak shrnuje, že jakkoliv české bádání navazovalo na německé inspirace, vydalo se následně v řešení problematiky panovnických rezidencí a itinerářů přirozeně vlastní cestou, která přinesla plody především v poznání lucemburské epochy.

Ve třetí kapitole se autorka vrací ke kořenům a zabývá se spektrem témat spojených s dvorskými úřady a lidmi pohybujícími se na panovnickém, resp. biskupském či šlechtickém dvoře. Zde autorka představuje směr usilující nahlížet na panovnický dvůr jako na společenství osob, přičemž jako klíčové akcentuje práce Miloslava Sovadiny, Ivana Hlaváčka, Zdeňky Hledíkové, Tomáše Baletky, Petra

Elbela či Václava Bůžka. Za stěžejní výsledek, jehož bylo v tomto více či méně prosopograficky orientovaném bádání dosaženo, Dana Dvořáčková-Malá považuje vedle zahuštění sumy faktografických poznatků také ujasnění si metodických prostředků pro řešení takto definovaných otázek. Dále se autorka vyslovuje k fundamentálnímu problému úzce spjatému se strukturálně-personální analýzou dvorského organismu, a sice k možnostem postižení významu a role osob, pohybujících se na panovnickém (a jiném) dvoře. Zde Dvořáčková-Malá poukazuje na posun, k němuž dvorské bádání dospělo v posledních letech, když se oprostilo od zaujetí úřady ve prospěch chápání dvora jako sociálního organismu, jakési specifické domácnosti zeměpána (stejně jako biskupa či velmože). Což umožnilo do centra pozornosti dostat i postavy chův, kojných, vychovatelů, kuchařů, rádců bez formálního zaštitění, bavičů a dalších doposud spíše „neviditelných“ účastníků každodenního dvorského života. Poté se autorka ve stručnosti dotýká otázky šlechtických dvorů a dvorů mladších sourozenců či příbuzných vládnoucích panovníků. Samostatnou pozornost si vysloužila problematika panovnické kanceláře, což představuje jedno z tradičních témat české mediévistiky. Kapitolu pak uzavírá stať zohledňující bádání o ekonomickém fungování středověkých dvorů.

Čtvrtou kapitolu věnovala autorka tématům dotýkajícím se rodiny a soukromí. Pojednává tak o vývoji zájmu o ženy a děti žijící v prostředí dvora či problematiku zdraví, stravy, kultury a symboliky, včetně symboliky oděvní. Konstatuje zde, že zvláště rodinný rozměr panovnického dvora nepatřil do nedávné minulosti mezi témata, která by byla historiky hojně a soustavně pěstována – ve smyslu nad rámec sňatkových aliancí a podobných témat, nahlížených ovšem primárně optikou klasických politických dějin. Až s velkým odstupem začíná být otázka panovnické rodiny a dvorského každodenního života studována a vykládána z hlediska teorie a metodologie genderových studií, jakkoliv by se zdálo, že právě tento úhel pohledu se bezprostředně nabízí. Podobně témata spjatá s dětmi a dětstvím na dvorech se více prosazují v posledních letech. Dana Dvořáčková-Malá v těchto pasážích také pléduje za potřebu interdisciplinarity, která umožňuje někdy subtilní témata – jako například oděvní či obecně reprezentační symbolika – uchopit ve větší celistvosti.

Poslední kapitola nahlíží na panovnický dvůr jako na specifický sociální organismus a na příkladu vybraných prací tak autorka vykresluje vývoj chápání panovnického dvora jak z pohledu soudobých narativních, literárních, resp. normativních pramenů na straně jedné, tak z pohledu moderních společenských věd, především sociologie a kulturní antropologie. Obecně pro knihu Dany Dvořáčkové-Malé platí,

že autorka v textu plynule, srozumitelně a logicky přechází mezi bilančním shrnutím dosavadního stavu bádání i formulací vlastních stanovisek. Závěr publikace potom čtenáři skýtá nejen obligátní shrnutí dosažených tezí, ale také jistý pohled do budoucnosti, kdy si autorka na jednu stranu klade řečnickou otázku, zda moderní historická věda neuvízla příliš v osidlech mezioborové spolupráce a teoretických metodologických konceptů na úkor základů vlastního oboru, přičemž však se znalostí její vlastní práce známe na vznesenou otázku předem odpověď.

V základu se Dvořáčková-Malá na stav bádání o středověkých panovnických dvorech dívá pozitivně, jako na oblast, v níž již bylo v řadě ohledů nemalé množství práce vykonáno, avšak zároveň se neuzavřela dobrodružná cesta vstříc dalšímu poznání, ať už cestou dílčích sond či obsáhlejších komparativních analýz. V tomto ohledu Dana Dvořáčková-Malá poukazuje např. na chybějící strukturálně-personální analýzu dvorů posledních Lucemburků, ale i Jiřího z Poděbrad, Matyáše Korvína a obou Jagellonců. Po stránce chronologického vymezení velké pole možné působnosti nabízí badatelům pozdní středověk, kde je míra obeznámenosti menší, než v případě období starších. Po stránce tematické pak podle soudu autorky zdaleka nebyly vyčerpány výzvy, které před badatele na poli dvorského výzkumu staví široce koncipované hájemství kulturních dějin. V tomto ohledu lze říci, že sama kniha Dany Dvořáčkové-Malé poslouží jako cenné výchozí pole. Její erudovaná a systematicky koncipovaná monografie ukazuje, že dvorské bádání je již etablovaným předmětem historického výzkumu a jako takové si může dopřát pomyslný „luxus“ ohlížet se zpátky za svou vlastní minulostí. Což je jenom správně, protože bez vědomí a znalosti kořenů je jakákoliv další cesta vpřed obtížná.

Josef Šrámek

Jason T. ROCHE

The Crusade of King Conrad III of Germany. Warfare and Diplomacy in Byzantium, Anatolia and Outremer, 1146–1148

(= Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East 13)

Turnhout, Brepols 2021, 365 s., 4 mapy, ISBN 978-2-503-53038-3.

Práce Jasona T. Rocheho, historika středověkých dějin na Manchester Metropolitan University, potvrzuje rostoucí zájem o druhou křížovou výpravu, která dlouho stála ve stínu kruciáty první a třetí. Třebaže o moderní syntetickou monografii za-

bývající se ozbrojenou poutí z let 1147 až 1149 se již postaral Jonathan Phillips¹ a ani Roche se druhé kruciáty nevěnuje poprvé,² jedná se v případě recenzované knihy o první moderní analýzu zapojení římsko-německého krále Konráda III., jehož účasti se v historiografii nedostalo takového zájmu jako výpravě francouzského krále Ludvíka VII. Díky novým interpretacím středověkých pramenů a přehodnocení tradičních závěrů moderní medievistiky se jedná o příspěvek, který by v záplavě studií ke křížovým výpravám neměl zapadnout.

O pozornost žádá sám autor na úvodních stránkách knihy, kde přibližuje svou motivaci, cíle a metody. Soustřeďuje se na tažení Konráda III., a to především před příjezdem římsko-německého krále do Svaté země. Autor se Konrádovu výpravu i osobnost panovníka snaží vymanit z pokřivené historiografické tradice 19. století, ztělesněné pracemi Küglera a Bernhardiho.³ Ti optikou dobových tužeb po silné centralizované moci a pevném postoji panovníka vůči církvi vykreslili Konráda jako panovníka neschopného a neúspěšného, což dle Rocheho jen s malými úpravami a značně nekriticky převzala i medievistika moderní. Autor proto ambiciózně, třebaže s nádechem sebechvály, popisuje hlavní cíl svého snažení: opětovným návratem k pramenům a jejich bezprecedentní kritikou za užití řady inovativních multidisciplinárních přístupů se vyrovnat s tradiční i modernější historiografií. Tím se dle své představy dobírá k jasnějšímu a odlišnému pochopení kruciáty a její očerňované historie (*much-maligned history*, s. 33).

Kouzlem nechtěného tak Roche sám definoval silné i slabé stránky své knihy. V deseti kapitolách jeho práce se mu opravdu daří do značné míry korigovat tvrzení dosavadní historiografie, jakož i poměrně přesvědčivě proniknout za oponu zájmů a cílů jednotlivých středověkých kronikářů. Jeho kniha však často vyznívá spíše jako rozsáhlé vyrovnání se s dosavadním stavem poznání než jako opravdu syntetické zpracování Konrádovy kruciáty.

Cennou kapitolou je tak Rocheho analýza hlavních pramenů (s. 35–56). Zásadním západním pramenem je kronika Odon z Deuil, která vysvětlení neúspěchu kruciáty hledala ve zrádnosti Byzance a obzvláštní nedisciplinovanosti římsko-německé části výpravy. Tím se dle autora snažila odvrátit odpovědnost za neúspěch od francouzského krále. Obě tyto Odonovy teze pak Roche v průběhu knihy poměrně přesvědčivě vyvrací.

1 Jonathan PHILLIPS, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, London 2007.

2 Srov. např. Janus Møller JENSEN – Jason T. ROCHE (edd.), *The Second Crusade. Holy War on the Periphery of Latin Christendom*, Turnhout 2015.

3 Bernhard KUGLER, *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Stuttgart 1866; Wilhelm BERNHARDI, *Jahrbücher der deutschen Geschichte: Konrad III.*, Leipzig 1883.

Silnou stránkou jeho práce je především vyrovnaní se s byzantskými prameny. Na díle Ioanna Kinnama ukazuje sílu toposu barbarského nebezpečí a řecké nadřazenosti, založeného na antické panegyrické tradici ale také na dvorském básnictví. Tím dle Rocheho Kinnamos v období napětí mezi byzantským císařem Manuelem a římsko-německým císařem Barbarossou zastřel spojenectví, které ve skutečnosti panovalo mezi Manuelem a Barbarossovým předchůdcem Konrádem. Za opačný extrém autor považuje *Historii* Nikéty Chóniata, jež vznikala s vědomím pádu Konstantinopole v roce 1204, který interpretovala jako konečný důsledek zrádnosti byzantských císařů vůči zbožným a čestným křižákům během druhé a třetí křížové výpravy.

Druhá kapitola je věnována předešlé křížové výpravě, jejímu vyhlášení, kazatelské činnosti spojené s poutí do Svaté země a štaufsko-byzantské alianci. Silnou a inspirativní částí knihy je však až kapitola třetí, ve které Roche opouští chronologický výklad a věnuje se praktickým záležitostem křížové výpravy. Nejprve se na základě prosopografické databáze křižáků sestavené kolektivem Jonathana Riley-Smithe⁴ zabývá složením Konrádovy armády. Přitom prosítá autorův zájem o vojenskou perspektivu i o stále oblíbenější výzkum koheze mezi účastníky křížové výpravy a sítí osobních vazeb, které poutníky pojily.⁵

Důležitým přínosem je Rocheho přehodnocení velikosti římsko-německého křižáckého vojska. Zatímco dosavadní historiografie se přiklonila ke střídmejším odhadům z dobových pramenů a došla k počtu asi 35 000 křižáků, autor kalkulací počtu zúčastněných knížat a velikostí jejich obvyklých doprovodů dochází ke skromnějšímu, ale přesvědčivějšímu počtu 12 000 účastníků. Ani taková „menší“ armáda se ale dle Rocheho nemohla vyhnout logistickým a zásobovacím potížím, ještě zhoršeným krátkým časovým horizontem mezi vyhlášením výpravy a jejím uskutečněním, jenž přes dobře míněnou snahu neumožnil Manuelu Komnenovi připravit náležité zásoby a tržní místa.

Logistické potíže a strádání křižáků způsobené potížemi při zásobování prolínají jako důvod strastí i neúspěchu výpravy celým výkladem. Jsou to právě ony, a ne nepřátelství mezi Konrádem a Manuelem, co stálo za konflikty křižáků a místních posádek při průchodu křížové výpravy Balkánem, jak Roche ukazuje v kapitole čtvrté.

4 Jonathan RILEY-SMITH a kol. (edd.), *A Database of Crusaders to the Holy Land, 1095–1149*, <https://www.dhi.ac.uk/crusaders/> (22. 02. 2022).

5 Srov nově např. Stephen BENNET, *Elite participation in the Third Crusade*, Woodbridge 2021.

Nepřátelství byzantského císaře a římsko-německého krále pak dle autora nestálo ani za tím, že nedošlo k oficiálnímu setkání obou panovníků, čemuž se Roche věnuje v kapitole páté. Důvod vidí v otázce cti obou panovníků (*honor*), kdy Konrád nemohl podstoupit audienci u Manuela, aniž by se vystavil ponižujícím byzantskému ceremoniálu, a Manuel se zase nemohl s Konrádem otevřeně setkat jako rovný s rovným, aniž by zpochybnil své postavení císaře, který nemá sobě rovného. Ve své interpretaci problému se Roche odvolává i na teze Knuta Göricha,⁶ překračuje je ale tvrzením, že alespoň k tajnému setkání obou panovníků v září 1147 nakonec opravdu došlo, což dle něj a oproti tvrzením starší historiografie dokládá přátelské vztahy Konráda s Manuelem a potřebu spolupráce právě pro logistické zajištění výpravy (s. 151–156).

Spolupráce při obstarávání zásob byla zásadní v Anatolii, kde nakonec kruciáta utrpěla zdrcující ztráty. Roche odmítá tradiční tvrzení, že se Konrádova armáda stala snadnou obětí tureckých útoků kvůli své nedisciplinovanosti. Dle něj tomu mělo být kvůli logistickým obtížím ústícím v naprosté vyčerpání křižáků z přechodu náročného terénu vnitrozemí Malé Asie. Analýza podmínek Anatolie 12. století, tedy šestá kapitola Rocheho knihy, kde autor stylem i náplní navazuje na výzkumy Ekkeharda Eickhoffa ke kruciáťe třetí,⁷ je dalším silným místem této práce. Roche přesvědčivě dokazuje, že anatolské vnitrozemí, které nepodléhalo efektivní kontrole ani Byzance ani seldžuckých Turků, nýbrž bylo vylištěné a zpustošené nájezdy Turkmenů, stávalo před křižáky ty nejtěžší zásobovací otázky.

Jak se s těmito výzvami křižáci mohli vyrovnat a jaké šance se jim vůbec skýtaly, je obsahem kapitoly sedmé, kde se Roche s křižáckou armádou pomyslně zastaví v Nikáji. Zde měli poutníci poslední možnost vybavit se na náročnou cestu maloasijským vnitrozemím. Autor modeluje, kolik jídla, pití a krmiva pro zvířata by poutníci pro cestu z Nikáje do Konye potřebovali, a snaží se odhadnout i zemědělskou produkci, kterou vůbec křižákům mohlo zázemí byzantské Nikáje nabídnout. Dochází k závěru, že Nikája Konrádovo vojsko v tak krátkém čase potřebnými zásobami vybavit nikoliv nechtěla, nýbrž nemohla. To předurčilo výsledek tažení nehostinným anatolským vnitrozemím.

6 Knut GÖRICH, *Wahrung des honor. Ein Grundsatz im politischen Handeln König Konrads III. (1138–1152)*, in: Hubertus Seibert – Jürgen Dendorfer (edd.), *Grafen, Herzöge, Könige. Der Aufstieg der frühen Staufer und das Reich (1079–1152)*, Ostfildern 2005, s. 267–298. Srov. také TÝŽ, *Schmach und Ehre. Konrad III. auf dem Zweiten Kreuzzug*, in: Karl-Heinz Rueß (ed.), *Stauferzeit – Zeit der Kreuzzüge*, Göttingen 2011, s. 42–57.

7 Ekkehard EICKHOFF, *Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I.*, Tübingen 1977.

S takovým předpokladem následně Roche sleduje v osmé kapitole neúspěšné tažení Konrádova vojska směrem na Konyu. Znovu odmítá tezi o vojenské porážce kruciáty v důsledku nedisciplinovanosti a špatného vedení a nahrazuje ji tezí o strádajících křižácích jako snadné kořisti pro dotírající nájezdníky. Dostává se i na vojenskou složku analýzy, která je vedle logistické dalším silným prvkem Rocheho knihy – mohutný útok kavalerie nebyl proti taktice rychlých útoků a rychlých ústupů vysoce mobilních protivníků účinný a jen oslaboval již vyčerpané křižáky a jejich koně. Zároveň se ale dle Rocheho nejednalo o osobní velitelské selhání Konráda a ostatních knížat – taktika zdrcujícího útoku těžkého jezdeckva byla současníky vysoce ceněna a používána proti Turkům i ve 13. století, třebaže její účinnost dnes začíná být zpochybňována (s. 248–255).

Vynucenému ústupu zbytků Konrádova vojska, spojení s armádou Ludvíka VII. a následnému návratu nemocného Konráda do Konstantinopole zasvětil Roche devátou kapitolu své práce. Zdůrazňuje, že nikde není ani zmínky o tom, že by Konrádova výprava byla poražena v bitvě, a rozhodnutí ustoupit prezentuje jako taktické rozhodnutí knížat, po kterém mělo následovat přeskupení a pokračování ve výpravě. Autor ukazuje, že aristokratické jádro Konrádova vojska drastický ústup až na výjimky přežilo, třebaže pak spolu s Konrádem muselo vyhledat ochranu vojska francouzského krále. Obtížnost obstarávat křižácké vojsko vodou a potravinami na anatolských náhorních plošinách pak Roche dokazuje i tím, že Ludvík následně zvolil raději mnohem delší cestu blíže pobřeží, aby tyto problémy alespoň zmírnil. To už ale Konrád a ostatní římsko-německá knížata v jeho vojsku nebyli – kvůli Konrádově nemoci se vrátili do Konstantinopole, což dle autora jen potvrzuje těsné styky římsko-německého krále s Manuelem, a nikoliv vzájemnou nedůvěru či dokonce nepřátelství.

Jako jakýsi dovětek působí kapitola poslední, věnovaná Konrádově kruciátě již na půdě Svaté země, kde Roche, spíše než aby tažení synteticky popsal, převážně argumentuje s názory moderní medievistiky ohledně volby Damašku jako cíle kruciáty a ohledně důvodů neúspěchu obléhání tohoto města křižáky. Za zamítnutím původního severního cíle – Edessy – vidí autor mj. Konrádův respekt vůči možným Manuelovým zájmům v této oblasti.

O něco méně přesvědčivě působí důvod stažení křižáků od Damašku. Roche téměř očekávatelně přičítá rozhodnutí stáhnout se nedostatku zásob, od kterých se křižáci odřízli přesunutím tábora ze sadů obklopujících část Damašku na nehostinnou stranu města, kde měly slabší hradby umožnit rychlé vítězství. Třebaže Rocheho výpočty, kolik organismus křižáka potřeboval vody během náročného obléhání

a kolik vody mohli mít křižáci reálně k dispozici, nepostrádají na přesvědčivosti, jen letmé zmínění či až upozadění například rozdílných zájmů křižáků a baronů Jeruzalémského království však přínosnost a důvěryhodnost poslední kapitoly značně omezuje.

Závěrem autor shrnuje výsledky svého bádání a přikládá itinerář Konrádovy kruciáty. Nezbyvá tedy než se také pokusit o krátké shrnutí. Pokud by čtenář očekával syntetické a mnohostranné zpracování kruciáty Konráda III., bude spíše zklamán. Pokud se ale spokojí s revizí tradičních závěrů moderní historiografie týkajících se účasti Konráda a jeho vojska na druhé křížové výpravě, ocení podrobnou a inovativní analýzu tažení Balkánem a Malou Asií a nový náhled na zastřenou a tendenční výpověď pramenů, a to i těch méně známých či těch často podceňované byzantské provenience, pak bude více než spokojen. Celkový dojem sice ještě mohou narušit zaváhání jako např. zavádějící titul Konráda jako krále Německa (*King Conrad III of Germany*) – třebaže vysvětlený v poznámce pod čarou (s. 21), opakované zkomolení jména Jürgena Dendorfera (např. s. 64) či vzhledem k povaze knihy nedostatečně podrobné mapové podklady, hlavní vytčený cíl však Roche naplnil – zbavil druhou kruciátu mýtu Konrádova osobního selhání, nedisciplinovanosti římsko-německého vojska a zrádnosti Byzantinců, a nahradil jej podrobným a přesvědčivým rozbořem logistických obtíží, které početné středověké vojsko na tak dlouhé a náročné cestě musely provázet a lehce mohly tvořit dělicí linii mezi úspěchem a neúspěchem, a to zdaleka nejen vojsk křižáckých.

Mikuláš Netík

Joachim BAHLCKE – Waclaw GOJNICZEK – Ryszard KACZMAREK (eds.)
Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI – XX wieku

Katowice, Biblioteka Śląska – Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej – Jablonski Forschungsstelle an der Universität Stuttgart – Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszynie – Fidelis 2018 [2019], 759 s., 30 obr., ISBN 978-83-64210-64-8, 978-83-938951-4-4, 978-83-88204-34-0.

Výzkumy, které byly ve středoevropských zemích podníceny pŕtisíciletím reformace, se částečně zaměřily na užší regiony jakožto prostředí, v němž lze prověřit obecné teze církevních a náboženských dějin a zároveň je doplnit podstatnými no-

vými poznatky. Mezi nedostatečně probádané regiony patřilo donedávna Horní Slezsko, v němž se reformace a také následná rekatolizace prosadily nejprve v rámci zemí České koruny, načež reformační církve procházely specifickým vývojem v expandujícím luteránském Prusku a zčásti i v habsburské monarchii, následně pak v převážně katolickém Polsku, a to i za represí nacistického a komunistického režimu.

Zájem o poznání této problematiky se podstatně prohloubil zásluhou mezinárodní spolupráce, k níž daly podnět dvě vědecké instituce – Ústav pro regionální výzkum Slezské knihovny v Těšíně a Jablonského výzkumný ústav na Univerzitě ve Stuttgartu. Jejich zásluhou se v roce 2017 konaly dvě konference v Polském Těšíně a v Katovicích, které do spolupráce zapojily historiky, teology, badatele o dějinách umění a literární vědce z Polska, Německa a Česka. Zveřejněním jejich studií vznikla publikace, která shrnuje dějiny protestantismu na hornoslezském území od 16. století bezmála do současnosti, a to se zřetelem ke společenskému, politickému a kulturnímu vývoji regionu.

Zhruba tři desítky statí jsou rozděleny do čtyř oddílů, z nichž první tři pokrývají církevní dějiny v raném novověku, dlouhém 19. století a v období po roce 1918; čtvrtý oddíl je věnován vybraným tématům z dějin evangelické literatury, výtvarného umění, hudby a vzdělanosti. Články jsou zaměřeny na vztahy mezi reformačními směry a katolicismem i mezi jednotlivými denominacemi, na pietismus, organizační strukturu církví, právní poměry, úlohu státu, slezských knížat a šlechty, ale také na postoj komunistické moci k církvím. Regionální vymezení je dáno Horním Slezskem se zvláštním zaměřením na Těšínsko, někdy je záběr rozšířen na celé Slezsko. Souhrnně vzato, jde o výsledky dílčích výzkumů, nezbytných pro budoucí shrnutí problematiky.

Zásadní význam má však vstupní studie jednoho z trojice editorů knihy Joachima Bahlckeho, předního evropského bohemisty a znalce raně novověkých dějin střední Evropy, nazvaná *Warunki ramowe oraz cechy szczegolne poczatku reformacyjnego przełomu na Górnym Śląsku: historiografia, struktury przestrzenne, jedność i różnorodność* (s. 16–53). Autor vychází ze zevrubné analýzy historiografie od 18. do 21. století, jež byla věnována reformaci v prostoru mezi Baltem a Jadranem, a zařazuje tím hornoslezskou problematiku do mnohem širšího srovnávacího rámce. Dokládá, že výklad reformace byl od druhé poloviny 18. století výrazně poznamenán nacionálními hledisky, která nezohledňovala etnickou, jazykovou a kulturní pluralitu makroregionu středovýchodní Evropy, ale pojímala reformaci jako výraz německé civilizační převahy nad neněmeckým (zejména polským) obyvatelstvem, či

naopak jako nástroj německé mocenské expanze. V užším slezském regionu se to projevovalo v zásadně rozdílném hodnocení reformace v germanizovaném Dolním Slezsku oproti Hornímu Slezsku se silným podílem polského etnika.

Strukturální přístup, který volí Bahlcke, je principiálně odlišný. Vychází ze skutečnosti, že Slezsko bylo od vrcholného středověku teritoriálně velmi složitým konglomerátem malých teritorií, na nichž se uplatňovala lokální knížecí nebo vrchnostenská moc a v nichž se vedle původních piastovských linií uplatnili Wettinové, Hohenzollernové a další rody, spjaté s římsko-německou říší. Dalším prvkem této struktury se stala jazykově-etnická rozmanitost obyvatelstva, která se nekryla s politickými hranicemi teritorií. Jedním z důsledků této pestrosti byla skutečnost, že na rychlé přijetí luterské reformace etnickým Němci reagovala neněmecká etnika příklonem ke kalvinismu či k jiným denominacím, což vytvářelo základ pro vytvoření multikonfesijní společnosti. V Horním Slezsku navíc (na rozdíl od Slezska Dolního) nepůsobilo říšskoněmecké zákonodárství, naopak tam byl silný vliv práva česko-moravského a polského. Ve Slezsku se nemohlo uplatnit ani *ius reformandi* v říšském pojetí, vyjádřeném augšpurským náboženským mírem z roku 1555.

Bahlckeho pojetí vztahuje i na Horní Slezsko obecnou charakteristiku středovýchodní Evropy jakožto prostoru pro koexistenci řady konfesí (nejzřetelněji prosazenou v Sedmihradsku a na Moravě), čímž vznikala i pro luterány silná konkurence v jiných evangelických denominacích; luterství zde ztratilo svou průraznost a představovalo pouze jednu z alternativ k římskokatolické církvi. V tomto prostředí se mohl rodit irénismus a nekonfesijní (či v pojetí Josefa Války nadkonfesijní) přístup ke křesťanství. V Horním Slezsku se tak mohla uplatnit řada reformačních impulzů a jejich nositelů – kalvinisté, čeští bratři, novokřtění či schwencfeldiáni. O přijetí reformačních konfesí jednotlivými skupinami obyvatelstva nerozhodovala zdaleka jen knížata a šlechtici s patronátním právem, ale do hry vstupovaly i další politické vlivy a jazykové preference.

Reformace vytvořila v Horním Slezsku velmi složitou konfesijní mapu, která se navíc vyvíjela mnohem déle než v říšských teritoriálních státech, kde byla dynamika reformačního nástupu vymezena lety 1517–1555. Bahlcke uplatňuje pro toto teritorium pojem „dlouhé období reformace“, které začíná (s ohledem na příslušnost mezi země České koruny a ohlasy husitství) na přelomu 14. a 15. století, projevuje se i za českého stavovského povstání a přes peripetie násilné rekatolizace trvá do první poloviny 18. století. Zatímco Lutherovo vystoupení v roce 1517 tu nepředstavuje zásadní zlom, na významu nabývá altranštádtská konvence (1707), která posílila postavení slezských protestantů v habsburské monarchii. Tím je dáno

specifické postavení (Horního) Slezska jako regionu na pomezí římsko-německé říše a česko-polsko-uherského prostoru.

Rozprava Joachima Bahlckeho vytváří solidní východisko k dalšímu bádání o dějinách hornoslezské reformace, které se na takto formulovaném základě může vyhnout úskalím nacionalizace a politizace této tematiky. Důkladně promyšlené teze si však zaslouží pozornost i v podstatně širším středoevropském záběru raně novověkých církevních a náboženských dějin.

Jaroslav Pánek

Mario GALGANO

Das Bild der Schweiz bei den Papstgesandten (1586–1654). Die ständige Nuntiatur in Luzern. Mit einer Dokumentation von Instruktionen und Berichten aus dem Geheimarchiv des Vatikans

Berlin – Boston, De Gruyter 2021, 342 s., ISBN 978-3-11-069057-6.

Autorem knihy je uznávaný švýcarský žurnalista a redaktor Radio Vaticana, jeho text vychází z disertační práce, obhájené v roce 2020 ve Fribourgu. Dílo je rozčleněno do šesti částí. V první z nich autor nastiňuje hlavní sledované teze, seznamuje s dosavadními výsledky výzkumu v oblasti raně novověké nunciatury ve Švýcarsku a s prameny. Druhá kapitola je přehledem vztahů papežství k této zemi ve vymezeném období a sondou do problematiky personálních předpokladů nunciů a do náplně jejich činnosti. Třetí kapitola se snaží poukázat na hlavní příčiny, které měly u kuriálních diplomatů vliv na způsob reflektování švýcarské reality. Skutečným jádrem knihy je pak více než stostránková část, která se v chronologickém pořadí zabývá životem a působením jednotlivých nunciů ve Švýcarsku v letech 1586–1654. K vystižení papežské politiky v této zemi a k zachycení způsobu její reflexe využívá autor především početné a poměrně rozsáhlé texty z depeší jednotlivých diplomatů, jak byly prozkoumány především ve fondech Archivio Apostolico Vaticano. Po závěrečném shrnutí následuje ještě rozsáhlá příloha, která obsahuje výběrovou edici některých hlavních instrukcí nebo závěrečných relací nunciů ze sledovaného období v překladu do němčiny. Na konkrétních příkladech tak čtenář může nahlédnout do myšlenkového světa papežských diplomatů, jejichž sídlem byl Lucern.

Autor se chopil mimořádně zajímavého tématu, které dobře zapadá do v současnosti sledovaného a stále perspektivního konceptu tzv. New Diplomatic

History. Postoupil při jeho zpracování rozsáhlý a časově náročný výzkum příslušných pramenů. Je však nutné konstatovat, že výsledek jeho práce je výrazným způsobem znehodnocen celou řadou metodických, věcných i textových nedostatků, které úroveň sráží až na hranu využitelnosti.

První problém spočívá v nedostatečném metodickém ukotvení. Hlavní téma, tedy obraz Švýcarska u papežských nunciů, je sice prezentováno na řadě ukázek z pramenů, ale až na krátké komentáře autor v podstatě rezignoval na jejich hlubší kritické a analytické zpracování. Interpretace je ponechána spíše na čtenáři a vystižení tématu proto dostává značně roztržitý charakter. Není proto překvapivé, že v závěru autor dochází jen k velmi banálním a pro znalce problematiky konfesionalizace nepříliš originálním zjištěním, totiž že „protestanté ve Švýcarsku platili obecně za heretiky“, že nunciové usilovali o prosazení závěrů tridentského koncilu a že jejich pohled na tuto zemi zůstával v průběhu času neměnný. Nepokusil se přitom o detailnější kontextualizaci tématu. Vzorem by mu přitom mohla být obdobně zaměřená, ale mnohem propracovanější práce Guido Brauna *Imagines imperii*.¹ Nijak smysluplně ani autor nevysvětluje, že vymezené období ukončil právě rokem 1654.

Řada nadějných směrů výzkumu pak zůstala spíše jen naznačena. Je škoda, že se autor v kapitole 3 nepokusil aplikovat model vztahových sítí pro rozbor personálních vazeb jednotlivých diplomatů v místě jejich působení. Kapitola věnovaná kritériím výběru nunciů (2.2.2) nabízí jen velmi obecnou charakteristiku jejich funkce a poslání, ale o konkrétních personálních a kariérních předpokladech či specifikách, která by byla zajímavá pro širší prosopografickou komparaci, není řečeno vůbec nic. Bohužel autor až příliš jednostranně zdůraznil význam nunciatur pro prosazování reformních principů tridentského koncilu. To sice tvořilo důležitou součást jejich aktivity, která však na řadě míst byla omezena ve svém reálném významu politickými či náboženskými podmínkami dané země.² V knize je poněkud opomenuta funkce nunciatur coby nástroje zahraniční politiky, tedy k udržování bilaterálních vztahů mezi dvěma subjekty, která je navíc v případě papežství ovlivněna specifičností postavení římského biskupa jako suverénního vladaře Papežské

1 Guido BRAUN, *Imagines imperii. Die Wahrnehmung des Reiches und der Deutschen durch die römische Kurie im Reformationsjahrhundert (1523–1585)*, Münster 2014.

2 Alexander KOLLER, *Die Nuntien und das Konzil von Trient*, in: P. Walter – G. Wassilowsky (Hrsg.), *Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*, Münster 2016, s. 273.

ho státu a současně hlavy katolické církve, jak to zdůraznil ve své klasické práci již Paolo Prodi.³

Další problém spočívá v nedostatečně provedené heuristice odborné literatury nejen k tématu nunciatur, ale i studií a monografií, které se nějakým způsobem vztahují buď k problematice konfesionalizace, raně novověkému papežství nebo k fungování diplomacie v této době. Z toho vyplývá celá řada nepřesností a chyb. V kapitole věnované dějinám výzkumu tak chybí zohlednění významu edičních řad hlavních instrukcí a zpráv, které byly zpřístupněny pro pontifikáty Klementa VIII., Pavla V. a Řehoře XV.⁴ Většina v kapitole 6 editovaných zpráv v nich ostatně už byla zveřejněna před mnoha lety.

Problematické je tvrzení, „že dlouhý čas neexistovalo – přinejmenším v německy hovořícím prostoru – žádné prohlubující zhodnocení nunciaturních zpráv“ a že „prohlubující publikace“ k tomuto tématu nalezneme až v devadesátých letech 20. století (s. 22–23). Stačí přitom nahlédnout do speciální tematické bibliografie, která je přílohou důležitého sborníku *Kurie und Politik*,⁵ a bylo by jasné, že takto generalizovat historiografický vývoj více než 130 let výzkumu nelze. Je škoda, že v kapitole týkající se rozvoje nunciaturního výzkumu (s. 24) není vůbec zohledněna existence malého, ale zvláště v posledním desetiletí aktivního Českého historického ústavu v Římě, v jehož gesci je vydávání zpráv nunciů u císařského dvora v Praze a ve Vídni pro období 1592–1628. Chybná je informace, že neexistuje spolehlivá studie k diplomacii nunciaturních zpráv pro první polovinu 17. století (s. 27). Byla vypracována sice ve stručné, ale dostatečné formě Wolfgangem Reinhardem v úvodu jeho edice korespondence kolínského nuncia Antonia Albergatiho.⁶ V kapitole 1.3, zaměřené na stav pramenů, je zcela opomenut význam Biblioteca Apostolica Vaticana, kde jsou uloženy rukopisy s depešemi švýcarské nunciatury z doby pontifikátu Pavla V. a Řehoře XV.⁷

3 Paolo PRODI, *Il sovrano pontefice: un corpo e due anime. La monarchia papale nella prima età moderna*, Milano 1982.

4 Klaus JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen (1592–1605)*, Tübingen 1984; Silvano GIORDANO (ed.), *Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici, 1605–1621*, Tübingen 2003; Klaus JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623*, Tübingen 1997.

5 Alexander KOLLER (Hrsg.), *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung*, Tübingen 1998, s. 415–493.

6 Wolfgang REINHARD (Hrsg.), *Nuntius Antonio Albergati (1610–1614)*, (Kölner Nuntiatur V/1,1), München – Paderborn – Wien 1972, s. XLII–LII.

7 Josef SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. (1605–1623)*, Rom – Freiburg – Wien 1969, s. 21.

Chybné je tvrzení, že nejstarší nunciatury v 16. století vznikly „na královských dvorech, například ve Vídni, Štýrském Hradci, Madridu nebo u kurfiřtů“ a že vůbec nejstarší byla ta u dvora Ferdinanda I. ve Vídni v roce 1529 (s. 55). Pomíne-li nesourodost přiřazení Štýrského Hradce mezi královské dvory, jaké byly ve Vídni a Madridu, jediná „kurfiřtská“ nunciatura existovala v Kolíně nad Rýnem, navíc vznikla až v roce 1584. Přestože počátky stálých nunciatur jsou poněkud nejasné, za nejstarší se obvykle považuje ta benátská z roku 1500. Dvůr Ferdinanda I. „předběhly“ svým založením ještě např. nunciatury ve Španělsku, Toskánsku, Polsku nebo Francii. Bývalý nuncius Ottavio Paravicini měl být podle autora v letech 1608–1609 držitelem funkce „komoří svaté římské církve“ (s. 88), který důkladná Reinhardova prosopografická databáze kurie papeže Pavla V.⁸ neuvádí. Přitom autor opomíjí zmínit mnohem významnější pozici kardinála protektora Germánie, kterou Paravicini vykonával v letech 1603–1611. Nepochopení kariérních cílů papežských diplomatů dokládá věta, podle níž kariéra nuncia d'Aquina po návratu z Lucernu „byla méně úspěšná“, protože zemřel jako kardinál (s. 106).

Absence znalosti širšího historického kontextu je velmi patrná v části věnované rozboru politiky papežů sledovaného období a jejich vztahům vůči Švýcarsku (kapitoly 2.1.1 a 2.1.2). Takto složitým tématům autor věnoval nedostatečně málo prostoru, například charakteristiky pontifikátu 10 papežů se týkají jen 3,5 strany. To se nutně odrazilo v povrchní úrovni zpracování. Příliš zjednodušující je prezentace jednoznačné provázanosti španělské a papežské politiky, vzájemné vztahy obou mocností byly přitom často spíše ve znamení rozporů než shody. Chybou je také tvrdit, že v 16. století kardinálské legace byly zcela nahrazeny systémem nunciatur (s. 40), když se s nimi coby reprezentační formou papežské diplomacie setkáváme ještě hluboko v 17. století.

Chyby v knize ovšem nejsou jen metodického či věcného rázu. V kapitole 4.2.3 se odráží i nízká úroveň redakce textu autorem. Jinak si nedovedu vysvětlit, že se některé informace opakují. Například stejné sdělení, že hlavními cíli cest nuncia byly kromě Lucernu též Chur, Kostnice, St. Gallen a Fribourg, je uvedeno na s. 90 i 95; význam kapucínů a participace papežských diplomatů na založení konkrétně uvedených klášterů se v takřka identické podobě nachází na s. 91 i 96.

Obecně se problematice nunciatur v raném novověku věnuje bohužel tradičně jen malá pozornost, což bylo už konstatováno před mnoha desetiletími např.

8 *Prosopographische Datenbank der römischen Kurie und ihres Umfelds 1605–1621* jako příloha k dílu Wolfgang REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, Stuttgart 2009.

německým badatelem Heinrichem Lutzem.⁹ Je proto velká škoda, že potenciál, který sledované téma nabízí, byl využit tak málo a s takovými nedostatky.

Tomáš Černušák

Vladimír KARPENKO – Ivo PURŠ – Martin ŽEMLA (eds.)

Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha

Překlad Khunrathova latinského spisu Jakub HLAVÁČEK

Praha, Trigon 2017 [2019], 452 s., 58 obr., ISBN 978-80-87908-24-2.

Mohutná publikace velkého formátu zpřístupňuje spis *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, nejvýznamnější dílo německého učenice Heinricha Khunratha (1560–1605). Činí to mnohostranným způsobem: úvodem, komentovaným překladem do češtiny (zabírá zhruba třetinu knihy), třemi rozsáhlými studiemi, perfektně reprodukovanými rytinami opatřenými detailním popisem, bibliografií, seznamem vyobrazení a obšírným anglickým souhrnem hlavních výsledků průvodních studií. O promyšlenosti celkového konceptu svědčí přehledný analytický rozpis obsahu, který umožňuje dobrou orientaci v ne právě jednoduché problematice, pohybující se na pomezí historie, filosofie, teologie a přírodních věd.

Heinrich Khunrath sepsal řadu knižních děl, ale o něm samotném se nezachovalo mnoho nezávislých zpráv. Kulturní historik Ivo Purš proto pojal svou studii tak, aby vytěžil co nejvíce autobiografických informací z jeho vlastního díla. Filosof a badatel o renesanční vědě Martin Žemla se zaměřil na místo Khunrathovy teosofie mezi renesancí a reformací, zatímco přední znalec dějin alchymie Vladimír Karpenko zhodnotil alchymické a chemické aspekty v Khunrathově díle.

Latinský spis *Amphitheatrum sapientiae aeternae* vyšel poprvé v Hamburku roku 1595 a znovu po autorově předčasné smrti v podstatně rozšířené verzi v Hanau roku 1609; tato konečná verze se stala podkladem k českému vydání. Velmi důkladného historického rozboru a zhodnocení se spisu dostalo v rozsáhlé rozpravě Iva Purše. Autor ukázal specifické postavení Khunratha mezi Paracelsem a Oswaldem Crollem, který měl ostatně blízký vztah k rudolfínské Praze. Osvětlil náboženská

9 Heinrich LUTZ, *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Vergangenheit und Zukunft einer „klassischen“ Editionsreihe*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 45, 1965, s. 274–324; TÝŽ, *Die Bedeutung der Nuntiaturberichte für die europäische Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung*, in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandaufnahme und neue Perspektiven*, Rom 1976, s. 152–167.

východiska Khunrathovy teosofické alchymie a kosmologie, návaznost na biblické texty a představy o sepětí modlitby (rozmluvy s Bohem) a laboratorního zkoumání. Zdůraznil význam laboratoří, knihoven a zvláště kunstkomor, v nichž byl konstruován encyklopedický obraz světa; především jejich zasvěceným budovatelům bylo určeno první vydání Divadla věčné Moudrosti. Náboženské zakotvení díla se však nestalo jeho záštitou, ale v době konfesijní vyhraněnosti právě naopak předmětem útoků; v roce 1625 je pařížská Sorbonna prohlásila za bezbožné, kacířské a svatokrádežné.

Puršova vynikající rozprava vystihuje význam Khunrathova díla a toho směru raně novověkého myšlení, jež – přes svou osobitou vyhraněnost – reprezentovalo. Ukazuje, že na přelomu 16. a 17. století, v době rozmachu hermetických přírodovědných a filosofických koncepcí, stál Khunrath na křižovatce vývojových cest. Vycházel často ze stejných či obdobných zdrojů (učených spisů od antiky po renesanci) a technologických postupů jako tvůrci moderní přírodovědy, zejména Kepler či o něco později Newton, ale prostřednictvím představ o vztahu člověka a přírody jakožto mikrokosmu a makrokosmu dospíval k diametrálně odlišným výsledkům. Patřil k té části filosofie a přírodovědy, která „chtěla člověka i jeho stvořitele nadále považovat za integrální součást složitě hierarchizovaného i dynamického obrazu světa, avšak zůstala více méně opuštěna“ (s. 318).

Přesto Ivo Purš zdůrazňuje inspirativnost antropologického přístupu k hermetické kosmologii, neboť tento způsob myšlení zdůrazňoval sepětí ducha a hmoty a tudíž i empirie s duchovní zkušeností. Lze dodat, že toto téma má podstatný význam pro výzkum intelektuálních dějin raného novověku, a českého prostředí se silně dotýká i při analýze myšlení Jana Amose Komenského a perspektiv jeho recepce.

Významné analogie s o něco pozdějším myšlením Komenského shledává u Khunratha rovněž Martin Žemla. Jde především o reformu, vzdělávání a transformaci člověka v duchu teosofie, respektive pansofie, ale také o dobově rozšířený motiv labyrintu. Největší část Žemlovy studie se však věnuje rozboru Divadla věčné Moudrosti (s přihlédnutím k dalším Khunrathovým spisům), přičemž zdůrazňuje inspirační zdroje tohoto autora a srovnává jeho ideje s myšlením paracelsiánů, novoplatónských metafyziků, rosenkruciánů a dalších filosofů, ale také s luteránskou teologií. Pro Khunratha je příznačná snaha dospět v duchu renesance a reformace ad fontes, a to i při interpretaci biblických textů, což ovšem vyvolávalo ostrou kritiku jeho nedogmatického přístupu k Písmu. Ostatně, jak konstatuje Žemla, hodnocení Khunrathových spisů osciluje i v moderní době mezi pozitivním oceněním a odsudkem šarlatánství.

Khunrathovu teoalchymii prozkoumal Vladimír Karpenko na základě jeho spisu *Vom hylealischen Chaos* z roku 1597. Konstatoval, že Khunrath měl nejen teoretické, ale i rozsáhlé praktické znalosti z laboratorní práce, kterou ovšem spojoval se svými teosofickými představami: alchymistická dílna (laboratorium) bylo pro něho zároveň modlitebnou (oratorium). Ačkoli sám stál na stanovisku „pravých mistrů umění“ a ostře se vymezoval proti podvodníkům (v soudobých českých pramenech byli nazýváni „zlatodějové“), sám byl rovněž přesvědčen o možnosti transmutace obecných kovů ve zlato. Filosoficko-mystický spis se tak stal v Karpenkově analýze zároveň významným pramenem k poznání chemicko-metalurgických metod, užívaných středoevropskými alchymisty na sklonku 16. století.

Pro poznání Khunrathova vztahu k českým zemím je zvláště důležitá kapitola věnovaná jeho pobytu v Čechách v letech 1591–1593, poměru k rudolfinskému vědeckému okruhu a léčení Viléma z Rožmberka. Ivo Purš oprávněně soudí, že podnět k příchodu do lákavého rudolfinského prostředí vyšel z rožmberského dvora a byl zprostředkován anglickým učencem Johnem Dee, který – dodejme – získal na postoj stárnoucího velmože k mystice a jejím inscenacím značný vliv.

Purš shromáždil nové poznatky o skupině lékařů a alchymistů v Rožmberkově okolí, ale jen částečně vyložil výpověď medicínských úsudků o Vilémově povaze; ta byla názorově rozdílnými lékaři a léčiteli podána téměř anekdotickým způsobem a v rozporu s jinými, realitě bližšími pramennými zdroji. Lékaři popisované chování těžce nemocného starého muže určitě nelze vztahovat na celkovou charakteristiku jinak racionálně uvažujícího a jednajícího předsedy české zemské vlády, titulárně nejvyššího purkrabího pražského (Vilém z Rožmberka samozřejmě nebyl „purkrabím Pražského hradu“, jak Purš mylně uvádí na s. 172; u prvního českého velmože by přijetí takového úřadu, odpovídajícího úrovni rytířského stavu, nebylo myslitelné).

„Medicus ordinarius“ Viléma z Rožmberka za pobytu v Čechách literárně tvořil a v Praze roku 1592 vydal v oficíně Michala Peterleho spis *De interpretatione quorundam accidentium*, v němž pojednal o domnělé příčinné souvislosti časově blízkých, byť věcně vzdálených jevů, vysvětlitelných v rámci božsky garantovaného řádu světa, respektive – řečeno Puršovými slovy – v „kontextu universální koncepce signatur“ (s. 175). V Praze navázal Khunrath kontakt s císařským dvorem a nejspíš zprostředkovaně s Rudolfem II., jemuž adresoval dedikace a od něhož získal privilegia na vydávání svých knih tiskem. Velmi cenné je Puršovo zjištění, že v pražském rudolfinském prostředí Khunrath nacházel souznění v teosofickém pojetí paracelsiánského lékařství, ale na druhé straně se od tohoto nábožensky

smířlivého, irénického okruhu lišil svým netolerantním postojem radikálního luterána.

U publikace tak pečlivě připravené není mnoho důvodů ke kritice formálních aspektů zpracování. Důkladněji mohl být sestaven (ne zcela úplný) rejstřík, zejména při řazení šlechticů: někdo je pod příjmením, někdo pod křestním jménem (Vilém z Rožmberka), některá knížata jsou zaznamenána v českém znění (Mořic Hesenský), jiná v – napůl – původním tvaru (Christian z Anhaltu) nebo jen v latinské podobě (Sendivogius/Sędziwój), což poněkud ztěžuje orientaci. Jistě by věci prospělo, kdyby byly význačné případy propojeny vzájemnými odkazy. Bibliografii by bylo rovněž zhodnotilo, pokud by byla u pramenných edic standardně uváděna jména editorů.

Na edici postavená monografie svým záběrem značně přesahuje tematiku renesanční alchymie. Stává se zasvěceným průvodcem v systému myšlení přírodovědně orientovaných renesančních učenců, kteří se snažili zvládnout empirický přístup k přírodním jevům a zároveň ho zařadit do náboženstvím určovaného pohledu na svět. Khunrathův spis je zároveň ukázkou humanistické literatury, jejích explikačních metod, argumentace a rétoriky. Dílo evropského významu přibližuje pozoruhodné sepětí autora s českým prostředím, což jen zvyšuje váhu komplexního zpracování *Divadla věčné Moudrosti* trojicí mezioborově se doplňujících českých autorů.

Jaroslav Pánek

Yuri PRIMAROSA (ed.)

Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architette

Catalogo della mostra Gallerie Nazionali di Arte Antica

Roma, Officina libraria 2021, 360 s., 180 obr., ISBN 978-88-3367-159-8.

Na přelomu let 2021 a 2022 uspořádala římská Galleria Nazionale v Palazzo Corsini výstavu věnovanou dílu Plautilly Bricci. Katalog výstavy zpracovaný do podoby hutné monografie se jistě stane základem dalšího bádání o této pozoruhodné ženě, které je považována za první architektku v dějinách. Na přípravě katalogu se podílel mezioborový tým, v němž se kromě hlavního editora Yurie Primarosy sešly osobnosti jako Melania G. Mazzucco, autorka úspěšného románu o Plautillině životě, či Aloisio Antinori, přední historik římské barokní architektury.

Yuri Primarosa v katalogu jistě správně podotýká, že v předmoderní době stál za každou úspěšnou ženou, pokud její úspěch nebyl založen na původu či ma-

jetku, nějaký muž.¹ V Plautillině případě to byl nejprve její otec, malíř, divadelník a hudebník Giovanni Bricci. Koneckonců i její bratr se stal malířem a architektem. Plautilla vyrůstala v Římě nedaleko kostela Santa Maria del Popolo. Jejím učitelem byl malíř Cavalier d'Arpino, ale mohla se učit také u řádové sestry Marie Eufrasie della Croce, původním jménem Flavia Benedetti, která namalovala řadu obrazů pro klášter karmelitánek při římském kostele San Giuseppe a Capo le Case. Možná se učila též u jejího otce, Andrey Benedettiho, jenž prováděl figurální výšivky na liturgických rouchách určených pro papeže a kardinály.

Druhým mužem, který měl zásadní význam pro kariéru Plautilly Bricci, byl Flaviin bratr Elpidio Benedetti. V jeho případě nešlo o zajištění výuky či podmínek na práci, ale o dlouhodobé zadávání významných zakázek, zásadních pro společenské uplatnění každého umělce. Titulární opat Elpidio Benedetti byl francouzským uměleckým agentem v Římě. Vyrůstal ve spíše profrancouzsky orientovaných kruzích kolem papeže Urbana VIII. Politické soupeření mezi Habsburky a Bourbony se dramaticky promítalo i do dění v Římě, a to nejen do proměn papežské politiky za jednotlivých pontifiků, ale také zcela konkrétně do utváření podoby Města. Benedetti byl mnohem víc než jen spolupracovníkem kardinála Mazarina a později Colberta, ministra Ludvíka XIV. Svým záalpským zaměstnavatelům uměl prostředkovat nejen zakázky pro Berniniho, ale dokázal zřejmě obstarat prakticky cokoliv, od vína přes umělecká díla po antické sochy.

Objemný katalog výstavy dále na základě archivních výzkumů i analýzy dochovaných děl přesvědčivě popisuje jak Plautilliny životní osudy, tak její dochovanou architektonickou i malířskou tvorbu. Plautilla Bricci se nikdy nevdala. Kolem roku 1640 pro karmelitány namalovala zázračnou ikonu Panny Marie, jež se dnes nachází na hlavním oltáři kostela Santa Maria di Montesanto – jednoho z proslulých kostelů-dvojčat na Piazza del Popolo. Nebylo to náhodou. Plautillin otec Giovanni Bricci svou dceru zřejmě záměrně směřoval k práci pro církevní kruhy. Plautille toto zaměření umožnilo určitý typ svobody v tehdejší společnosti.

Následovaly další prestižní zakázky, prostředkované již Elpidiem Benedettim. Roku 1657 Plautilla kreslila variantní návrhy, jeden přízední a druhý volně stojící, na náhrobek kardinála Mazarina pro kostel při pařížské Koleji čtyř národů, kterou Mazarin založil. Další návrh dodal slavný barokní architekt Francesco Borromini. Plautilla své návrhy prováděla podle Elpidiových instrukcí, což nebyla výji-

1 Yuri PRIMAROSA, *Plautilla Bricci disegnatrice, pittrice, architette*. Verso un catalogo ragionato, in: Yuri PRIMAROSA (ed.), *Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architette*, Roma 2021, s. 45.

mečná praxe. Elpidio zřejmě disponoval nejen dobrou znalostí tehdejšího umění, ale také určitými kreslířskými schopnostmi, které nicméně nestačily na skutečně reprezentativní provedení návrhů.

Od roku 1663 pak Plautilla Bricci projektovala vlastní vilu Elpidia Benedettiho v Římě, jejíž výstavba byla dána postupným společenským vzestupem stavebníka, v této době již přímého zaměstnance francouzského krále. Výzdobným programem vily, na němž se Plautilla také podílela, prolínala oslava francouzské koruny a Ludvíka XIV. A protože už v 17. století věděli, že architekturu je nutné propagovat, Benedetti o vile vydal drobnou knížku. V ní za autora návrhu pro jistotu označil Plautillina bratra. Dům byl odvážnější než jiné podobné projekty a zároveň vycházel z různých, na první pohled heterogenních inspirací v díle římských barokních architektů. Vila byla bohužel téměř zničena roku 1849, shodou okolností francouzským dělostřelectvem.

V šedesátých letech 17. století Plautilla také získává stále větší renomé jako malířka. Vytváří lunetový obraz pro sakristii při kostele San Giovanni in Laterano. V polovině 70. let maluje oboustrannou standartu pro Bratrstvo milosrdných v Poggio Mirteto, rodném městě Elpidiova otce Andrey Benedettiho, zobrazující *Narození a Stětí Jana Křtitele*. Dostává za ni sto zlatých, což byla na tu dobu velice slušná částka, byť nejslavnější římscí malíři bývali ohodnoceni ještě mnohem lépe. Vrcholným Plautilliným dílem se konečně stala dodnes dobře dochovaná kaple sv. Ludvíka v kostele San Luigi dei Francesi v Římě. Navrhnout boční kapli při již existujícím kostele patřilo k typickým úkolům architektů 17. století. Plautillin projekt byl přepracováním návrhu Johanna Paula Schora, tyrolského designéra činného v Římě. Roku 1677 se Plautilla přestěhovala do domu, který jí Elpidio Benedetti na dožítí věnoval. Jistě si lze představovat, že jejich vztah nebyl jen pracovní, nejsou pro to ale žádné přímé důkazy.

Výstava *Tichá revoluce* byla připravena s nespornou erudicí, což umožnilo autorům katalogu opravit nebo upřesnit některá tvrzení obsažená ve starší literatuře. Jako taková jistě přispěla k lepšímu poznání postavení ženy v raně novověké společnosti. Otázky mohl vyvolávat spíš sám její název. Jistě by bylo možné se ptát, zda Plautillino dílo představovalo opravdu „revoluci“, nebo byl název výstavy volen spíš s ohledem na veřejnost. Rozsah Plautillina architektonického díla totiž není velký. Bezpečnější by možná bylo říci, že Plautilla se architektkou stát mohla a v určitém období jako architektka skutečně pracovala. Můžeme se také ptát, co slovo architekt/ka v papežském Římě znamenalo, kdo byl v 17. století architekt/ka. Katalog výstavy uchopil architekturu jako součást elitní kultury. „Architektura“ je tu defi-

nována jako soubor naučených znalostí, především zvládnání řádového, z antické architektury odvozeného tvarosloví jako proporčně generovaného, matematicky vyjádřitelného systému vztahů, a schopnost praktické realizace staveb. Nejde tedy o veškeré stavební aktivity.

Od 16. století se architektky často stávají malíři či sochaři jako Raffael Santi, Michelangelo Buonarroti či Giulio Romano. Můžeme si tedy s jistotou nadsázkou představit, že každá malířka, která uměla perspektivu a zvládala namalovat architektonické prvky, už byla potenciálně architektkou – přinejmenším pokud jde o návrhy efemérních staveb nebo širokou oblast artefaktů, kterou označujeme jako „umělecké řemeslo.“ Skoro se chce říct, že v nesmírně dynamickém prostředí barokního Říma dříve nebo později muselo za příznivých okolností dojít k tomu, že nějaké ženě byla zadána architektonická zakázka. Krom toho ale existovaly další šedé zóny, kde se mohly rozostřovat hranice mezi profesionální architektkou a osobou, která v architektuře diletovala. Typickým příkladem je nejen zasahování silných osobností z řad šlechty do projektování (v našem prostředí by k nim mohla patřit Anna Marie Františka Toskánská), ale také architektura řeholních komunit, které často byly stavebně velmi aktivní. Možná, že archivní průzkumy v řeholním prostředí ještě odhalí dosud neznámé ženy-architektky nebo přinejmenším ženy, které zasahovaly nejen do umělecké výzdoby klášterů, ale i do jejich architektonické podoby, a to jak v Itálii, tak ve střední Evropě.

Pavel Kalina

Jiří HRBEK a kol.

Panovnícký majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 626 s., ISBN 978-80-7422-804-9.

Česká historiografie má vůči panovníkům z rodu Habsburků vládnoucím v raném novověku jako čeští králové stále velký dluh. I po třiceti letech od sametové revoluce se nenašli badatelé, kteří by napsali biografii Ferdinanda I., Maxmiliána II., Matyáše, Ferdinanda II. i mnoha dalších Habsburků.¹ Naštěstí máme k dispo-

1 Čeští autoři napsali pouze biografie Rudolfa II. (naposledy Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, práce se dočkala již dvou reedicí), Leopolda I. (Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997), Josefa I. (Valentin URFUS, *Císař Josef I.: nekorunovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004) a Josefa II. (Luboš TARABA, *Josef II.*, Praha 1999).

zici alespoň přehledová pojednání,² překladové práce³ a objevily se také významné práce o panovnickém dvoru, diplomacii a reprezentaci.⁴ Poměrně velké pozornosti se dostalo už i (nejen) českým korunovacím,⁵ ale teprve zde recenzovaná práce se pokusila systematicky prozkoumat Habsburky jako české krále v 17. a 18. století.

Práci napsal Jiří Hrbek s kolektivem čtyř zkušených autorů z Akademie věd ČR (Jiří Mikulec, Kateřina Bobková-Valentová, Martina Ondo Grečenkova a Štěpán Vácha), jež doplnil muzikolog Marc Niubo. Klíčový je však podíl Hrbkův, který je autorem přibližně dvou třetin textu. Mohl se odrazit od svých předchozích výzkumů, zejména od práce o barokních českých korunovacích.⁶ Už v ní si položil řadu otázek, které řeší i v recenzované práci. Tehdy měla kniha čtyři části: *Politicum* (dědičnost trůnu, nástupnické právo, státoprávní symbolika či dobová politická situace), *Ceremoniale* (vjezdy panovníka, proces korunovace), *Oeconomicum* (pobyty panovníků v Praze, organizace korunovací, propojení dvora a města, financování) a *Publicum* (korunovace jako slavnost a její reprezentace v tisku a umění, reprezentace krále a jeho každodenní i sváteční život). Nyní je ovšem záběr práce daleko širší, a to nejen časově (zabírá i druhou polovinu 18. století), ale i tematicky.

- 2 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha 2008; Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996 (2010).
- 3 Srov. Alfred KOHLER, *Ferdinand I. (1503–1564). Kníže, král a císař*, České Budějovice 2017; Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657). Mírový císař proti vůli*, České Budějovice 2015, několik prací o Marii Terezii, především Victor Lucien TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997, či Hans MAGENSCHAB, *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*, Praha 2008. Chybějí nám ale překlady vynikajících prací o Ferdinandu III. (Hengerer), Josefu I. (Ingrao), Karlu VI. (Rill), Marii Terezii (Stollberg-Rilinger) či Josefu II. (Beales).
- 4 Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Štěpán VÁCHA, *Der Herrscher auf dem Sakralbild zur Zeit der Gegenreformation und des Barock: Eine ikonologische Untersuchung zur herrscherlichen Repräsentation Kaiser Ferdinands II. in Böhmen*, Prag 2009; Jiří KUBEŠ a kol., *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii (1640–1740)*, Praha 2018.
- 5 Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010; Benita BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“: die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743), Wien – Köln – Weimar 2008; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009; Eduard MAUR, *12. 5. 1743: Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*, Praha 2003; Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. Za říšskou korunou (1657–1658). Völby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009.
- 6 J. HRBEK, *České barokní korunovace*.

Čeští králové totiž nejezdili do českých zemí jen za účelem korunovace, navštěvovali i jiná místa než Prahu a také vztah českých králů z rodu Habsburků k českým zemím je komplikovanější záležitost, protože poddaní vnímali jejich přítomnost i v době, kdy v zemi nepobývali. Cílem práce je *antropologizace majestátu*, takže panovník by se před čtenářem měl postupně „zhmotňovat“. Jak píše Jiří Hrbek: „Obecný princip monarchického panství bude dostávat stále konkrétnější obrysy, aby se nakonec objevil jako fyzická osoba z masa a krve“ (s. 12–13). Proto je text rozdělen na tři základní části.

První se jmenuje *Legalita a legitimita: Panovník vzdálený* (s. 15–96). Napsal ji především Hrbek, kterému v jedné části vypomohl Jiří Mikulec. Je to část nejkratší, ale velmi podstatná, protože pojednává o základním rámci vztahu habsburských panovníků k českým zemím. České země pro ně byly od Obnoveného zřízení zemského dědičným územím s velmi důležitým královským titulem, na nějž se zároveň vázala hodnost jednoho z kurfiřtů Svaté říše římské. Hrbek proto analyzuje jak zemské zákony, tak domácí habsburské předpisy upravující dědičnost v rámci rodu a ukazuje, jak Habsburkové zdůrazňovali vazby na předchozí krále z rodu Přemyslovců a Lucemburků.

Velmi zdařilá a vyvážená je pasáž o vztahu českých zemí a říše, která je důležitá pro kontext celého tématu, vždyť čeští králové byli většinou také císaři a dějiny českých zemí a českých králů nelze vytrhnout z tohoto širšího rámce, protože do Čech jezdili i jako císaři a jako takoví se zde také reprezentovali. Hrbek pojednává též o vztahu krále k českým stavům a o posílení panovnické moci na jejich úkor v pobělohorské době. Argumentuje, že došlo k závažným změnám, jež proměnily stavovskou monarchii v monarchii absolutistickou.

Druhá část nese název *Reprezentace: Panovník přítomný v obraze a na jevišti* (s. 99–237). Hrbkovu pasáž o slavnostech, které se na počest panovníka a členů jeho rodiny v českých zemích slavily, tu zásadním způsobem doplňují a rozšiřují partie o hudbě a divadle, resp. o jejich reprezentační roli ve vytváření panovníkovy obrazu (Marc Niubo a Kateřina Bobková-Valentová). Vše korunuje text Štěpána Váchy o tom, jak Habsburkové využívali ke svým potřebám výtvarné umění a vizualizovali za pomoci portrétů, obrazů, maleb, soch i architektury svou přítomnost v českých zemích jako císaři, králové i kurfiřti. Autor ukazuje, jak se na tomto procesu významným způsobem podíleli i šlechtici, vysocí církevní hodnostáři či měšťané sochami i obrazy na fasádách či v interiérech zámků, paláců, klášterů, radnic či měšťanských domů. Právě tento široký záběr a průzkum nejen šlechtického, ale i církevního a městského prostředí je velmi přínosný a je první svého druhu v naší historiografii.

Nejrozsáhlejší, třetí část nazvali autoři *Každodennost: Panovnická přítomnost v Čechách* (s. 239–447). Její většinu sepsal Jiří Hrbek a pojednává především o panovnických cestách do Čech. Je to velmi komplexní text sepsaný díky původnímu a širokému archivnímu výzkumu. V jeho rámci Hrbek objel mnoho státních okresních archivů, aby prozkoumal městské prameny z lokalit, jimiž projížděl panovník či členové jeho rodiny. Díky tomu shromáždil dosud nevídané množství zpráv a na nich vystavěl pasáže o trasách cest, průběhu cestování, ubytování, organizačním zajištění či o nákladech na tyto přesuny. V samostatné části Hrbek pojednal o průběhu přijetí panovníka ve městech včetně pražského souměstí, analyzoval jeho slavnostní vjezdy, holdování i korunovace. Zvláštní pasáž si vysloužil text o tom, jak trávili Habsburkové během cest do Čech svůj volný čas (lov, pobyt v lázních). Zabýval se též setkáváním českého krále s cizími panovníky v Čechách a proměnou dvorských cest za Marie Terezie, jež zmenšila svůj cestovní doprovod a účastnila se v zemi vojenských přehlídek.

Do Hrbkova textu ideálně zapadá podkapitola z pera Jiřího Mikulce o náboženských aktivitách Habsburků v průběhu představených cest. Na závěr pak stojí pasáž Martiny Ondo Grečenkové o velmi odlišném modu cestování Josefa II., který z prozkoumaných panovníků jezdil do Čech (či přes české země) vůbec nejčastěji. Jeho cesty však měly už výrazně jiné důvody, vždyť českou korunovaci neabsolvoval a prosazoval jiný styl vlády.

Představenou knihu považuji za velmi přínosný počín završující asi dvě desetky let výzkumů na téma, které česká historiografie začala výrazněji zkoumat až po roce 2000 a jehož různým aspektům se postupně věnovalo poměrně hodně historiků, historiků umění, hudby či divadla, včetně samotného hlavního autora knihy. Když připočteme i rozsáhlý archivní výzkum, o němž už byla řeč, lze konstatovat, že se podařilo shromáždit úctyhodné množství informací. Svědčí o tom stránkový rozsah knihy, rozsáhlý a kvalitní obrazový materiál, seznam zdrojů o více než 40 stranách či skoro 1800 poznámek.

Práce však není zaznamenáníhodná jen pro svůj rozsah a shromážděná fakta, ocenění si zaslouží i zvolená koncepce, díky níž se ze čtení nestal pouhý chronologický soupis panovnických cest do Čech. Podařilo se najít vhodnou koncepci, která dokázala fakta utřídit a komplexně vyložit, takže jsem jako čtenář opravdu měl pocit postupného zhmotňování panovníka. Lidé ho v 17. a 18. století znali jako jméno, pravidelně vídali jeho obrazy a erby a někdy ho mohli i osobně spatřit či se s ním dokonce setkat, protože na rozdíl od většiny Moravy a Slezska Habsburkové zajížděli do Čech poměrně pravidelně.

Dojem z pěkné a velmi čtivé práce skoro nic nekazí. Jen sporadicky jsem narazil na věcnou chybu, resp. na nepřesná vyjádření.⁷ K několika záležitostem bych se ale rád vyjádřil podrobněji.

Český kurfiřt nezasedal na „symbolickém prvním místě mezi ostatními kurfiřty“ (s. 54), protože byl prvním ze světských kurfiřtů a duchovní kurfiřti měli při zasedání přednost. Možná k tomuto tvrzení svedlo autory (nachází se nejen v textu Jiřího Hrbka, ale i u Štěpána Váchy) vyobrazení kurfiřtů na s. 60. To je ale velmi zvláštní zobrazení, které neodpovídá žádnému reálnému zasedání kurfiřtů, protože při volbách či při korunovačních hostinách grémium zasedalo úplně jinak a při jiných příležitostech se kolegium v podstatě nesetkávalo. Navíc se domnívám, že zmíněné vyobrazení vyzdvihuje českého krále jen proto, že se jednalo o Ferdinanda IV., římského krále zvoleného v roce 1653 za života jeho otce císaře Ferdinanda III. S formulací, že „všude vystupuje český král na čestném místě hned po bohu císaře“ (s. 235) bych tedy byl opatrný. Prozkoumáme-li vyobrazení z voleb a korunovací, pak tam se český král jako kurfiřt objevuje buď na hierarchicky čtvrtém místě (při volbě v chóru kostela seděl za duchovními kurfiřty), nebo je už římským císařem (při hostině) a zasedá v čele sálu a stůl českého kurfiřta se nachází opět až na hierarchicky čtvrtém místě a je prázdný.⁸

V pasáži o readmisi (s. 61–63) postrádám vysvětlení výchozího bodu celého příběhu, totiž rezignaci českých králů na účast v poradách kurfiřtského kolegia na přelomu 15. a 16. století. Bez tohoto začátku nemůže nepoučený čtenář zcela pochopit, co je readmise a jak dlouho se o ni čeští králové z rodu Habsburků pokoušeli.⁹

V jinak velmi přínosné části pojednávající o personálním propojení českého a říšského prostoru (s. 58–59) citelně chybí partie o knížecím kolegiu říšského sněmu, v němž mohla zasedat i tzv. nová knížata, tj. členové rodů, které Habsburkové povýšili v 17. a 18. století do knížecího stavu, jež ale měly majetkové zázemí v dědičných zemích (Lichtenštejnové, Lobkovicové, Ditrichštejnové a někteří další).¹⁰ Víme totiž, že některá knížata na své říšské statky pravidelně zajížděla (např. Lob-

7 Z drobných nepřesností uvedu, že Leopold I. nebyl v roce 1657 císařem (na korunovaci teprve jel a byl zatím jen českým a uherským králem, s. 210). Také kníže Lobkovic ještě nebyl v roce 1656 nejvyšším dvorským hofmistrem (tím se stal až v roce 1665, před tím byl prezidentem dvorské válečné rady, s. 319).

8 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 37, 69.

9 K tomu blíže Jiří KUBEŠ, *Readmise (1708)*, in: Karel Schelle – Jaromír Tauchen (eds.), *Encyklopedie českých právních dějin*, Sv. 10 (R-Ř), Plzeň 2017, s. 74–77.

10 Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“ (1620–1740)*, in: Ronald G. Asch, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 287–321.

kovicové)¹¹ a že na sněmu v Řezně vydržovali své zástupce, kteří jim často psali (Ditrichštejnové).¹² Tato problematika není dostatečně prozkoumaná, přesto by zde mohla stát aspoň základní informace o tomto výrazném napojení významné a vlivné šlechty z českých zemí na říšský prostor.

V části věnované přítomnosti panovnických portrétů či maleb s motivy císaře/krále ve šlechtických sídlech (s. 188–195) mohl být text vylepšen využitím zámeckých inventářů. Štěpán Vácha se hodně soustředil na dochovanou freskovou výzdobu, záslužně upozornil mj. na málo známou výzdobu zámku ve Znojmě,¹³ ale u vlastních portrétů vycházel do značné míry až z dnešního stavu, který pochází teprve z 18. století. Autor konstatoval, že v inventářích se dějí o panovnických portrétech zmínky (s. 190–191), ale ničím to nedoložil a možnosti inventářů nevyužil. Už nyní ale víme, že panovnické obrazy se často nacházely v obytném pokoji majitele sídla, kde přijímal návštěvy.

Kupříkladu v Sokolově měl nejvyšší kancléř Jan Hartvík z Nostic v době své smrti (1683) obytný pokoj, v němž se nacházelo šest portrétů, z toho tři zpodobňovaly příslušníky habsburské dynastie. Jednalo se o Leopolda I., císařovnu vdovu Eleonoru Gonzagovou a již zesnulého arcivévodu Leopolda Viléma. To v Opočně viselo v obytném pokoji Jeronýma Colloreda (1719) pět obrazů a jen jedním z nich byl portrét. Zobrazoval však Karla VI., za jehož vlády gradovala Colloredova kariéra, až nakonec získal důležitou dvorskou funkci. Významný diplomat Jan Václav

11 Pobyty Ferdinanda Augusta z Lobkovic v říši dokládají Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, disertační práce HŮ JU, České Budějovice 2005, s. 83; resp. Jiří KUBEŠ, *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624–1734)*, Porta Bohemica. Sborník historických prací 3, 2005, s. 98. K vztahu tohoto Lobkovice k říšskému prostoru – stal se dokonce principálním komisařem a zastupoval císaře na říšském sněmu v Řezně – blíže Tomáš FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkowicz. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, diplomová práce FF UPCE, Pardubice 2008.

12 Rozsáhlé zprávy řezenských agentů rodiny Ditrichštejnů (Scherera, Paderskirchena, dvou členů rodiny Jodoci, Emericha, Borié, Linckera a Nordecka) z let 1686–1806 jsou uloženy v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, kart. 34–89. Dosud jim nebyla věnována pozornost, takže o vztahu Ditrichštejnů k říšskému sněmu skoro nic nevíme.

13 Škoda, že nepracuje s výzdobou hlavního sálu nostického zámku Lobris (dnes Luboradz) ve Slezsku. Zadavatel, Kryštof Václav z Nostic, měl majetky i v Čechách. Nástropní freska vznikla u příležitosti 50. narozenin Leopolda I. a obsahuje podobiznu jak císařovu, tak jeho syna Josefa I. jako římského krále a odkazuje i na předchozí panovníky z rodu Habsburků. Viz Konstanty KALINOWSKI, *Gloryfikacja panującego i dynastii w sztuce Śląska XVII i XVIII wieku*, Warszawa – Poznań 1973, s. 114–120.

Gallas měl ve stejné době v obytném pokoji na Frýdlantu celkem 61 obrazů, z toho šest portrétů a jen jediný zobrazoval panovníka, a to již zesnulého Josefa I.¹⁴

To vše jsou ale jen dílčí postřehy a doplnění. Za zásadnější problém považuji skutečnost, že kniha v podstatě nenabízí srovnání s říšským, rakouským či uherským prostorem, kde představení čeští králové také vládli. Kolikrát tam např. pobývali habsburští panovníci na svých cestách v porovnání s prozkoumanou českou realitou? Taková srovnání by přinesla užitečný kontext, protože by se ukázalo, zda do ostatních zemí jezdili Habsburkové častěji, nebo ne. Hodilo by se to např. i při výkladu o českých korunovacích (s. 332–339), protože sami Habsburkové absolvovali většinou všechny tři korunovace a klíčová byla ta říšská. V porovnání s českou realitou tu najdeme zásadní odlišnosti; v říši se používal na pomazání olej katechumenů, pomazávalo se celou dobu na pěti místech, korunu pokládali na hlavu všichni tři duchovní kurfiřti a po celou dobu se tu užívala aklamace, dokládající vliv říšských stavů na správu říše. Existovaly ale i shodné prvky: v říši se už od 2. poloviny 15. století přijímalo během korunovační mše po jednou způsobou (také proto žádal Ferdinand II. v roce 1617 o změnu v Čechách), po korunovaci také bývali pasováni rytíři, i tam se pak chodilo po dřevěném chodníku potaženém plátnem, který si dav následně rozebral, a i tam od roku 1711 říšský dědičný pokladník rozhazoval korunovační mince a je možné, že právě to způsobilo změnu na české korunovaci v roce 1723.¹⁵

Tato, v podstatě jediná podstatná, výhrada však neubírá recenzované práci na kvalitě. Autoři provedli závažný pramenný výzkum, vyváženě se věnovali celému období od počátku 17. do konce 18. století, pokusili se v interpretaci zohlednit všechny společenské vrstvy i základní aspekty tématu, zvolili velmi vhodnou koncepci umožňující komplexní pojetí zkoumaného problému a vybavili práci kvalitní, početnou a dobře vybranou obrazovou dokumentací. I díky velmi čtivému stylu tedy nabízejí čtenářům moderní a kvalitní pojednání z kulturních dějin raného novověku. Česká historiografie tak splácí jeden z klíčových dluhů, který měla k dějinám raného novověku v habsburské monarchii. Bylo by záhodné práci brzy zpřístupnit i zahraničním kolegům.

Jiří Kubeš

14 J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce*, s. 195–198. Ne všude ale byli umístěni jen Habsburkové – již zmíněný Jan Hartvík z Nostic měl v obytném pokoji také portrét bavorského kurfiřta Ferdinanda Marii, Nosticův syn Antonín Jan dával na odív ve svém vídeňském paláci v roce 1707 portrét švédského krále Karla XII. a Jan Josef z Trauttmansdorffu měl na Horšovském Týnu v roce 1714 v obytném pokoji portrét papeže Innocence XI.

15 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 52–65.

Wolfgang FINK (ed.)

Vernunft und Gefühl. Christian Fürchtegott Gellert und die Umbruchsperiode der deutschen Aufklärung (1740–1763)

Halle, Universitätsverlag Halle-Wittenberg 2020, 446 s.,

ISBN 978-3-86977-218-9.

V uplynulém desetiletí jsme si připomněli hned dvojí kulaté výročí jedné z předních postav německého osvícenství, filosofa a básníka Christiana Fürchtegotta Gellerta (1715–1769): v roce 2015 tři sta let od jeho narození a v roce 2019 dvě stě padesát let od jeho smrti. Ačkoli dnes se jedná o jméno známé převážně jen germanistům a historikům německého osvícenství,¹ byl Gellert ve své době dokonce jednou z nejznámějších a nejrespektovanějších postav německé kultury vůbec. Působil jako profesor na lipské univerzitě a ovlivnil zde dlouhou řadu osobností (svých žáků), z nichž nejslavnější byl Johann Wolfgang Goethe.

Gellert si přivydělával pronajímáním pokojů v jedné ze starých univerzitních budov, kde bydlel („Schwarzes Brett“), a kdo pozorně studuje životopisy tehdejších lipských studentů – budoucích čelných myslitelů německého osvícenství, může zjistit, že dva z jeho slavných studentů, kteří u něj bydleli, se imatrikulovali a podle všeho i ubytovali dokonce ve stejném měsíci, v květnu 1765, ačkoli o jejich případných stycích v té době není zase nic známo: Johann Karl Wezel a Christian Garve. Mimořádná popularita, již Wezel dosáhl, se však netýkala ani tak jeho pedagogického působení jako jeho literární činnosti, a to vlastně jen krátkého úseku jeho beletristické tvorby ve čtyřicátých letech 18. století: konkrétně dvoudílné sbírky *Bajky a povídky* (*Fabeln und Erzählungen*, 1746–1748), která se stala zřejmě největším německým literárním bestsellerem 18. století a z Gellertova lipského nakladatele učinila boháče.

1 U příležitosti 300. výročí Gellertova narození byla na dům, v němž Gellert v Lipsku bydlel, umístěna pamětní deska a došlo k několika veřejným připomínkám, stejně tak v roce 2019 (výstava či besedy), publikačně však zůstalo v obou případech jen u několika novinových článků. Toliko v roce 2014 vyšel v Lipsku již s předstihem výbor z Gellertova díla *Christian Fürchtegott Gellert – Der alte & der junge Criticus* (ed. Werner MARX). Z novější literatury o Gellertovi viz jinak Bernd WITTE (ed.), *Ein Lehrer der ganzen Nation. Leben und Werk Christian Fürchtegott Gellerts*, München 1990; Rafael ARTO-HAUMACHER, *Gellerts Briefpraxis und Brieflehre. Der Anfang einer neuen Briefkultur*, Wiesbaden 1995; Claudia KAISER, *„Geschmack“ als Basis der Verständigung. Ch. F. Gellerts Brieftheorie*, Frankfurt am Main 1996; Sibylle SCHÖNBORN – Vera VIERHÖVER (eds.), *Gellert und die empfindsame Aufklärung*, Berlin 2009; Werner JUNG – Sibylle SCHÖNBORN (eds.), *Praeceptor Germaniae. Christian Fürchtegott Gellerts 18. Jahrhundert*, Bielefeld 2013.

Asi žádný německý básník první poloviny 18. století nedosáhl tak širokého úspěchu jako Gellert svými bajkami, totiž úspěchu napříč čtenářskou obcí, od inteligence až po lidové vrstvy. O jejich duchovní pozvednutí ve smyslu racionalistických idejí se právě osvícenci snažili. Na tento úspěch byl Gellert hrdý a při památném setkání s pruským králem Friedrichem II. v Lipsku roku 1760 mu na jeho královsky nevhodnou otázku: „Napodoboval La Fontaina?“ odpověděl: „Ne, Sire, jsem originál.“ Toto vyjádření se stejně jako odvážná Gellertova přímluva za mír před králem-válečníkem („Geben Sie uns nur Frieden, Sire.“) stalo obecným majetkem a ještě prohloubilo vážnost, jíž Gellert požíval.

Gellert však patří k osvícencům, jejichž sláva brzy (a neprávem) vybledla: jeho básnické dílo zatlačila do pozadí poezie „Bouře a vzdoru“, neřkuli později romantiky, jeho nábožensky záramovanou morální filosofii nejpozději německý idealismus, pokud se o jejich šancích na dobové scéně vůbec dalo mluvit. Je proto dobře, že alespoň 250. výročí Gellertova úmrtí přineslo vydání reprezentativního souboru studií *Rozum a cit (Vernunft und Gefühl)*, editovaného Wolfgangem Finkem, jakkoli bohužel prací vlastně výhradně germanistických.

Tento sborník zapadá do širokého spektra kolektivních monografií, jaké v posledních dvou desetiletích vycházejí o postavách a tématech německého osvícenství, se specifickým propojováním literární, duchovní a obecně kulturní historie – jak to odpovídá právě úzkému sepětí krásné literatury a věd o ní („schöne Wissenschaften“) s filosofií, náboženstvím (teologií) a také společenským životem v osvícenské epoše. K jejím specifikům patřilo právě propojení rozvoje humanitních oborů (moderně řečeno) v čele s filosofií na jedné straně s beletrií a publicistikou na straně druhé, postupů v teoretickém myšlení a vědeckém poznání v užším slova smyslu s procesy modernizace (liberalizace) společenského života, s pronikáním prvků osvícenské racionalizace do veřejného i soukromého života. Markantními projevy osvícenství byly emancipace světského umění, zvláště divadla, jeho teoretické reflexe a publicistické diskuse, neobyčejný rozvoj knižního trhu, publicistiky a intelektuální (epistolární) výměny, a s nimi spojené etablování nové formy racionality a citovosti. Tu zprostředkovávala mj. básnická, specificky moderní *románová* tvorba.

Představitelem těchto tendencí byl povýtce i Christian Fürchtegott Gellert, který patřil k druhé generaci osvícenců (po zakladatelské generaci ve filosofii v čele s Christianem Wolffem a v básnictví v čele s Bartholdem Heinrichem Brockesem), jež ve čtyřicátých letech koncepčně usilovala o přetvoření německé literární a kulturní scény. Prvním kulminačním bodem těchto snah se v polovině 18. století stalo

publicistické působení berlínských přátel Friedricha Nicolaie, Mosese Mendelssohna a zejména Gottholda Ephraima Lessinga, týkající se obecné estetiky a literární kritiky,² a první zpěvy básnického veledíla Friedricha Gottlieba Klopstocka *Mesiáš* (*Der Messias*, 1748–1773), jež německé poezii dalo velkou epiku. Ještě předtím zde byly časopisy *Obveselení rozumu a vtipu* (*Belustigungen des Verstandes und des Witzes*, 1741–1745) a *Nové příspěvky k pobavení rozumu a vtipu* (*Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes* (1744–1748, tzv. *Bremer Beiträge*), v nichž začínal Gellert.

Gellert se v průběhu čtyřicátých let vyprofiloval ve třech oblastech, jež i díky němu dostaly docela nový žánrový charakter a význam na německé literární scéně: v měšťanské sentimentální veselohře ze současného prostředí, v sentimentálním románu a v bajkách. V prvním případě (*Lustspiele*, 1747) šlo zejména o návaznost na francouzskou „larmoyantní komedii“ a ústředním pojmem byla „něžnost“ („Zärtlichkeit“; hra *Die zärtlichen Schwester*, 1747), ve druhém případě kromě Francie (Marivaux, abbé Prévost) o návaznost na britskou tvorbu (Samuel Richardson), odvrhující domácí tradici barokního pikareskního či satirického románu (Gellertův román v dopisech *Leben der Schwedischen Gräfinn G**** z let 1747–1748 platí za vůbec první německý osvícenský román), ve třetím případě o iniciační počín pro tvůrčí rozvoj lafontainovské bajky, která se stala v Německu velmi populární a básnický i teoretický se jí dále věnoval Lessing (*Fabeln. Drey Bücher. Nebst Abhandlungen mit dieser Dichtungsart verwandten Inhalts*, 1759).

Bajka umožňovala podobně jako veselohra (tragédie zůstávala omezena na historické látky z panovnického či hrdinského prostředí) nepřímo, prostřednictvím poetické nadsázky a satiry, vyjadřovat aktuálně zaměřené, a zároveň zobecňující společensko-kritické soudy, a to na základě konfrontace konkrétního problému s obecnými hodnotami rozumnosti, popřípadě mravnosti. Obě formy tak patřily ke genuinním nástrojům šíření osvěcensko-racionalistických pozic, a to s celospolečenským (čtenářským) dosahem, který měl pro ně mimořádný význam. To si filosofové a literáti v jednom jako Gellert či Lessing velmi dobře uvědomovali.

Nešlo přitom jen o vynucenost takovéto nepřímosti vyjadřování politickými poměry, které německému osvěcenství obecně vtiskly tak temperovanou, „literární“, „filosofickou“ či „estetickou“ povahu, nýbrž i o její plodnost pro jednotlivé sféry,

2 Paní de Staël tak ve své slavné knize „O Německu“ (*De l'Allemagne*, 1813), jež na základě jejích cest a studií přinesla Francii panorama moderní německé intelektuální a politické scény (včetně vlivných stereotypů o národní „mentalitě“), mohla psát, že „německá literatura možná jako jediná začala kritikou“. Germaine de STAËL, *De l'Allemagne I*, Paris 1968, s. 183.

jež se zde navzájem zprostředkovávaly – a, jak si jednotliví tvůrci uvědomovali, *umocňovaly*. Literatura se oplodňovala a *formálně* rozvíjela impulzy filosofie, ta zase reflektovala povahu svého vyjadřování a cílila na dříve nepoznané širší společenské vrstvy, totiž prostřednictvím populárních spisů psaných v němčině, na rozdíl od latinských traktátů komunikovaných toliko mezi akademickými učiteli ještě v neohumanismu konce 17. století.

Hamburský básník Barthold Heinrich Brockes vydal v letech 1721–1748 devítisvazkový cyklus *Pozemské potěšení v Bohu* (*Irdisches Vergnügen in Gott*), jediné s ohlasem Gellertových *Bajek* předtím srovnatelné (a nejrozsáhlejší německé) básnické dílo, v němž je náboženská apologie (a spolu s ní moderní filosofická reflexe) rozvíjena prostřednictvím „fyzikálních a morálních básní“ (jak říkal podtitul), prostřednictvím poznávání (též prožívání, tvůrčího osvojování – přetváření) přírody, nikoli odhlížením od (hříšného) pozemského světa k Bohu na věčnosti. To bylo zásadní odvrácení od lutherského supranaturalismu a fideismu k *pozitivitě* světa (Stvoření) a duchovních sil člověka.

Gellert, který se v Lipsku habilitoval roku 1744 prací o bajce pro oblast poezie, výmluvnosti a morálky (*De poesi apologorum eorumque scriptoribus*), se roku 1751 stal mimořádným profesorem prací o jímavé komedii (*Pro comoedia commovente*, Lessingův překlad: *Abhandlung für das rührende Lustspiel*). Ve své nástupní přednášce argumentoval pro „vliv krásných věd na srdce a mravy“ (*Von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf das Herz und die Sitten*, 1751), pro jejich pozitivní působení na rozvoj dobrého vkusu člověka a uvedení *zásad*, jež „suše“ vyvozuje rozum (neřkuli dogmatika), do *života*; pro jejich účastné osvojení a zprostředkování mezi tím, co je obecné či náležité, a tím, co je individuální a příjemné.

Srdce je hlavním pojmem a „adresátem“ Gellertových přednášek i básní, Gellert mluví na ně, nikoli na teoretický rozum. V tom je přitom (podobně jako Herder, zvěčněný před výmarským kostelem, v němž kázal, s rukou na srdci) hluboce zavázán jednomu ze základních vkladů německého osvícenského racionalismu a jeho konverze protestantské osobní zbožnosti, totiž jeho mravnímu, konavému pojetí racionality (jež zase odpovídá silovému pojetí přirozenosti). Slovy Lessinga: „člověk je stvořen k jednání, ne k rozumování“ (*Gedanken über die Herrnhuter*, 1750). Koncem čtyřicátých let se však zbožný Gellert sám přestal věnovat světskému básnictví a uzavřel svou tvorbu sbírkou *Duchovních ód a písní* (*Geistliche Oden und Lieder*, 1757). Až do své smrti pak pokračoval ve svých slavných „morálních přednáškách“, jež vyšly knižně krátce po jeho smrti (*Moralische Vorlesungen*, 1770) a jež čelily, jak víme například z pamětí Goethových, neutuchajícímu návalu posluchačů.

Sborník editovaný Wolfgangem Finkem představuje Gellertovo básnické i (to ovšem bohužel méně) myslitelské dílo v širokých kulturně- a společensko-historických rámcích, do nichž patřilo, v nichž spočívala jeho specifická genealogie i recepce. To zcela přirozeně vede k interdisciplinárnímu vidění a mj. právě ke vtažení dějin recepce do badatelského záběru, jak je to v současném výzkumu literárních a duchovních dějin osvěcenství běžné. Tomuto „polyperspektivnímu“, kontextuálnímu vidění zůstává nejvíc dlužna filosofie, která své dějiny většinou traktuje stále pouze úzce systematicky a vlastní společensko-historické předpoklady nereflektuje, což vede přinejmenším ve výkladu historických systémů k nutným zkreslením, k ahistorickému čtení.

Většina neuniverzitních myslitelů, rozkročených od filosofie v užším slova smyslu k básnictví, dějepisectví či náboženství, od Gellerta a Lessinga přes Herdera a Schillera až třeba po Meinerse či Wezela, tak zůstává v dějinách filosofie většinou stranou, jako pouzí „literáti“, čímž se výrazně ochuzují nejen dějiny filosofie, nýbrž i *chápání* filosofie jako takové, přinejmenším hermeneuticky ve vztahu k osvěcenství (ale obdobně i v romantismu nebo dříve v renesanci; jako filosof, metafyzik či teoretik poznání, není dosud dostatečně doceněn a do „mainstreamového“ dějepisectví filosofie uveden ani Komenský).³

V tomto ohledu se může jevit jako škoda, že Wilhelm Fink pro svůj sborník nezískal také někoho z filosofů či historických teologů věnujících se osvěcenství, aby analyticky či historicko-komparativně probral duchovní základy Gellertových děl (nejen těch teoretických, nýbrž i básnických), je však pravda, že takových lidí bohužel mnoho není. Osvěžující na jeho sborníku je účast hned několika francouzských badatelů (sám Fink působí v Lyonu), nechybí ani bibliografii doplněná studie o recepci Gellerta ve Francii 18. století, o překladech jeho děl do francouzštiny (François Genton), jakkoli šlo spíše o překlady pro frankofonní čtenáře v Německu než o opravdový ohlas Gellerta například v literární Paříži (tu byl úspěšnější Salomon Geßner se svými idylami). Ještě podnětnější je studie Burkharda Meyera-Sickendiecka, jenž v návaznosti na svou monografii *Zärtlichkeit. Höfische Galanterie als Ursprung der bürgerlichen Empfindsamkeit* (2016) ukazuje, že Gellertova „jíma-vá veselohra“ a dramatika „citového slohu“ vůbec měla kořeny již ve francouzském

3 O takovýto širší pohled na filosofii a její vývoj v epoše osvěcenství, v propojení s krásnou literaturou, estetikou, teologií a dějepisectvím, se snaží má monografie *Filosofie německého osvěcenství*, obsahující také pojednání o Gellertovi, jež vyjde v roce 2023. Stejným směrem jde ve vztahu k Brockesovi a ranému osvěcenství monografie *Principy přírody a milosti. Brockes a německá osvícenská fyzikotheologie*, Praha 2022.

klasicismu a „galantním slohu“ baroka (přítomném i v Gellertově jediném románu, jakkoli ten jeho stopy sám zahlazoval).

K charakteristickým rysům Gellertovy tvorby a osobnosti, jež jsou ve sborníku opakovaně probírány, a to vhodně již úvodní studií Jutty Heinz („Citovost jako životní praxe, myslitelský postoj a formový princip“), patřila *jednota* mezi tvorbou a osobností, kontinuita mezi jeho osobním, pedagogickým či teoretickým a básnickým vystupováním. Tato kontinuita byla ražena hlubokou zbožností a vážností, přecházející do asketické melancholичnosti (ve staromládeneckém soukromí, jak si všímá na základě jeho deníkových záznamů Jutta Heinz, jak ale Gellert přiznal i králi Friedrichovi, až do hypochondrie a úzkostlivosti).

Vůči mladým básníkům vystupoval Gellert vždy jako „mentor“, na rozdíl od svého slavného staršího lipského kolegy Johanna Christopha Gottscheda však nikdy ne autoritativně, nýbrž s bezvýhradnou morální opravdovostí, která mu kromě „povinné“ úcty propůjčovala i sympatie a nechala jeho smrt uctít tolik jiných básníků či občanů. Jeho nakladatel mu v Lipsku – dobře si vědom nesmírného zisku z vydávání jeho děl – nechal zbudovat pomník, stojící dodnes, a tuto *osobnostní* stránku Gellertova působení, převažující nezvykle vlastní dílo, zdůraznil i Christian Garve, o jehož akademické uplatnění se Gellert velmi zasloužil, ve spise *Vermischte Anmerkungen über Gellerts Moral, dessen Schriften überhaupt, und Charakter* (1771; o vztahu Gellerta a Garveho pojednává příspěvek Norberta Waszeka na s. 371–397 uvedeného svazku).

Pro Gellerta, ovšem zejména mladého, coby autora bajek a veseloher, bylo typické spojení nábožensky ukotvené univerzality ctností s jejich osobním prožíváním, života jako modlitby se životem přátelským vůči světu, ve smyslu krásných umění a „družnosti“ (*Geselligkeit*), jak se o ni v protikladu ke strnulé ortodoxní i pietistické zbožnosti snažili rokokoví básníci poloviny 18. století. Jutta Heinz výstižně píše o „zároveň bezprostředním a reflektovaném vztahu člověka k vlastní emocionalitě a jejím změnám během života“ (s. 61).

Zjevené náboženství bylo pro Gellerta samozřejmým a nutným rámcem přirozeného (filosofického) poznání a morálky (také umění), nevěnoval se důkladněji řešení dilemat, jež mezi ním a náboženstvím či poznáním přirozeným, transparentně racionálním, objevovali osvícenci už od počátku 18. století. Tato nedostatečná diferencovanost, spíše návodná a povznášející (*erbaulich*) zbožnost než theologicko- či filosoficko-systematická analytičnost jeho výkladů, přecházení mezi argumentací logiky a Zjevením, byla překážkou jeho hlubšího uplatnění v přísněji chápané filosofii. Od moderních britských myslitelů jako Shaftesbury, v Německu široce

recipovaných, převzal Gellert koncept „morálního smyslu“ (*moral sense*), jenž je vlastní každému člověku, pevný základ mu však podle něj dává až zjevené náboženství. Kvůli tomu nesdílel (jak se vyjádřil a jak opakuje název studie Pierra Brunela na toto téma, s. 83nn.) „zbožšťování Starých“, totiž filosofie a poetiky pohanských Řeků a Římanů, a na současné intelektuální scéně se děsil zvláště „hrůz volnomyšlenkářské morálky“ (v příspěvku Björna Spiekermanna, s. 109nn.). Wolfgang Fink mluví o „fatálním morálním rigorismu“ (s. 162), v němž Gellertův vývoj vyústil a jenž zůstal omezený na sice upřímnou lásku k bližnímu a odříkavost vůči sobě samému, na vroucí ztotožnění života s úsilím o křesťanské ctnosti, nedošel však strukturovanějšího prohloubení ve vztahu k sociální otázce doby. (Společensko-analyticky namísto pouze morálně-kategoricky začne myslet zejména Herder, vlastními cestami pak tvůrci osvícenského dějepisectví jako „göttingenská historická škola“ či Isaak Iselin ve Švýcarsku: dějepisectví zkoumající „univerzální dějiny“ či „dějiny lidstva“ ve strukturách civilizačních a společenských formací, včetně dějin věd, církví, univerzit a podobně.)

Obzvlášť zajímavé a směrem k širším společensko-kulturním dějinám mířící jsou sondy do recepcce Gellertova díla přímo v rámci proměn knižního trhu, o nichž píše Thomas Bremer (s. 415–445). Zmiňuje celoevropský úspěch románu o švédské hraběnce (překlady do angličtiny, francouzštiny, maďarštiny, ruštiny a dalších jazyků), v návaznosti na bádání Rafaela Arto-Haumachera, jenž Gellerta označil za „prvního bestselleristu v nakladatelských dějinách“,⁴ enormní náklad *Morálních přednášek* (až 100 000 výtisků), a zejména změnu německého nakladatelského systému po roce 1760 z tzv. směnného systému (výměna knih mezi nakladatelstvími a jejich další prodej pro vlastní zisk) na systém hotových plateb za knihy nabízené podle pevné nabídky cen a katalogu (namísto dosavadních knižních veletrhů).

S tím začala významná kapitalizace knižního trhu v neprospěch méně úspěšných titulů a nakladatelů, a na jejím začátku stál Philipp Erasmus Reich, jenž vydával Gellertovy spisy (včetně první edice sebraných spisů, zahájené krátce před jeho smrtí) po Johannu Wendlerovi. Reich se však musel potýkat s negativním efektem, jež nový systém („Umbruch vom Change- zum Nettohandel“, s. 442) vyvolal, totiž s pirátskými přetisky. Thomas Bremer právem poukazuje na to, „jak nesmírně to jsou úspěšní autoři – právě jako Gellert –, kdo nový systém knižního prodeje poháněl kupředu“ (s. 442), tváří v tvář skutečnosti, že první Gellertův nakladatel Wendler, vydavatel *Bajek a povídek*, vydělal prodejem jeho spisů na 30 000 tolarů; auto-

4 Rafael ARTO-HAUMACHER, *Verehrt – verkannt – vergessen. Christian Fürchtegott Gellert zum 280. Geburtstag*, Egelsbach ad. 1996, s. 48nn.

rovi dal za *Bajky a povídky* honorář 20 tolarů (pro srovnání: roční nájem Gellerova bytu stál 70 tolarů; s. 423).

Takovéto rozkrytí myslitelských, žánrových i společensko-historických dimenzí Gellertova díla a působení snad přispěje k dalším a komplexnějším pohledům na duchovní dějiny německého osvícenství, jehož poznání zůstává navzdory jeho dějinnému vlivu výrazným desideratem i v českém prostředí.

Martin Bojda

Václav HORČIČKA a kol.

Cizí páni na české půdě. Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků

Praha, Agentura Pankrác 2021, 258 s., 8 nečíslovaných stran obraz. příloh, ISBN 978-80-86781-43-3.

Pozemková reforma je jedním z nemnoha témat moderních dějin, která propojují autory různých specializací i národností, což násobně platí o její nejzajímavější a nejsložitější části v podobě pozemkové reformy na majetcích cizích státních příslušníků. Málokterá publikace z meziválečných dějin proto byla spojena s takovým očekáváním – nejen historiků zabývajících se politickými dějinami či mezinárodními vztahy, ale také právními, hospodářskými, zemědělskými či regionálními dějinami.

Publikace V. Horčíčky, P. Janouška a J. Županiče vychází jako hlavní výstup grantu GA ČR *Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků* realizovaného na Univerzitě Jana Amose Komenského v Praze.¹ Cílem projektu měla být analýza dopadu pozemkové reformy na vztahy mezi Československem a domovskými státy postižených vlastníků (Německem, Rakouskem, Švýcarskem, Velkou Británií, Francií a Itálií). Hlavním řešitelem byl V. Horčíčka, který je také autorem většiny dílčích výstupů i výsledné publikace, která jako hlavní výstup grantu také metodologicky navazuje na jeho výborné studie, završené fundovanou i čtivou monografií o Lichtenštejnech.²

Recenzovaná publikace je pomyslně rozvržena na část „obecnou“ a „zvláštní“, resp. na úvod doplněný pěti kapitolami o pozemkové reformě na statcích říšskoněmeckých, rakouských, švýcarských, britských a francouzských státních pří-

1 Základní informace jsou dostupné zde: <https://starfos.tacr.cz/cs/project/GA17-07730S#project-main> (30. 3. 2022).

2 Václav HORČIČKA, *Lichtenštejnové v Československu*, Praha 2014.

slušníků. V úvodu autoři konstatují, že „dějiny československé pozemkové reformy v meziválečném období nejsou uspokojivým způsobem synteticky zpracovány“ a „k dispozici jsou jen dílčí studie“, což „ještě ve větší míře platí o provádění pozemkové reformy na statcích cizinců“, kde „jediným pokusem o komplexnější studii je odborný článek A. Kubačáka“. Dalo by se tedy očekávat, že se autoři pokusí o syntézu („alespoň“ ve vztahu k cizincům), ale v textu se už slovo syntéza neobjevuje a ani podle obsahu se o komplexní zpracování nejedná. Na druhou stranu je zřejmé, že pokud autoři záměrně ponechali stranou pozemkovou reformu na statcích maďarských státních příslušníků, která patří k těm nejzajímavějším, nemohla mít kniha takové ambice. To však současně nevylučuje, že se stále může jednat o důležitý badatelský počín.

Předně musíme ocenit náročný archivní výzkum nejen v domácích, ale zejména zahraničních archivech, který ostatně stojí v pozadí většiny studií autorů. Metoda výzkumu i zpracování, která fungovala v případě dílčích studií, se však ukazuje pro komplexnější výzkum jako nedostatečná nebo výsledek není dotažený. Jednotlivé kapitoly nejsou obdobně strukturovány, ať již formálně (na podkapitoly) nebo obsahově. Například na počátku by čtenář očekával alespoň souhrnnou informaci o počtu vlastníků a rozsahu jejich majetku – u říšskoněmeckých Němců se uvádí „59 vlastníků s téměř 560 tis. ha půdy“ (s. 15), u Rakušanů se mluví „o více než pěti desítkách fyzických a právnických osob ...“ (s. 102), u Švýcarů má jít o majetek „tří rodin a pak osob s dvojím občanstvím (švýcarským a československým)“, celková rozloha se neuvádí (s. 157), u Britů mělo jít o dva vlastníky, celková rozloha se neuvádí (s. 181), u Francouzů se nedozvíme ani počet ani rozlohu (s. 207). Snad každý, kdo se věnoval pozemkové reformě, narazil na skutečnost, že se údaje o rozloze v pramenech často rozcházejí (v oficiálních publikacích, v archivních materiálech SPÚ či vlastníků, resp. velkostatků), ale to by nemělo znamenat, že se na takové vymezení rezignuje. S tím také nepřímě souvisí, že výklady v jednotlivých kapitolách jsou poměrně málo přehledné.

Publikace bohužel také obsahuje jen stručný obecný výklad v rámci úvodu, který by jinak mohl propojit navazující dílčí studie, resp. přiblížit podobu a význam institucí, o kterých se v kapitolách o pozemkové reformě na majetcích cizích státních příslušníků mluví. I takto stručný výklad však není překvapivě opřen o práci s jinak snadno dostupnými prameny oficiální provenience (Voženílek, Pavel) a přebírají se informace o vlastnické struktuře či celkovém rozsahu ze sekundární literatury, případně se pracuje s přehledovými syntézami československých dějin, přitom existují zevrubné speciální studie (např. informace o názorech politických

stran zpracoval nejpodrobněji J. Michl, který měl k provádění pozemkové reformy v meziválečné i poválečné éře velmi blízko).³ Také sekundární literatura je zastoupena v poměrně omezeném rozsahu – ve vztahu k majetku cizích státních příslušníků absentují (s výjimkou její disertace) všechny publikace K. Kaucké,⁴ z nichž kromě knižně vydané upravené disertace odkážme alespoň na dvě speciální studie,⁵ ze zahraničních autorů pak např. práce M. Dallmeiera k Thurn-Taxisům,⁶ kteří měli specifické postavení, jak z hlediska soudních sporů týkajících se recepce jejich rodného řádu (obdobně jako u Lichtenštejnů), tak podáním „vzorové“ žaloby kvůli pozemkové reformě k československo-německému smíšenému soudu.⁷ Upozaděna zůstala také mezinárodněprávní stránka problematiky a dobové polemiky,⁸ zcela pominuto zůstalo specifické postavení příslušníků bývalé panovnické rodiny (tady sice cizí státy neintervenovaly, přesto se jednalo o důležitou skupinu cizích státních příslušníků).⁹

V závěru už bohužel žádné číselné údaje nefigurují. Autoři sice programově usilovali o zpracování pozemkové reformy na majetcích státních příslušníků jen vybraných států, přesto by čtenář ocenil souhrnné informace typu – jaká rozloha půdy cizích státních příslušníků podléhala pozemkové reformě, jaký podíl v ní připadal na půdu zemědělskou, kolik bylo převzato, kolik ponecháno, jaká byla place na náhrada a podobně. Publikace také neobsahuje tabulky, seznamy či grafy, které by tento deficit závěru mohly vykompenzovat. Pokud jde o to, co se naopak v závěru dočteme, nenajdeme tam nějaká zásadnější nová zjištění – jsou buď známá, nebo

3 Jaroslav MICHL, *Revoluční ovzduší zrodu první československé pozemkové reformy a jeho odraz u českých politických stran. (Dokumentární studie k dějinám budování socialismu na vesnici.)*, Historie a musejnictví 1 (29), 1956, č. 1–3, s. 61–70, 101–116 a 205–220.

4 Kristýna KAUCKÁ, *„Taková tlačnice na jednom dvorečku!“ aneb První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938)*, Praha 2018.

5 Kristýna KAUCKÁ, *První československá pozemková reforma před Společností národů. Majetkoprávní spory s říšskoněmeckými a maďarskými velkostatkáři*, Moderní dějiny 23, 2015, č. 1, s. 127–154, TÁŽ, *(Ne)úspěšný pokus o diskreditaci první pozemkové reformy – Völkerbundligy a jejich aktivity na mezinárodním fóru*, Paginae Historiae 25, 2017, č. 1, s. 30–44.

6 Srov. zvl. Martin DALLMEIER, *Die Agrarreform und Enteignung des Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakischen Republik aus der Sicht des Fürstenhauses Thurn und Taxis*, in: Setkání na hranici. 2. Česko-hornofalcké archivní symposium 1994, Ústí nad Labem 1997, s. 147–154.

7 Srov. také Marek STARÝ, *Rodinný řád knížat Thurn-Taxisů jako součást československého právního řádu (?)*, in: Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám, Plzeň 2020, s. 291–297.

8 K tomu nověji: Ondřej HORÁK, *Brněnská normativní ivilistika (postavy – projekty – polemiky)*, Praha 2019, zvl. s. 123 a násl.

9 Viktor VACULČÍK, *Habsburger v. Tschechoslowakei 1918–1938*, Bratislava 2014.

(i na základě znalosti dílčích aspektů tématu) předvídatelná. Z hlediska celkového zaměření projektu však přesto může překvapivě působit jeden z hlavních závěrů publikace, že pozemko-reformní agenda měla na vztahy Československa se sledovanými státy jen poměrně malý dopad.

Na závěr tohoto zamyšlení je možné shrnout, že představovaná publikace sice nepřináší komplexní uchopení meziválečné pozemkové reformy na statečích cizích státních příslušníků, přesto se jedná o souhrn kvalitních a čtivých pramenných analýz, které nepochybně zaujmou čtenáře a podnítl další badatelský zájem o problematiku.

Ondřej Horák

Jiří LACH (ed.)

O umlčené kulturní epoše. Kus nakladatelské historie. Vzpomíná a uvažuje František Laichter

(= Paměť, sv. 125)

Praha, Academia a EMAN 2021, 2 sv., 969 + 858 s., ISBN 978-80-200-3213-3 (AC), ISBN 978-80-88060-25-3 (EM).

Vzpomínkové vyprávění bylo čtenářsky vděčným a historicky významným artiklem dávno před současným rozmachem pamětových studií, někteří autoři se k němu uchýlovali z pocitu povinnosti, jiní si jím ve stáří krátili čas a ještě další se slzou v oku vzpomínali na roštárny, velebným kmetům již nedostupné. Svěžest vyprávění na této škále samozřejmě stoupala, ne však historická věrnost – což na druhou stranu nikdy neznamenal, že by „objektivisticky“ psané paměti byly hodnověrnější, a tím méně jejich schopnost zprostředkovat zákulisí či hnutí mysli dávno minulá. Rozvláčná upovídánost a „vševědoucnost“ některých starců je pověstná (i když postupující emancipace vede k tomu, že těmito vlastnostmi začínají trpět i některé ženy), dokonce aniž by potřebovala papír, a písemná fixace jí obvykle na atraktivitě nepřidá. Právě to je hlavním nedostatkem olbřímích pamětí nakladatele Františka Laichtera (1902–1985), který nedlouho před svojí osmdesátkou pocítoval potřebu sdělit nastupujícím generacím, jak vypadala tehdy „umlčená kulturní epocha“ první až třetí republiky a jaký význam v ní hrálo vědecké nakladatelství jeho otce, Františkem Laichtrem již od třicátých let fakticky vedené.

Kulturněhistorický význam tématu je přitom zásadní a nesporný: připomeňme, že *selfmademan* s minimálním vzděláním Jan Laichter byl za svoji práci deko-

ván čestným doktorátem Karlovy univerzity. Konkrétní provedení je sporné již proto, že půlstoletí po vzniku pamětí je právě tato vrcholná epocha české kultury a vzdělanosti předmětem rozsáhlých výzkumů, množství publikací odborných i populárních, ba i naivně nostalgického zájmu široké veřejnosti. Dokonce i přímo k činnosti Laichtrova nakladatelství vznikla řada objevných studií (včetně těch z pera editora pamětí, olomouckého historika Jiřího Lacha) – a některé tu byly již v době vzniku nyní editovaného textu (sborník Jiřího Horáka), stejně jako vzpomínky dalších nakladatelů (Otakar Štorch-Marien) nebo jiných prvorepublikových nostalgiků (Vladimír Vondráček). Čím novým mohou tedy vzpomínky Františka Laichtera přispět? Nepřichází jejich knižní vydání opravdu „s křížkem po funuse“?!

Zatímco zakladatel nakladatelství, autorův otec Jan Laichter se z pozice tovaryše v Ottově nakladatelství vypracoval díky svému obdivu k T. G. Masarykovi ve vydavatele *Naší doby* a další náročnější, většinou nebeletristické literatury, svému nejmladšímu synovi umožnil univerzitní studia v Praze, Lipsku, Mnichově, Montpellieru a Paříži – systematicky jej připravoval pro odbornou nakladatelskou práci. Vzpomínkami na rodinné zázemí, dětství a zahraniční studijní pobyty Laichterovy paměti začínají a autor je zde vůbec nejosobnější (pomineme-li několik málo pozdějších pasáží o rodinných sporech), přesto však již zde zřetelně ukazuje limity svého vzpomínání. Kde by čtenář očekával popis intelektuálního hledání, prudká hnutí myslí dospívajícího, prožitky radosti i žalu – dostane se mu vykreslení otce jako vrcholného kulturního pracovníka, dále turistického popisu památek či povrchního rozumování. Symptomatickým završením této „osobní“ části pamětí je doctorská disertace na pražské univerzitě, věnovaná sice bouřliváku Charlesi Péguyemu, ovšem především coby vydavateli *Cahiers de la quinzaine*, alespoň podle autorova vlastního popisu poněkud – nepřekvapivě – suchá.

Pak už bylo nutno „realisticky“ vstoupit do života, věnovat se nakladatelské práci a v pamětech z ní vydávat počet. Laichter tu postupně probírá jednotlivé tematické nebo ediční řady rodinného nakladatelství (České dějiny, antické překlady, Umění a řemesla, Dějiny literatur, Laichterova filosofická knihovna, Sloupové pamětní) a jeho významné spolupracovníky (František Drtina, Josef Macek, Jan Jakubec, Kamil Krofta, František Žilka, J. L. Hromádka, Emanuel Rádl, J. B. Kozák, Jiří Horák ad., kratčeji pak uvede jiné velikány, s nimiž se potkal jen letmo – kupříkladu Olgu Masarykovou-Revilliodovou). V pamětech podává jejich formální charakteristiky i obsahy jejich, z vypravěčova pohledu, významnějších knih.

Laichter se snaží podat „věcný“ přehled a i ve (výjimečném) osobním hodnocení ulpívá obvykle na povrchu. Nejtypičtějším příkladem je pasáž věnovaná

metodologickému vývoji sociologie (I., s. 838–848). Ten autor nepochopil a nešťastně převedl na osobní rovinu, která je zajímavá hlavně tím, jak pevný názor si filologicky vzdělaný nakladatel dokázal vytvořit o tematicky i metodologicky odlehlem poli vědy! Ze zřejmě podobných důvodů Laichter, který protežuje Emanuela Rádla, má jen pár, nikoli zcela vlídných slov pro erudovaného, byť i osobně nepřijemného, pro meziválečnou českou filosofickou obec však klíčového významného Josefa Krále, který Rádla označil za diletanta, „domnívajícího se, že pokračuje v pojetí Masarykově“.

František Laichter byl dlouho jen „technickým redaktorem“, zatímco rozhodovací pravomoci si ponechal jeho otec. Nicméně v pamětech zvolený, suše popisný typ výkladu volí i při referování o své evangelické konverzi (starší Laichter zůstal i přes osobní blízkost protestantům a některým protestantským náboženským představám věren rodinné římskokatolické tradici), aktivním působení v Akademické YMČe a o konsekventním výběru (některých) vydávaných knih. Čtenář je tak seznámen se zajímavými detaily nakladatelské práce, s mnoha těžkostmi i překvapivými úspěchy, s charakteristikami dobových intelektuálů a dalších osobností – jenom jejich lidský rozměr je tu redukován prakticky jen na ideovou a výchovnou/etickou rovinu, případně na banální marginalie.

Několikrát zmíněné rodinné neshody, nebo vypjaté situace tváří v tvář protektorátní cenzuře, nedostatkům poválečné demokracie a vynucené likvidaci nakladatelství po únoru 1948 by mohly „objektivistický“ obraz zlidštit, hlouběji prokreslit, rozprostít do dalších, často neméně důležitých rovin, avšak autor si i v těchto případech dává dobrý pozor, aby z národně a mravně uvědomělé pózy nevybočil. Když Ferdinand Peroutka popisoval neúspěch agitace českých evangelíků po první světové válce, soudil, že český protestantismus je „trochu suchý“ a hájící maloburžoazní ctnosti: František Laichter by tu mohl být uveden jako příklad *par excellence*. Obsáhlý výklad o omezeném válečném provozu nakladatelství, úhybných manévrech před vnějšími tlaky i odvážných pokusech čelit jim, stejně jako o pozdějším marném boji za nakladatelskou svobodu i za ideový a duchovní odkaz Masarykovy republiky by mohl a měl poskytnout víc, než snůšku suchých (někdy opakovaných) fakt.

Je jistě lapidárním svědectvím barbarské povahy komunistického režimu, že zatímco soukromý nakladatel dokázal vydávat i obtížně prodejné hodnotné knihy, nakladatelský kolos Academie nebyl s to příslušné řady dokončit. I když mnohem později něco z nich vyšlo alespoň v redukované podobě (čtvrtý díl Urbánkova *Věku poděbradského*, dva Bartošovy svazky *Husitské revoluce* či čtvrtý díl Novotného spisu *O Platonovi*), bylo to v nízkých nákladech a nekvalitním provedení (II., s. 392,

629). Toto srovnání si však každý soudný čtenář dávno udělal sám, v pamětech nakladatele by očekával přeci jen něco víc. A opravdu nikoliv jen třicetistránkové shrnutí hlavních autorových myšlenek k obecným tématům kulturních dějin, pateticky nazvané „Na troskách druhé světové války a revolucí“!

Dalším očekáváním – kvůli kterému v evangelickém prostředí vznikla dokonce sbírka na podporu vydání pamětí – by bylo spíš to, jak se dále odvíjel osud zneuznaného nakladatele v komunistickém režimu, v němž nakonec prožil více než třetinu svého života? Zda a jak udržoval styky s někdejšími spolupracovníky, z nichž někteří zemřeli či emigrovali, avšak další si udrželi pozice i v novém společenském nastavení? Jak se snažil v určité míře pokračovat v nakladatelské práci, tentokrát pod hlavičkou církevního nakladatelství Kalich a později už jen ve vydavatelském oddělení Synodní rady ČCE, podřízeném restringujícímu aparátu Ústředního církevního nakladatelství? Vhled do těchto, dodnes často jenom tušených nebo i zcela neznámých témat, Laichter svým čtenářům sice neupřel úplně, avšak redukoval je na 17 stran „Intimních doplňků“ – po osmnácti stech stranách „kulturně historického a nadčasově zaměřeného svědectví“ (II., s. 768), tedy do zkratky věru nepřipadné. Obsahově by přitom šlo o vzpomínku téměř určitě cennější, protože by bývala podávala osobní svědectví o osobách a situacích, které nejsou zachytitelné prostřednictvím archivního výzkumu a jejichž další přímí účastníci už obvykle také nežijí.

Obávám se, že rozsahem olbřímí paměti Františka Laichtera nakonec většinu očekávání nejsou s to naplnit, a to jednak kvůli autorskému pojetí, jednak vinou opožděného knižního vydání. Čtenář musí zvládnout obrovské množství textu, v němž je nových a zásadních informací jenom málo – hledání jehly v kupce sena sice není bez úspěchu, dlužno se však ptát, bylo-li opravdu nutné. Nebylo by větší službou čtenářům, kdyby editor z těchto pamětí udělal jen výběr? Stejně jako kdyby vypustil opakující se informace a soudy, nebo ty, které již byly interpretačně užity (třeba v Lachově vlastní práci o ediční řadě České dějiny). Myslím, že i při čtvrtinovém nebo nanejvýš třetinovém rozsahu by bylo lze zachovat jak informační přínos díla, tak alespoň naznačení autorova stylu a osobních postojů – a mám rovněž za to, že takováto redukce by prospěla i autorovi pamětí a jeho památce. Přitom naneštěstí nejde o jedinou výhradu, již mám na adresu jinak pečlivého editora rozsáhlého díla.

Editor Jiří Lach precizně shledal a ověřil všechny citované písemné prameny (případně deklaroval jejich absenci), avšak jakmile se ve vyprávění ztrácí pevná vazba k textově fixované autentičnosti, stává se méně přesným. Typicky editor v přípa-

dě autorových chyb odhalil jen některé: ví, že Claudelův *Le soulier de satin* do češtiny překládáme jako *Saténový*, nikoli *Atlasový střevíček* (I., s. 477–478), ale už mu uniklo, že *Das Heilige* Rudolfa Otto v češtině (mnohem později) vyšlo jako *Posvátno*, nikoli *Svatost* (I., s. 144), o dobovém myšlenkovém významu tohoto díla, nepochopeném již Laichtrem, ani nemluvě. Podobně profesor evangelické teologie G. A. Skalský nebyl reformovaný (II., s. 141), nýbrž luterán, a ještě nerozdělená česká evangelická fakulta se v roce 1947 nazývala Husova, nikoli Komenského (s. 518). Jsou to drobnosti, které však v precizní práci zamrzí.

Závažnějším nedostatkem editorské práce je po mém soudu absence širšího kulturního a společenského kontextu, byť by na něj čtenář byl upozorněn jenom prostřednictvím odkazů na existující sekundární literaturu. Jiří Lach od toho možná upustil z prostorových důvodů, neučinil však dobře. Jsou si opravdu všichni čtenáři vědomi výše již zmíněného fenoménu Akademické YMCy (již poprvé v šedesátých letech tematizovala Jiřina Šiklová v *AUC* a již významná vzpomínková díla věnovaly B. Komárková a M. Šimsová)? Pochopí implicitní kritiku J. L. Hromádky (I., s. 544n.) a vzpomenu si, že v souvislosti s *Naší dobou* i originálními ekonomiko-sociálními názory hojně skloňovaný Josef Macek měl později i bohatou tvorbu exilovou, z níž Vladimír Benáček nedávno publikoval objevný rukopis *How Do We Think* (rkp. 1967, vydáno 2006)? Tím spíš v příslušné poznámce pod čarou chybí informace, že dlouho bezvýsledně očekávaný třetí díl Masarykova *Ruska a Evropy* nakonec přece jen vyšel i česky (II., s. 599)!

Vzhledem k rozsahu textu a náročnosti editorské práce bych tyto její nedostatky rád prominul, kdyby nebylo jedné věci: provenienční nejasnosti, až trapnosti. I když nemám nejlepší mínění o vypravěčských schopnostech Františka Laichtera, tím méně o jeho schopnosti interpretační zkratky, o vznik tohoto „kusu nakladatelské historie“ se zasloužil především on sám. Přitom na knihách, které mám k dispozici, je jmenovitě uveden jenom v podtitulu a na hřbetě jeho jméno chybí úplně, všude je jako původce uveden editor. Děkuji redakci ČČH za upozornění, že existuje rovněž verze, která na obálce uvádí autora i editora současně – kvituji to s povděkem, byť ani toto řešení nepovažuji za úplně korektní.

Zdeněk R. Nešpor

Róisín HEALY – Gearóid BARRY (eds.)

Family Histories of World War II. Survivors and Descendants

London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney, Bloomsbury Academic

2021, 204 s., ISBN 978-1-3502-0194-1.

Jsou slova a slovní spojení, která, objeví-li se v titulu publikace, působí jako magnet a strhávají na sebe pozornost, někdy až nechtěnou. Čtenář, který by však vzal do ruky knihu *Family Histories of World War II*, by byl možná překvapen, že dvousetstránkový soubor čtrnácti textů o druhé světové válce vlastně nepojednává. Zprvu možná překvapen nemile, nicméně recenzent je přesvědčený, že po přečtení knihy bude čtenář více než spokojen a nadšen z toho, co mu autoři přichystali. Publikace se totiž zaměřuje na zbylá slova z titulu, tj. na rodinnou historii, ovšem spíše na rodinnou paměť a rámce jejího předávání.

Kniha je rozčleněna na dvě velké části, z nichž jedna s názvem „Život v uniformě“ zahrnuje sedm, a druhá s názvem „Pod útokem“ šest příběhů. Oběma částem předchází pasáž, která slouží současně jako metodologický a konceptuální úvod a zároveň jako jakési úvodní slovo autorů, či spíše návod jak knihu číst a jak jí rozumět. Nicméně na úplném začátku knihy se nachází přehled autorů. Čtenář má možnost seznámit se s pestroutou paletou osob, které spojuje konkrétní projekt, respektive výzva od National university of Ireland. Díky ní se sešlo sedmnáct autorů, od vyučujících na univerzitě (historikové, chemik, lingvista, ale například i oceánoložka a další) až po laické zaměstnance či jejich příbuzné. Ještě důležitější než jejich profesní heterogenita (a s tím související různá míra kontextualizace vyprávěného příběhu) je etnický původ autorů. Napočítáme dva Němce, dva Italy, Řeka, další mají kořeny ruské, židovské, ukrajinské, belgické, španělské, portugalské a francouzské, přičemž část autorů lze pak označit za Iry s různou mírou nacionální identifikace. Každý z autorů přispívá do publikace specifickým příběhem o svých předcích, o tom, jak prožili druhou světovou válku, a zejména o tom, jak s nimi o jejich zážitcích a traumatech potomci hovořili a jak jim byly vzpomínky předávány.

Úvodní část z pera editorů knihy, Róisín Healyové a Gearóida Barryho, čtenáře seznámí s výše zmíněnou výzvou a připomene obdobné projekty nejen v Evropě, ale i ve světě. Takzvaný biografický obrat v dějepisectví na přelomu 21. století umožnil historikům zkoumat individuální zkušenosti (například z druhé světové války), aniž by museli vznášet přehnané nároky na relevanci či typičnost těchto příběhů. A právě kolem tohoto postulátu se soustředila argumentace editorů a profílace autorů jednotlivých částí.

Hned první z příběhů, od Hans-Waltra Schmidt-Hannisy, patří k těm nejzajímavějším a nejvíce vzbuzujícím otázky. Autor na jedné straně připouští, nakolik se od poloviny 80. let v Německu otevřela diskuse nad tématem druhé světové války a přiznává, že Němci jsou „mistři světa v komemoraci“. Současně ale odkrývá problém, který je patrný v mnoha německých rodinách dodnes. A paradoxně mu diskuse kolem emblematické knihy Haralda Welzera, Sabine Mollerové a Karoline Tschuggnallové *Děda nebyl nácek* nepomohla.¹ V mnoha případech totiž dědeček nacistou evidentně byl. Jak s ním o druhé světové válce mluvit? Jak přenést, a hlavně jak přijmout jeho vzpomínky?

Zcela odlišný syžet nabízí druhý příběh, jehož společnými autorkami jsou Sheena a Gill Fennellovy, matka a dcera, které částečně společně a částečně paralelně odkrývají „válečnou love story“ svých rodičů, respektive prarodičů. Na základě vzájemné válečné korespondence rekonstruují genezi vztahu dvou mladých lidí, kteří se coby dobrovolníci účastnili válečného běsnění. Ani oni však, přestože šlo o příběh o utužení jejich vztahu, jenž nakonec vyústil ve sňatek, o válečných vzpomínkách neradi hovořili.

Patricia Scullyová je autorkou třetího příběhu, který pojednává o jejím otci, synovi irské zdravotní sestry a marockého žida. Pro něho byla válka příležitostí, jak si najít své místo v britské společnosti, jak si ujasnit vlastní identitu a nalézt sám sebe. To vše skrze vložení toho, co nejlépe uměl, tj. učení a vyučování, do služeb britské armády. Přestože o své britské identitě a vlasti s potomky mluvil velmi často, až po jeho smrti se jim dostaly do rukou dokumenty a otcovy zápisky, z nichž je patrné, že to byl právě válečný zážitek, který jej v tomto smyslu formoval.

Jak může být osobní vzpomínka na dějinné události odlišná od mainstreamového výkladu událostních dějin, dokazuje text Mariny Ansaldové, která zpracovala deník svého dědečka – italského důstojníka, pro nějž válka představovala období téměř tří let strávených v německých internačních táborech. Zajímavé na příběhu je poselství, které od očekávané paroly o tom, že je nutné za všech okolností zůstat morálním člověkem, tenduje mnohem spíše k tomu, jak je obtížné takovým zůstat tváří v tvář utrpení, deprivacím, nejistotě, strachu a hladu.

Zvláštní místo zaujímá příběh z pera Colleen M. Williamsově a Maureen Maloneyové, jenž pojednává o jejich dědečkovi, americkém válečném pilotovi, který byl za války sestřelen a strávil mnoho měsíců v úkrytu u jisté italské rodiny. Tato rodina nebyla ani odbojářská, ani nepatřila k těm, kterým by se stavěly pa-

1 Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL, „Opa war kein Nazi“: Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis, Frankfurt am Main 2002.

mětní desky. Tato rodina se prostě a jednoduše chovala lidsky. Značná část příspěvku popisuje zprvu nejisté, nakonec ale velmi vřelé, pokusy o vzájemný kontakt potomků. Mladí lidé na začátku 21. století se přáteli, aniž by měli cokoli společného s výjimkou faktu, že jejich předkové „něco společně prožili“. Lze tedy říci, že upřímné přátelství ukuté v krizových životních situacích může být i dědičné?

Šestý z příběhů s důrazem připomíná to, co je někdy doslova, někdy implicitně přítomno ve všech ostatních textech, a sice skutečnost, že pamětníci o svých válečných zážitcích neradi hovořili. Částečně je předávali buď v náznacích, nebo je jejich potomci postupně odkrývali v jejich návycích, drobných anekdotách, ale i traumatech. Obrisy většina z textů získala až ve chvíli, kdy se potomkům podařilo získat nějaký, do té doby neznámý písemný dokument – deník, korespondenci, vzpomínky. Z podobného zdroje autorka, Ciara Boylanová, rekonstruovala zážitky svého dědečka, který byl coby dentista přítomen při identifikaci a kvantifikaci obětí masových hrobů v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Zajímavý přístup k výstavbě textu volí Sara Farronová, jejíž příspěvek zahajuje druhou část knihy. Středobodem jejího příběhu je stará mapa nalezená v pozůstalosti jejího prastrýce, španělského komunisty a odbojáře. Jde o německou vojenskou mapu Španělska. Příběh je tak směsicí faktů, imaginace a střípků z vyprávění.

Následují příběhy, z nichž tři spojuje dětský pohled na válečné události, byť vždy z trochu jiné perspektivy. Hermann Rasche vzpomíná na své rané dětství v tradičně katolických oblastech Oldenburga, kde nikdy pořádně nebyl „křesťanský kříž vytlačen hákovým křížem“. Následně se snaží na základě odhalení otcovy tajné ilegální knihovny se zakázanými tituly zrekonstruovat jeho motivace. „Dialog“ je ovšem fiktivní, otec zahynul v roce 1945 coby příslušník wehrmachtu v zajateckém táboře v Rumunsku.

Vzpomínky malého chlapce z italského severu s přezdívkou „il Nane“, nebo-li trpaslík, vyšly sice knižně v roce 2017, nicméně text jejich editora Enrica Dal Laga je spíše příběhem jejich geneze. Jak je vyprávění očima malého dítěte předáváno malým dětem? Jaké jsou k tomu voleny vzorce (dalo by se říci zjednodušení) a jak je následně celý kontext rekonstruován při procesu socializace a učení faktů? To jsou otázky, které čtenáře bezděky napadají.

Poslední z „dětských očí“ jsou ty nejsmutnější. Patří Raye Greenbergové, která jako malá holčička prožila blokádu Leningradu. Její vnučka Irina Rupp – učitelka angličtiny – využívá její memoáry, napsané v roce 2010, aby předestřela problém, jak obtížné je předat potomkům nepředatelné, a sice vlastní trauma. Zaujme citace ze závěru Rayiných pamětí: „Popsala jsem, jak špatně jsme žily v Sovět-

ském svazu. Ale mohly jsme vůbec zaznamenat, že jsme žily „špatně“? Mohly jsme vůbec reflektovat, co to je „špatnost“?

Jde ovšem jen o jednu z mnoha otázek, které při četbě knihy čtenáři vytanou na mysli. Snad každý z příběhů, které dohromady tvoří specifikou mozaiku, v níž je umístění každé části smysluplné a neopakovatelné, nějaké obdobné otázky a problémy nastiňuje. V dnešní době, v níž rozmáhající se digitalizace archivních pramenů umožnila dosud nebývalou míru reflexe zážitků, resp. vzpomínek příbuzných a předků, jsou tyto otázky o to důležitější. Nejen pro pamětníky uvažující, jakým způsobem reprodukovat své vzpomínky, nejen pro potomky, kteří se pokouší tyto vzpomínky správně číst a pochopit, ale zejména také pro profesionální historiky, ať už na vztah paměti a historie nahlíží jakkoli.

Vojtěch Kessler

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Enno BÜNZ – Dirk Martin MÜTZE –
Sabine ZINSMEYER (Hrsg.)

*Neue Forschungen zu sächsischen
Klöstern. Ergebnisse und Perspektiven
der Arbeit am Sächsischen Klosterbuch*
(= Schriften zur sächsischen Geschichte
und Volkskunde, Bd. 62)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2020,
617 s. s řadou vyobr. a několika mapkami,
ISBN 978-3-96023-306-0.

Tuto publikaci bychom neměli přehlédnout. Naše „Klosterbuchy“ máme sice již za sebou, ale další studium klášterů a klášterní kultury a hospodářství naopak takovou bilanci získává další dimenzi a podněty k hlubšímu poznání. A tak stojí za to sáhnout pro inspiraci do sousední země, kde je dle úvodního slova editorů předkládaného sborníku taková edice nejen připravena, ale měla dokonce již v roce 2020 spatřit světlo světa.

Zatím je třeba vzít za vděk tímto souborem, jenž je nejen doprovodem, ale svým způsobem již navazujícím badáním. A to i když většina příspěvků jsou (pochopitelně na současný stav poznání dovedené) referáty ze zasedání v Pirně v roce 2012 a do jisté míry i ze zasedání v Lipsku v roce 2009. Pro nás má tato práce ještě umocněný význam, protože jde nejen o bezprostřední soused-

ství, ale nadto jeho některá teritoria byla v minulosti součástí České koruny. A abychom si mohli udělat představu: v dnešní spolkové zemi Sasko je z doby před reformací evidováno 73 klášterů celkem 18 nominací, ovšem s převažujícím počtem i u nás tradičních konventů.

Už názvem je naznačeno, že nejde o nějaký kompaktní celek, ale o všehochuť, která ukazuje širokou paletu zájmů, s nimiž se tu setkáváme. A to jak časově, tak tematicky, totiž od biografických statí až k dějinám architektury a charitativní činnosti. Není možno podávat tu výčet či dokonce shrnutí obsahu sedmnácti rozprav od autorů různých specializací; na některé je ale přece jen třeba zřetelněji upozornit. A to tím spíš, že se porůznu setkáváme i s (pochopitelně) výraznými bohemiky, jakož i s účastí dvou českých autorů. Z obecného pohledu je důležité úvodní slovo editorů, které problematiku zasazuje do historického vývoje a sleduje stručně i historiografii předmětu. Na to navazuje postupimský emeritus Heinz-Dieter Heimann zamyšlením a mezibilancí nad jednotlivými klášterními encyklopediemi v rámci říše s optimistickým závěrem, že každý konec se stává současně novým začátkem.

Vzhledem k výše řečenému vybírám následující příspěvky: Enno Bünz v čtyřicetistránkové stati podává medailon „nejproslulejšího mnicha Saska“, totiž Johanna

Tetzela z Pirny, jehož odpustková kázání byla bezprostředním impulzem k vystoupení Martina Luthera na podzim roku 1517. Peter Dänhardt sleduje řád servitů v Sasku a Antje Janina Gorig v devadesátistránkové (!) rozpravě antonity ve středním Německu. Petr Hrachovec pojednal v rozsáhlé, více než šedesátistránkové studii o zrušení johanitských komend v Žitavsku v letech ca 1521–1571. Richard Němec (Bern) věnoval čtyřicet stran a řadu vyobrazení i plánů založení Karla IV. pro celestiny na jeho hradě Ojvín u Žitavy ze stavebně-architektonického hlediska a Hans-Peter Schmit opatu starocelského kláštera (který měl v Čechách celou řadu majetků) z přelomu 15./16. století, Martinovi z Lochau. A na sám konec třeba uvést stať Rudolfa Hillera von Gaertringen, který se v ní zabývá deskovou malbou ze sbírek lipské univerzity, kam se dostala z majetku sekularizovaného lipského dominikánského kláštera, je nazývána „die Böhmische Tafel“, a je včleňována do českého malířství doby Václava IV. Autor se snaží tuto atribuci zpochybnit; je na našich specialitech, aby se k tomu kompetentně vyjádřili. Omlouvám se těm autorům, na něž se tu nedostalo a kteří se věnují jednotlivým klášterům různých řádů, lze ale říci, že i tam možno nalézt leckteré upozornění – ať už jde o sledování toho či onoho aspektu zejména při zakládání či zániku jednotlivých konventů, což může vést dále.

Ivan Hlaváček

Petr ELBEL – Alexandra KAAR – Jiří NĚMEC – Martin WIHODA (Hg.)

***Historiker zwischen den Zeiten.
Festschrift für Karel Hruza zum 60.
Geburtstag***

Wien – Köln – Weimar 2021, Böhlau Verlag 2021, 381 s. + 4 vyobr.,
ISBN 978-3-205-21350-5.

Významnému pracovníku Ústavu pro středověké dějiny Rakouské akademie věd připravili jeho spolupracovníci a přátelé k šedesátinám (1961) zajímavý sborník s 23 příspěvky rozdělenými rovnoměrně mezi české a Rakousko-německé autory. Jeho akcentem jsou dějiny středoevropského pozdního středověku a zejména podílu českých Lucemburků na jejích osudech. Protože jubilant zasáhl významně i do moderních dějin, je tu též oddíl novověký, byť minoritní. Shrňme, že tu Hruza jako redaktor (a iniciátor i spoluautor) třísvazkových portrétů rakouských a sudetoněmeckých historiků první poloviny předchozího století (tu je třeba zmínit zejména opakovanou pozornost smutně proslulé postavě Heinze Zatschka – nejnověji v časopisu Bohemia 60, 2020) zanechal významné svědectví. Lze ale uvést i jeho takřka detektivní, byť neúspěšné sledování stop archivní loupeže století, totiž významné části archivu Karlovy univerzity spolu s jejími starobylými insigniemi na konci druhé světové války, která zmizela beze stopy.

Po velmi subjektivně laděném úvodním slově Martina Wihody (s. 11–16) hodnotí Jiří Němec Hruzovy zásluhy o poznání (nejen) rakouské historiografie 20. století a připojuje k tomu i Hruzovu bibliografii. Druhý oddíl je nazván: Listiny a vládní praxe ve vrcholném a pozdním středověku. Ze šesti příspěvků je polovina věnována bohemikál-

ní problematice. Protože jsem této partii věnoval zevrubnější pozornost na jiném místě,¹ mohu přejít k tomu následujícímu: Židé a jejich pronásledování v pozdně středověké říši: Alexadra Kaar, *Kaiser Sigismund und seine Kammerknechte, oder: Wessen »neue Kleider« bezahlte eine verpfändete jüdische Gemeinde?*. Už titulem navazuje na Hruzovu stat z roku 2012 a sleduje složitá jednání a Zikmundův finanční nátlak na řezenskou židovskou obec, i když ta byla (resp. její platby) již od doby Ludvíka Bavorského zastavena Wittelsbachům.

Petr Elbel, *Im Zeichen der Wiener Gesera? Die Judenpolitik Herzog Akbrechts V. von Österreich in Mahren*; Gesera znamená v jiddiš jednoznačně „zkáza“, tedy ani ne pogrom, ale doslova vykořenění, pokud se nepřistoupí ke křesťanství, a je spojena, což je obzvlášť zarmucující, s plánovitou iniciativou shora, v tomto případě se zetěm Zikmundovým, Albrechtem V. Habsburským, tehdy zástavním pánem Moravy a posléze i českým králem. Ten svou židovskou politiku na Moravě neprosazoval ale tak brutálně, jak to učinil ve Vídni a Rakousích v zájmu okamžité zcela mimořádné potřeby velké sumy peněz. Ovšem prameny jsou natolik torzovité, že vyřknout „definitivní soud“ bude těžko možné. Nicméně řada Elbelových tezí zaslouží pozornost.

Další okruh se zaměřuje na propagandu a komunikaci v pozdním středověku. Uvozuje jej stat Kláry Hübnerové *Am Anfang war Propaganda* s dlouhým podtitulkem, který je třeba ocitovat: *Vom widerspenstigen Begriff zu den Umrissen einer politischen Kommunikationskultur in der Zeit Wenzels*

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Strípky zabraněných diplomatických edic a zpracování*, Sborník archivních prací 2/2021, s. 498–519.

IV. Ein Erfahrungsbericht. Zdálo by se, že autorka láme kopí, ne poprvé a doufejme, že ne naposled, za očistění pověsti Václava IV. spíše marně, i když není jediná, ale zatím bez výraznějšího ohlasu. Ale je třeba to činit, protože se na něj nabalilo příliš mnoho balastu, už i středověkého, který při kritice zdaleka neobstojí. Tu upozorňuji zejména na její dvě stati z roku 2016 na poměrně odlehklém místě, totiž v Biuletynu Polskiej Misji Historycznej 12, 2016 a ovšem na stále nevydávaný sborník z erfurtského sympozia z jara 2017 (ale dostupný z internetu). Následuje stat Dušana Coufala, *»Erben des Königreiches« und »Kuttenberger Ausländer«*. *Das politische und nationale Denken einer hussitischen Invektive von 1416, Analyse und Edition*. Její vznik vyvolalo zmasakrování posla Václava IV. Racka Kobylky s doprovodem davem kutnohorských horníků zfanatizovaných německými kněžími. Coufal podává po částečné edici K. Höflera i její první kompletní a kritickou verzi pečlivě upozorňující na přechytné biblické aluze.

Pavel Soukup, *Kreuzzug und Universitätsmesse. Zwei Leipziger Predigten aus der Zeit der Hussitenkriege*. S mimořádným rozhledem a znalostí rukopisů analyzuje autor situaci v kazatelské, současnou politickou situaci reflektující literatuře lipské univerzity 20. a 30. let 15. století a soustřeďuje se zejména na dvě pohřební kázání: Petra Storchy na vévodu Viléma († 15. 3. 1425) a neznámého autora na počest vévodova syna Friedricha Svárliového († 8. 2. 1428) a akcentuje tenor jejich křížáckých podtextů.

Přemysl Bar, *Auf der Suche nach den Ursachen der Misserfolge. Überlieferungen zur politischen Propaganda des Deutschen Ordens im Streit mit der polnisch-litauischen Union*. Autor sleduje propagandistický boj

polsko-litevského soustátí se státem německých rytířů a konstatuje na straně Řádu neefektivnost jeho aktivit.

Martin Čapský interpretuje zprávy Starých letopisů českých o devastujícím požáru Jihlavy v roce 1523. V pátém oddílu přicházejí dvě rozpravy, které se věnují reprezentaci na dvoře Václava IV: Roberta Novotného o dvorském mecenátu na jeho dvoře na příkladu iluminovaných a zejména biblických rukopisů jeho dvořanů a v literárním kontextu na Vavřince z Březové (tu snad mohu upozornit ještě na svou stať z r. 1998 v komentářovém svazku k štyrskohradecké faksimilii tzv. Rotlevovy bible) a Marie Theisen o stopách Václavova vídeňského „pobytu“ (zajetí ve Vídni v letech 1402–1403).

Šestý oddíl nazvaný Nemoci a smrt mocných přináší rovněž dva mediivistické příspěvky: Olof B. Rader rozebírá ataku dny u Karla IV. při návštěvě Magdeburku rok před smrtí a Ondřej Schmidt ze svých nedocenitelných severoitalských pramenů novinek přináší jistou anamnézu smrti první manželky Václava IV. Jany; šlo o tuberkulózu. Jeden bod pro K. Hübner, neboť báchorky o Václavově podílu (jako majitel nebezpečných psů) na její násilné smrti přispívaly k jemu nepřiznivým fámám.

Poslední tři stati spojuje stín moderního nacionalismu. První na řadě je nejrozsáhlejší stať sborníku od Andree Hermenegilda Zajice, který v dobrém slova smyslu udělal ze zdánlivě nevýznamného odborného tématu doslova dramatickou četbu nadto doprovobenou neuvěřitelně fundovanou pramennými odkazy, ale i literaturou včetně české a s evidencí i jiných než tištěných medií. Tématem je Žlutický kancionál, významná uměleckohistorická, ale zejména jazykově česká památka 16. století jako předmět nekončícího německo-českého

nacionalismu. Ten antagonismus doutnal již od 19. století, aby kulminoval v době kolem roku 1939 a po něm.

Pak přichází facetka Martiny Hartmann o Margaretě Kühn, dlouholeté pracovníci Monumenta Germaniae Historica o jejích zásluhách o záchranu archivu a jiných materiálů MGH za války. Knihu uzavírá rejstřík, který chybí, ale stať o historii nacistického stanného soudu v Brně od Vojtěcha Šustka. Sborník tak přináší široké spektrum témat jak pro mediivisty, tak i v jisté míře pro badatele o novověkých dějinách.

Ivan Hlaváček

Anna ZIENER – Gernot HILBERT

Pamětní kniha Korunní (Krondorf)

Stráž nad Ohří, obec Stráž nad Ohří 2019, 288 s., ISBN 978-80-270-7032-9.

V důsledku vysídlení většiny obyvatel německé národnosti z Československa po roce 1945 zmizel i kus historie měst a obcí, kde tito tzv. českoslovenští Němci dříve žili po celé generace. Vylidněné oblasti jakoby částečně ztratily svoji minulost, obrazně a dílem i ve skutečnosti. S lidmi mnohdy mizely i památky na ni. To se zhusta týká také městských a obecních písemností, třeba pamětních knih. Ty byly v tom lepším případě zachráněny novými „osvícenějšími“ osídlenci a dnes tvoří součást českého národního archivního dědictví či byly přeneseny za hranice, kde zůstaly v soukromém držení nebo se dostaly do německých archivů. Mnoho jich ovšem z různých důvodů navždy zmizelo.

Že se jedná o ztrátu citelnou, si uvědomovali i někteří noví osídlenci a jejich potomci, zejména ti se zájmem o historii „je-

jich“ měst a obcí, mnohdy již příslušníci těch generací, které poválečnou výměnu přímo nezažily. Pamětní knihy byly totiž v obcích povinně vedeny na základě dekretu nejvyššího purkrabího Karla hraběte Chotka z 1. srpna 1835 od počátku roku 1836. Dekret obsahoval pokyny k jejich vedení, zejména k zevní úpravě knih, jejich obsahu či osobě zapisovatele. Úvod kroniky měl obsahovat odkazy na archivní památky (listiny, spisy), na tištěné prameny, kronikářským záznamům měla předcházet stať se stručným vyličením místních dějin s citací pramenů. Vlastní kronikářské záznamy se měly zapisovat bezprostředně po zachycovaných událostech, kroniky či pamětní knihy byly majetkem zřizovatelů a měly být důkladně opatrovány.

Výše uvedené skutečnosti byly a dosud jsou klíčové pro laické a nakonec i profesionální zájemce o regionální historii měst a obcí. Pokud se pamětní knihy dochovaly, jsou často badatelsky využívány a současná města či obce je nechávají z němčiny překládat do češtiny, mnohdy se i vydávají tiskem. V případě nedochovaných pamětních knih je situace pochopitelně mnohem složitější a zájemci o dějiny lokalit musí využívat jiné informační zdroje. Anebo jdou cestou obce Stráž nad Ohří na Karlovarsku, která koncem roku 2019 vydala pamětní knihu obce Krondorf (dnes Korunní, část obce Stráž nad Ohří), byť se tato pamětní kniha ve skutečnosti nedochovala.

Jak k tomu vůbec mohlo dojít? Stalo se tak díky aktivitě MUDr. Anny Ziener a Gernota Hilberta, rodáků a vysídlelců z Krondorfu, kteří žili od roku 1946 v Bavorsku a po většinu života pracovali na „rekonstrukci“ ztracené pamětní knihy. Hlavní motivací bylo zaplnit bílé místo v historiografii jejich rodné obce a ta – Stráž nad

Ohří – nyní vydala český překlad jejich *Pamětní knihy Korunní* (Gedenkbuch Krondorf). Autoři z archivních pramenů zjistili, že pamětní knihy obcí Korunní, Okounova a Stráže nad Ohří byly od třicátých let minulého století vedeny krondorfským učitelem Franzem Grumbachem, který tam vedl i dodnes dochovanou školní kroniku. Ta byla nalezena v Německu v rodině posledního krondorfského starosty Lorenze. A jelikož se pamětní kniha obce Korunní a její osady Kamenec nezachovala, bylo snahou autorů vytvořit alespoň její novodobou „repliku“, kterou zpracovali na základě studia dostupných archivních a jiných historických pramenů. Postupovali podle principu nápodoby, kdy si jako vzor vzali dochované Grumbachovy kroniky. Tím bylo dáno základní schéma jejich práce, která odpovídá obsahu podobných zpracování dějin obcí (tj. historické osídlení, vývoj obce, církevní, školské a zdravotní poměry, obchod, řemesla, zemědělství a lesnictví, spolkový a kulturní život, každodenní aktivity občanů i mimořádné události, např. období obou válek).

Z hlediska formy pamětní knihy tedy bylo vše v pořádku, větší problém nastal s jejím obsahem. Zde vzbudil princip nápodoby, který se v obsahové stránce pamětní knihy pochopitelně zřetelně projevil, rozporuplné reakce. A zažehl také polemiku nad tím, zda má Stráž nad Ohří vydání takové publikace finančně i jinak podporovat. Zde je třeba si uvědomit, jak důležitá byla při vedení pamětních knih osoba kronikáře, resp. zapisovatele. To si uvědomovali i českoslovenští zákonodárci, kteří v lednu 1920 schválili zákon č. 80/1920, o pamětních knihách obecních. Podle této normy bylo vedení obecních kronik povinné, veškeré záležitosti s ním spojené měla na sta-

rostiti volená letopisecká komise, která dohlížela mj. i na jejich obsah. Kronikář, resp. zapisovatel jí tedy předkládal ke schválení koncepty svých zápisů a teprve poté je mohl přepsat do pamětní knihy definitivně.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že obsah pamětních knih nikdy nebyl pouze jeho osobní záležitostí, ale že podléhal schvalovacímu procesu, který byl logicky výsostně politický. Franz Grumbach, který vedení obecních kronik převzal ve školním roce 1930/1931, tomuto procesu bezpochyby podléhal také a mohl zapisovat pouze záznamy, které byly letopiseckou komisí, resp. obecním zastupitelstvem uznány za způsobilé. Je tedy nasnadě, že zejména ve druhé polovině třicátých let minulého století, kdy v národnostně smíšených oblastech Československa dominovala Sudetoněmecká strana, odpovídaly zápisy tehdejší politické a společenské realitě. A tato realita se v obsahu Grumbachových kronik, ale i v aktuálně vydané pamětní knize zřetelně odráží. Pokud ovšem Anna Ziener a Gernot Hilbert vytvářeli „repliku“ ztracené pamětní knihy obce Korunní a vycházeli z výše uvedených „vzorů“, nemohl být výsledek jejich snažení podstatně odlišný.

Nabízí se tedy otázka, zda mají současné obce vydávání takovýchto „replik“ podporovat. Domnívám se, že ano, a na žádost vedení obce Stráž nad Ohří jsem vydání publikace doporučil. Je však třeba vzít do úvahy veškeré skutečnosti, které jsou uvedeny výše: publikace jako „replika“ pamětní knihy odráží vše to, co bylo o vedení pamětních knih napsáno, a laičtí ani odborní uživatelé ji stejně jako pamětní knihy obecně nemohou pokládat za objektivní informační zdroj, jelikož odráží dobu, v níž vznikala, a reflektuje skutečnost, jakým způsobem k jejich vzniku došlo. Jestliže tedy budou

laičtí i odborní uživatelé touto optikou posuzovat zmíněnou publikaci Anny Ziener a Gernota Hilberta, pak neexistuje příliš důvodů, proč odmítat její existenci i participaci obce na jejím vydání. Pamětní knihy nikdy nevynikají stoprocentní objektivitou, stále se však jedná o jeden z důležitých pramenů k dějinám obcí, s nímž je však třeba umět náležitě pracovat a při jehož interpretaci je zapotřebí mít neustále na mysli jeho charakter a okolnosti jeho vzniku.

Ani vydaná Pamětní kniha Korunní, která vznikla díky enormnímu úsilí obou autorů, není objektivním odborným zpracováním historie obce. Je to dáno jak formálními, tak zejména obsahovými skutečnostmi. Citelně pochopitelně chybí odkazový poznámkový aparát, který nemůže nahradit stávající soupis použitých pramenů a literatury. Subjektivní a stranický pohled je zřetelný ve všech „tradičních“ problematických pasážích dějin česko-německého soužití. Tyto problémy se táhnou od raně středověkého osídlení českých zemí, kdy se v textu opakují již dávno vyvrácená či zcela neopodstatněná tvrzení patřící do společenského diskursu devatenáctého, případně raně dvacátého století (viz např. Bretholzovy teorie o slovanském či germánském osídlení pohraničních oblastí), pokračují subjektivním líčením české formy reformace (husitství), neobjektivním, místy vysloveně demagogickým či nepravdivým popisem událostí po vzniku Československa, problematickým pohledem na jeho prezidenta Edvarda Beneše a naopak snahou bagatelizovat roli obyvatelstva německé národnosti Československa při rozbití společného státu a zejména v letech 1938–1945. O pozitivních stránkách vývoje v meziválečném období se v pamětní knize naopak téměř nepíše. Touto dikcí se zmíněná

publikace zcela jistě mnohem více podobá dobovým pamětním knihám Grumbachovy typu.

Některé pasáže jsou tak zbytečně neko-rektní a také po výrazové stránce je mnohdy expresivita na škodu věci: pražská vláda měla po roce 1918 údajně „ateisticko-bolševickou orientaci“ a tolerovala „orgie ničení sakrálních předmětů“, města a vesnice byla „okradena o stará německá jména“, což podle autorů představovalo „zlodějský akt na jazyku, který měl oslabit německou identitu“. Problematické je i mnohokrát opakované tvrzení o kultu osobnosti obou meziválečných prezidentů, o Masarykovi se prý „mluvilo s nezaslouženou úctou“, Beneš údajně proti Němcům „lstivě intrikoval v zahraničí“. Období let 1938–1945 prý i krondorfským Němcům přineslo mnohá zklamání, ovšem, jak píše autoři, „ta nej-smutnější ze všech dějinných kapitol byla stále ještě před námi“. Z pohledu okupačního vyhlazování celých obcí a masového vraždění v koncentračních táborech se jedná o tvrzení poměrně nepřítupné, stejně jako reflexe v citované básni Erharda Nowaka: „Byly to zlé časy, nepřál bych si je nikdy znovu zažít.“ Však většina Čechů také na léta okupace nevzpomínala zrovna s laskou a nadšením...

Přesto, jak již bylo shora uvedeno, nelze mít proti úsilí autorské dvojice sepsat pamětní knihu obce Korunní námitky, zejména při vědomí toho, že se jedná o subjektivně zabarvený výklad vytvořený na základě relevantních pramenů. A nebylo by ani moudré vytýkat obci Stráž nad Ohří, že vydání této publikace podpořila, byť se nejedná o komplexní zpracování historie obce. Publikace autorské dvojice Zinner – Hilbert má pro dějiny obce Korunní zcela jistě význam jako jeden z důležitých pramenů,

jako „náhrada“ ztracené Grumbachovy kroniky, která by měla podobnou obsahovou strukturu i ideové zaměření. Navíc nelze opomenout ani pasáže, které by již Grumbach ve své pamětní knize neměl, totiž události po roce 1945 (zajímavé je třeba líčení prožitků vysídlených dětí v bavorských školách), jejich reflexe pamětníky a jejich rezonance až téměř do současnosti. Ano, i v těchto případech by se jednalo o ryze subjektivní, mnohdy zbytečně konfrontační, ovšem rovněž poměrně cenné reflexe, které si zaslouží být zaznamenány. Pro Němce i pro Čechy je dobře, že zaznamenány byly. A některé jsou i úsměvné, tak třeba vtipná pasáž o krondorfské minerální vodě, která jen málokdy chybí na našem stole. I z toho důvodu je sepsání i vydání výše uvedené publikace třeba přivítat jako jeden z důležitých pilířů historiografie obce Korunní a jako historický pramen, s nímž je zapotřebí počítat, ovšem u vědomí všech jeho uvedených slabin, při případném komplexním zpracování dějin této obce.

Karel Řeháček

Středověk

Pavlaína CERMANOVÁ – Václav ŽŮREK (ed.)

Books of Knowledge in Late Medieval Europe. Circulation and Reception of Popular Texts

(= Utrecht Studies of Medieval Literacy, 52)

Turnhout, Brepols Publishers 2021, ISBN 978-2-503-59463-7, XIII+376 s., s řadou vyobr.

Před ještě třiceti lety by vydání knihy v české „režii“ v prestižním západoevropském

nakladatelství budilo oprávněnou senzaci, ale dnes už jsme si na to zvykli. Tím spíše pak jde-li o knihu, která je inovativní povahy a k níž je jakýmsi – rovněž inovativním – pendantem doslova paralelně vyšedší titul český,¹ na nějž zde vůbec není ani upozorněno (ačkoliv se jedná o podstatnou práci týchž autorů). Proto je úvodem třeba o něm říci pár slov, ač by si zasloužil důkladnější pozornost. Časová koincidence zřejmě způsobila, že nedochází k vzájemné citaci, a zejména k zřetelnému vytýčení bezprostředního vzájemného vztahu oněch čtyř bestsellerů v obou publikacích. Jsou to: *Secreta secretorum*, *Lucidář*, *Jakub de Cessolis Liber scaccorum* a posléze. *Martina Opavského Kronika papežů a císařů*. V těchto partiích lze v podstatě říci, že anglická verze je stručnějším pojednáním tématu.

Obrátím-li posléze pozornost k referovanému svazku, je na první pohled patrna výraznější rozmanitost, která vyplývá už ze samotného obsahu, neboť jde o výstup ze symposia, konaného v roce 2018. Po úvodní desetistránkové rozvaze obou redaktorů, která se v obecném opírá o vytýčení problematiky výše představeného českého souboru, jde o 13 rozprav, o něž se podělilo pět zahraničních a devět českých autorů, kteří ke své práci využili impozantně, ovšem většinou zprostředkovaně formou rukopisných katalogů několik set rukopisů z více než sedmdesáti knihoven. Frekvencí mezi nimi vyniká ovšem pražská Národní knihovna s 62 citovanými rukopisy, následovaná pražskou kapitulní knihovnou (32 svazků), knihovnou Národního muzea

(14 svazků) a knihovnou strahovských premonstrátů (7 svazků), aby v Praze jedním přispěli ještě františkáni od Panny Marie Sněžné. Řadou dalších svazků ovšem s výrazně menšími počty rukopisů (do deseti svazků) přispěly skoro všechny zbývající českomoravské rukopisné knihovny. Překvapuje tu ale naprostá absence naší snad třetí nejvýznamnější domácí rukopisné knihovny, totiž jihočeských cisterciáků ve Vyšším Brodě. Ta je jedinou klášterní a jednou ze tří církevních knihoven, které jsou odrazem původního středověkého souboru. O ní platí, že je tomu tak do značné míry, u obou kapitulních – zejména to lze říci o pražské – jen omezeně. Dal jsem si tu práci a prošel její obsahový rejstřík tištěného katalogu v Xenia Bernardina II-2 z roku 1891.² A opravdu. Dají se tu najít některé zde v úvahu připadající jednotliviny. Tak např. *Kronika papežů a císařů* Martina Opavského (s. 101) i některé zřetelné doklady další (viz níže). Nicméně je třeba vždy brát v úvahu obrovské množství ztrát a kombinovat to i s autentickými středověkými soupisy.

Ze jmen autorů a citovaných rukopisů jakož i z úvodu vyplývá, že převládá pozdně středověká a bohemikální problematika, i když nalezneme i jiná témata. To je možno dokládat zejména na rozsáhlé stati Pavla Blažka a Barbory Řezníčkové, která sleduje Pseudo-Bernardův (rozumí se Bernard z Clairvaux) spisek nazvaný *Epistola de cura rei familiaris*. Dílku, které vzniklo kol r. 1200, se zřejmě ve 13. století nedostávalo přílišné pozornosti, zato pak v následující

1 Pavlína CERMANOVÁ – Jaroslava SVÁTEK – Václav ŽŮREK – Vojtěch BAŽANT, *Přenos vědění. Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých Čechách*, Praha 2021, 701 s.

2 Xenia Bernardina: *Sancti Bernardi primi abbatis Claravallensis octavos natales saeculares pia mente celebrantes ediderunt antistites et conventus cisterciensis provinciae Austriaco-Hungaricae*, Vindobonae 1891. Sv. 1–5.

cích dvou stoletích se (asi nejen) v českých zemích naopak těšilo mimořádnému zájmu. Autoři zjistili 39 dochovaných rukopisů latinského znění a několik dalších dvou českých překladů, které se nalézaly zejména v rukách církevních činitelů. Protože dílko samo není velkého rozsahu, tak autoři do jisté míry sledují skladbu celých rukopisů, v nichž se nacházelo. Jeho rozšíření v jiných zemích autoři už nesledovali, protože to by přesáhlo možnosti jejich rozpravy. Lze to totiž oprávněně předpokládat, protože šlo o trojmístná čísla, jak to takřka vyplývá z připojeného seznamu edic tohoto textu v jiných národních jazycích. Alespoň sonda do katalogu s dobrými rejstříky některé velké zahraniční knihovny by ale byla užitečná. Že by šlo vysledovat cestu, kterou se dílko k nám dostalo, je ale velice nepravděpodobné, ba takřka vyloučené. Spoléhat nelze ani na zcela náhodně přicházející kolofón. Ale i tak se nám odkrývá málo známá stránka středověké knižní kultury.

Je ale třeba věnovat zejména pozornost dalším, i nebohemiakálním textům, což leckdy znamená pochopitelně i nečeským autorům. Tak Jaroslav Svátek se zabývá staročeským překladem zřetelně staršího německého překladu původně latinské katechetické příručky první poloviny 12. století Honoria z Autunu (Augustodunensis), která byla v pozdně středověkých Čechách (pod názvem Lucidář) oblíbenou pedagogickou pomůckou. Tomu předchází stať Gleba Schmidta o obecném působení tohoto spisku od skromných začátků až doslova k obecné explozi zájmu, jež zasáhla i Čechy, kterou Svátek kvalifikovaně skicuje. Nemohu ale souhlasit s jejím označením jako „Old Bohemian Literature“, protože šlo o „Old Czech Literature“. Vítaně ovšem autor dílo interpretuje v kontextu s jinými texty, které při-

slušný rukopis přináší. A kdyby se poukázalo na J. Jakubcovu trefnou charakteristiku díla v jeho Dějinách české literatury, nebylo by to na škodu.

Lucie Doležalová vystopovává osudy dílka *De tribus punctis christianae religionis* i od Tomáše Irského (Hibernicus), které je ve Vyšším Brodě dochováno dvakrát (sign. 16 a 59). Pokud jde o působení tohoto dílka v pražském arcibiskupství lze říci, že bylo takřka nedílnou součástí diecézních statut Arnošta z Pardubic a tudíž počet jeho exemplářů v rámci jejich povinné držby na farách šel do mnoha set, ne-li několika tisíců. Tu by autorce bylo možná k užítku nahlédnout do sborníku göttingenského sympozia o partikulárních synodách, kde je v souvislosti s uvedenými statuty věnována pozornost i Třem punktům.³

Vojtěch Bažant analyzuje opravdový evropský dlouhodobý bestseller, totiž Kroniku papežů a císařů od Martina Opavského. Dana Stehlíková si vybrala jako téma pragmatickou literaturu, totiž lékařství. Sleduje Herbář Křišťana z Prachatic a jeho staročeské adaptace. Lukáš Lička navazuje studií o významném, zřejmě porýnském okulistovi Reinbotovi Eberhardi de Castro, který patřil jeden čas k předním lékařům Karla IV., jehož traktátu *De perspectiva* se v širokém rámci další středověké literatury oboru věnuje. Závěrečná stať Pavlína Cermanové doplňuje úvodní rozpravu Stewen J. Williamse, který sice také analyzuje (Pseudo) Aristotelskou encyklopedii *Secreta secretorum*, činí tak ale z obecného pohledu a zejména v širokém celostně evropském kontextu i s jejich výchozími počátky. Zejména

3 Nathalie KRUPPA – Leszek ZYGLER, *Pfarreien im Mittelalter: Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, Göttingen 2008.

ale podává několik možných definic resp. členění „knih vědění“ ve středověku a jejich uplatnění. Cermanová naopak sleduje tuto encyklopedii ve výrazně bohemikálním kontextu.

Další stati zabírají široký evropský prostor, a i když tam český element vlastně nepřichází v úvahu, jsou pro v titulu knihy vytčené téma podnětné. Julia Burkhardt přispěla textem o *Bonum universale* augustiniánského kanovníka Tomáše z Cantimpré, který srovnává svět včel se světem řeholníků a ukazuje rovněž na poměrně hojný výskyt tohoto dochování v českých knihovnách. Ostatně autorka se tématem zabývala již ve sborníku věnovaném knihovně augustiniánů-kanovníků v Roudnici.⁴

A konečně jde o stať Baudouina van den Abeele, který se po léta zabývá středověkými fyziology, tedy texty o zvířatech. V této rozpravě se věnuje nejrozšířenějšímu z bestiářů, totiž dílu blíže nezařaditelného Theobalda, mnicha italského původu, jehož různé atribuce jsou pouze hypotetické. Při jejich evidenci zjišťuje, že jen v pražských knihovnách je jich nejméně jedenáct různé provenience. Sborník, který si nepochybně najde své místo v mezinárodní mediévistice, je opatřen společným rejstříkem osobním i geografickým a soupisem citovaných rukopisů. Postrádám aspoň stručné charakteristiky jednotlivých autorů, což se dnes už běžně a užitečně prosazuje.

Ivan Hlaváček

⁴ Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Adéla EBERSONOVÁ (ed.), *Ubi est finis huius libri deus scit: Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2015.

Raný novověk

Andreas RUTZ (ed.)

Die Stadt und die Anderen. Fremdheit in Selbstzeugnissen und Chroniken des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (= Städteforschung Reihe A:

Darstellungen Band 101)

Wien – Köln, Böhlau Verlag, 327 s.

s četnými vyobr. v textu,

ISBN 978-3-412-52105-9.

S A. Rutzem, profesorem na Technické univerzitě v Drážďanech, se čtenáři tohoto časopisu už nedávno setkali jako s autorem knihy o změnách uvnitř říšských hranic.¹ Tentokrát se jako redaktor ujal tématu na jedné straně sevěnějšiho, na druhé naopak vzhledem ke komparativnímu kontextu tématu širšího. Podnětem se stalo pětistileté výročí narození Hermanna von Weinsberg, městského písaře i člena městské rady v Kolíně nad Rýnem (1518–1597), významného kronikáře, ale i grafomana, ačkoliv pro dobu raného novověku je taková osoba doslova požehnáním. Jeho rozsáhlé *Gedenkbücher* zabírají celou dobu jeho života. Zatímco dobu svého mládí Weinsberg popisuje na základě pamětí a vzpomínek svých (starších) současníků, další informace podává na základě vlastní zkušenosti a svého subjektivního vidění. To ovšem rovněž znamená, že tam, kde nebyla k vlastním dějinám rodu k dispozici fakta, nastoupila jeho fikce. To se ale netýkalo jeho současnosti. Tam byl vnímavým pozorovatelem nejen ve svém bezprostředním okolí, ale zejména také v každodennosti svého města a jeho záze-

¹ Andreas RUTZ, *Die Beschreibung des Raums. Territoriale Grenzbeziehungen im Heiligen Römischen Reich*, Köln – Weimar – Wien 2018, zpr. ČČH 116, s. 1139n.

mí s různými, i když spíše občasnými pohledy do souvislostí obecných.

Weinsbergovo dílo psané německy bylo vydáno v letech 1886–1926 v pěti svazcích, které vedle rozsáhlých úvodů a komentářů obnášejí více než 1700 tištěných stran! Po válce bylo reprintováno a je k dispozici i online, takže je snadno použitelné, i když jsou edici vytýkány některé ediční poklesky. Bylo mu v široké komparatistice věnováno v roce Weinsbergova velkého výročí samostatné, široce koncipované sympozium. V celkem pěti oddílech (jen prostřední z nich je věnován Weinsbergovi) se vystříдалo 15 autorů. Dva příspěvky úvodní metodické partie jsou prací jednak editora, druhý pak Michaely Fenske. Rutz načrtává problematiku „Fremdheit in städtischen Selbstzeugnissen und Chroniken. Methodische und quellenkundliche Vorüberlegungen“, Fenske pak zachází do nejširšího rámce problematiky: „Relationalität und Relativität des Fremden. Perspektiven aus der europäischen Ethnologie“.

Druhý oddíl (*Tělo a pohlaví*) uvozuje stať Bianky Frohne „Zum Umgang mit verkörperter Differenz in Haus- und Familienbüchern des 16. Jahrhundert“; zde mám trochu problém s citací, protože nad právě uvedeným titulkem je ještě „nadtitulek“ *yetz will ich ettlich wundergeburte schreyben und malen*). Jde o interpretaci popisu porodu autorova mladšího bratra, na což navažují výklady o rozdílnosti pohlaví, jdoucí až k výkladu o zázračných porodech a lidech. Na ni navazuje Marco Tomaszewski, „Die Hausväter und die Anderen. Männlichkeitseurteile und soziale Ungleichheit in städtischen Familienbüchern und Hausratgedichten (14.–17. Jahrhundert)“.

Třetí partii tvoří čtveřice příspěvků o kronikářích a jeho díle pod hlavním titul-

kem *Hermann Weinsberg und die Anderen*. Uvozuje ji v komplexně laděné rozpravě Peter Glasner, „Symbolisierungsformen von Ich- und Wir- Identität bei Hermann (von) Weinsberg“, opět s nadepsaným *geschrieben und gemalt* (1518–1597) s pěti stranami ilustrativních vyobrazení. Zde se musím pozastavit u poněkud bizarní úvodní věty stati. Sice je nepochybně správná, ale: *Von nunmehr über dreihundert Jahren [!] wurde der Kölner Ratsherr und Vielschreiber*. Od Weinsbergova narození uplynulo opravdu více než tři sta let, tedy celá polovina milénia! Autor probírá některé intimnější koncipované partie Weinsbergových Gedankenbücher a jeho podvědomé hledání rodinné identity.

Název Rutzova příspěvku je sám o sobě dostatečně sdělný: „Die Anderen im Krieg. Spanier, Niederländer und anderes ‚Kriegsvolk‘ in den Aufzeichnungen des Kölner Ratsherrn und Chronisten Hermann Weinsberg (1518–1597)“. Autor probírá roztroušené zmínky o vojácích a sleduje i jednotlivé izolované lupiče (*Freibeuter*). Krisztina Péter, „Hermann von Weinsberg and the Others“, věnuje mj. pozornost i kolínským židům. Zejména však zaujme zmínka o tom, že ve stálých Heřmanova otcovského domu i stálých okolních domů často nocovaly až stovky poutníků z Čech (na prvním místě výčtu), Rakouska a Uher. Eva Büthe-Scheider, Namensschreibung und Identität im Köln des 16. Jahrhunderts, zabrousila na pole onomastiky, opět s „nadnadpisem“ *Weinsberch – Weinsberg – Weinsbergh*.

Ve čtvrté partii (*Vlastní a cizí*) se nabízí tři stati, akcentující vazbu „My a Oni“. Mark von der Höh, „Die Fremde im Haus. Sklavinnen im Spiegel der Florentiner Familienbuchüberlieferung“ ukazuje, jak růz-

né druhy pramenů samy o sobě mohou – popisující realitu – svěst na scesti. Proti soudním knihám, resp. vězeňským protokolům, nahlízejícím situaci z té stinné stránky, staví autor různé rodinné zápisy, které ji podávají výrazně jinak, i když ovšem též s jistým odstupem; referující zejména o kojných, kde se často dají těžko rozlišovat rozdíly mezi svobodnými a otrokyněmi. Vychází se z materiálu 14. a 15. století.

Poslední tři stati této partie stačí podchytit povětšinou už jen bibliograficky: Simon Siemianowski, „Welsch‘ oder ‚deutsch‘? Spielräume der Identifikation und Abgrenzung in Nürnberger Selbstzeugnissen. Zum Italienstudium um 1500“, řeší otázku identity zejména na základě dopisů Christopha Kresse otci, pocházejících z padesátých let 16. století. Christian Schlöder, „Vorurteile und eigene Erfahrungen. Beschreibungen von Fremden in der Chronik des Hannoverischen Kammerschreibers Johann Heinrich Redecker (1682–1754)“ tematizuje dva folianty s více než tisícem stran, doprovázených četnými, často barevnými vyobrazeními různých žánrů.

Poslední oddíl je označen jako *Literární konstrukce cizosti*. Přináší dvě rozpravy: Sergius Kodera, „Feindselige Mensch-Tiere im Labyrinth der Großstadt. Das Elisabethanische London in der Wahrnehmung Giordano Brunos“ podává svědectví o tehdejší xenofobii. Také následující text se týká Londýna: Manfred Groten, „Verfremdung des Vertrauten. Daniel Defoes fiktiver Erlebnisbericht über die Pest in London 1665“.

Dvacetistránkový výběrový seznam pramenů a literatury, jakož i společný rejstřík místní (jen jediná z bohemikálních zmínek má relevanci a je uvedena výše) a osobní, uzavírají zajímavou knihu, která přímo vy-

bízí ke komparaci, a to tím spíš, že ani u nás nejde o zcela cizí problematiku.

Ivan Hlaváček

Ferdinand OPLL – Martin SCHEUTZ (eds.)

Die Osmanen vor Wien. Die Meldemann-Rundansicht vom 1529/30. Sensation, Propaganda und Stadtbild

(Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 74)

Wien, Böhlau Verlag 2020, 424 s.,

2 tabelární přílohy,

ISBN 978-3-250-21052-8.

Kruhová veduta Vídně obležené Turky roku 1529 není v české literatuře neznámá; výřez její centrální části zařadil do své klasické syntézy Josef Janáček, *České dějiny*. Doba předbělohorská 1526–1547, I/2, Praha 1984, příloha č. 16 před s. 65). K všestrannému posouzení této veduty se ve Vídni sešla v březnu 2019 mezinárodní konference badatelů z Rakouska, Německa, Polska, Švýcarska a Velké Británie. Dva vídeňští historici, Ferdinand Opll a Martin Scheutz, poté sestavili kolektivní monografii, jejichž sedmáct spoluautorů reprezentovalo řadu zainteresovaných oborů: historii obecnou i regionální (dolnorakouskou a vídeňskou), dějiny umění, kartografie a médií, historickou geografii (dějiny krajiny) a turkologii, ale i pohled archivářů a muzejníků.

Vzácný ikonografický pramen ve své jednobarevně kreslené i kolorované verzi je koncipován ve dvou soustředných kruzích: vnitřní kruh podává schematicky zjednodušený obraz Vídně včetně obranných posad uvnitř hradeb, kdežto kruh vnější zobra-

zuje mohutný stanový tábor a vojska obléhatelů. Veduta kompozicí navázala na způsob zobrazení prostoru v tradici antické a středověké kartografie, ale zachytila i zvýrazněnou podobu některých staveb (zejména chrámů a opevnění) z počínajícího raného novověku. Vznik díla v dubnu 1530 následoval krátce po odtažení ztroskotavší osmanské armády (14. října 1529), tedy pouhých zhruba 200 dnů od klíčové události.

Šest dřevořezů, které tvoří celek rozsáhlé veduty, zhotovil v Norimberku Niclas Meldeman. Nevytvářel historický dokument, nýbrž dílo politické propagandy, jež mělo znázornit existenční ohrožení křesťanstva osmanským přívalem, ale které bylo zároveň obchodním produktem (ostatně úspěšným, což doložilo jeho druhé vydání). Vzhledem k existenci textových relací a paralelních vyobrazení na ilustrovaných letácích se při studiu veduty nabízí řada otázek o intertextualitě a komunikační úloze tohoto díla. Zároveň je patrné, že tu jde o modelové znázornění situace, nikoli o zcela spolehlivé vystižení reálně existujícího stavu.

Ke všem těmto otázkám se soustředili autoři studií, rozčleněných do několika tematických skupin: hmotná podoba, technické provedení a dochování veduty a její autorství; pojetí obrazu jako informačního média, promítnutí uměleckých a kartografických tradic do ztvárnění veduty; zpracování veduty v Norimberku jakožto centru evropské kartografie (stojí za zmínku, že o této tematice pojednal polský bohemista Wojciech Iwańczak); význam Vídně a jejího obléhání v osmanských dějinách; vídeňská sakrální a fortifikační topografie a zachycení krajinného rámce rezidenčního města.

Výklad v jednotlivých kapitolách je doprovázen četnými ilustracemi, které před-

stavují komentované detaily vídeňské veduty a množství komplementárního ikonografického materiálu. Jak je standardem u publikací Ústavu pro rakouský dějepis, kniha je opatřena všemi náležitostmi včetně zevrubné (padesátistránkové) bibliografie a identifikačního rejstříku. Výjimečnému prameni z počátků existence habsburské monarchie a jejího soupeření s osmanským impériem se tu dostalo mimořádného zhodnocení. Vzhledem ke komparativnímu pojetí tematiky přináší však tato kniha mnoho poznatků také k dějinám kartografie, ikonografie měst, zpravodajství, knihtisku a k dalším aspektům kulturních dějin raného novověku.

Jaroslav Pánek

Siglind EHINGER
Glaubenssolidarität im Zeichen des Pietismus. Der württembergische Theologe Georg Konrad Rieger (1687–1743) und seine

Kirchengeschichtsschreibung zu den Böhmischen Brüdern

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 7)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2016, 275 s. včetně 5 černobílých celostránkových vyobrazení s reprodukcemi titulních stran starých tisků a portrétu teologa, ISBN 978-3-447-10649-8.

Matthias NOLLER
Kirchliche Historiographie zwischen Wissenschaft und religiöser Sinnstiftung. David Cranitz (1723–1777) als Geschichtsschreiber der Erneuernten Brüderunität

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 6)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2016,
184 s., ISBN 978-3-447-10573-6.

Ediční řada *Jabloniana* německého vydavatelství Harrassowitz, orientovaná na evropské kulturní dějiny raného novověku, publikovala v minulých letech dvě pojednání, která se týkají náboženských dějin českých zemí. Monografie věnovaná německému protestantskému duchovnímu Georgu Konradu Riegerovi (1687–1743) je významným příspěvkem nejen k dějinám württemberského pietismu, jehož byla představovaná osoba stoupencem, ale tematicky podstatně zasahuje i do dějin českých nekatolických konfesních kultur. Kromě toho, že Rieger byl velmi oblíbeným kazatelem, jehož homiletické sbírky nacházely ohlas i daleko za hranicemi Württemberska, napsal několik církevně historických děl, z nichž největší pozornost vzbudilo vyličení osudů salcburských protestantů (*Der Saltz-Bund Gottes Mit Der Evangelisch-Saltzburgischen Gemeinde*, 1732–1733) a na pokračování vydávané pojednání o dějinách historické i obnovené (ochranovské) jednoty bratrské (*Die Alte und Neue Böhmische-Brüder*, 1734–1740).

Riegera k těmto historiografickým aktivitám nepřivedl pouhý intelektuální zájem. Zatímco první téma reflektovalo aktuální úděl salcburských protestantů, kteří byli na základě patentu z 31. října 1731 vypovězeni ze statků salcburského arcibiskupa a jejich nucený odchod do exilu vyvolal zájem a vlnu solidarity v evangelických komunitách po celé Evropě, Riegerova reflexe osudů historické jednoty bratrské, která byla založena na studiu jemu dostupných pramenů

a literatury, souvisela se vznikem exilového společenství v Herrnhutu, které se zformovalo v důsledku odchodu skupin tajných nekatolíků zejména ze severní Moravy do Horní Lužice a integračních snah pietisticky orientovaného hraběte Mikuláše Ludvíka z Zinzendorfu. Zájem mladého hraběte o dílo Jana Amose Komenského, o život polských sborů jednoty bratrské, které byly v 18. století již plně integrovány do struktur reformované církve ve šlechtické republice, ačkoliv si nadále udržovaly svoji identitu, a zejména udržované povědomí o českých bratřích mezi exulanty, kteří se usazovali v Lužici, vedly k tomu, že více než jedno století po nuceném odchodu jednoty bratrské z českých zemí a zániku jejich organizačních struktur v zemích jejich původu došlo k pozoruhodné aktualizaci jejich „odkazu“.

Pozornost, jaké se dílo historické jednoty bratrské těšilo v pietistických kruzích, není nijak zvlášť překvapivá, neboť mezi oběma typy zbožnosti lze najít shodné rysy, nicméně Zinzendorfem a jeho společenstvím deklarovaná návaznost na někdejší jednotu vyvolávala v kruzích luterských pietistů nejen zvědavost, ale i uměřenou kritickou ostražitost. Rieger, jemuž bylo úsilí mladého hraběte o zbožnou církev dobře známo, se proto rozhodl ověřit věroučné základy a církevní praxi starých bratří, čímž současně přispěl – ať už záměrně či nevědomky – k jejich recepci v Zinzendorfově společenství. Jeho dílo je zároveň svědectvím o tom, jakou pozornost vyvolávala ještě v době 18. století v prostředí německých pietistů česká reformace, počínaje vystoupením Jana Husa a husitským hnutím. Rieger se však ve svém pojednání nevyhnul ani kritickým postřehům. Zinzendorfovi vytkl, že při všech sympatiích k historické jednotě

přístupoval k jejímu dědictví selektivně – odmítl husitství a zejména táborství (k němuž se bratři výslovně hlásili), zřejmě proto, aby neohrozil vztah obnovené jednoty k luterství, z jehož zázemí hrabě nové společenství rozhodně nechtěl vyvést. Riegerovy postoje rovněž odrážejí ambivalentní vnímání Zinzendorfova hnutí v širších luterských kruzích, které v určitých projevech nové zbožnosti tušily nebezpečí rozpadu církve.

Pietistické zázemí předznamenalo také dílo druhého autora, Davida Cranze (1723–1777), který po studiích teologie v Halle do obnovené jednoty bratrské vstoupil a stal se Zinzendorfovým blízkým spolupracovníkem (sekretářem). Po jeho smrti byl Cranz vyslán na misi do Grónska, kde se během svého ročního pobytu intenzivně zabýval dějinami zdejší herrnhutské misie a připravil si materiál pro své nejdůležitější tištěné dílo (*Historie von Grönland*, 1765).

Po návratu na evropskou pevninu se stal na tři léta kazatelem českého exilového sboru v Berlíně-Rixdorfu (1766–1769), avšak nepodařilo se mu osvojit rodný jazyk exulantů natolik, aby v něm mohl pravidelně kázat a efektivně vykonávat duchovní správu. Přesto v něm tato zkušenost opět podnítila historiografické zájmy, napsal pojednání o dějinách českého exilu, které však zůstalo v rukopise, a na žádost církevního vedení rozpracoval obsáhlejší dílo věnované historické a obnovené jednotě bratrské, které bylo dvakrát publikováno tiskem v němčině (*Alte und Neue Brüder-Historie*, 1771 a 1772) a v následujících letech ve třech dalších jazycích. Jeho cílem bylo seznámit stoupence obnovené jednoty o jejich deklarovaných ideových kořenech, které měly spočívat v původním bratrském hnutí z čes-

kých zemí, ale především oslovit širší evangelickou veřejnost, ovlivnit její vnímání existence obnovené jednoty bratrské a posílit její pozitivní obraz. Ve čtyřicátých letech 18. století totiž Zinzendorfovo společenství čelilo literárním polemickým útokům, které podnítily některé teologické důrazy Zinzendorfových stoupenců.

Cranzovo dílo neoplývá originalitou, autor při svém zpracování bratrských dějin čerpal v první řadě z tištěných pramenů, zejména Jana Ľasického (*Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus*, 1649). Jeho dějepisectví bylo motivováno zejména pragmatickými ohledy – získat sympatie pro své společenství a vylepšit jeho obraz v komunitách evangelických církví. Cranz chtěl také nabídnout čtenářům z okruhu jednoty základní informace a poučení o bratrských dějinách a tímto zprostředkováním historického dědictví posílit kolektivní identitu obnoveného bratrského společenství. Přestože jeho dílo vznikalo v době rozkvětu osvícenství, v němž se začínaly profesionalizovat metodologické základy vědecké historiografické práce a prosazovat požadavky nestranné objektivity, svým charakterem zůstávalo na pozicích účelového konfesního dějepisectví, jehož hlavním posláním je pečovat o kulturu paměti konfesně vymezeného společenství.

Z obou uvedených publikací je zřejmé, že jejich autoři se s přehledem orientují v celém konfesně-společenském kontextu, v němž vznikala díla Riegera a Cranze. Svá pojednání načrtli na základě důvěrné znalosti prozkoumaného materiálu, přičemž v hojně míře využili také rozličných archivních fondů a dobové korespondence. Obě publikace ediční řady *Jabloniana* jsou nejen významným příspěvkem k dějinám recepce

české reformace v období 18. století, ale z obecnějšího pohledu také reflexí principů nadčasového transferu idejí, který se nenechává poutat rámcem institucionální kontinuity, ani konfesními či jazykovými hranicemi.

Jiří Just

19. a 20. století

Thomas HUBER-FRISCHEIS – Nina KNIELING – Rainer VALENTA – Hans PETSCHAR

Die Familien-Fideikommissbibliothek des Hauses Habsburg-Lothringen 1835–1918. Metamorphosen einer Sammlung

(= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Bd. 111, Teil 3).

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2021, 1071 s. + 44 vyobrazení,
ISBN 978-3-205-21307-9.

Kniha udivujícího objemu se věnuje doslova zasutému subjektu, který se v 3. čtvrtině 19. století mohl podílet na kulturním životě Prahy, ale zřejmě se tak nedálo. Nenalezl jsem totiž při namátkové probírce literatury žádné styčné body s českým prostředím a abdikovavší císař Ferdinand V. byl v tomto kontextu spíše jen rázovitou figurou tehdejší Prahy. Jde o fideikomisní knihovnu habsbursko-lotrinského rodu na tehdejší dobu s impozantním rozsahem. Řečená knihovna tak nebyla ani první a bohužel ani poslední knihovnou, která Prahou za staletí prošla, aniž v její paměti zanechala výraznější či vůbec nějakou stopu. Nicméně přesto stojí na knihu aspoň stručně upozornit.

Leckterý čtenář se může nad jejím rozsahem pozastavit, tím spíš, že tam nachází

informace až bizarního rázu, jako je např. jmenovitý výklad o topiči v kamnech apod. Na druhé straně lze ale pochopit, že jiní budou vděční i za takové detaily, které lze označit za mikrohistorii *sui generis*. Bylo to umožněno skutečností, že se dochovalo mimořádné množství písemného materiálu včetně snad opravdu intaktní registratury. A nadto se autoři poohlédli i po jiných pramenech a využili i archiválie našeho Národního archivu či Archivu Pražského hradu. Vítaně dokonce do svých textů vložili porůznu i edice různých instrukcí či dopisů nebo jejich částí, pokud se týkají vlastního tématu. Ovšem jsou utopeny v textu, aniž by na ně bylo upozorněno v obsahu.

Naopak závěrem obsahu se setkáváme s dosti záhadným údajem, který odkazuje na oddíl *Transkriptionen*. Jde o dva dopisy (z let 1916, resp. 1919) posledního ředitele Fideikomisní knihovny Dr. Rudolfa Payera-Thurna. V první z několika málo dalších písemností žádá generální ředitelství o finanční výpomoc (*Aushilfe*) pro potřeby své rodiny (jde nejen o peníze na boty pro jeho děti a manželku, ale i o příspěvek na holení a čištění manžet a límců pro sebe a svého syna, které se musí obden nechat čistit a mnoho dalšího, nad čím se dnes čtenář věru nestačí divit). Vedle toho jde ale také o dopis svobodného pána J. A. Helferta, jímž dává knihovně do úschovy část své pozůstalosti. Ovšem v knize jsou porůznu publikovány i další dopisy či jejich části, různé směrnice aj., zejména v dodatku první části, které nejsou v obsahu konkrétně zachyceny vůbec, takže unikají pozornosti. Ale i jinak vznikají různé nepřehlednosti, když v textu jsou odkazy typu 3.1.2, ale neexistuje živé záhlaví, takže je třeba vracet k se obsahu, který ale někdy nepomůže (tak na s. 120 je odkaz na *Abschnitt* 6.2, ale v obsahu je jen

Abschnitt 6, ač právě tento oddíl má skoro 60 stran zajímavých statistik a vydaných pramenů, které jsou smysluplně členěny).

Pro nás je nejzajímavější část první od T. Hubera – Frischeise (s. 19–430), pojednávající o vývoji knihovny do roku 1878. Je ovšem třeba konstatovat, že termín knihovna je tu třeba chápat velmi široce nejen jako sbírku knih s určitým zaměřením, ale jako soubor, v němž nalezly ne nevýznamné místo i jiné artefakty, zejména různé muzikálie, ale i rozsáhlé sbírky grafické a snad hlavně fotografická dokumentace událostí spojených s habsbursko-lotrinským rodem a itineráři jeho jednotlivých členů. To vše řádově v tisících jednotlivin, které byly doplňovány ještě souborem mincí. Pokud jde o počty knih, počítá Huber-Frischeis po převzetí osobní knihovny Františka I. v roce 1835, kdy výklad začíná, s řádově o něco více než 30 000 svazky knihovny tohoto panovníka, aby závěrem existence knihovny počet jejích knih výrazně přesahoval stotísícovou hranici.

Ve všech třech oddílech autoři (Hans Petschar je pouze autorem nedlouhé předmluvy) věnují pozornost odbornému knihovnímu personálu, který byl internacionální povahy (i Italové, mj. bratr architekta Negrelliho, s nímž je spojen slavný pražský viadukt), ale i služebnictvu, akvizici, resp. vyřazování dubletů, umístění knihovny (někdy byly knihy stavěny i ve třech řadách!). Období po roce 1878, kdy se knihovna proměnila v rodovou fideikomisi, je považováno za poměrně dynamické, ale ani zde není větší zmínka o zpřístupnění knihovny pro širší okruh čtenářstva. To se bez bližších údajů omezovalo na úzký okruh osob kolem panovníkova dvora. Ostatně Dvorní knihovna funkci veřejné knihovny plnila jistě daleko lépe, a tak tato

soukromá knihovna císaře Františka Josefa, který ji převzal po svém strýci, nevybočila z předchozích let.

Profil knihovny je charakterizován jako všeobecný, nicméně dostalo se zejména na velké ediční podniky, jako byla obrovitá řada obou Patrologií (latinské a řecké), kterou vydával abbé Migne. A upozorňuje se i na zajímavý soubor inkunábulí. Ten ovšem tvoří spolu nesouvisející jednotlivosti, obdobně jako sice malá, ale nikoliv nevýznamná skupinka rukopisů, z nichž některé patří k základním textům svého druhu (tak Tomáš Aquinský nebo Tomáš Kempenský, s. 737nn.), aniž jsou zmiňovány jejich původní či aspoň staré proveniencie. Zejména nás ovšem zajímá pražské období. (Praha vyhrála nad konkurenčním Štýrským Hradcem.) Tehdy se dozvídáme také řadu informací o tristním stavu Pražského hradu a o tom, že knihovna vzhledem ke svému rozsahu nemohla být v něm umístěna, nýbrž našla svůj domicil v nedalekém Toskánském paláci (i když na jiných místech knihy autor hovoří o Pražském hradu, což lze asi chápat jako jisté zevšeobecnění). A když už byla řeč o špatném stavu, Huber-Frischeis zmiňuje zprávu hofmistra von Brandise o tom, že z počátku měl excísař na Hradě k dispozici jen jedinou místnost, kde za španělskou stěnou se nacházela tzv. *Retirade*, po česku: přenosná pokojová toaleta (s. 141).

Není třeba končit takto až snad příliš prozaicky, ale *nihil humanum*. Ostatně zajímavých informací kniha poskytuje více a podstatnějších, takže doufám, že upozornění na ni se nemíjí svým účinkem. Zejména je třeba říci, že po vzniku Rakouské republiky fideikomisi habsbursko-lotrinská knihovna byla integrována do Rakouské národní, dříve Dvorní knihovny ve Vídni, v níž se v podstatě rozplynula. Dublety, kte-

ré byly vyřídovány i dříve, přicházely na řadu i zde. To už ale je jiná historie.

Ivan Hlaváček

Petr WOHLMUTH

***Východ proti západu? Krymská válka
(1853–1856) pohledem historické
antropologie***

Praha, Karolinum 2020, 432 s.,
ISBN 978-80-246-4602-2.

„Militární problematika v českém akademickém prostředí dlouhodobě a obecně představuje menšinové a téměř marginální téma, což platí jak pro obecně společenské i humanitní vědy, tak pro historiografii. Situace na tomto poli je dlouhodobě neutěšená a na toto téma se téměř pravidelně objevují v předmluvách nejrozličnějších knih a textů věru neradostné lamentace.“ Přesně takovouto „lamentaci“ začíná Petr Wohlmuth publikaci, která představuje upravenou verzi jeho disertační práce. Autorovy kritické názory na stav českého militárního dějepisectví jsou dlouhodobě konzistentní a vyjadřované poměrně pregnantně. Pokud by však čtenář očekával pouhý kritický rozbor a ostré soudy toho a těch, jež si to beze sporu zaslouží, a proto by knihu třebaš i odložil, ochudil by se o nevšední čtenářský zážitek a celou škálu inspiračních impulzů na více než 400 tiskových stranách, pojednávajících v prvním plánu o pro českého čtenáře odtažitém tématu krymské války z poloviny 19. století.

Autor člení publikaci na celkem osm částí, přičemž úvodní kapitola s názvem „Krymská válka a historiografie“ v sobě zahrnuje i svého druhu předmluvu a úvod celé práce. Nejen pro laického čtenáře, ale dle mého názoru i pro většinu členů české his-

torické obce předkládá následně Wohlmuth explikaci stavu bádání k tématu krymské války, přičemž se zaměřuje na britské a ruské autory. Na obou stranách je zřetelný užce vyprofilovaný pohled na slavný konflikt, mající kořeny ve zcela odlišných kulturně-badatelských inerciálních soustavách.

Wohlmuth se ve svém přístupu záměrně odklání od makrokonceptuálních analýz, reflektujících určitý kulturně-historický či civilizační typus, a naopak využívá interpretace stojící na konkrétních aktérských zkušenostech. V jistém smyslu se tak jeho práce stává unikátem nejen v rámci českého dějepisectví, ale dokonce ční i v kontextu celosvětovém. Jistě, britští autoři dotyčné ego-dokumenty reflektují, editují a zkoumají, ale nikdy tak nečiní v tak výrazné komparaci s ruskými prameny jako Wohlmuth. Ruští historikové naproti tomu až na světlé výjimky nepřekračují konzervativní paradigma a využívají prameny osobní povahy pouze k ilustraci ideově, politicky, civilizačně a kulturně podmíněného konstruktu apoteózy hrdinství ruského národa v krymské válce. Ve světle otázek, které si Wohlmuth klade, a ve srovnání s texty britské strany nemůže být takový obraz reality vzdálenější. Pokud bychom ovšem chtěli být hyperkritičtí a uvažovat v rovinách pro badatele-jedince prakticky nedosažitelných, zeptali bychom se, proč Wohlmuth obdobně nerefletoval také prameny francouzské, případně turecké provenience.

Ovšem pro jím vybranou oborovou a konceptuální orientaci, tedy symbolickou historickou antropologii, zaměřenou na zkoumání kultury války skrze ego-dokumenty účastníků, dva zvolené kulturní okruhy zcela jistě postačují. Z britského hlediště je dodnes v rámci militární kultury a historiografie krymská válka vnímána jako

cosi obtížně srozumitelného, téměř absurdního, vyznačujícího se mnohými protiklady. Ty ještě více vyniknou právě při komparaci s reflexí ze strany ruských protagonistů. Wohlmuthovu knihu není možné zařadit do progresivistického proudu nazývajícím se new military history, on sám ji definuje jako kulturní dějiny války v nejširším slova smyslu. Jeho pomyslný metodologický a konceptuální rejstřík obsahuje totiž nejen jména jako John Keegan, Victor D. Hanson, John A. Lynn či Robert M. Citino, ale zejména Clifford Geertz a Robert Darnton. V konečném důsledku je tak smyslem Wohlmuthova textu odhalit prostřednictvím srovnávací etnografické interpretace dochovaných britských a ruských ego-dokumentů ve stylu zhuštěného popisu kulturu krymské války. Pokusit se jí porozumět, zejména příčinám toho, proč se dobová válečná zkušenost jevila jako absurdní, nesmyslná, a rozcházející se s očekáváním. To jsou ale cíle, které by byly pro většinu tuzemských vojenských historiků nepochopitelné, v lepším případě považované za irelevantní a na hony vzdálené konzervativnímu uvažování o tom, co je a není militární tematika.

Po tomto metodologickém, či spíše paradigmatickém představení vlastních pozic pokračuje autor v rámci druhé kapitoly možná trochu nekompaktně v přehledu užitých ego-dokumentů a stavu jejich dosavadní reflexe. Je evidentní, že prosopografický profil autorů textů, které Wohlmuthovi sloužily jako pramenná základna, je klíčem k mnohým porozuměním. Čtenář se však nemůže zbavit dojmu, že dotýcnou kapitolu by bylo patrně vhodnější rozčlenit jinak, tedy přesunout obecné úvahy k předchozí kapitole.

Třetí část knihy „Militární mechanika a tvář bitvy“ nechává čtenáře nahlédnout

do obecných rámců, v nichž se pohybovaly za a) představy aktérů obou stran a za b) technologicky dané parametry a další determinanty, které nakonec obrátily zmíněné představy vzhůru nohama a přispěly k oné absurditě, nepochopení a zmatení. Kapitola nabízí množství inspirativních postřehů, které lze nejen využít při případném vlastním bádání v oblasti dějin vojenství, ale zejména ke kritice technicistních a mechanicky pojatých textů v oboru.

Kapitola „Předvádění a očekávání“ vykresluje ráznou destrukci specifické militantní (nikoli nezbytně militární) maskulinity tváří v tvář realitě „moderního“ konfliktu, jaký krymská válka představovala. Na toto téma pak plynule navazuje kapitola „Zoufalství a hanba“. Obě části pojednávají o brutálním vystřízlivění účastníků války. Takovém, které bylo prozatím zaznamenáno výhradně (v takovém množství a intenzitě) snad jen pro první světovou válku. Lapidárně řečeno, nablýskané uniformy vyrovnaných řad ztepilých mužů-hrdinů jsou utopeny v bahně plném komárů, cholery a výkalů a hrdinové umírají v hanbě hladem a zimou. V takto vedených válkách není pro klasické maskulinní hrdinské vojácké ctnosti místo. Ty lze v budoucnu prezentovat už jen na slavnostních přehlídkách, ale ne na bojištích „moderních“ válek.

Následující kapitola s poetickým názvem „Totlebenův pudink“ popisuje specifika konkrétního obléhání v případě sevastopolské kampaně. Opět se jedná o ukázkou oboustranného nepochopení a absolutní nepřipravenosti na situaci, zcela v souladu s okřídlenou tezí o tom, že „generálové se připravují na minulé války“.

Následuje pasáž „Vojenská duchovnost a nouzové náboženství“, která je sice opět brilantní, ale budí dojem nekonzistence

v těch místech, ve kterých se v publikaci nachází. Evidentně se jedná o starší autorův text, přepracovaný do podoby kapitoly. Jako určitý oslí můstek může sloužit chápání „náhradní religiozity“ jako určitého obranného mechanismu na výše popsané zkušenosti absurdního systému boje a zcela za hranu fyzických lidských možností šponovaného licitování o to, kdo „hru“ déle vydrží.

Jak je pak nakonec ukázáno v závěrečné osmé kapitole s příznačným názvem „Ani vítězství, ani porážka“, tuto licitaci vyhrála britsko-francouzsko-turecká strana a došlo k dobytí Sevastopolu. Opět k němu však, minimálně z britského pohledu, nedošlo „klasickým způsobem“, kdy by pěchota hrdinně ztekla hradby, ale napochodovala do poničených obranných valů vyklizených nepřítelem. Zasloužená katarze se tak nedostavila a došlo jen k finálnímu nepochopení, zklamání a frustraci.

Čím je tedy Wohlmuthova krymská válka? Bezesporu nikoli vyústěním konfliktu mezinárodní politiky, není to ani projev sociokulturního procesu, není to nic, co by bylo možné rozklíčovat a zejména explikovat na základě nacionálního či civilizačního etiketizování. Žádný střet východu se západem, jak autor provokativně slibuje v titulu knihy. Byla to zejména osobní zkušenost konkrétních jedinců, kteří se ocitli v absurdní, temné a zejména brutální síti situací a vnějších vlivů. A kteří se této síti snažili porozumět skrze vlastní kulturní vzorce. Jejich počínání však nebylo ani revoluční, ani nikterak inovativní. Jejich snaha byla především zoufalá tvář tvář konfliktu, který je přesahoval a který byl řízen mechanismy, na něž neměli sebemenší vliv. Po přečtení výtečné Wohlmuthovy knihy se nabízí nepřijemná otázka: Není nakonec počínání lidí

ve všech válečných konfliktech „především zoufalé“?

Vojtěch Kessler

Martin NEKOLA

Po stopách Čechů na Novém Zélandu

Beroun, Machart 2021, 192 s.,

ISBN 978-80-7656-027-7.

Nový Zéland nepatří k regionům, o nichž by často publikovali čeští historikové. Přesto naše vzájemné vztahy nejsou úplně nulové a zaslouží si bližší poznání: O to se v nedávno vydané monografii zasloužil historik Martin Nekola.

Jeho výklad začíná v roce 1863, kdy skupina 83 kolonistů ze západočeského Stodu a okolí vyrazila až „k protinožcům“. Usadili se v Puhoi severně od Aucklandu a přes počáteční nesnáze tu vytvořili prosperující osadu, která se dodnes hlásí k českému původu (ač mluví anglicky či egerlandskou němčinou, bývá tu tradičně vyvěšována červeno-bílo-modrá vlajka). Stopy české přítomnosti na ostrovech jsou ale ještě starší: Nekola správně zmiňuje Tadeáše Haenkeho, který se tu zastavil na konci 18. stol. Zhruba současně s osadníky z Puhoi tu také pobýval turnovský globetrotter Čeněk Paclt, nedávno nově připomenutý v knize Jaroslava Kříže. Samozřejmě tu nesmí chybět náš nejznámější krajan, „malíř Maorů“ Bohumír Lindauer, zachycené jsou také návštěvy cestovatelů Kořenského či Daneše. Naopak opomenuti zůstali Němci se vztahem k českým zemím, jako je na ostrovech takřka uctíváný Ferdinand von Hochstetter (měl příbuzné v Brně a v počátcích své kariéry bádál i v severozápadních Čechách) či zoolog a alpinista Robert Lendlmayr von Lendenfeld, který svou životní i vědeckou

dráhu zakončil v úřadě rektora pražské německé univerzity. Vzhledem k tomu, že se kniha jmenuje „Češi“ a nikoli „Lidé z Čech“ (na Novém Zélandě), lze ovšem tento výběr akceptovat.

Dalece největší část textu je věnována českým krajanům na souostroví ve 20. století. Ti sem přišli hlavně ve třech vlnách: První, spojená s odchodem před nacisty za 2. světové války, zanechala na ostrovech své stopy především v architektuře – zásadní osobností tu byl někdejší asistent Adolfa Loose a litovelský rodák Heinrich/Jindřich/Henry Kulka. Působili tu i další (zde významný kus práce udělal David Vávra a jeho *Šumné stopy*, na kterýžto dokument z produkce České televize je v textu odkazováno). Nejrozsáhlejší a díky specializaci autora také nejpropracovanější částí je popis druhé vlny, tedy emigrantů z doby kolem roku 1948. V knize tu defiluje dlouhá řada známějších (mj. Baťův spolupracovník Ferdinand Menčík, či jeden z členů rodiny Kinských, jenž se na ostrovech proslavil jako ornitolog) i méně známých krajanů, včetně třeba šéfkuchařů, kteří v zemi pod Jižním křížem našli nový domov. Osudy rodiny Egermayerových jsou v knize zachyceny i v rámci edice jejich vzpomínek (tento text je bez poznámkového aparátu, ale i tak čtenáři plně srozumitelný). Početně slabší, ale rovněž v knize zmíněná, byla emigrace po sovětské okupaci v roce 1968.

Formou stručného exkurzu jsou připomenuty i (nijak časté) vzájemné oficiální vztahy mezi Československem a Novým Zélandem. Diplomatické úřady až na výjimky sídlily v jiných zemích. Jakýmsi zakončením textu je pak zmínka o oficiálních návštěvách Alexandra Dubčeka (1991) a Václava Havla (1995) ve Wellingtonu. Tady Nekola svůj popis uzavřel a přelom stole-

tí a počátkem jedenadvacátého věku pomínil; je pravda, že s otevřením hranic a možnostmi moderního cestování se návštěvy značně zintenzívněly a staly vlastně běžnými, až „nesledovatelnými“. Na druhou stranu minimálně zmínka o některých přírodovědcích, mj. jeskyňářích, kteří tu působili (jedna z velkých jeskyní na Jižním ostrově nese jméno Bohemia Cave) v knize být mohla.

Kladem publikace je i bohatý obrazový doprovod, dokumentující jednotlivé fáze česko-novozélandských vztahů. Celkově text přináší velké množství nových fotografických údajů; mohu-li soudit, je bez významnějších chyb. Snad jen na s. 109 došlo k neodlišení ptáka kivi (v češtině s jednoduchým v) od ovoce (to má w dvojité). V přehledu velvyslanců je chybně uvedeno jméno doc. Davidové-Moserové, která byla Jaroslava a nikoli Stanislava (jak je na s. 156). To jsou ale jen drobné vady na kráse. Kniha Martina Nekoly je prací vynikající a pro česko-novozélandské vztahy (mimochemo v *Akademické encyklopedii českých dějin* po minuté) „základním kamenem výzkumu“.

Jiří Martínek

Daniela BRÁDLEROVÁ,
Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři
Praha, Academia – Masarykův ústav
a Archiv AV ČR 2019, 430 s.,
ISBN 978-80-200-2971-3 (AC),
ISBN 978-80-88304-05-0 (MÚ).

Problematika československých legionářů za první světové války je stále v centru zájmu historiků moderních dějin. Pochopitelně největší pozornost se soustřeďuje na

legionáře v Rusku, kteří po bojích na východní frontě byli „zataženi“ také do revoluce a občanské války v Rusku. V důsledku toho se jejich tamější pobyt prodloužil až do roku 1920, zatímco italští a francouzští legionáři se vrátili do vlasti již počátkem roku 1919. Doposud se historikové věnovali především válečným událostem, zejména bojům u Zborova a Bachmače, i „anabázi“ na transsibiřské magistrále.

Proto je třeba uvítat publikaci, která se věnuje také dalším, tentokrát finančním a ekonomickým činnostem, které byly důležitou součástí života legionářů, vedle kulturních snah, jako bylo například vydávání vlastních novin, pořádání divadelních představení nebo sportovní aktivity v duchu tradic Sokola. Nutnost soustředit se na finanční a ekonomické záležitosti donutily legionáře poměry na Sibiři. V zemi rozvrácené předcházející válkou a následně občanskými rozbroji bylo třeba zajistit především zásobování a výzbroj vojáků i udržování vlakových souprav, ešalonů, v provozuschopném stavu. Finanční a ekonomické zájmy měly však přesah do dalšího vývoje první Československé republiky v podobě působnosti Legiobanky jako významného peněžního ústavu a návazně politického a společenského poslání legionářů, kteří se stali významnou oporou liberálně demokratického a sociálně reformistického uskupení Hradu v čele s prezidentem T. G. Masarykem.

Autorka zdůrazňuje, že legionáři se nacházeli ve složitém postavení. Většina z nich byla demokratického smýšlení, kromě několika skupin radikálních socialistů, kteří se netajili svými sympatiemi s bolševiky, avšak na druhé straně ostře nesouhlasili s brutálními metodami vládnutí a někdy přímo terorem proti civilnímu obyvatel-

stvu, jakou prováděla vláda admirála Kolčaka. Tyto skutečnosti zásadně znemožňovaly efektivní spolupráci legionářů s protibolševickými proudy v Rusku. Ty byly nadto nejednotné, roztržité a probíhaly mezi nimi vzájemné sváry, což podryvalo jejich organizaci, stabilitu i akceschopnost. Složitě bylo také mezinárodní postavení legionářů, kteří původně souhlasili s převedením na západní frontu. Po skočení války považovali za samozřejmý návrat do vlasti, avšak západní Spojenci počítali s legionáři jako předvojem intervence proti sovětskému Rusku. Legionáři shodně jako politické vedení Československa však odmítali vojenský zásah v Rusku a zastávali zásadní stanovisko, že za budoucnost Ruska jsou zodpovědní pouze Rusové, kteří si musí sami vyřešit problémy své země, i když s případnou zahraniční, zejména humanitární a ekonomickou pomocí.

Hlavním principem finančních a hospodářských projektů legionářů na Sibiři byla soběstačnost a spoléhání se na vlastní síly, které byly v poměrech naprosté nejistoty základem podmínkou pro jejich „přežití“, a bojové úspěchy. Pověření představitelé legionářů začali velice rychle a úspěšně obchodovat s bělogvardějskými strukturami a také s Japonci, přitom se opatrně pokoušeli navazovat obchodní styky i se sovětskou stranou. Obchodní komodity tvořily zejména potraviny, oděvy, zdravotní materiál, zbraně, vojenská výzbroj i výstroj a další válečný materiál. Legionáři se snažili také o obnovení výroby v průmyslových podnicích v blízkosti transsibiřské magistrály a o stabilizaci železniční dopravy. Hlavním cílem bylo zajistit náhradní díly pro lokomotivy, železniční vozy a rekonstrukci železničních tratí i stanic. Proto se jejich pozornost soustředila také na průmyslové suroviny.

Obchodní plány samozřejmě vyžadovaly značné investice, takže legie založily nejprve Vojenskou spořitelnu jako státní instituci, za jejíž vklady ručil československý stát. Spořitelna zahájila činnost již v listopadu 1918 a prvním zdrojem příjmů byly vklady legionářů, kteří do spořitelny ukládali část svého služného, které bylo účtováno ve francouzských francích, ale vypláceno v rublech. Jeho hodnota však v důsledku rozšiřující se občanské války rychle klesala. Spořitelna poté již nevyhovovala rozšiřujícím se obchodním představám legionářů, proto byla v listopadu 1919 zřízena Banka československých legií – Legiobanka s příslibem, že ve svém podnikání bude pokračovat také po návratu do Československa, takže legionáři o své vklady nepřijdou. Za tím účelem začala Legiobanka vydávat vlastní akcie jako záruky pro vložené peníze. Banka byla organizována standardním způsobem (tedy měla ředitelství, dozorčí radu, správní radu a valnou hromadu akcionářů) a kromě financování legií na Dálném východě začala zajišťovat i transporty legionářů do vlasti. Představenstvo banky se snažilo získané hodnoty ochránit rovněž nákupem surovin, bavlny i drahých kovů – zlata a platiny a začalo obchodovat také s valutami.

Po návratu legionářů do vlasti se Legiobanka rychle integrovala do struktury předních peněžních ústavů první republiky, pomáhala legionářům začlenit se do běžného života a zajistit jejich sociální potřeby prostřednictvím družstevního podnikání. V něm nezastupitelnou úlohu sehrála bytová družstva pro výstavbu tehdy velice nedostatkových bytů pro legionáře z Ruska a jejich rodiny. Ovšem takovéto finanční záměry se rychle ukázaly jako nedostatečné. Proto banka rozšířila okruh svých podnika-

teleských zájmů, soustředila se na dovoz nedostatkových surovin z Ruska a vývoz průmyslových produktů především do oblasti Sibiře a Dálného východu. Přitom se setkávala se zájmem politických i ekonomických kruhů sovětského Ruska, které si přály rozvíjet obchod s vyspělým Československem a celkovou revitalizaci průmyslové výroby a hospodářství v uvedené části Ruska.

Autorka velice dobře zvládla náročné téma. Na základě původních archivních pramenů a odborné literatury podrobně osvětluje působení legionářů na Dálném východě a zejména jejich finanční a ekonomické aktivity. Svůj výklad vyváženě zařazuje do souvislosti s vnitřním vývojem občanskou válkou zmítaného Ruska a s vyhrcozenou mezinárodní situací. Podle původních dokumentů přesvědčivě prokázala, že kapitál Legiobanky pocházel z vkladů a úspor legionářů i podnikání banky a nikoliv z rekvizicí nebo krádeží, včetně údajného „zcizení“ ruského zlatého pokladu, jak byla Legiobanka obviňována svými bankovními konkurenty a politickými protivníky Hradu v meziválečném Československu.

Právě vyjasnění velice citlivé otázky ruského zlatého pokladu patří k výrazným přínosům publikace. Rovněž jako stejně ožehavé „vydání“ admirála Kolčaka jeho protivníkům. Kolčák však zkrachoval především kvůli tomu, že ztratil podporu liberálně demokratických velmocí Západu, které nebyly ochotny tolerovat jeho teroristické metody vládnutí a zejména masakrování civilního obyvatelstva. Publikace je doplněna fotografickými přílohami a početnými tabulkami, které konkrétně dokládají argumenty autorů. Představuje významný přínos pro širší poznání osudů legionářů v Rusku a tím také vzniku samostatného Československa.

Petr Proků

Kristýna KAUCKÁ

***„Taková tlačení na jednom dvorečku!“
Aneb první pozemková reforma na
velkostatcích Křivoklát, Plasy a Radnice
(1918–1938)***

Praha, Národní zemědělské muzeum 2018,
220 s., ISBN 978-80-86874-94-4.

Po první světové válce proběhla v Československu rozsáhlá pozemková reforma, která zásadně změnila ekonomickou a sociální strukturu i majetkové poměry venkova. Mladá republika přistoupila k reformě velice rychle zákonem z dubna 1919, podle něhož do „záboru“ spadaly pozemky nad 150 ha zemědělské a 250 ha veškeré půdy, což odpovídalo 28,3 % půdního fondu Československa, tedy téměř jedna třetina. Reformu zajišťoval Státní pozemkový úřad jako státní instituce, což znamenalo, že se jednalo o oficiální politiku Československé republiky. Reforma byla mnohdy doprovázena propagandistickou kampaní o odčinění následků Bílé hory.

Problematika pozemkové reformy je velice široká a složitá, proto se nedá vylíčit v jedné monografii. Autorka proto zvolila velice vhodný postup, když se soustředila na tři velkostatky: velkostatek Křivoklát, který patřil Fürstenbergům; velkostatek Plasy, který náležel Metternich-Winneburgům, a velkostatek Radnice, který vlastnili Sternbergové. Téma zpracovává metodou komparativní analýzy, která se soustřeďuje na nejdůležitější mechanismy pozemkové reformy. Sleduje osobnosti vlastníků, jejich státní příslušnost, společenské postavení a kontakty i pověst mezi obyvatelstvem příslušného regionu, dosavadní hospodaření velkostatků, samotný průběh reformy a její majetkoprávní následky, vztahy s příslušnými státními orgány i mezinárodní souvis-

losti. Autorka sice pojednává o jednotlivých velkostatcích, které se však nacházely v podstatě ve stejné zemědělské oblasti a tvořily téměř sousedící pozemkové držby, takže tato skutečnost jí umožňuje vyslovit nejen konkrétní, nýbrž i širší závěry o pozemkové reformě. Může se říci, že zvolila přístup na „střední“ úrovni mezi popisem průběhu pozemkové reformy na jednom velkostatku a celkovým průběhem reformy v celém Československu, což vlastně představuje nejvhodnější způsob zpracování tohoto, jak již bylo výše řečeno, složitého procesu pronikavé změny ekonomické, sociální a majetkové struktury meziválečného Československa.

Autorka v úvodu podrobně definuje zmíněné téma a jednotlivé pojmy, které souvisejí s pozemkovou reformou, především pojem velkostatek a zbytkový statek nebo různé formy záboru a přidělu půdy. Následně pojednává o příslušných pramenech a literatuře, dosavadních výsledcích výzkumu pozemkové reformy, použité metodologii a také o nastolených problémech a badatelských otázkách, kterými se ve své monografii zabývá. Autorka koncipovala úvod velice správně, díky tomu umožňuje také „neinformovanému“ čtenáři přehledně se orientovat v této složité problematice.

Jednalo se o velkostatky, jejichž hospodaření bylo podobné, neboť se rozkládaly v obilnářských oblastech, a byly průměrně až podprůměrně úrodné. Přitom značnou část zmíněných velkostatků představovaly lesy, o jejichž přidělení byl samozřejmě při reformě velký zájem. Rozdílné však byly osobnosti jejich majitelů, kteří měli rozdílnou státní příslušnost, protože v českých zemích vlastnili půdu i příslušníci šlechtických rodů ze zahraničí, a zaujíмали rozličné pozice ve společenských poměrech nebo

udržovali samostatné vlastní kontakty na domácí i zahraniční politiky, šlechtické rody a dokonce i královské rodiny.

Velkostatek Křivoklát měl rozlohu 40 000 ha. Pro zemědělskou výrobu byla použitelná necelá třetina území. Obilnářství celkově vykazovalo podprůměrné výsledky, dařilo se pouze pěstování žita, chmele a brambor. Kopcovitý terén umožňoval nejvýše chov ovcí, skotu a koní, výrobu mléka a sýrů. Velkostatek měl také dva pivovary a jedenáct lihovarů. Většinu rozlohy však tvořily lesy, které se pochopitelně využívaly pro těžbu dřeva a výrobu dřevěného uhlí. Majitel velkostatku Fürstenberg jako říšský Němec, který měl silné osobní vazby na německého císaře Viléma II., byl všeobecně ve středních Čechách velice neoblíben. Rod trvale sídlil v Německu, takže pro každou návštěvu v Čechách museli získat vízum. Díky tomu československé úřady měly přehled o jeho pobytech. Po vzniku republiky se na území velkostatku konala protestní shromáždění („tábory lidu“) a jednotlivá obecní zastupitelstva důrazně požadovala vyvlastnění půdy uvedeného velkostatku.

Fürstenbergův pobyt v Československu byl v podstatě nežádoucí, proto se snažil z ožehavé situace vyvážnout nabídkou prodeje Křivoklátska československému státu. V rámci těchto návrhů došlo k odkoupení zámku v Lánech pro letní sídlo prezidenta republiky T. G. Masaryka. Fürstenberg samozřejmě využíval pro udržení svého majetku německé velvyslanectví v Praze a dokonce německé ministerstvo zahraničí v Berlíně. Československé úřady přitom postupovaly velice opatrně k velkostatkům, které vlastnili cizí státní příslušníci, aby nedošlo k přenesení celé záležitosti na mezinárodní fórum a projednávání u meziná-

rodních soudů. Fürstenberg nakonec celý velkostatek výhodně prodal v roce 1929 československému státu s podmínkou, že ten již nebude vůči němu uplatňovat žádné právní ani majetkové nároky.

Velkostatek Plasy měl rozlohu 13 000 ha. V zemědělské výrobě se uplatňovalo pěstování pšenice, žita a ovesa, avšak pro značný rozsah lesů hlavní zdroj příjmů tvořilo lesní hospodaření. K velkostatku patřily ještě pivovar, lihovar, cihelna, parní pila a obilní mlýn, dále výroba kaolinu a továrna na barviva, které však majitelé pronajímali jiným podnikatelům. Metternich-Winneburgové, kteří také měli říšskoněmecké občanství, byli mezi obyvatelstvem celkem oblíbeni, avšak na velkostatku příliš nepobývali, protože jejich hlavním sídlem byl zámek v Kynžvartu. Rodina měla příbuzenské vztahy se španělskou královskou rodinou, které využívala při vyjednávání s československými úřady. Roku 1936 dokonce Kynžvart navštívil španělský král Alfons XIII. Metternich-Winneburgové nakonec v roce 1931 podepsali s československým státem dohodu o provedení pozemkové reformy na zmíněném velkostatku.

Velkostatek Radnice měl rozlohu přes 2700 ha. Jednalo se však o velice neúrodný kraj, takže se dařilo pouze pěstování brambor, dále se pěstovala pšenice, žito, ječmen a oves. Polovinu rozlohy zaujímaly lesy a s tím opět souviselo lesní hospodářství. K velkostatku patřily také pivovar a cihelna. Specifikou velkostatku byla těžba černého a hnědého uhlí v pěti nalezištích, ale některá z nich byla již před reformou prodána důlnímu podnikateli, o zbývající pánve byl při reformě značný zájem. Sternbergové byli mezi obyvatelstvem většinou oblíbeni, a protože se hlásili k českému původu, měli československé státní občanství. Pozemko-

vá reforma na jejich velkostatku měla velice složitý průběh, doprovázený nákupy a prodejem půdy, takže se stále měnily podmínky pro realizaci pozemského reformy. Situace se protáhla až do roku 1939, takže Sternbergům se zřejmě podařilo většinu majetku z reformy „vyreklamovat“.

Autorka se znalostí problematiky podrobně popisuje nejen složitý průběh samotné pozemkové reformy, tedy zejména právní souboje se snahou vlastníků zachránit svůj majetek s využitím veškeré domácí i mezinárodní právní ochrany a politických i rodinných kontaktů, ale také další okolnosti jako rozdělování vyvlastněné půdy,

otázku náhrad, přidělů a následně také rozdělování zbytkových statků až po zajištění péče o kulturní a historické památky. Především je třeba ocenit využití rozsáhlého spektra archivních zdrojů z velkého počtu domácích i zahraničních archivů, a také odborné literatury, což autorku opravňuje vyslovovat také obecnější závěry o pozemkové reformě. Kniha je doplněna tabulkami, grafy a fotografiemi. Celkově se může konstatovat, že autorka zvládla náročnou tematiku na patřičné odborné úrovni a publikace představuje přínos pro poznání moderních dějin Československa.

Petr Prokš

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jaroslav Vaculík

(27. února 1947 Velké Losiny – 5. května 2021 Brno)

Jaroslav Vaculík patřil dlouhodobě k předním badatelům o dějinách volyňských Čechů a také českých menšin, respektive českých exulantů na mnoha jiných historických územích Evropy i světa. I když výsledky svých výzkumů soustavně publikoval v podobě studií, monografií, syntetických, přehledových a popularizačních publikací, lze předpokládat, že jeho celoživotní dílo nebylo ani zdaleka uzavřeno. Ani záľudná nemoc, která jej postihla před několika lety, nezdolala jeho úctyhodnou pracovní morálku a nasazení. Takřka do posledních dnů se plně věnoval jak pedagogickým úkolům na „své“ fakultě a katedře, tak i vědecko-organizační práci. Nebýt pandemie covidu-19 a opatření s ní spojených, poslední rozloučení na Ústřed-

ním hřbitově v Brně mohlo ještě znatelněji vyjádřit význam zvěčnělého pro českou historiografii, česko-polské vědecké kontakty či výzkum a popularizaci odkazu volyňských Čechů.¹

Než se natrvalo usadil v Brně, byla jeho domovem severní Morava. Tady se ve Velkých Losinách narodil jako jediné dítě svých rodičů. Jeho otec Jaroslav pocházel z Hulína a byl poštovním úředníkem, maminka Marie, rozená Hájková, pocházela z Chrastu u Chrudimi a před válkou pracovala na berním úřadě v Opavě. Oba rodiče byli členy Československé strany národněsocialistické.² Na severní Moravě také vyrůstal, a to v obci Nový Malín (dříve Frankštát), absolvoval gymnázium v blízkém Šumperku a zde také pracoval jako učitel na Základní devítileté škole v Sobotíně, kam z domovské obce často dojížděl na kole. Ani za vysokoškolským vzděláním se nevydal příliš daleko. Na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci studoval ruský jazyk a dějepis (1965–1970). Zde se setkal se svými prvními vědeckými vzory, k nimž patřil zejména historik a sociolog Miloslav Trapl (otec historika Miloše Trapla). Tomu se podařilo probudit ve studentovi historie zájem o první republiku a osobnost T. G. Masaryka. Již v diplomové práci se Vaculík věnoval moderním dějinám, když pojednal o ohlasech překotného vývoje v Rusku (1919–1920) na stránkách českého sociálnědemokratického tisku.³ Propojování českých a obecných dějin se pro badatelskou práci budoucího brněnského historika stalo příznačné.

Mladému Jaroslavu Vaculíkovi (toho času učiteli na základní škole) nepochybně nechyběla sebedůvěra, cílevědomost a ctížádost, jak o tom svědčí jeho přihláška do konkurzu na místo odborného asistenta pro nové a nejnovější dějiny na katedře dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Inzerát našel v novinách a pro radu se obrátil na svého bývalého univerzitního učitele Františka Kraváčka. A odvážnému přálo i štěstí: skončil sice jako druhý z dvacíti uchazečů, ale jeho přemožitel dal přednost práci v Ústavu marxismu-leninismu.⁴ V roce 1973 se tedy stal odborným asistentem. Jeho přímým nadřízeným byl

1 Srov. Jiří MIHOLA, *Odešel Hérodotos volyňských Čechů*, Časopis Matice moravské 140, 2021, s. 252–255; Radomír VLČEK, *Za Jaroslavem Vaculíkem (1947–2021)*, Slovanský přehled 107, 2021, s. 567–570.

2 Jaroslav VACULÍK, *Poznámky k mému původu*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 31, 2017, č. 1, s. 146–148.

3 Jiří MIHOLA, *Hérodotos volyňských Čechů. K jubileu Jaroslava Vaculíka*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 2, s. 4.

4 Jaroslav VACULÍK, *Vzpomínky. Dvakrát na katedře dějepisu PdF MU*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 31, 2017, č. 1, s. 130.

Jaroslav Sýkora a staršími kolegy Ctibor Nečas, Stanislav Julínek, Marie Marečková a Věra Šobrová (po jejím propuštění pak František Čapka a Otto Zwettler).

Po třech letech obhájil na brněnské univerzitě rigorózní práci *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů na severní Moravě v letech 1945–1948*, napsanou pod vedením Františka Jordána. Ačkoliv sám nebyl původem volyňský Čech, celoživotní téma jeho výzkumů zajisté nebylo nahodilé. Název Vaculíkovy domovské obce připomínal totiž tragické osudy „Lidic volyňských Čechů“ a mnozí pováleční reemigranti z Volyně v Novém Malíně a jeho okolí také žili. Jako inspirace mu posloužila drobná publikace Jiřího Horejska, kterou k 30. výročí vypalení Českého Malína vydalo Okresní vlastivědné muzeum v Šumperku.⁵ Titul kandidáta historických věd získal Vaculík rovněž za práci věnovanou téže problematice (školiteli byli František Jordán a po jeho smrti Bedřich Čerešňák), avšak zeměpisně rozšířené na celé pohraničí českých zemí (1984).⁶

Na návrh děkana filozofické fakulty, bohemisty Jana Chloupka, byl jmenován docentem pro obor československé dějiny (1986). I nadále přednášel obecné dějiny 19. a 20. století. Tehdy však působil na katedře občanské výchovy (jak sám vzpomínal: „o dvě patra níž“), kam byl převeden v roce 1982. Po listopadu 1989 se vrátil na obnovenou katedru historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kterou později více než půldruhého desetiletí vedl (2000–2016).⁷ Ještě dále pak působil v roli vedoucího redaktora časopisu Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd. Jeho nejbližšími spolupracovníky na katedře v této době byli František Čapka, Bohuslav Klíma, Marie Marečková, Kamil Štěpánek a Jiří Míhola.

Svým způsobem završením Vaculíkova badatelského úsilí zaměřeného na poznávání spleť dějin českých emigrantů na Volyni a jejich poválečné reemigrace a začleňování se do hospodářského života třetí republiky byly třídílné *Dějiny volyňských Čechů* (1997–2001), na jejichž základě se na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně habilitoval (2002). Za tuto práci autor obdržel i Cenu rektora Masarykovy univerzity (2002). Stejného uznání se mu dostalo po dvou letech za monografii *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons; 2002)*, která byla navíc oceněna Českým svazem bojovníků za svobodu. Už touto knihou naznačil, že hodlá svůj vědecký zájem o dějiny volyňských Čechů

5 Tamtéž, s. 131–132.

6 Jaroslav VACULÍK, *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945–1948*, Brno 1984, 2. vyd. 1987; TÝŽ, *Volyňští Češi v protifašistickém zápasu*, Praha 1987.

7 Jaroslav VACULÍK (ed.), *Katedra historie. Informační příručka*, Brno 2004, 2006.

zásadním způsobem rozšířit. Začal se prakticky současně věnovat jak problematice osídlování českého pohraničí po druhé světové válce, tak i otázce českých minorit v Evropě, Severní Americe a jinde ve světě. Společně s brněnskými kolegy Františkem Čapkou a Lubomírem Slezákem vydal práci *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce* (2005) – oceněnou předsedou Grantové agentury ČR – a samostatně publikaci s názvem *Češi v cizině 1850–1938* (2007).

Širokou čtenářskou veřejnost se pokusil oslovit knihou *České menšiny v Evropě a ve světě* (2009), kterou vydalo nakladatelství Libri. Z dalších knižních publikací vzpomeňme alespoň tituly *Nástin českých a slovenských přeshraničních migrací v meziválečném období* (2010) a *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce* (2014). Společně s Františkem Čapkou ze stejné katedry připravil také vysokoškolská skriptta *Úvod do studia dějepisu a historický proseminář* (2000) a *Nástin českých dějin 20. století* (2014). Nezanevřel ani na své oblíbené dějiny Čechů v carském Rusku, meziválečném Polsku a Sovětském svazu. Společně s Danuší Kšicovou totiž vydal *Rodinnou kroniku volyňských Čechů* (2006) jako zajímavý a poučný pramen o životě tamních českých krajanů.

Paralelně s výzkumem problematiky zahraničních Čechů v moderních dějinách, a samozřejmě i vysokoškolskou výukou světových dějin 19. a 20. století, věnoval J. Vaculík pozornost též didaktice dějepisu, výuce historie na vysokých školách a také dějinám školství (zejména národnostního).⁸ Právě na tomto poli navázal celou řadu mezinárodních kontaktů – především s kolegyněmi a kolegy z Polska, Ruska, Slovenska a Ukrajiny. Mezi nejvýznamnější publikace, které vydal společně s ukrajinskými, slovenskými či polskými partnery, patří *Dějiny Čechů na Ukrajině / Istorija Čechiv v Ukrajinі* (Kyjev 2015), *Slovenské a české krajanské hnutie v USA do roku 1918* (Prešov 2014) a *Češi a Poláci na Ukrajině ve 20. století / Czesi i Polacy na Ukrainie w XX wieku* (Brno 2018). Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel vydalo v Praze Vaculíkovu knihu v ukrajinském překladu: *Istorija volynskych čechiv* (2013). V zahraničí také realizoval archivní výzkum, a to například v Bratislavě, Kyjevě, Moskvě, Petrohradě, Poznani, Varšavě a Vídni.

V Brně a okolí pravidelně pořádal mezinárodní konference, vydával sborníky, články svých zahraničních spolupracovníků zveřejňoval rovněž v časopise ka-

8 Srov. např. Jaroslav VACULÍK (ed.), *Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*, Brno 1996; Bohuslav KLÍMA a kol., *Mládež a dějiny*, Brno 2001; Jaroslav VACULÍK – Jiří MIHOLA (edd.), *Místo historie a úloha učitele dějepisu při formování multikulturní společnosti / The role of history and history teachers in the shaping of a multi-cultural society*, Brno 2003; Jaroslav VACULÍK – Jiří NĚMEC (edd.), *Problematika sociálních skupin ve výuce společenskovedních předmětů*, Brno 2006.

tedry (některé z nich nejen redigoval, ale i překládal do češtiny). Byl jak dobrým hostitelem, tak i hostem. Rád a poměrně často vyrazil na cesty. Jejich hlavním cílem byla sice aktivní účast na konferencích v zahraničí, ale pokud to jen čas a okolnosti dovolovaly, nesměly chybět ani návštěvy univerzitních knihoven a knižkupectví s odbornou literaturou (například v Poznani a Vratislavi jsem toho byl mnohokrát sám svědkem). Částečně to bylo dáno i tím, že kromě stovek článků byl také neúnavným autorem bezpočtu zpráv a hlavně recenzí. Mohli si je přečíst čtenáři mj. Sborníku prací Pedagogické fakulty MU, Českého časopisu historického (první tři zprávy zde publikoval v roce 1975, poslední recenzi v roce 2018), Slovanského přehledu (byl členem redakční rady), Soudobých dějin, Časopisu Matice moravské, Vlastivědného věstníku moravského, Jižní Moravy, Severní Moravy, Slezského sborníku či brněnského časopisu Universitas (byl členem redakční rady).

V roce 2009 Jaroslav Vaculík založil „vlastní“ časopis *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, jehož vydavatelem byla a stále je Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity. Bleskově zareagoval na novou možnost získat finanční podporu na vydávání časopisu v grantové soutěži tehdy vzniklého Česko-polského fóra při Ministerstvu zahraničních věcí České republiky. A dvakrát po sobě také uspěl (2010–2011). Příznačně se jedná o časopis mezioborový (historicko-pedagogický), mezinárodní (v první řadě česko-polský, jak naznačuje již jeho název) a také výlučně anglojazyčný. Autorská základna vznikla během každoročního pořádání tzv. Česko-polských historických a pedagogických dnů (od roku 2000, ob rok v Brně a Vratislavi), postupem času se však znatelně rozšířila. V jednom z posledních čísel, které redakčně připravil do tisku, tak najdeme zástupce několika humanitních vědních oborů (historie, pedagogika, filologie) nejen z České republiky a Polska, nýbrž také z Íránu, Kazachstánu, Ruska, Slovenska a Ukrajiny.⁹

Jako mladý absolvent šumperského gymnázia zahajoval J. Vaculík v roce 1965 studium na Univerzitě Palackého v Olomouci. V roce 2008 se jistým způsobem k těmto kořenům vrátil, když právě na své alma mater získal vědecko-pedagogický titul univerzitního profesora pro obor historie. Dodejme jen, že předsedou příslušné komise byl Miloš Trapl. Jednou z posledních cen, které získal za své celoživotní úsilí vědecké, pedagogické, organizační a popularizační, byla Cena Rudolfa Medka (2018), kterou od roku 2008 uděluje Slovanská knihovna se svými partnery (například o rok dříve tuto cenu obdržel in memoriam jiný český historik zabývající se česko-ruskými vztahy, a sice Mečislav Borák). Vaculíkův přínos pro region,

9 *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal* 11, 2019, č. 2.

v němž po většinu svého života působil, pak vystihuje Cena Jihomoravského kraje (2019).

Jaroslav Vaculík spolupracoval rovněž s Historickým ústavem AV ČR. Pracovníci brněnské pobočky ústavu se jako externisté podíleli na výuce katedry historie Pedagogické fakulty MU, zasedali ve zkušebních komisích, pracovali v redakčních radách časopisů katedry nebo pravidelně psali posudky v rámci recenzních řízení, přednášeli pro učitele, účastnili se Česko-polských historických a pedagogických dnů či zprostředkovávali pohostinské přednášky zahraničních badatelů pro studenty katedry (byli to mimo jiné medievista Andrzej Wałkowski z olštýnské univerzity a specialista v oboru mezinárodních vztahů ve 20. století Artur Patek z Jagellonské univerzity v Krakově). Opomenout však nelze ani skutečnost, že Jaroslav Vaculík se jakožto autor od samého počátku podílel na tvorbě hesel Akademické encyklopedie českých dějin; počínaje vzorovým heslem nejvyšší kategorie (A) *Češi v zahraničí* a konče rozsáhlým heslem *Krajanské spolky*.¹⁰

Jako nejeden historik před ním, i Jaroslav Vaculík prošel badatelským vývojem od regionálních dějin, respektive domácích pramenné základny až k problematice takřka celosvětové – byť neodmyslitelně ve vztahu k českému dějinnému prostoru. Od reemigrace volyňských Čechů na jižní a severní Moravu přes reemigraci bulharských Čechů a Slováků v pohraničí až po osídlování celého pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Od dějin Čechů na Volyni (od osídlení po reemigraci do staré vlasti) k moderním dějinám českého vystěhovalectví a českých minorit mj. v Rusku a Sovětském svazu, Polsku, Kladsku a pruském Slezsku, Rakousku, Jugoslávii, Rumunsku, Bulharsku, Francii, Beneluxu, Švýcarsku, Velké Británii, Itálii, USA, Kanadě, Mexiku, Argentině a Brazílii. Nezapomínal ani na dějiny vlastní katedry a její zakládající osobnost, kterou byl historik Zdeněk Hájek – badatel o dějinách česko-polských vztahů v 19. století. Na XI. sjezdu českých historiků v Olomouci (2017) se pokusil shrnout výsledky práce své katedry právě na poli česko-polské spolupráce.¹¹

10 Jaroslav VACULÍK, *Češi v zahraničí*, AEČD III, Praha 2012, s. 350–355 (původně v Manuálu Encyklopedie českých dějin, Praha 2003, s. 308–314); TÝŽ, *Krajanské spolky*, AEČD VII, Praha 2021.

11 Jaroslav VACULÍK, *Brněnský polonista Zdeněk Hájek*, in: Roman Madecki – Ludvík Štěpán (edd.), *Poláci v Brně a na jižní Moravě*, Brno 2006, s. 197–202; TÝŽ, *Historik česko-polských vztahů Zdeněk Hájek*, Muzeum Brněnska. Sborník, 2009, s. 158–163; TÝŽ, *Historická polonistika na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity po roce 1989*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 31, 2017, č. 2, s. 181–186.

Jaký odkaz po sobě J. Vaculík zanechal? Na tuto otázku zajisté existuje mnoho nejrůznějších odpovědí, hlavně podle toho, zda na ni budou odpovídat jeho nejbližší kolegové a přátelé z katedry, fakulty, univerzity, jiných univerzit a badatelských center doma i v zahraničí, vysokoškolští studenti, kterým přednášel a všemožně pomáhal v roli školitele a vedoucího jejich bakalářských či magisterských prací, členové Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, pracovníci knihoven a archivů, v nichž trávil spoustu času, nebo například členové různých grémii, kterým předsedal (mj. komisi celostátní studentské soutěže SVOČ, Akademickému senátu Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity), v neposlední řadě pak čtenáři jeho zpráv, recenzí, studií a knižních publikací. Všechny tyto odpovědi bude zajisté spojovat jejich kladné vyznění.

Na smuteční obřad, který se konal v pátek 14. května 2021, dorazilo několik desítek lidí – mezi nimi především kolegyně a kolegové, studenti, potomci volýnských Čechů. Odešel zkušený a plodný badatel, vysokoškolský učitel a kamarád, který způsobem sobě vlastním propojoval zájem o minulost (především českých krajanů) se zájmem o rozvíjení současné vědecké spolupráce představitelů různých generací a národů (zejména slovanských).

Roman Baron

Portrét laskavě poskytl Mgr. Jiří Mihola, Ph.D.,
vedoucí katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity.

Knihy a časopisy došlé redakci

Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 27, 2021, č. 4. 138 s.

Theatrum historiae. Pardubice, Univerzita Pardubice. 2021, č. 28. 228 s.

Jan ZÁHOŘÍK, Belgický kolonialismus v Africe. Plzeň, Katedra blízkovýchodních studií, Centrum afrických studií, Západočeská univerzita 2016. 199 s.

Adéla EBERSONOVÁ, Roudnická statuta. Zvyklosti augustiniánské kanonie v Roudnici nad Labem. Praha, Scriptorium 2021. 182 s.

Heike HAWICKS – Harald BERGER, Marsilius von Inghen und die Niederrheinlande. Zum 625. Todestag des Gründungsrektors der Heidelberger Universität. Heidelberg, Universitätsverlag Winter 2021. 169 s.

Stefan TROEBST, Gewaltmigration, Globalisierung und Geschichtsregion(en) in europäischer Perspektive. Aufsätze und Essays 2015–2021: Forced Migration, Globalization and Historical Meso-Region (s) in European Perspective. Articles and Essays, 2015–2021. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2022. 253 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Musei Nationalis Pragae – Historia. Roč. 72, 2018, č. 1–2:

Šárka VELHARTICKÁ, Reliéfy a symboly na Göbekli Tepe. Záznamy raně neolitické komunikace, s. 5–12. – Jakub MARŠÁLEK, Regionální směna, dálkový obchod a místní imitace: pohřebiště Liuwan v kontextu kulturní proměny na severozápadě Číny od neolitu po dobu bronzovou (kol. 2000 př. n. l.), s. 13–28. – Miluše DOBISÍKOVÁ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, Několik poznámek k možnostem interpretace hrobu únětické kultury z Holubic, okr. Praha-západ, s. 29–36. – Pavol JELÍNEK, Hlavy v nádobách v maďarovsko věteřovsko böheimkirchenskom kultúrnom komplexe. Čo nám môžu povedať?, s. 37–45. – Renáta PŘICHYSTALOVÁ, Organizácia pohrebných areálov a charakter pohrebných obradov na Pohansku pri Břeclavi (na základe porovnania pohrebiska pri druhom kostole a disperzných pohrebísk na južnom predhradí hradiska), s. 46–61. – Lucie VÉLOVÁ, Úvod do „archeologie dětství“, s. 62–77. – Lucie VÉLOVÁ, Třetí ročník konference Archeologie & Antropologie, s. 84–85.

Acta Musei Nationalis Pragae – Historia. Roč. 72, 2018, č. 3–4:

Elena MACHAJDÍKOVÁ, K počiatkom archívu Slovenského národného múzea. Príspevok k životu a dielu Márie Jeršovej Opočenskej, s. 5–13. – Miroslav PALÁRIK, Nástroj

posilňovania národného ducha? Podoby múzeí na Slovensku v období existencie Slovenského štátu, s. 14–23. – Karel SKLENÁŘ, Sbírkovatelná a výzkumná činnost jako forma komunikace muzea s veřejností (na příkladu vývoje pravěkého oddělení Národního muzea), s. 24–33. – Klára WOITSCHOVÁ, Národní muzeum jako vydavatel periodik v letech 1918–1993, s. 34–43. – Marek JUNEK, Výstavní politika oddělení novodobých českých dějin v letech 1973–1989, s. 44–52. – Jiří HADAŠ, Národní muzeum pohledem Československé televize ve druhé polovině 20. století, s. 53–61.

Acta onomastica. Roč. 62, 2021, č. 2:

Zorjana KUPČINSKA, Archaická ojkonomija pravoberežného polissja i sumižnich teritorij u XV st.: areal i semantika tvrnicich osnov, s. 304–322. – Patrícia MOLNÁROVÁ, Funkcia vlastných mien vo vzťahu k politickej ideológii socializmu: na príkladoch zo stranického denníka Pravda v 60. rokoch, s. 335–352. – Martina PTÁČNÍKOVÁ, „Půda cizí, ale řeč ještě naše“ – anoikonymie tzv. Českého koutku, s. 404–418. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Rozhovor s Marií Novákovou, s. 491–497. – Kristýna KOVÁŘOVÁ, Historickogeografická konference – Živá voda v historických krajinách (19. 5. 2021), s. 501. – Martina PTÁČNÍKOVÁ, Mezioborové kolokvium o uličním názvosloví (16. 6. 2021), s. 510–512.

Archivní časopis. Roč. 71, 2021, č. 2:

Vojtěch VEČEŘE – Tomáš STERNECK, Ohlédnutí za sto lety ediční činnosti Historického ústavu na poli zpřístupňování pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám, s. 117–157. – Michal VEČEŘA, Filmové materiály Laterny magiky: Jak povaha sbírky ovlivňuje způsob jejího zpracování, s. 158–174. – Iryna TIURMENKO – Liudmyla BOZHUK, Speciální historické disciplíny ve vědeckém a vzdělávacím prostoru Ukrajiny, s. 175–203. – Helena HLOUŠKOVÁ, Od práce k zábavě – volný čas v české kultuře 19. století. 40. ročník plzeňského mezioborového sympozia, s. 204–205. – Martin NEKOLA, Čechoamerický kongresman Adolf J. Sabbath ve světle archivních pramenů, s. 205–210. – Karel ŘEHÁČEK, Petr Hubka – Bayerischer Janus 2021, s. 210–213. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Zemřel Josef Žabka: archivář, přítel a dobrý člověk, s. 213–216.

Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska. Sv. 30, 2021:

Jaroslav PANÁČEK, Raně středověké pohřebiště v Dubé, s. 7–34. – Jan REJZEK, Vzestup moci Berků z Dubé v neklidných dobách 15. století. 1. část, s. 35–59. – Alexandr PUTÍK, Joachim (Chajim) Gans Braunschweig (zemř. před 1631?) a jeho usazení v České Lípě (Je totožný s metalurgem Joachimem Gaunzem, účastníkem expedice do severoamerického Roanoke?), s. 61–81. – Olga BAIRD (Yatsenko), Portrét Louisy Zenker je prací Sophie Cheradame. Život a osud majitelů portrétu, moskevských obchodníků a bankéřů Zenkerů z Valteřic, s. 83–124. – Jaroslav PANÁČEK, Vývoj židovského osídlení v České Lípě, s. 179–205. – Michal GELNAR, Nálezy barokního skla z katastru obce Okrouhlá na úpatí Lužických hor, s. 207–224. – Martin ASCHENBRENNER, Sklárna ve Svoru a české obyvatelstvo, s. 225–230. – Michal GELNAR, Sklářské aktivity na katastru obce Svor v Lužických horách, s. 233–244. – Miloslav KOLOMAZNÍK, Vítěz nad císařem Napoleonem

v Dubé, s. 245–271. – Martin ASCHENBRENNER, Karel Kinský st. a panství Sloup (1827–1831), s. 273–293. – Jaroslav PANÁČEK, Puškařská rodina Mašků (Maschek) v Jablonném v Podještědí, s. 295–318. – Helena CIOMPOVÁ, Skládanka jménem Heinrich Strehblow, s. 319–335. – Marek HOFMAN – Jana KAČEROVÁ – Filip ŠVÁCHA, Českolipská vagónka, s. 337–355. – Jaroslav PANÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska v roce 2020, s. 367–372. – Petr KOZOJED, Zpráva o činnosti Státního okresního archivu Česká Lípa za rok 2020, s. 373–377. – Zdeněk VITÁČEK, Zpráva o činnosti Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě za rok 2020, s. 379–386. – Ladislav SMEJKAL, Zemřel RNDr. Petr Kühn CSc., s. 389–391. – Petr HAVRÁNEK, Miroslav Plekanec 1943–2020, s. 393–398.

Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 33, 2020:

Dana ZAPLETALOVÁ, Dva brněnské románské emporové kostely a jejich vztah k další brněnské zděné architektuře. Co prozrazuje krinoidový vápenec?, s. 11–42. – Ctibor OSTRÝ, Zástavy v brněnských berních pramenech 14. století. Exkurz do hmotné kultury středověkých brněnských domácností z pohledu písemných pramenů, s. 43–70. – Dana ROHANOVÁ – Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Pavel STANĚK, Pozdněgotické sklo v Brně v dobovém kontextu výroby a distribuce, s. 71–119. – Tomáš STERNECK, Nejlepší ze „snížených“. K obsazování funkce brněnského popravčího mistra v letech 1709–1742, s. 121–139. – Hana KRUTÍLKOVÁ, Ženy v sociálně-demokratických strukturách v Brně v 80. a první polovině 90. let 19. století, s. 141–177. – Aleš FILIP, Výstavní debut Emila Orlika v Moravském průmyslovém muzeu, s. 179–207. – Aleš VYSKOČIL – Filip VRÁNA, Židé v Jundrově – příběh rodiny Schwarzbartovy, s. 209–241. – Lubomír SLAVÍČEK, „Ale tvůrčí činnost zůstává krásná.“ Arthur Roessler a Brno, s. 243–269. – Radek SLABOTÍNSKÝ, Historie firmy Továrna na sukna Karel Steindler v letech 1934–1950, s. 271–323. – Jan BŘEČKA, Karel Chalupa – životní příběh třetí brněnské oběti ze srpna 1968, s. 325–342. – Karolína KOUŘILOVÁ – Dagmar KOUDELKOVÁ, Architekt Jaroslav Šmídek – nedoceněná osobnost nábytkové tvorby na Moravě, s. 343–375. – Petr HOUZAR, Co se do knihy Brněnské symboly nevešlo, část první, s. 379–400.

Časopis Matice moravské. Roč. 140, 2021, č. 1:

Lukáš REITINGER, Brunšvické svědectví o české historiografii 13. věku, s. 3–45. – Václav NEČADA, Slavonická deperdita. Odpustkové listiny pro kapli Božího těla u Slavonic, s. 47–63. – Radek LIPOVSKI, Parcelace panských dvorů na hukvaldském panství na přelomu 18. a 19. století, s. 65–91. – Dušan UHLÍŘ, Cholera na postupu. První epidemie cholery v českých zemích 1831–1838, s. 93–106. – Kristýna KAUCKÁ – Jiří JANÁČ, Participace místního obyvatelstva na plánování vodního díla Nové Mlýny. Příklad zatopené obce Mušov, s. 107–122. – Vojtěch KYNCL, Zapomenut je ten, jehož jméno je zapomenuto. Židovská oběť z Lidic Štěpánka Mikešová, s. 123–192. – Jan BŘEČKA, Zemřel Vlastimil Schildberger, s. 250–252. – Jiří MIHOLA, Odešel Hérodotos Volyňských Čechů [Jaroslav Vaculík], s. 252–255.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 188, 2019, č. 1–2:

David MAJTENYI, „Mírek“ z Reportáže, psané na oprátce – Jaroslav Klecan (1914–1943), s. 3–58. – Martina OHLÍDALOVÁ – Markéta TRÁVNÍČKOVÁ, Záchrana ohroženého fondu unikátních divadelních cedulí – projekt NAKI Cesta k divadlu, s. 59–66. – Michal PEHR, Neznámá svědectví o činnosti Jana Šrámka v době okupace a druhé světové války, s. 67–92.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 188, 2019, č. 3–4:

Václav ŠTĚPÁN – Markéta TRÁVNÍČKOVÁ, Život inscenace, s. 3–24. – Jiří PETRÁŠ, Vzpomínka na rok 1989. Ze sbírkového fondu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, s. 25–40. – Jitka HANÁKOVÁ, „Slovník“ aneb Vídeňský učitel v roli pašeráka exilové literatury, s. 41–54. – Michal PEHR, Josef Plojhar a rok 1968. Konec jedné ministerské kariéry, s. 55–76. – Vojtěch KESSLER, Státní kalendář jako pilíř první československé republiky?, s. 77–83. – Eduard DROBERJAR – Martin HLOŽEK, Jubileum Milana Ličky, 84–90. – Václav RYNEŠ, Badatel české historie, s. 91–92.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 108, 2021, č. 3:

Katarína POPELKOVÁ, Grape Harvest Festival in the Town – A Successful Format for Entertainment, Politics, Trade, and Consumption (The Case of Pezinok, in the Slovak Republic), s. 259–287. – Ivana KONTRIKOVÁ ŠUSTEKOVÁ, Dynamika nadlokálního a lokálního v každodennosti života na hranici (na příklade regionu Kysuce), s. 353–370. – Martin NOVOTNÝ – Dalibor VŠIANSKÝ – Karel SLAVÍČEK – Jana ŠTULÍŘOVÁ, Pigmenty a barevnost tradičních venkovských staveb na jižní Moravě, s. 371–394. – Michal PAVLÁSEK, Mezinárodní workshop Displaced Memories & Memories of Displacement. Vanquished Others, Silenced Past, and the Burden of Implication in the 21st Century, Praha, 9.–11. června 2021, s. 395–398. – Aleš SMRČKA, Vltavané – tradice plaveckých spolků. Výstava ke 150. výročí spolku Vltavan Praha. Národopisné muzeum Národního muzea, Kinského zahrada, Praha, 18. 5. – 19. 9. 2021, s. 398–400.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 17, 2020, č. 1:

Marie-Elizabeth DUCREUX, Early Modern Mobilities and People on the Move: an Epistemological Challenge, s. 9–35. – Vladimír URBÁNEK, Transfer vědění, nebo rétorika exilu? Pobělohorští exulanti a jejich sebe prezentace v písemnostech Hartlibova okruhu, s. 36–53. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Textové praxe Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezručic mezi rodinnou pamětí, kulturním překladem a exulantskou každodenností, s. 54–95.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 17, 2020, č. 2:

Pavel BALOUN – Jaromír MRŇKA, „Tábory pro darebáky, povaleče a cikány“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „práce se štitíciho“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942), s. 191–221. – Jakub STŘELEČ, Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiogra-

fii a sociologii, s. 222–244. – Jan SEIDL, Kouzlo starých pohlednic. Ke kritické metodologii interpretace populárního historiografického žánru, s. 245–273. – Pavel HIML, Where does the West End? On Writing History, Catching up, and Self-Awareness, s. 277–297.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 8:

Václav SMYČKA, Pražský židovský hřbitov. Život jednoho mýtu, s. 10–12. – Ladislav FUTTERA, „Podívejte se na západ, tam jsou Němci a za nimi Tataři!“ Krkonošská literatura mezi Čechy, Němci, romantismem a realismem, s. 13–16. – Jan BUDŇÁK, Prolínání odděleného. Brněnská literatura na konci 19. století, s. 17–20. – „Hovořit o soužití a prolínání neznamená zamlčovat vzájemné vymezování a konflikt“. Rozhovor s Manfredem Weinbergem o literaturách českých zemí a jejich literárněvědné reflexi, s. 21–23. – Alena VOLRÁBOVÁ, Václav Hollar a srovnání české a anglické občanské války, s. 26–27. – Karolína BUKOVSKÁ, Živá součást paměti. Muzea a památníky komunismu v současné Evropě, s. 28–31. – Vojtěch ČURDA, Budování „nového školství“. Krátké dějiny stranického experimentu, s. 32–34. – Helena HEROLDOVÁ, Dobytelé, válečníci, císaři. Mandžuoové a čínská kultura, s. 36–39. – Pavel BĚLINA, Ze Staroměstského rynku před Vídeň. Glosa o válce třicetileté a válkách proti Osmanům, s. 40–41.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 9:

Jindřich ČELADÍN, Síla lidského řetězu. Zpívající Litva na cestě k samostatnosti (1987–1991), s. 10–13. – Oguljamal YAZLIYEVA, Nečekaná a nechtěná. Samostatnost Turkmenistánu, s. 14–16. – Adrian BRISKU, Svaz nechybí, jeho dědictví trvá. „Jihokavkazské“ úvahy o třiceti letech po zániku SSSR, s. 17–20. – Jan ŠÍR, Ukrajina jako ruský klíč k Evropě i vlastnímu impériu. Meze jednoho národního projektu, s. 24–27. – Kateřina HOLEČKOVÁ, Komenského mauzoleum v Naardenu. Návrhy na leptané skleněné zástěny, s. 28–29. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Katolíci, exulanti a konvertité srdcem i ústy. Náboženská proměna českých zemí ve dvacátých letech 17. století, s. 30–32. – Bohumil MELICHAR – Tereza ARNDT, „Komunistické haraburdí“. Artefakty ze sbírek stranických muzeí v současných expozicích, s. 33–36. – Martin NEJEDLÝ, Legenda o horším v nás. Robert Ďábel, s. 36–39. – Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ – Jiří DYNDÁ, Propkopios o náboženství Sklavénů. Možnosti výkladu jedinečné zprávy, s. 41–43.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 10:

Milan ŽONCA, Písně o víře a násilí. Pražští Židé přelomu 14. a 15. století a jejich intelektuální horizonty, s. 10–12. – Verena KASPER-MARIENBERG, Židé na českém venkově v raném novověku. Dům Kauderových v Hluboké nad Vltavou/Frauenbergu, s. 13–16. – Joshua TEPLITSKY, David Oppenheim, kníže knih. Mezi Moravou, Prahou, Německem a Oxfordem, s. 17–19. – Daniel SOUKUP, „Kázat ryzí němčinou“. Reforma židovského kazatelství na Moravě v první polovině 19. století, s. 20–22. – Hillel J. KIEVAL, „Záhadné“ zločiny. Věda, modernita a „rituální vražda“ na konci 19. století v Evropě, s. 23–25. – Martina NIEDHAMMER, Marie Kauders a její židovská kuchařka, s. 27. – Ondřej HORÁK (FUCZIK), Na uměnovědné výpravě. Příběh ztraceného a znovu nalezeného obrazu,

s. 28–30. – Peter ŠVÍK, Ropa, roury, dluhy... Historické souvislosti československo-sovětské půjčky, s. 31–33. – Daniela KOLENOVSKÁ, Obě tváře sovětské ženy. Nové Rusko a dvě aktuální výstavy v Moskvě, s. 34–35. – Iva VACHKOVÁ, Muzejní pedagogika na rozcestí? Vzdělávání v muzeích, s. 36–39. – Rudolf JAWORSKI, Na mušce agresora. Československá republika v propagandě wehrmachtu v letech 1938/39, s. 41–44.

Documenta Pragensia. Praha v obnoveném státě. Zemská metropole hlavním městem nové republiky. Roč. 39, 2020:

Jiří PEŠEK, Praha v obnoveném státě Československém. Úvodní slovo, s. 11–19. – Václav LEDVINKA, Tvůrci Velké Prahy? Role Přemysla Šámala a Karla Baxy při budování metropole Československé republiky (1919–1923), s. 23–39. – Kryštof DRNEK, „Přebudování Prahy je podmínkou její prosperity.“ Meziválečná nerealizovaná regulace Velké Prahy a problémy, které měla řešit, s. 41–58. – Jan KOBER, Nevystavené srdce státu. Snahy o stavbu nového Národního shromáždění a vládní čtvrti v meziválečné Praze a jejich neúspěch, s. 59–88. – Jiří VLASÁK, Společenstvo stavitelů v Praze a jeho podíl na výstavbě hlavního města v meziválečném období, s. 89–104. – Zdeněk R. NEŠPOR, Metropole náboženské plurality. Sekularizace a budování nekatolických církevních struktur v meziválečné Praze, s. 105–116. – Michal SKLENÁŘ, Osm z dvanácti hvězd. Výstavba nových římskokatolických kostelů pro Velkou Prahu v letech 1930–1938. Příklady Spořilova, Kbel a Lhotky, s. 117–140. – Olga FEJTOVÁ, Masarykovy domovy – sociální projekt hlavního města Prahy, s. 141–161. – Vít VLNAS, Dva Kramářové. Pražská muzea výtvarného umění v době vzniku Československé republiky a v prvním desetiletí její existence, s. 163–178. – Milan PECH, Topičův salon v uměleckém provozu meziválečné Prahy, s. 179–190. – Tomáš SEKYRKA, Spolek výtvarných umělců Mánes a Československá republika, s. 191–199. – Tomáš JELÍNEK, Praha jako centrum tělovýchovy a sportu, s. 201–214. – Jan ŠTEMBERK, Automobil si získává Prahu, s. 215–232. – Christopher BRENNAN – Alma HANNIG, Von der Grossmacht zum Kleinstaat. Wien und die ehemaligen k. u. k. Eliten nach dem Ersten Weltkrieg, s. 235–261. – Andreas WEIGL, Von der sterbenden Metropole zur sozialdemokratischen Musterstadt. Demographische, ökonomische und sozialpolitische Konsequenzen des Zerfalls der Donaumonarchie für die ehemalige „Haupt- und Residenzstadt“ Wien, s. 263–281. – Alfred PFOSER, Kulturmetropole Wien 1918. Die Theater, s. 283–302. – Hanna KOZIŇSKA-WITT, „Jüdische Viertel“ als Tourismusmagneten? Warschau und Krakau in der Zweiten Polnischen Republik, s. 303–324. – Anna G. PIOTROWSKA, Looking in to the Future without Forgetting the Past. On Musical Life in Krakow circa 1918, s. 325–338. – András SIPOS, „The Marvellous Pearl of the Remains of Our Country...“ Visions and Concepts for Positioning Budapest as a Prominent International Urban Centre after 1918, s. 339–355. – Blanka SOUKUPOVÁ, Identita národních metropolí v nových národních státech (na příkladu Prahy, Bratislavy, Varšavy, Krakova a Vídně), s. 357–374. – Jörg VÖGELE – Kelly Gisela WAAP, Gesundheit im Spannungsfeld von Stadt und Staat am Beispiel der Rheinmetropole Düsseldorf während der Weimarer Republik, s. 375–398. – Miroslav JEŘÁBEK, Brno 1918–1938. Proměny města a budování druhé české národní metropole, s. 399–424. – Karel ŘEHÁČEK, Meziválečná

Plzeň. Rub a líc výkladní skříň československé sociální demokracie, s. 425–454. – Jiří PEŠEK, Prag im „erneuerten“ Tschechoslowakischen Staat. Ein Wort zur Einführung, s. 483–493.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 11, 2021, č. 1 (28):

Dariusz BŁASZCZYK – Alicja DROZD-LIPIŃSKA – Andrzej KRZYSZOWSKI – Dariusz POLIŃSKI – Anna WRZESIŃSKA – Jacek WRZESIŃSKI, Dieta elit państwa wczesnopiastowskiego w świetle badań izotopowych, s. 11–35. – Zbigniew ROBAK, Wczesnośredniowieczne grodzisko Bojná-Valy na Słowacji. Nowe interpretacje, s. 36–64. – Eduard MÜHLE, Czym były elity społeczne wczesnego średniowiecza? Próba zdefiniowania świeckiego możnowładztwa polskiego pierwszej połowy XII w., s. 65–83. – Mariusz BARTNICKI, Ziemie nadbużańskie w pamięci polskich i ruskich kronikarzy XII–XIII w., s. 84–103. – Wojciech BARAN-KOZŁOWSKI, Ostatni niewolni we współczesnej Europie – relikty poddaństwa na Spiszu i ich zniesienie w latach trzydziestych XX w., s. 104–117. – Sławomir DRYJA, Józef Howorka – właściciel browaru „Nowa Bawaria” w Chelmie-Trubakowie (1928–1949), s. 118–138. – Sylwester GARDOCKI, Imperializm w polityce zagranicznej Rosji carskiej oraz ZSRR, s. 139–160. – Wojciech SAJKOWSKI, Sprawozdanie z konferencji XIX Balcanicum: Granice na Bałkanach i w Europie Środkowej a praktyka życia codziennego (Poznań, 23–24 X 2020r.), s. 173–175.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 11, 2021, č. 2 (29):

Lukáš SLÁMA, Johann Banér in Bohemia. The military implications of „Baner’s Blitzkrieg” to Bohemia, s. 11–37. – Elżbieta Elena WRÓBEL, Alternatywa czy wariant funkcjonującego wzorca? „Kobiety świat” w Autobiografii mistycznej matki Teresy od Jezusa Marchockiej, s. 38–58. – Katarzyna PADUCH, Wizerunek staropolskiego magnata Stanisława Mateusza Rzewuskiego (1662–1728) w świetle jego zapisów testamentowych, s. 59–78. – Grzegorz GLABISZ, W kręgu rodziny, opozycji i władzy. Kariera polityczna Augustyna Gorzeńskiego w latach 1764–1793, s. 79–106. – Tomasz KARGOL, Zagłada ziemiaństwa polskiego na Ziemiach Zabrzanych w latach 1917–1921 na przykładzie rodziny Podhorskich, s. 107–134. – Roman BARON, Historiografia polskiej mniejszości w Czechosłowacji i Republice Czeskiej (1920–2020), s. 135–153. – Marek ŠMÍD, František Kordač, arcybiskup praski i prymas Czech w latach 1919–1931. Wysoki dostojnik Kościoła, który nie został kardynałem, s. 154–170. – Ryszard TOMCZYK, Cmentarze w Dawidowie koło Lwowa. Polskie dziedzictwo narodowe, s. 171–193.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 11, 2020, č. 2:

Jan LEPEŠKA, Katalaunská pole pohledem nejen soudobých autorů, s. 121–133. – Marek STARÝ, Povýšení a přijetí do panského stavu jako vrchol i epilog rodových dějin Rájeckých z Mírova, s. 134–152. – Jan KILIÁN, Bleylebenové – nizozemský rod v dějinách a kultuře habsburské monarchie, s. 153–171. – Andrzej SPYRA, Turboslované a jiné fantazie, aneb historik a pseudověda, s. 172–179. – Jan RAMPAS, Počátky britsko-německé námořní rivality a její vývoj do první marocké krize, s. 180–201. – Michaela ZÁVODNÁ, Městská

kolejová doprava v Ostravě a vznik komunálního dopravního podniku (1945–1949), s. 202–219. – Julie JANKOVÁ, Životní jubileum Blaženy Gracové, s. 230–231. – Tamara TOMANOVÁ, 10. ročník Mezinárodní Masarykovy e-konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky, 16.–18. prosince 2019, s. 231. – Richard MORAVEC, 40. ročník plzeňského mezioborového sympozia k problematice 19. století. Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. 20.–22. února 2020, Plzeň, s. 231–232.

Historická demografie. Roč. 45, 2021, č. 2:

Jan KILIÁN, Znásilnění ve městech za třicetileté války. Sonda do (zatmělé) problematiky, s. 123–137. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Kmotrovství a biologické příbuzenství na českém venkově 19. století, s. 139–160. – Yevhen MATVIYISHYN – Tomasz MICHALSKI – Aleksander KUCZABSKI, Determination of the population loss in the oblasts of Ukraine due to a decline in the birth rate during the Holodomor, s. 161–175. – Katya VLADIMIROV, We, the people: Profiling Soviet party elites, 1900s–1990s, s. 177–202.

Historická geografie. Roč. 47, 2021, č. 2:

Josef ŽEMLIČKA, Districtus policensis a „Bezděžský les“. Dva příklady z urbanizace Čech, s. 143–164. – Veronika VOROBLJEVOVÁ – Marie NOVOTNÁ, Ekonomická aktivita obyvatel: venkovský prostor ve 20. letech 20. století v Plzeňském a Jihočeském kraji, s. 165–203. – Ivan JAKUBEC, Trasování říšské průběžné dálnice Vratislav – Vídeň. Případ Pohořelice, s. 205–225.

Historie a vojenství. Roč. 70, 2021, č. 3:

Pavel MINAŘÍK, Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991. 1. část, s. 4–35. – Jiří RAJLICH, Smrt komodora [Erich Leie], s. 36–71. – Jan ŽUPANIČ, Proměny vojenské šlechty habsburské monarchie, s. 72–81. – Tomáš JAKL, Obrněné vlaky v Pražském povstání. 2. díl, s. 82–121. – Pavel KREISINGER – Milan VYHLÍDAL, Paul Soppa, budoucí velitel pankrácké věznice gestapa, v hledáčku československých meziválečných bezpečnostních složek, s. 122–131. – Jiří RAJLICH, Hawker Hurricane konečně v České republice, s. 132–134. – Jiří KLŮC, Odešli dva veteráni čs. zahraničních jednotek na Východě, s. 144–145. – Zdeněk MUNZAR, Army of the Potomac: kniha dotýkaná dvěma významnými vojevůdci, s. 151–152.

Historie a vojenství. Roč. 70, 2021, č. 4:

Jiří PLACHÝ, Případ špiona Karla Richtera, s. 4–23. – Pavel MINAŘÍK, Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991. 2. část – dokončení, s. 24–47. – Tomáš JAKL, Obrněné vlaky v Pražském povstání. 3. díl – dokončení, s. 48–73. – Matouš HOLAS, Řádový pěšák v polním tažení rakouské Severní armády roku 1866, s. 74–91. – Prokop TOMMEK, Příběh generála zeměpisné služby Ubalda Kolaříka, s. 92–105. – Martin DUBÁNEK, Geneze výzbroje obrněného transportéru OT-62 TOPAS, s. 106–123. – Prokop TOMMEK, Mizející vojenská Milovice, s. 124–129. – Jiří KLŮC, Josef Müller (1920–2021), s. 136–141.

Hospodářské dějiny = Economic History. Roč. 35, 2020 [vyd. 2021], č. 2:

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Podnikání ve službách politické strany. Tiskařské a vydavatelské družstvo českých agrárníků Novina (1897–1938). Prameny, přístupy, interpretace, s. 141–183. – Prokop JANDEK, Negativní externalita podnikání – faktor poskytnutí koncese. Příklady dynamiky a chemie v Zámčích, s. 185–195. – Daniel PICK, Exkluzivita rodinného vlivu v akciové společnosti. Vlastnická struktura Prvního pražského měšťanského pivovaru, s. 197–212. – Lukáš FASORA, Akademický kapitalismus v plenkách. Potenciál a limity podnikatelské činnosti vysokých škol v českých zemích 1900–1939, s. 213–222. – Radim JEČNÝ – Jana ŠVEJDOVÁ, Státní podnikání v Československu 1918–1928. Uhelné doly, s. 223–232. – Veronika JUNGMANNOVÁ, Obchod růžemi – obchod emocemi. Propagace zahrádknictví Böhme v Blatné mezi světovými válkami, s. 233–247. – Marcela EFMERTOVÁ, Patriotismus ve vztahu k firmě – celý svět zná značku TESLA (od Microphony k TESLE Strašnice, n.p., 1920–1990/1995), s. 249–268. – Ivan JAKUBEC – Jan ŠTEMBERK, Podnikání na rozhraní dvou režimů. Příběh Peute Reederei, s. 269–284.

Hospodářské dějiny = Economic History. Roč. 35, 2020 [vyd. 2021], č. 3:

Pavel DUFEK – Michal NOVOTNÝ, Rodina Beniesů a její podnikatelské angažmá v cukrovarnickém průmyslu a bankovníctví 1873–1932, s. 289–302. – Hana KRÁLOVÁ, Strategie budování filiálních firem společnosti Waldes a spol. Prameny, kladení otázek, přístupy, s. 303–310. – Lenka VRCHOTOVÁ, Materiální artefakty firemní kultury jako pramen pro studium racionalizace a mechanizace bankovního podnikání, s. 311–329. – Andrea VEVERKOVÁ, Krejčovské listy 1909–1926: periodikum jako pramen poznání živnostenského podnikání, s. 331–347. – Martin Dominik HRTUS, Záujmové spoločenstvo a jeho vplyv na vývoj podnikatelského prostredia regiónu na príklade Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci, s. 349–355. – Miloš HOŘEJŠ, Obchodní praxe firmy Autotraktor. Podnikání Adolfa Weiss-Tessbacha v prodeji motorových vozidel v letech 1927–1932. Pramená základna a její interpretační možnosti, s. 357–380. – Drahomír JANČÍK, Co s rodnými účty? Rub a líc zvyšování životní úrovně v Československu v 50. letech 20. století, s. 381–416.

Husitský Tábor. Časopis Husitského muzea v Táboře. Sv. 25, 2020:

Miloš DRDA, Zobrazení domu v české středověké ikonografii. 2. část – dům městský, s. 9–109. – Filip SEDLÁK, Povaha a oprávněnost návaznosti teologie Církve československé (husitské) na Mistra Jana Husa v otázce svobody svědomí, s. 110–127. – Blanka ZILYNSKÁ, Pražská univerzita v roce „nula“. Předrevoluční léta 1415–1419 a pražská akademie, s. 128–140. – Zdeněk ŽALUD, Jan Žižka v panegyriku Jana Dionýze Mráze na marburské akademii roku 1609, s. 141–165.

Lidé města / Urban People. Roč. 23, 2021, č. 2:

František KALENDA, From Antagonism to Adaptation: Catholicism and Modernity in Early Republican Brazil (1889–1930), s. 197–220.

Lidé města / Urban People. Roč. 23, 2021, č. 3:

Zora PROCHÁZKOVÁ – Jan DAVID – Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století I., s. 375–418. – Dana BITTNEROVÁ, Hudbou k srdci, srdcem k vědě. K 60. narozeninám Zuzany Jurkové, s. 419–428. – Marek HALBICH, Zemřel prof. PhDr. JUDr. Leopold J. Pospíšil, Ph.D., DSc. (1923–2021), s. 429–433. – Zuzana JURKOVÁ, Za Adelaidou Reyesovou (1930–2021), s. 434–436. – Petra EZZEDDINE, Za dr. Jiřinou Šiklovou (7. června 1935 Praha – 22. května 2021 Praha), s. 437–441.

Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví. Nakladatelství 1918–1949 – mezi okrajem a centrem. Roč. 52, 2020:

Murray G. HALL, Němečtí nakladatelé v meziválečném Československu, příspěvek k dějinám, s. 10–31. – Michaela KUTHANOVÁ, Ruské exilové nakladatelství Plamja, s. 32–54. – Monika KAPRÁLIKOVÁ, Slovenská literatúra vo vydaniach Družstevnej práce, s. 56–73. – Karol CSIBA, Leopold Mazáč – muž v pozadí. K reflexii jeho nakladatelských aktivit na Slovensku, s. 74–89. – Pavel KORÍNEK, Cykly šprýmovných obrázků. Rané neperiodické publikační platformy českého komiksu 1911–1933, s. 90–110. – Markéta Ř. HOLANOVÁ, „Hrne se na nás lavina detektivek“. Role nakladatelských edic při etablování detektivního žánru v české literární kultuře s. 112–130. – Michal MOCEK, Vydavatelství jednoho autora. Publikační činnost Jakuba Demla a jeho spolupracovníků, s. 132–155. – Vilma HUBÁČKOVÁ, Náznaky avantgardního umění a využití moderního písma v tiscích Josefa Portmana, s. 156–178. – Bronislava ROKYTOVÁ, Dokonalý kosmologický princip. Kradmé moderní projevy Jana Konůpka ve výtvarné sbírce Josefa Portmana, s. 180–193. – Tomáš PAVLÍČEK, Ze vzpomínek nakladatele Františka Svobody na meziválečná léta, s. 220–252. – Yveta DÖRFLOVÁ, „Slyšte a patřte se mnou... i vy, z věku úzkosti“. Vliv „nepředvídatelných událostí“ na vydávání Křelinovy Dcery královské, s. 262–293. – Petr KOTYK, Přírůstky LA PNP v roce 2019, s. 300–303. – Hana TAUDYOVÁ, „S mužnou láskou k pravdě, k pokroku, k poznání...“. Zpráva o osobním fondu Jana Jakubce v LA PNP, s. 304–311. – Jarmila SCHREIBEROVÁ, Fenomén Bohumil Hrabal. Zpráva o autorově osobním fondu LA PNP, s. 312–319.

Minulostí Západočeského kraje. 54, 2019:

Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – Karel WASKA, Počátky Úterý, s. 7–28. – Karel ŘEHÁČEK, „Otec“ legionářů Josef Patejdl (1878–1940), s. 29–43. – Soňa MARTINOVSKÁ, Návštěvy T. G. Masaryka v Plzni a jejich ohlas ve svědectvích současníků, s. 44–60. – Dagmar HUDEC OVÁ, Jan Hejtmánek – zachránce historických a kulturních památek, s. 61–82. – Adam SKÁLA, Solidarita – přátelství – mír? Zmařený pochod Plzeň-Sofie na 9. mezinárodní festival mládeže, s. 83–105. – Jiří ÚLOVEC, Doplnky a opravy k Profousovým Místním jménům v Čechách (Plzeňsko a Karlovarsko), s. 108–130. – Jitka BÍLKOVÁ, Přátelé Franka Weniga v korespondenci. Dopisy Josefa Hodka, Bohumila Krse, Aloise Moravce a Bohumila Polana adresované Franku Wenigovi a dochované v písemné pozůstalosti Franka Weniga ve Státním oblastním archivu v Plzni, s. 131–155. – Adam

SKÁLA, Jaroslav Douša sedmdesátiletý, s. 158–159. – Eduard NEUPAUER, Dr. Milan Hlinomaz sexagenarius, s. 160–165. – David FRANTA, Barokní jezuitské Klatovy již pottináčt, s. 195–197. – David FRANTA, Další z plzeňských „smetanovských“ konferencí, s. 197–200.

Moderní dějiny. Roč. 29, 2021, č. 1:

Martin DOLEJSKÝ, KSČ a přijetí zákona na ochranu republiky v roce 1923, s. 9–28. – Marek ŠMÍD, Cesta k Říšskému konkordátu z července 1933 v kontextu vatikánské konkordátní politiky v Německu, s. 29–47. – Lukáš HABERLAND, Underground na severní Moravě v letech 1970–1989, s. 49–93. – Antonín VĚŽNÍK – Ondřej KREJČÍ, Sto let zemědělství v České republice, s. 95–122. – Lucia FERENCEI, Analýza slovenského politického režimu v letech 1994 až 1998 počas tretej vlády Vladimíra Mečiara, s. 123–160. – Peter ONDREIČKA, Reflexia vyhánania diabla vo Wemdingu v dobových periodikách: Hodnotenie exorcizmu dobovými periodikami a úloha wemdingského prípadu vo Wahr-mundovej afére, s. 161–200. – Ivo REJCHRT, Propaganda a cenzura. Novinářství ve Dvoře Králové nad Labem za Velké války 1914–1918, s. 201–240. – Miroslav ŠEPTÁK, Rakouská lidová strana a parlamentní volby v roce 1970, s. 241–269. – Richard MORAVEC, Vztah Dělnických tělocvičných jednot ke sportu, s. 271–305. – Filip BINDER, Romantická šlechtická sídla, krajinářské parky a příroda Velké Británie v cestovních denících vybraných zástupců rakouské aristokracie 19. století, s. 309–344. – Olga SŁOWIK, Genderové perspektivy v humanitních vědách, Praha / online, 6. 11. 2020, s. 347–351. – Veronika JUNGMANNOVÁ, Workshop Dějiny podnikání ve střední Evropě devatenáctého a dvacátého století. Prameny – metody – interpretace, s. 352–354.

Numismatický sborník. Sv. 34/2, 2020:

Jiří MILITKÝ – Maciej KARWOWSKI, Schatzfund von keltischen Münzen der Gruppe Biatec aus Potzneusiedl/Burgenland (Österreich), s. 137–180. – Jiří LUKAS – Miroslav HUS, Sběrka českých raně středověkých mincí Západočeského muzea v Plzni. Díl III. České a moravské denáry z 12. a počátku 13. století, s. 181–252. – Tomáš SMĚLÝ – Tomáš HILTSCHER, Půlená čtyřladvacetina statéru typu hlava/kolo z Podolí II (okr. Písek), s. 254–258. – Miroslav DAŇHEL, Nálezy denárů císaře Traiana v Kozmicích (okr. Opava) a Kravařích (okr. Opava) ve Slezsku, s. 259–262. – Lenka MILITKÁ – Zdeněk ŠÁMAL, Nové nálezy římských mincí z Lipan (okr. Kolín), s. 263–267. – Jan BOUBLÍK – Tomáš ZAVORAL, Nález pražských grošů Jana Lucemburského a Karla IV. z Lázní Bohdaneč (okr. Pardubice), s. 268–282. – Jiří FRÖHLICH – Jiří MILITKÝ, Nález feniku pasovského biskupství z Písku (okr. Písek), s. 283–285.

Olomoucký archivní sborník. Sv. 19, 2021:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2020, s. 8–15. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2020, s. 16–19. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivního fondu „Státní okresní archiv Olomouc“. (II. část), s. 20–31. – Jarmila KŘÍŽANOVÁ,

K zpřístupnění archivního souboru Služby města Olomouc, s. 32–36. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Standovi Lapčíkovi, s. 40. – Štěpán KOHOUT, „Super Bochor“. Marginalia k nejstarší písemné zmínce o vsi (1294), s. 41–50. – Jan ŠTĚPÁN, Úřad hofmistra a kroměřížského hejtmána ve vztahu k instrukci biskupa Prusinovského z roku 1567, s. 51–59. – Jitka NĚMEČKOVÁ, Nadace Ferdinanda z Ditrichštejna pro hranický špitál z roku 1692, s. 60–65. – Jiří VIDLIČKA, Lapčíkové na Mírově aneb poznámka k výskytu příjmení Lapčík mezi vězni mírovské trestnice v období let 1873 až 1896, s. 66–72. – Jiří LAPÁČEK, První láska Floriána Zapletala, s. 73–98. – Jana MORÁVKOVÁ, Bochor 1951. Sonda do života obce, s. 99–110. – Jiří JUROK, Aktualizace významu Jana Husa a husitství před a v době českého stavovského povstání 1618–1620, s. 111–144. – Hana SEICHTEROVÁ, Podkomoří Markrabství moravského, VI. část. Albrecht Černoohorský, Jan Žďánský ze Zástřízla a na Buchlově, Jetřich z Kunovic. Tři podkomoří během čtyř let (léta 1562–1566), s. 145–151. – Miroslav KOUDELA, Z historie Kamenčíkova gruntu v Příkazích, s. 152–172. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Andreas (von) Baumgartner a Olomouc, s. 173–183. – Petr GAJDOŠÍK, Dva „hanácké“ filmy Valentina Šindlera, s. 184–200. – Antonín HAMPL, Relikvie sv. Jana Sarkandera z chrámu Páně Nanebevzetí Panny Marie v Uničově, s. 201–213. – Vojtěch KREJČÍ, Obchodní aktivity firmy ASO, Ander a syn, k. s. Olomouc, na Podkarpatské Rusi v letech 1938–1941 ve světle archivních pramenů, s. 214–222. – Jan ANDRES ml. – Jan ANDRES st., Tři spolužáci z německé reálky v Olomouci (ke 120. výročí narození O. F. Bablera, R. Michalika a H. Wohlraha), s. 224–232. – Vojtěch KREJČÍ, Právní vývoj Zemědělského strojního družstva v Žerotíně ve světle archivních dokumentů, s. 233–235. – František VŠETIČKA, Vlastivědec umělcem (Josef Bezděčka), s. 236–238. – František VŠETIČKA, Autorka detektivních příběhů (Eva Kačírková), s. 239–240. – František VŠETIČKA, Tou moravskou branou (Bedřich Slavík), s. 241–242. – Bohdan KANÁK, Za PhDr. Miloslavem Čermákem, CSc. (* 1941 – † 2020), s. 243–250. – Karel MÜLLER, K obnově heraldických galerií olomoucké radnice, s. 252–259. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiářích olomouckých biskupů. XVIII. část, s. 260–266. – Leoš MLČÁK, K biografím stavitelů, malířů, kameníků a uměleckých řemeslníků na Střední Moravě v letech 1680–1900, s. 267–282

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 35, 2021:

Radomír SEĎA, Od vzniku Vyšší pedagogické školy v Opavě k současné podobě Ostravské univerzity (1953–2021), s. 11–52. – Pavel KLADIWA, Boj o dítě. Zápisy do obecných škol v moravské části Ostravska v první čtvrtině 20. století, s. 53–96. – Radoslav DANĚK, Modernizace a profesionalizace městské stavební správy ve vztahu k investičnímu rozvoji Ostravy v letech 1864–1948, s. 97–130. – Ondřej ŠTARMAN, Zapomenutý prostor. Území tzv. Nové aglomerace Vítkovických železáren v proměnách času, s. 131–177. – Lukáš VACULÍK, Realizace reformu II. vatikánského koncilu na Ostravsku v 60. a 70. letech 20. století, s. 178–217. – Zbyněk MORAVEC, Hromadné hroby na Kostelním náměstí, s. 218–235. – Martin SLEPIČKA, K dějinám zaniklého dřevěného kostela sv. Marka v Ostravě-Zábřehu, s. 236–266. – Jiří BRŇOVJÁK, „Sedlák šlechticem“. Nobilitovaný velkostatkář Paul Czaderski a jeho potomstvo, s. 269–309. – Karel MÜLLER, Zaniklá morav-

skoostavská heraldická památka. Erbovní deska olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z roku 1579, s. 313–319. – Radomír SEĎA, Život a vzpomínky hutního inspektora Vítkovických železáren Dr. Ing. Karla Biwanka, s. 323–365.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 29, 2021, č. 1:

Marie BLÁHOVÁ, Státní archivní škola a její učitelé, s. 17–30. – Jan DOBEŠ, Státní archivní škola za okupace – pokračování v obtížných podmínkách, s. 31–44. – Robert MEIER, Archivausbildung in Deutschland: Die Archivschule Marburg, s. 47–51. – Irena MAMCZAK-GADKOWSKA, Studia archiwistyczne na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 52–63. – Marek KONSTANKIEWICZ, Elementy prawne w przygotowaniu zawodowym archiwisty. Uwagi z perspektyw polskiej, s. 64–69. – Lucyna HARC, Od dyplomatyki i edytorstwa źródeł ku specjalności archiwalno-edytorskiej. Koncepcje kształcenia archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim K. Maleczyńskiego i W. Korty, s. 70–81. – Janusz ŁOSOWSKI, Archiwistyka jako odrębna nauka? Głos z Polski, s. 82–104. – Antoni BARCIAK, Kształcenie archiwistów na Górnym Śląsku i edycje miejscowych źródeł historycznych, s. 105–117. – Thomas VOGTHERR, Johann Michael Heineccius (1674–1722) und die Entstehung der Siegelkunde als akademische Disziplin, s. 121–132. – Ema ŠIMKOVÁ, Pomocné vědy historické v publikacích profesorů historie c. k. Františkovy univerzity v Olomouci, s. 133–146. – Ivan HLAVÁČEK, Josef Emler, s. 147–154. – Marie RYANTOVÁ, Gustav Friedrich, jeho Učebná kniha palaeografie latinské a výuka paleografie v rámci Státní archivní školy, s. 155–170. – Hana PÁTKOVÁ, Václav Hrubý a archivní škola, s. 173–181. – Pavel VAŠKO, Profesor Václav Vojtíšek: kontinuita kariéry jednoho archiváře, s. 182–204. – Jan KAHUDA, Miloslav Volf a jeho archivní příručka, s. 205–217. – Kristýna ANSORGOVÁ – Jan HANOUSEK, Docent Josef Matoušek a jeho vědecká a politická činnost, s. 2018–240. – Milada SEKYRKOVÁ, Státní archivní škola: causa Jaroslav Prokeš, s. 241–254. – Marta HRADILOVÁ, Z nouze ctnost. Přínos absolventů Státní archivní školy pro českou kodikologii, s. 255–264. – Hana KÁBOVÁ, Přínos Františka Hoffmanna archivní teorii a metodice, s. 265–285. – Zdeněk HOJDA, Historik Josef Polišenský, jeho studium na archivní škole a jaké mělo následky, s. 286–294. – Martin KINDL, Metodický spor o obecné dějiny: „Graus vs. Polišenský“, s. 295–301.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 29, 2021, č. 2:

Martina ŠUMOVÁ – Pavel BRODSKÝ, Na okraj rukopisu Pulkavovy kroniky v Národním archivu v Praze, s. 9–16. – Pavel TRNKA, Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství Řádu maltéžských rytířů v letech 1732–1950, s. 17–49. – Jana Barbora SLABĚŇÁKOVÁ, Působení kongregace Milosrdných sester svatého Karla Boromejského na území brněnského biskupství od jejího příchodu až do dnešní doby, s. 50–102. – Miroslav ŠEPTÁK, Vytvoření Dollfusovy vlády z pohledu křesťanských socialistů, s. 103–120. – Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Monika SEDLÁKOVÁ, Sudetští Němci jako oberlandráti v Protektorátu Čechy a Morava, s. 121–159. – Jan KRAMÁŘ, Ženy v poštovní službě českých zemí, s. 160–237. – Jiří KŘEŠŤAN, O klubku zmijí a žábě na prame-

ni. Proces s rektorem Střiteským, Litomyšl a Zdeněk Nejedlý. K poetice hrůzy, s. 238–250. – Jaroslav PAŽOUT – Adam ZÍTEK, Ochránkyně a prosazovatelka socialistické zákonosti? Konflikty a klientelismus v nejvyšších orgánech československé prokuratury, s. 251–280. – Jaroslava VESELÁ, Instrukce úřednická sepsaná v den svatého Václava 28. 9. 1628. Edice, s. 283–316. – Miroslav ŠEPTÁK, Sudetoněmecká strana. Dodatky II, s. 319–325. – František ŠTVERÁK, Archivní fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Kancelář generálního (prvního) tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, s. 326–256. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2020, s. 359–402. – Lukáš M. VYTLAČIL, Konfesní proměny v novověké společnosti jako nosné téma. Zpráva o konferenci „Věk konverzí. Konverze a konfese v (dlouhém) raném novověku“, s. 403–410.

Právněhistorické studie. Sv. 51/2, 2021:

Terezie PILAROVÁ, Vznik florentských renesančních památek z pohledu práva, s. 11–26. – Karel MALÝ, Vývoj trestání deliktu rouhání a urážky Boha v českých zemích, s. 27–43. – Julio César GUANCHE, „Frygická čapka“. Hodnoty, symboly a ikonografie v kubánské republikánské separatistické tradici, s. 45–72. – David HUBENÝ, Podkarpatská Rus v československé ústavě a na Ústavním soudu, s. 73–87. – Jan KUDRNA, Volný mandát člena parlamentu v ústavním vývoji Československa a České republiky, s. 89–101. – Ondřej PREUSS, Negativní parlamentarismus v Ústavní listině Československé republiky, inspirace a její limity, s. 103–110. – Miroslav LYSÝ – Róbert BRTKO, Za prof. Jozefom Klimkom, s. 139–140.

Pražský sborník historický. Roč. 48, 2020:

Petr KREUZ, Vývoj pražského městského práva do vydání městského zákoníku z roku 1579, s. 15–58. – Marie BUŇATOVÁ, Nevěrný cukrář Jakub Manze. Studie k přistěhovalectví a každodennosti na Starém Městě pražském na přelomu 16. a 17. století, s. 59–101. – Pavlína GOTTSTEINOVÁ, Malá Strana a Hradčany ve světle vizitačního protokolu tezeziánského katastru z roku 1726, s. 103–172. – Olga FEJTOVÁ – Jaroslava MENDELOVÁ, „Byli rebely, a proto zasloužili trestu.“ Měšťané a staroměstská exekuce v roce 1621, s. 175–236. – Olga FEJTOVÁ, „Můj ortel zní, že mám z rathouzu býti oběšen...“ Kutnaurové ze Sonnenštejna – životní osudy staroměstské bratrské měšťanské rodiny v neklidné době konfesijních zvrátů, s. 237–274. – Kamil BOLDAN, Knihvazačská dílna staroměstského Mistra se supralibros Vyšehradské kapituly CW, s. 275–325. – Kristýna KALOUSKOVÁ, Millesimovský palác č. p. 597 na Starém Městě pražském. Dějiny a stavebně-historický vývoj památkově chráněného objektu, s. 327–384. – Václav LEDVINKA, In memoriam Miroslava Moutvice, s. 387–390. – Jana KONVIČNÁ, In memoriam PhDr. Jiřího Hlocha, s. 391–394.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. Roč. 29, 2020 [vyd. 2021]:

Jiří SVOBODA, Archeopark Pavlov – příběh myšlenky a realizace, s. 52–66. – Aleš FLÍDR – Jan JÍLEK – Jan KYSELA – David PARMA – Antonín PŘICHYSTAL – Josef ŠUBA – František TRAMPOTA, Kamenná plastika lidské hlavy od Hustopečí u Brna,

s. 67–80. – Pavel BORSKÝ, Mikulovský hrad do poloviny 16. století, s. 82–110. – Kristýna JANDOVÁ, Lovecká kultura a její ozvěny v krajině mikulovského panství za časů prvních Dietrichsteinů – 1. část, s. 111–122. – Jan MIKLÍN, Nové naučné stezky v mikulovských lomech, s. 136–141. – Karel KŘIVÁNEK, Výtvarná skupina „6“, s. 151–152. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2020 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 153–198.

Sborník archivních prací. Roč. 71, 2021, č. 1:

Enno BÜNZ, Sériové prameny pozdního středověku – výzvy, možnosti a hranice editorské práce vzhledem k začínajícímu masovému dochování, s. 7–46. – Michaela ZEMÁNKOVÁ – Miroslav SVOBODA, Vývoj četnictva na Moravě v letech 1850 až 1876 na základě studia pramenů normativní povahy, s. 47–136. – Petr KOZÁK, Listiny knížete Jana Korvína (1473–1504) a jeho úředníků uložené v českých archívech: originály, opisy i výtahy a zmínky v písemnostech jiných vydavatelů, s. 137–204. – Ivan HLAVÁČEK, Další hrst zahraničních novinek z mediévistiky v oboru pomocných věd historických a edičních počínů, s. 205–236.

Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek. Sv. 16, 2020:

Tomáš ADAMEC, Státní okresní archiv Frýdek-Místek v letech 2018 a 2019, s. 5–6. – Radek LIPOVSKI, Filip Landsberger, s. 7–38. – Lukáš LISNÍK, K historii mostárny Karlovy huti v Lískovci v letech 1867–1958, s. 39–84. – Tomáš ADAMEC, Frýdek a Frýdecko na počátku první republiky, s. 85–92. – Eva VOJKOVSKÁ, Výstavba nového kláštera Alžbětinek s nemocnicí v Jablunkově, s. 93–106. – Vilém VLK, Nadporučík Jaroslav Lohrer-Lom pohledem svých přátel a spolubojovníků, s. 107–119. – David PINDUR, Vzpomínky na místeckého děkana Josefa Maňáka, s. 120–125. – Radek LIPOVSKI, Pozůstalostní spisy z frýdeckého panství z 20. – 30. let 19. stol. uložené v Zemském archivu v Opavě (inventurní soupis – III. část), s. 126–147.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 65, 2021, sv. 107:

Leoš MLČÁK, Malíři, sochaři, kameníci, cínaři, zvonáři, zedníci a stavitelé v Mohelnici a na Mírově v 17. až 19. století, s. 3–16. – Pavla HAJTMAROVÁ – Josef HALDA – Mária KUDELOVÁ – Hynek SKOŘEPA – Petr UHLÍK, Vzpomínky na RNDr. Magdu Zmrhalovou, s. 17–33. – Barbora TOMEŠOVÁ, Jantar na sídlištní lokalitě mladší doby bronzové na Šumpersku, s. 34–38. – Jakub HALAMA, K novým nálezům z hradiště u Moravičan pomohla vichřice, s. 38–40. – Petr MOŽNÝ, Dozorce finanční stráže Bohumil Skrbek, hraničář a sportovec, s. 41–44. – Kristina LIPENSKÁ, Vycházející hvězda vídeňské moderny Max Benirschke: šumperské kořeny, s. 44–49. – Lenka MÜLLEROVÁ, Monumentální olejomalba Svačina na poli z velkolosinských lázní od Paula Gebauera, s. 50–53. – Kristina LIPENSKÁ, Ke 100. výročí narození malíře Mirko Hanáka, s. 54–58. – Lukáš HLUBEK – Pavlína JANÍČKOVÁ, Neznámá raně novověká forma určená k výrobě kachlů ve sbírce Vlastivědného muzea v Šumperku, s. 59–62. – Mária KUDELOVÁ, Obnovený orchestrion, s. 62–64. – Mária KUDELOVÁ, Miloslava Hošková jubilující, s. 68–69. – Lenka MÜLLEROVÁ, Vzpomínka na sochaře Bohumila Teplého (1932–2020), s. 69–70. – Kris-

tina LIPENSKÁ, Šumperský ateliér řezbáře Antonína Suchana osiřel, s. 70–71. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2020, s. 72–74.

Soudobé dějiny. Czech Journal of Contemporary History. Roč. 28, 2021, č. 2:

Matěj SPURNÝ, Vědět a stavět. Kontinuity urbánní expertízy na příkladu Bratislavy v „krátkém“ dvacátém století, s. 315–352. – Radek BUBEN – Martin ŠTEFEK, Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?, s. 353–389. – Karel ČERNÝ, Immanuel Wallerstein: Historie kapitalismu, globální nerovnosti a světová revoluce. Přehledový esej k úmrtí předního historického sociologa, s. 390–432. – Blanka NYKLOVÁ – Hana DAŇKOVÁ, Vynálezce a zlepšovatel. Drobné socialistické podnikání v mezích normalizačních plánů, s. 433–466. – Kateřina PIORECKÁ, Prominentní, povolení, nežádoucí, zakázaní... Seznamy a evidence českých spisovatelů jako nástroj proměny struktury literárního pole za protektorátu, s. 469–498. – Jiří HOPPE, Prožívat a promýšlet osmašedesátý u televize. Webový projekt „Program 68“ posouvá bádání o pražském jaru do vyšší dimenze, s. 502–509.

Středočeský sborník historický. Sv. 45, 2019 [vyd. 2020]:

Ondřej VODIČKA, Sedlečtí cisterciáci v exilu za husitských válek, s. 13–33. – Vladimír Jakub MRVÍK, Vzdělání a knižní kultura obyvatel královského města Český Brod a jeho okolí v 16. a 17. století, s. 35–69. – Pavla JIRKOVÁ, Východní část středočeského regionu za času morové epidemie na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 17. století, s. 71–103. – Václav MATOUŠEK – Štěpán KEPRTA, Pikovice, Hradištko, Rajchardov. Vznik a prvá desetiletí vývoje komplexu meziválečných letovisek na soutoku Vltavy a Sázavy, s. 105–124. – Martin DOLEJSKÝ, Malá retribuce v Čelákovících: dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti, a jeho provádění ve středočeském městě Čelákovice, s. 125–134. – Václav NEČADA, Seminář Jaroslav Schaller a historická topografie, s. 146–147. – Tomáš MIHALIK, Výstava Významní, ztracení, objevení. Výstava archiválií z Rodinného archivu Kloudů-Veselých, s. 148–149. – Jiří MIKA – Vladimíra ŠVORCOVÁ, Kladno a jeho knihovna, s. 153–198. – Vladimíra HRADECKÁ – Mikuláš ČTVRTNÍK – Pavla STIEGLEROVÁ, Archivář a veřejnost. Pestré fasety využívání archivu. Rozhovor s PhDr. Vladimírou Hradeckou, s. 203–229. – Hana KMOCHOVÁ, Životní jubileum PhDr. Jany Vaněčkové, s. 233–234. – Vladimíra HRADECKÁ, Vzpomínání na Jindřicha Schwippela, s. 235–236.

Studia mediaevalia Bohemica. Roč. 11, 2019, č. 2:

Václav NEČADA, K otázce kostelů se dvěma faráři v předhusitských Čechách, s. 155–175. – Adam PÁLKA, The Compactata of Basel in Enea Silvio Piccolomini's Letters, Speeches and Official Documents, s. 177–212. – Martin ČAPSKÝ, „Na pranyř jej namalovati dali“. Politická komunikace v pozdně středověké Jihlavě, s. 213–257.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. Sv. 48–49, 2020–2021 [vyd. 2021]:

Jan CEBE – Petr BEDNAŘÍK, Židé v českém vídeňském tisku v letech 1934–1938, s. 9–27. – Miroslava LANGHAMEROVÁ, Zřizování nové věznice gestapa v Terezíně, s. 28–60. – Tomáš GOL, Antonín Moravec a ti další. Transport z Malé pevnosti do Osvětimi dne 22. dubna 1943, s. 61–79. – Michael MICHNER, Antonín Bareš – podřípský odbojář a autor kreseb z věznice gestapa v Malé pevnosti, s. 80–90. – Ivana RAPAVÁ, Trestní nalézací komise v Roudnici nad Labem (1946–1948). Vybrané případy související s existencí věznice gestapa v Terezíně, s. 91–117. – Lubor LACINA, Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg v Holýšově – přehled a geneze pietních míst, s. 118–128. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v letech 2019 a 2020, s. 139–153.

Theatrum historiae. 2020, č. 27:

Darina MARTYKÁNOVÁ – Víctor M. NÚÑEZ-GARCÍA, Vaccines, Spas and Yellow Fever: Expert Physicians, Professional Honour and the State in the Mid-Nineteenth Century, s. 7–30. – Ainhua GILARRANZ-IBÁÑEZ, Disease, Deformity and Health Terrors in 19th-Century Cartoons: A Cultural History of Science, s. 31–57. – Šárka Caitlín RÁBOVÁ, Anonymous Bodies? The Process of Disciplining in Tuberculosis Sanatoriums, s. 59–71. – Jan BOUŠKA, The Death of a Child in a Noble Family: Prince Walter Prosper (1839–1841) and the Funeral Ritual of the House of Schwarzenberg in the Nineteenth Century, s. 73–84. – Michal JIRMAN, The Death of Jaromír Czernin 1908, s. 85–94. – Violeta RUIZ, Neurasthenia, Civilisation and the Crisis of Spanish Manhood, c. 1890–1914, s. 95–119. – Javier M. DOS SANTOS, Lost (and Found) in Translation: The Reception of Pinel's and Esquirol's Psychiatric Theories and the Conformation of Melancholy, Hypochondria, Mania and Hysteria in Spain, 1800–1855, s. 121–149.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 69, 2021, č. 1:

Jaroslav ZEMAN, „Mosty do minulosti.“ Specifika architektury českých Němců a její inspirační zdroje na příkladu severních Čech, s. 2–22. – Bronislava ROKYTOVÁ, Groszův automobil na lodi a Bertovy stokoruny na pokuty. Opomenutý umělec Josef Justus alias známý antinacistický karikaturista Bert, s. 23–43. – Aleksandra PARADOWSKA, ‚Hitler's Officials at Home‘ in Germany-Occupied Poland, s. 44–66. – Daniela RYWIKOVÁ, Hanging at the Crossroads: The Crucifixion in the Prague Edition of *Mater verborum*, s. 67–79. – Andrzej KOZIEŁ, The painting by Johann Franz de Backer The Finding of the Body of Duke Henry II the Pious in the Collegiate Church of the Holy Cross: On the First Temporary Painting Show in Wrocław, s. 80–91. – Ondřej VODIČKA, Štěpán ze Staňkova a kauza pokladu kapituly Všech svatých na Pražském hradě za husitských válek, s. 92–98. – Vladimír Levin in Conversation with Eva Janáčková, s. 99–102.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 69, 2021, č. 2:

Matthew RAMPLEY, Networks, Horizons, Centres and Hierarchies: On the Challenges of Writing on Modernism in Central Europe, s. 145–162. – Beáta HOCK, Is there Life

after Canonical Certainties?, s. 163–167. – Marie RAKUŠANOVÁ, Writing on the History of Modern Art: From Particularism to a New Universalism, s. 168–174. – Milena BARTLOVÁ, From which Vantage Points does an Art Historian Look? The History of Central European Art and the Post-colonial Impulse, s. 175–183. – Magdalena RADOMSKA, What isn't Orthodox Horizontal Art History, s. 184–187. – Jeremy HOWARD, MINCE words: For and Against Writing on Modernism IN Central Europe, s. 188–194. – Raino ISTO, Towards a Weakened History of Modernisms, s. 195–197. – Claire FARGO, A Very Different Kind of National Art History: Looking to the Future from the Past, s. 198–202. – Timothy O. BENSON, Writing About and Exhibiting Central European Modernism in North America Then and Now, s. 203–208. – Éva FORGÁCS, Notes on Matthew Rampley's 'Networks, Horizons, Centres and Hierarchies: On the Challenges of Writing on Modernism in Central Europe', s. 209–215.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 73, 2021, č. 3–4:

Karel KONEČNÝ – Jiří FIDLER, Podplukovník Ladislav Bedřich. K 35. výročí úmrtí loštického rodáka a spolubojovníka gen. Ludvíka Svobody, s. 193–208. – Jiří JUROK, Jan Žižka z Trocnova – předhusitský hejtman lapků v Čechách a na Moravě, dvořan a kurýr v Burgundsku, s. 209–221. – Jakub NOVÁK, Venkovské majetky královského města Olomouce a jeho měšťanů ve středověku, s. 222–230. – Jaroslav KLENOVSKÝ, Příjmení moravských Židů v letech 1788–1848. Systemizace a výklad židovských rodových jmen, s. 231–249. – Matěj MATELA, Zlatohorský lesmistr Josef Smetacek (1841–1913), rodák z Veselí nad Moravou. Ke 180. výročí narození jedné z nejvýraznějších postav jesenického lesnictví předminulého století, s. 250–260. – Zuzana STRÁNSKÁ-VÁŘEKOVÁ – Jitka SVOBODOVÁ, Venkovské hostince na Králicku. Vývoj tradiční stavební podoby do 2. světové války, s. 261–290. – Leoš VAŠEK, Po proudu řeky Moravy. Sága mlynářského rodu Ottů, s. 291–303. – Libor BERNÁT, Novici-bratři z Čech a Moravy v trenčinském jezuitském noviciátu v letech 1655–1773, s. 304–337. – Veronika DUDKOVÁ – Peter KOVÁČIK – Tomáš KOUTECKÝ – Josef VEČEŘA, Dřevěné části historického vodotežního zařízení z Poštovní stoly u Zlatých Hor, s. 338–356. – Bohumil SAMEK, Valeč u Hrotovic – addenda. Kostel Povýšení sv. Kříže, s. 357–362. – Lukáš HLUBEK, Komorový kachel s motivem tzv. Meluzíny ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 362–364. – Robert NAJMAN – Radoslav PATOČKA, Dva lokty, sáh, motovidlo a míra na hrob. K poznání délkových měr v minulosti, s. 365–367.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101,
Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie,
umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**PhDr. et Mgr. Ladislav BENEŠ**

Institut mezinárodních studií
Fakulta sociálních věd
Univerzita Karlova
Pekařská 695/10a
CZ-155 00 Praha 5
ladislav.benes@fsv.cuni.cz

PhDr. Ladislav FUTTERA

Katedra českého jazyka a literatury
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Studentská 2
CZ-461 17 Liberec 1
ladislav.futtera@tul.cz

Mgr. Martin HALATA

Kancelář prezidenta republiky
Archiv Pražského hradu
Nový palác čp. 1
CZ-119 08 Praha 1 – Hrad
martin.halata@hrad.cz

Olena HUMENIUK

Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv – Kyjev
Ukraine – Ukrajina
o.gumeniuk85@gmail.com

prof. PhDr. Milena LENDEROVÁ, CSc.

Ústav historických věd
Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
Milena.Lenderova@upce.cz

dr hab. Piotr Maciej MAJEWSKI

Uniwersytet Warszawski
Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego
Krakowskie Przedmieście 26/28
PL-00-927 Warszawa
pm.majewski2@uw.edu.pl

prof. Mgr. Jaroslav MILLER, MA, Ph.D.

Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 511/8
CZ-779 00 Olomouc
jaroslav.miller@upol.cz

Oksana SALATA

Head of the Department of History of Ukraine
Faculty of History and Philosophy Borys Grinchenko
University of Kiev
Kyiv – Kyjev
Ukraine – Ukrajina
o.salata@kubg.edu.ua

Vitalii TELVAK

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Drohobych
Ukraine – Ukrajina
telvak1@yahoo.com

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím zasílejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz ve formátech textového editoru Word. Pokud používáte jiný program než Word, pak Vás prosíme o sdělení této skutečnosti.

Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. K obrazovým přílohám je nutné připojit vždy popisky uvádějící autorství a zdroj. Autorská a reprodukční práva k obrazovým přílohám zajišťuje autor. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt v rozsahu cca 800 znaků včetně mezer, klíčová slova a též resumé v rozsahu cca 2500 znaků.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–8(10) stran včetně poznámkového aparátu, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–4 strany. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme zprávy z konferencí, na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Citace v poznámkách

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond E. Engel (dále LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha³1997, s. 250.
4. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.

5. Karl Wolfgang DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: Heinrich August Winkler (ed.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.
6. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.
7. Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, *Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 1, s. 14–19.
8. Josef ŽEMLIČKA, *Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku*, *Český časopis historický* 114, 2016, s. 7–31.
9. Heslo *Chotek*, in: *Ottův slovník naučný*, XII, Praha 1897, s. 370.
10. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, *Prospect*, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (20. 12. 2013).

Při opakování odkazu stačí uvést:

J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.

Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete. Uděláme vše pro to, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných symposií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

STANISLAV HOLUBEC

Nešťastná revolucionářka.

Myšlenkový svět a každodennost

Luisy Landové-Štychové (1885–1969)

Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav

Praha 2021, 456 s.

ISBN 978-80-7422-809-4

ISBN 978-80-7286-379-2

Kniha se zabývá českou političkou a publicistkou a jednou z prvních poslankyň československého parlamentu, Luisou Landovou Štychovou (1885–1969). Vychází primárně z autorčiny dosud neprobádané rozsáhlé pozůstalosti dokumentující její veřejnou činnost po dobu bezmála šedesáti let a politickou trajektorii od sociální demokracie a anarchismu, přes národní socialisty až ke komunismu, při celoživotní feministické orientaci. Její životopis byl pozoruhodný v tom, že se angažovala v mnoha prostředích, jejichž analýza představuje cenné sondy do kulturních dějin české společnosti 20. století: byla aktivní v bezvěreckých, ženských, skautských spolcích, v domácím odboji za první světové války, v československém Národním shromáždění, v antifašistických skupinách ve 30. letech a po roce 1945 v ateistických a astronomických organizacích. Zároveň se celý život zabývala řadou pozoruhodných témat, sexualitou, rodičovstvím, kolektivním bydlením a ženskými právy. Rozbor její každodennosti zobrazuje dvě sociální prostředí, v předválečném období pražské úřednictvo a pro období po roce 1948 privilegovanou skupinu zasloužilých politických aktivistů. Její vztah ke komunismu se vyvíjel od nadšení pro ruskou revoluci a později i KSČ, přes ochladnutí v době nástupu Gottwaldova vedení, opětovné zapojení do hnutí v době nástupu fašismu, přijetí stalinismu a postupné zaujímání kritických postojů vůči státní a stranické moci v době destalinizace. Její blízkost německému prostředí ji činila poměrně senzitivní v otázce vztahu obou národů zejména po roce 1945, kdy se její rodina stala obětí protiněmeckého šovinismu. Předkládaná biografie srovnává její vlastní vzpomínky, na nichž pracovala ve stáří, s dalšími prameny a ukazuje její snahu konstruovat čítankový příběh socialistické aktivistky, zatímco z ostatních zdrojů je možno rekonstruovat rozporný a v mnohém nešťastný život skutečné historické aktérky.

Redakce

Vedoucí redaktoři | *Editors-in-chief*: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | *Managing Editor*: Vojtěch Szajko

Technický redaktor | *Administrative Editor*: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | *Scientific Board*:

Zdeněk Beneš (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Václav Bůžek (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR); Martin Holý (Historický ústav AV ČR); Michaela Hrubá (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem); Tomáš Knoz (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Robert Kvaček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Jiří Lach (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci); Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy); Jiří Malír (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Jan Němeček (Historický ústav AV ČR); Anna Pumprová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity); Svatava Raková (Historický ústav AV ČR); Eva Semotanová (Historický ústav AV ČR); Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR, Praha); Miroslav Šedivý (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Petr Vorel (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Josef Žemlička (Historický ústav AV ČR)

s redakčním kruhem | *with Editorial Board*:

Marie Buňatová (Historický ústav AV ČR); Ivan Hlaváček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Zdeněk Hojda (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Miroslav Hroch (Praha); Magdaléna Pokorná (Historický ústav AV ČR); Ivan Šedivý (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board*:

Hugh L. Agnew (George Washington University, Washington); Joachim Bahlcke (Universität Stuttgart); Detlef Brandes (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf); Robert J. W. Evans (University of Oxford); Henryk Gmiterek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin); Wojciech Iwańczak (Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa); Dušan Kováč (Historický ústav SAV Bratislava); Piotr M. Majewski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa); Antoine Marès (INALCO – Institut national des langues et civilisations orientales, Paris); Ralph Melville (Institut für Europäische Geschichte, Mainz); Nicolette Mout (Universiteit te Leiden, Leiden); Taku Shinohara (Tokyo University of Foreign Studies); Thomas Winkelbauer (Universität Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design*:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address*:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 337

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Serifa, Jinonická 804/80, CZ-158 00 Praha 5.

Přijímání objednávek | *Distribution*:

Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz, písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlábku 1800/77, 193 0 Praha 9.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: předplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | *ČČH is published quarterly*.

Toto číslo vyšlo v dubnu 2022 | *This issue was published in April 2022*.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-433> <http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

9 770862 1611003